

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСЭРЛӘР

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Каратай робагыйлары.	3
Марат КӘБИРОВ. Кайту. <i>Повесть</i>	8
Айрат СУФИЯНОВ. Без югалткан сүзләр – күктәме?... <i>Шигырьләр</i>	64
Алмаз ХӘМЗИН. Ниһаять... <i>Бәян</i>	68
Лениза ВӘЛИЕВА. Хәят бакчам жетә төсләр тулы... <i>Шигырьләр</i>	104
Рахман ШӘФИГУЛЛИН. Качкын. <i>Бәян</i>	107
Рәзинә МӨХИЯР. Һәрбер таңның үзгә матур жыры... <i>Шигырьләр</i>	132

ШӘХЕСЛӘРЕБЕЗ

Камил КӘРИМОВ. Брест. 22 июнь... <i>Очерк</i>	135
--	-----

ЯҢА ИСЕМНӨР

Булат ХӘЛИУЛЛИН. Вакыт комны ташка әйләндерә... <i>Шигырьләр</i>	141
---	-----

«АҺ, ТУГАН КАУМЕМ ГАЗИЗ!» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Раилә КӘРИМОВА. Колымада. <i>Хикәя</i>	145
<i>Кайтаваз</i> : Фәрит ГАБДЕРӘХИМ. Тамчыда чагылган олуглык.	154

ЖӘНӘТ ТӘНКҮЙТ

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Лениза Вәлиева шигырьләре.	155
--	-----

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Саха учагының жылысы.	157
Семён ДАНИЛОВ. Мин туган идем карда... <i>Шигырьләр</i>	159
Сэмэн ТУМАТ. Хатирәдән күңел жылына. <i>Шигырьләр</i> . (<i>Р.Зәйдулла тәрҗемәләре</i> .)	162
Миләүшә КАҺАРМАНОВА. Сәлам. <i>Хикәя</i>	164

ГАЗИЗ ТАВЫШЛАР

Нәсим АҚМАЛ. Табиягәне иркәләгән каләм (<i>Гарәфи Хәсәновның тууына 100 ел</i>).	171
Нәсим АҚМАЛ. Сүз тәмен тоярга өйрәтте... (<i>Габделхәй Сабитовның тууына 90 ел</i>).	172

ЖАНИСӘП – 2021

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Без белгән һәм белмәгән Мәжит Гафури.	173
---	-----

МИЛЛӘТТӘШЛӘР

Ландыш НӘСЫЙХОВА. Үз жирендә солтан.	182
Фәния ГАФИЯТУЛЛИНА. Әти кеше иткән егет без.	184
<i>Шаян сәхифә</i> : Гөлүсә БАТТАЛОВА. Депутат.	186
«Казан утлары» архивыннан.	180
Ижтимагий-мәдәни торышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Рәзил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Камил Кәримов,

Рафис Корбан, Рамил Ханнанов.

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Жамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнгән һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 31.05.2021, график буенча 31.05.2021, басылып чыгу вакыты 03.06.2021.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70x108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ Е-1721. Тираж 8539.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Ркаил
Зәйдулла

КАРАТАЙ* РОБАГЫЙЛАРЫ

Халкыма ярдәм булсын дип, мин сүз әйттем мөнбәрдән,
Исе дә китмәде, башын кузгатмады мендәрдән.
Колак салган кайберәүләр нәгърә ордылар миңа, –
Тәңремә сыгындым әрнеп, үзем сорадым ярдәм.

Китә ис, күреп тарихи тарлыкны...
Коллыкка без мәңгегә дип тарыдыкмы?
Бөтен бер ил үз телендә укырга
Мәскәү ханнан көтеп ята ярлыкны.

Без бөек! – ди, – көрәшик! – ди... Югала.
Әйтерсең лә, ул майданга юл ала.
Тик майдан буш, юк бер тавыш. Нишләсен? –
Түрә-кара тирәсендә чуала.

Безнең өстә мал-мөлкәткә хирыс нәфес колы,
Мескенлеген яшергән дә күренә ул олы.
Колга буйсынган халыкны биетәләр болгап,
Без мимечне жиңгән идек, ди-ди, теге юлы.

Кабатлыйбыз, ахры, тагын бабайларның хатасын, –
Кем соң белсен ул Үләтнең тажлар киеп кайтасын?
Ахырзаман атнасы да ерак калмаган бугай,
Анда вирус, монда... ересь – керер тишек тапмассың...

* Кама Тамагы районындагы Каратай авылы

Африкадан юк нигәдер хәтер-хәбәр,
Көнбатышта гына, диләр, хәтәр хәлләр.
Анда тагын унбишме соң кеше үлгән, –
Кайта-кайта һаман шуны күрсәтәләр.

Көзгә яңгыр бер көчәя, бер басыла...
Жылы эзләп йөри сыман ул асылда.
Тик тәрәзләр томаланган, ишек ябык! –
Ачылмас та кебек алар бу гасырда.

Күзсенгән бала кебек мин утырам көн үтсенгә,
Бердәнбер уенчыгым бар – аны да кемдер күпсенә.
Уеным фани сый гына, ә тыенкы кибарьлек
Гомерем чүленә тамган күз яше булып сеңә.

Дулкынланмыйм нигә хәзер сизелерлек?
Хис уянмый үзәкләрем өзелерлек.
Атын ат мин әле дә... Тик күңел үзгә!
Як-ягымны томалады күзелдерек.

Онытырга кирәк инде, онытырга...
Өшөп туңган йөрәгемне жылытырга
Бер уч кына учак эзлим ишек шакып.
Этләр өрә... Китәм карлар ера-ера.

Кайчак татлы, кайчак ачы бәйрәм ашы...
Жырладык та, биедек тә кара-каршы.
Башы – хәйран! Ахыры бик истә түгел,
Үтеп китте күзнә ачып караганчы.

Күңеленә дусның тидем бугай мин,
Шулай була табалмасаң сүз жаен.
Яра салдым, саксыз әйтеп, һәм менә
Үз жанымда тоям аны көн саен.

Нигә бу мөхәббәт хисе һаман жуелмый икән?
Әллә ул гөл, әллә инде чәнечкеле бер тикән, –
Кунган да шуңа, ялгышып, күңелемнең былбылы,
Тыпырчына, ахры, мәңгә аерылмаска береккән.

Сиреньнәр шәмәхә төтенгә төрендә.
Ачылды жил-капка, бер кызыл күрендә.

Кемгә кул болгады «кер инде!» дигәндәй?
Сиреньнәр сеңдергән татлы бер сер инде.

Ыгы-зыгы, вак мәшәкәт бу тормышта...
Исе китми генә яңгыр ява тышта.
Караңгыга качып чыккан яшь кәләштәй,
Тавыш-тынсыз югалыр ул борылышта.

Үтте бер кыз, атлаулары, һай, эре!
Әйтте бер карт: «Чукуныплар киткере,
Нинди чибәр!» – Юраганы юш килде –
Чукунды, дип, кемдер хәбәр житкерде.

Бит тиресен тарттыргач та, күз буягач,
Кул чаптылар байбичәгә, элделәр таж, –
Нинди көяз! Нинди яшь! – дип. Тик берәрсә
Күрсә иде аны иртән, икәү калгач.

Көн дә, төн дә бизәнә ул – түз генә!
Гел буласы килә кеше күзендә.
Һәр сүземнән эз кала, дип ышана,
Ком коелып, күмә ләкин эзен дә.

Мин яратмыйм сине, ди ул, өнәним,
Шуңа күрә беркемнән дә көнләним.
Күз текәсәм ялгыш кына берәүгә...
Ни буласын беркемгә дә теләним.

Сүзен үлчәп тормый инде – шундый дорфа.
Теләсә ни әйтеп кайчак йөзне ерта.
Нигә күңел шуңа тарта, менә гажәп!
Фәрештә ул! – дип, әллә соң жән котырта?

Кашы – жәя, керфеге – ук, күздә – очкын!
Очтым хыял канатында, назлап кочтым.
Икенче көн кабат күрдем хыялымны, –
Китеп барды берәү белән падыручкым.

«Эшлә! – диләр, – синең әле эшләр чагың,
Нәрсә инде тагын юлда туктап калдың?»
«Тын кысылды...» – дип әйтергә кыенсынып,
Үтеп барган бер чибәргә мин күз салдым.

Эллэ нилэр сөйлисең син, саташып...
 Юкса миңа синең тарих ап-ачык:
 Зыңлап торган кызыл балчык – әүвәлең,
 Э ахырың – тавыш-тынсыз вак балчык.

Күк гөмбәзен терәп тора гүя –
 Ялгыз каен, сыкрап, башын ия.
 Сөелгәндер, сөйгәндер ул элек...
 Китеп бара кара көя-көя.

Үзәкләрне өзеп искә төште,
 Көзгә сагыш желегемә күчте.
 Сызылды таң. Исте бер жил шыпырт.
 Юатмады. Кичке иде. Иске.

Яңгыр ява йөткергәләп, сырхау яңгыр!
 Савылып төшкән толымнары нигә чалдыр...
 Саңгырау бер аваз биреп тәрәз кага,
 Күзе шомырт, йөзе коңгырт, үзе чандыр.

Юлыктым чишмәгә – сулкылдап елады;
 Таралып китәр күк мүкләнгән улагы.
 Ул дәште... йөгендем... Һәм миңа иптәшкә
 Йотлыгып, су эчте бер зелпе куагы.

Гыйнвар ае. Елый дөнья! Яңгыр ява жилле.
 Аңламассың, яңа елда әллә соң яз килде?
 Әллә инде көз кайттымы безне эзләп кире?
 Бергә елыйк! – Барысы да тик Аңа билгеле...

Үткен пычактай уйнады ажаган,
 Куркып, каядыр йөгерде яшь чаган.
 Шом оялады илнең бәгыренә...
 Чаган түгел мин – беркая качалмам.

Онытылган кара савытын таптым,
 Элеккечә каләмемне яптым.
 Тик карасы кипкән, яме киткән...
 Мин дә, имеш, яшьлегемә кайттым!

Яңгыр йөрәнә түбәдә шыбыр-шыбыр,
 Бәлки, көзнең бу беренче яңгырыдыр.

Берьялгызым тэрээдән таңны көтәм, –
Нинди көннәр мине тагын таң калдырыр?

Мең энә төсле ул жиргә кадалды –
И ява! Эре-тәкәббер-навалы.
Үтте барыбер. Ай күрде, көн алды...
Елгада вәләкин һаман ява әле.

Диңгез искә төште әле никтер, –
Колач жәеп йөзәсе иде бер!
Дулкын йөгөргәнән төштә күреп
Калды хәтер, үтеп китте гомер.

Ай сукмагыннан бит узалдым!
Сызланмадым түгел, сызландым:
Үз хәлем хәл иде, мин исә
Айда калган кызны кызгандым.

Көзнең дә үз исә, һәм монда үзгә төс!
Кып-кызыл миләшнә сузылып өзәбез, –
Ә аста яфраклар – сап-сары, юп-юеш...
Без аны сизмибез, миләштә әле күз.

Уемда ни генә булса да,
Сагыштан күңелем тулса да,
Көлдем мин кычкырып дөнъядан, –
Түр булды һәр мескен бусага.

Эзәбез тузанга күмелер,
Шәүләбез рәшәгә төренер,
Хәтер калыр, ул да сөрелер...
Бер күрешү – үзе бер гомер.

Марат
Кәбиров

КАЙТУ

ПОВЕСТЬ

1

Бүген Тәнзилә үзенә охшамаган иде. Күзләрендә очкын уйный, баскан урынында талпынып-талпынып куя, күңеле нәрсәдер көтә, каядыр ашкына... Әнисе, утыз биш яшьләр тирәсендәге ябык гәүдәле хатын, кулын аның иценә салып, багана башындагы радио тэлинкәсенә төбэлгән. Кызын тыярга теләгәндәй, әледән-әле аның иценнән кысып-кысып ала. Кайчагында Тәнзиләгә шелтәле караш та ташлап куя. Кыз гына бик илтифат итми, ул үз дөньясында – ашкынулы, дөртле, ярсу.

Күрер күзгә Тәнзиләгә унөч яшь бирерлек тә түгел. Кечкенә буйлы, ябык кыз. Төсө уңа башлаган косынкасы астыннан икегә аерып тараган чем-кара чәчләре күренеп тора. Чәчләре этисенекә кебек аның, әнисенекенә тартса, салам төсөндә булып иде. Гадәттә, ул бөтерчек сыман һич урынында тора белми. Шул тынгысызлыгы аркасында әнисеннән дә элэгештерә. Үзе шук булса да, гадәттә, аның күзләре уйчан, сагышлы, дөньяның ачысын-төчесен күргән олы хатыннарныкына тартым.

Кәңсәләр янындагы багана төбенә радио тыңларга жыелган кешеләрнең барысы да житди. Кемдер кара көйгән, кемдер нәфрәтен тышка чыгармаска тырышып иреннәрен кыскан, кемдер кашларын жыерып йодрыгын йомарлаган, кемдер дөньядан ваз кичкән кыяфәт белән тирә-ягын күзәтә, кемнәрнендер йөзөндә астыртын тантана чалымнары уйный. Бер авыл кешеләре булсалар да, радиодан ишетелгән хәбәрне төрлесе төрлечә кабул итә.

Смоленск өлкәсенең Белоруссия чигеннән ерак түгел урнашкан Качкы авылына бу хәбәр нинди жилләр белән килеп житкәндер, әмма кешеләр иртә таңнан ук үзара пышылдаша башлаган иде инде:

- Сугыш чыккан икән бит. Нимесләр басып кергән, ди.
- И Ходем, ниләр генә булып бетәр инде тагын...
- Безнекеләр себереп чыгарачак аларны!

Марат КӘБИРОВ (1970) – шагыйрь, прозаик; «Онытма таңнарны», «Мәхәббәт яңгыры», «Китاپ» исемле китаплар авторы. Казанда яши.

– Бәлки, яхшыга юаргадыр, ә... Совет властеның да рәхәт күрсәткәнә юк бит...

– Юктыр ла, гайбәт кенәдер. Германия белән безнекеләр килешү төзегән ди бит. Тату яшәргә дип.

Яңа хәбәр телдән-телгә күчеп йөрсә дә, аның хаклыгына күпләр ышанып житмәде. Чик буйларындагы кораллы бәрелешләр турында сөйләгәннәрә бар иде. Аларның берсе дә дәрәс булып чыкмады, һәрхәлдә, рәсми мәгълүматлар моны кире какты. Тик бу юлы сугыш чыгу турындагы хәбәр хак иде. Төш житүгә үк: «Радиодан сугыш турында сөйләчәкләр икән», – дигән сүзләр таралды. Ашыгыч эше булмаганнар алдан ук радио тәлинкәсе урнашкан багана төбенә барып, жайлы урын алып куйды. Эше булганнар артык еракка китмәскә тырышып, радиога колак сала-сала хәрәкәт итте.

Бераздан чит ил эшләрә буенча халык комиссары Молотовның тавышы ишетелде. Аның «Граждане и граждане Советского Союза!» – дигән сүзе бөтен авыл халкын мизгел эчендә шушы багана төбенә жыйды. Күпләр эшләп йөргән жирләрәннән, сәнәк-тырмаларын да куярга онытып, килеп басты.

Качкы борынгы татар авылы булса да, революциядән соң кемнәрне Себергә сөрәп, кемнәрне атып үтерәп, халыкны сирәкләделәр дә, төрлө жирләрән төрлө милләт вәкилләрә күчәп килде. Кешеләр элекке шикелле үк аралашмаса да, ачыктан-ачык дошманлашучылар да юк, үзара сыешып яшиләр. Хәзер ул татарныкы булудан туктап, совет халкы көн итә торган гадәти авыл иде.

Әнисе белән Тәнзилә дә авыл читендәгә аланда печән кабартып йөри иде. Тавыш ишетелү белән, алар да башкалар кебек үк йөгәрә-йөгәрә багана төбенә килделәр. Молотовның беренче сүзе үк кызык тоелды. «Граждане» димәде ул, ничектер сәер итеп «граждынки» дип әйтте. Бу Тәнзиләгә генә сәер тоелмаган икән. Багана төбенә житүгә, аны ахирәте Наташа куып житте:

– Эй граждынки, куда торопишься? – дип көлдә ул, Тәнзиләнәң терсәгеннән алып.

Икесе дә челтерәтеп көлеп жибәрделәр. Ләкин Тәнзиләнәң әнисе шундук шелтәләргә ашыкты:

– Жыгыз авызыгызны! – диде ул, кызын Наташадан читкәрәк алып китеп. – Уен түгел бу. Сугыш чыккан!

Тәнзилә бүтән көлмәскә, эчендә кайнаган шатлык хисләрән күрсәтмәскә тырышты. Тик барыбер талпынып-талпынып куйды, радиодан ишетелгән сүзләрнәң житдилеген аңлаган саен иңнәрәнә канат үскәндәй тоелды.

– Эта война навязана нам не германским народом, не германскими рабочими, крестьянами и интеллигенцией, страдания которых мы хорошо понимаем, а кликой кровожадных фашистских правителей Германии, поработивших французов, чехов, поляков, сербов, Норвегию, Бельгию, Данию, Голландию, Грецию и другие народы, – дип дәвам итте Молотов.

«Кровожадный...» – дип, иреннәрән кыйшайтты Тәнзилә моны ишеткәч. Әби-бабаларын кулаклыкта гаепләп, Себергә сөргән, әтисен «халык дошманы» дип алып киткән, әнисен әледән-әле кәнсәләргә чакыртып сорау алган Совет власте. Менә кайда ул «кровожадные правители»! Ничә еллар буена үз халкын мәсхәрәләп, төрмәгә ябып, атып үтерәп яшәгән хакимият!

Үз гражданның каны, күз яше, жан әрнүләре белән тукланучы гарип жәмгыять. Менә кайда ул – иң зур канечкеч!

Кешеләр күзләрен тәлинкәгә төбәп, тын да алмыйча тыңлыйлар иде. Ә Молотов сөйли:

– Правительство Советского Союза выражает твёрдую уверенность в том, что всё население нашей страны, все рабочие, крестьяне, интеллигенция, мужчины и женщины отнесутся с должным сознанием к своим обязанностям, к своему труду. Весь наш народ теперь должен быть сплочён и един, как никогда. Каждый из нас должен требовать от себя и от других дисциплины, организованности, самоотверженности, достойной настоящего советского патриота, чтобы обеспечить все нужды Красной Армии, флота и авиации, чтобы обеспечить победу над врагом.

Тәнзиләнең колагы үзенә жанына тигән сүзләргә генә эләктәрә иде бугай. «...требовать от себя и от других дисциплины, организованности, самоотверженности...» Димәк, кешеләрнең ирегән чикләүче чылбырлар тагы да ныграк кыскарачакмы? Сугышны сәбәп итеп, изүне көчәйтәчәкләрме? Мөмкин булганны да, мөмкин булмаганны да эшләргә мәжбүр итәчәкләрме? Менә нәрсә турында сөйли иде чит ил эшләре буенча халык комиссары.

– Правительство призывает вас, граждане и гражданки Советского Союза, ещё теснее сплотить свои ряды вокруг нашей славной большевистской партии, вокруг нашего Советского правительства, вокруг нашего великого вождя товарища Сталина.

Бу сүзләрдән соң халык арасында чыш-пыш китте:

– Ә иптәш Сталин үзе кайда икән?

– Ник үзе чыгыш ясамый икән?

Кемдер мондый сорауларга чик куйды:

– Сугыш чыккан бит, эше күптер.

Ул арада Молотовның тавышы берәз калтыраныбрак китте, аннан дөртләрәк, ышанычлырак булып яңгырады:

– Наше дело правое. Враг будет разбит. Победа будет за нами!

Бу сүзләр сүз генә түгел, хәтта хыял яки максат та түгел, ә чынбарлык, инде ирешелгән уңыш булып ишетелде. Безнең юлыбыз хак. Дошманны эһ тә итми себереп түгәбез. Жинү безнең кулда! Ничә дистә еллар буена үз дәүләтенең зурлыгына, көченә инанып яшәгән кешеләргә шушы житә калды. Алар инде Берлинны яулаган батырлар шикелле кул чабарга тотындылар. Тәнзилә дә кул чапты.

Молотов чыгышыннан соң, колхоз рәисе сүз алды. Тәнзилә аны тыңлап тормады, Наташа янына китте. Сугыш чыгу шатлыгын кем беләндер уртаклашасы килә иде. Наташаның да куанычы эчәнә сыймый бугай, ул Тәнзиләне житәкләп алды да:

– Әйдә, Катя янына, – дип, ары атлады. Аннан өчәүләшеп, Ольганы эзләп киттеләр.

Шул рәвешле, ахирәтләр жыелышып, елга буена төштеләр. Авыл уртасыннан аккан сай гына елганың исеме булмаса да, ярында таллар үсә, яшь-жилкенчәккә жыелышырга ямьле дә, жайлы да урын иде. Елга буйлап барып, кәнселәр буендагы кешеләрдән ераклашкан, дүртесе бер булып кычкырып жибәрде:

– Ур-ра! Ур-ра! Ур-ра!

Бераздан алар бер-берсенен кулыннан алып сикерешә-сикерешә кычкырырга тотындылар:

– Ур-ра!

Шулай сикерешеп, беренче парны чыгаргач, үлэнгә ятып, хәлләре беткәнче көлгәч, бермәлгә тынып калдылар. Бераздан тынлыкны Наташа бозды:

– Мин сугышка китәм! – диде ул кире каккысыз тәвәккәллек белән. – Ахирәтләр, кем минем белән бара?

– Бераз көтәргә кирәк, – диде Ольга. – Кайда сугышулары да билгесез бит әле.

– Юк, көтмибез! – Наташа катгый иде. – Югыйсә соңга калабыз. Немецларны куып чыгаргач, анда бардың ни дә бармадың ни.

– Кайчан китәргә жыенасың соң? – дип елмайды Ольга. – Хет бер-ике көн әзерләнәргә кирәк бит.

– Нәрсәсен әзерләнәсен? – Наташа яткан жиреннән сикереп торды. – Юллык ашарга алабыз да вәссәлам. Анда баргач, солдат киеме дә, мылтык та бирәләр. Бездән бары тик батырлык кына сорала. Ризасызмы? Иртәгәгә?

– Риза! – Катя торып утырды.

– Иртәгә түгел, берсекөнгә, – диде Ольга.

– Ярый, – дип килеште Наташа. – Ә син, Тэнзилә?

Тэнзилә иңнәрен генә сикертеп куйды:

– Мин бармыйм. Үзегез генә жиңеп кайтыгыз.

– Ник? – Наташаның күзләре маңгаена менде. – Ник бармыйсың?

– Мин бит кечкенә. – Тэнзиләнең күзләрендә очкыннар уйнаклап алды. – Барыбер файда тимәячәк.

– Танкист булырсың, – диде Наташа, шуны гына көтеп торгандай. – Яки разведчик.

– Разведчик! Разведчик! – Катя хәтта кулларын чәбәкләп алды. – Кечкенә булгач, сине беркем дә күрмәячәк.

– Атсалар да, тидерә алмаячаклар, – дип өстәде Ольга. – Сиңа тидерү өчен, ашыкмыйча, озак итеп төзәргә кирәк.

– Барыбер бармыйм, – диде Тэнзилә. – Сугышасым килми минем.

– Барырга кирәк, – дип кистерде Наташа. – Батырлык эшләргә мондый мөмкинлек бүтән эллә була, эллә юк. Булганын кулдан ычкындырырга ярамый. Иртәгәгә кадәр уйла әле син, Тэнзилә.

Сугыш турындагы сүз шуның белән тәмамланды да, басудагы эшләр турында сөйләшүгә күчтеләр. Ул арада кәңсәләр алдындагы халык таралыша башлады.

– Халык тарала, – диде Катя. – Безгә дә барырга вакыт. Юкса кирәкне бирәчәкләр.

– Киттек! – Ольга йөгәргә тотынды. – Әйдә, кем беренче?

– Мин! – Наташа кинәт кенә тизлекне арттырды да Ольганы узып китте.

Кызлар шулай узыша-узыша кәңсәләргә йөгәрделәр. Бу аларның үзара шаярышуы гына түгел иде. Эшкә бер минут та соңларга ярамый. Бригадир яки рәис сизеп калса, «труддин»нән колак кактым дигән сүз. Азга гына соңарсаң да көн озыны бушка эшләчәксең. Хәтта алар үзләре күрмәсә дә,

эләкләүчелер табылып тора. Аннан кәнсәләргә чакыртып, сорау алалар: «Кайда йөрден? Нишләп эш урынында түгел идең?» Мондый сорауларга бик исе китми торган усал хатыннар да бар. Наташаның әнисе, энә, чәчрәп чыгып талаша, барыбер үзенекен итә. Район үзәгендә якин туганы зур урында утыра, диләр. Шуңа сүзе үтә. Ә Тәнзиләнең әнисе алай итә алмый, үзе дә юаш, ире дә «тегендә» жибәрелгән. Тәнзилә үзе дә, аның ахирәтләре дә олылар белән талашып, үз дигәнәнә ирешә алырлык кешеләр түгел. Шуңа йөгерергә, бер минут та соңламаска туры килә.

– Кайда йөрисең инде, тагын бушка эшлисең киләмени? – дип каршылады аны әнисе. – Әйдә тизрәк, безнекеләр энә эшкә дә тотынган инде.

Тәнзилә дәшми-тынмый гына әнисенә иярде. Аның эшлисе түгел, ә ашыйсы килә иде. Тик нишлисең, кичкә кадәр түзәргә кирәк. Үч иткәндәй, көне дә озын әле аның...

2

Авыл белән идарә итүче өч кеше бар. Колхоз рәисе, читауат һәм бригадир. Читауат кәргән-чыккан акчаларны чутлап, кәнсәләрдә утыра. Рәис эрерәк мәсьәләләр буенча эшли һәм кешеләр арасында бик еш булмый. Халык белән ингә-иң эшләүче кеше – бригадир. Качкының бригадиры – Барый Борһанов, Герман сугышында аягын имгәтеп кайткан илле яшьләр тирәсендәге ир. Халык аны үзе артында Барбос дип йөртә. Ул таң тишеге белән авылның бер очында пәйда була да капка саен туктап сүгенергә тотына:

– Эт ялкаулары! Кояш әллә кайчан калыкты бит инде, ә сез әле иртәнге ашны да ашамагансыз. Нәрсә, коммунизм килгәнән көтеп ятасызмыни, аңгыра сарыклар? Үзе генә килми ул, аны яулап алалар. Жыен беткән баш. Нигә кичә башлаган эшегезне бетереп кайтмадыгыз? Бүген төшкә кадәр эшләп бетергез. Үзем барып тикшерәм. Төшкә кадәр бетмәсә, начар эшләнгән булса, труддин дә юк сезгә, икмәк тә юк. Эшләмисез икән, ашамыйсыз. Аңладыгызмы? Ярты сәгәттән шунда булмыйсыз икән, кичәге труддинегезне дә сызып ташлыйм, анагызны сатыйм нәрсәләр.

Шуннан ул икенче йортка күчә. Кереп, ишекләрен дөбердәтә, үзе кычкыра:

– Нәрсә, көпә-көндез ишек элөп утырасыз? Төрмәдәге кебек. Төрмәне сагынсагыз, хәзер чакырта кирәкле кешеләр. Ачыгыз ишегегезне! Кем бара бүген сезнең өчен колхоз эшенә? Кара син аны, киенмәгәннәр дә бит, ялкау тәреләр. Дөнъяның бөтен ялкауларын жыеп, урман эчендәге үлөт басына илтеп ташлыйсы гына калды хәзер. Эшкә чыга беләсезме сез, эт жаннар? Или сезнең өчен аксак аягым белән мин селкенеп йөримме? Тиз, басуга менегез. Чүп утарга кирәк. Чүпнең иң уңган жирен сезнең өчен калдырдым, тәмуг кисәүләре. Бүген кичкә эшләп чыксагыз, икеләтә труддин язам, булдыра алмасагыз – дүртләтә кисәм.

Хужаларны шулай аякка бастырып, эш кушкач, чираттагы йортка күчә. Авызындагы эт жырлык түгел. Тик беркем дә каршы төшми, аркылы сүз әйтми. Жыеналар да эшкә чыгып китәләр. Чөнки Барбос кабахәт телле булса да, яхшы күңелле кеше. Халыкны колхоз рәисеннән дә, районнан килгән түрәләрдән дә рәнжеттермәскә тырыша. Гаебе булганнарны да яклап калырга жай эзли.

Бер мәлне үрге оч Зэйнәп апа бер уч бодай урлап тотылгач та, шушы Барбос төрмәдән алып калды.

– Гаебе юк аның. Мин алырга рөхсәт итем, – диде ул районнан килгән түрэгә. – Әнкәсе үлем хәлендә, берсеннән-берсе кечкенә биш баласы бар. Ачыгалар. Күрәләтә үтерергәмени аларны? Мин дөрөс эшләвемә шикләнмим. – Икенче көнне Зэйнәп планын икеләтә арттырып үтәде.

– Дәүләт милкен үз белдегегез белән таратырга сезнең хакыгыз юк, – дип, каршы төште район түрәсе. – Сезгә андый хокук бирелмәгән.

Барбосның моңа исе дә китмәде:

– Бу дәүләт милке түгел, – диде ул корыч тавыш белән. – Бу аның трудингә бирелә торган икмәге хисабына.

Авыл халкының Барбос яклы икәннән сизенгән район түрәсе сүз озайтып тормады, юл куярга булды. Шул хакта әйткәч, халык та аны алкышлады. Ә Барбос «трудин икмәге хисабына» дип, болай гына әйтә инде, алып калмый, аның ише нәрсәләр белән вакланып тормый. Шуңа аны санга сугалар, нинди начар сүзләр белән генә сүксә дә, карышмыйлар, ул әйткәнне тыңлыйлар иде. Район түрәләре дә артыгын бәйләнми, чөнки колхозның күрсәткечләре яхшы.

Ә Барбос көн саен кояш чыгар-чыкмастан авыл очында пәйда була. Һәм авыл халкын уятып эшкә җибәрә. Аннан соң үзе дә басу-кырларга, көтүлекләргә барып, эшчеләренә хәл-әхвәлен белешә, проблемалары булса – хәл итә, тәртип бозсалар, эт итеп сүтеп китә.

Ләкин сугыш башланганның икенче көнндә Барбос таң тишеге белән күрәнмәде, авыл көтүе киткәч кенә пәйда булды. Анда да өй ишеген кагып, аты-юлы белән сүгенеп, гомер үткәрмәде. Бүген ул бик тәртипле, итагатыле иде. Хәтта кешеләрдән беркадәр кыенсынган, үзен гаепле сизгән кебек тә тоелды. Сак кына ишекләренә какты да хуҗа чыккач:

– Исән-саулармысыз, туганнар! – дип, күзләрен яшерде. – Сезнең өйдә арысландай ирләр бар бит. Бүген сәгать тугызга юл биштәрләрегезне эзерләп, кәнселәр янына җыелырга кирәк булыр. Хәрби комиссариаттан киләләр. Ашыгыч мобилизация игълан иткәннәр. Төшкә кадәр үк китәсе, диләр.

Ул шулай өйдән-өйгә йөрөп аңлатып чыкты. Эш турында бернәрсә дә сөйләнмәде. Ирләр, балалары сугышка киткәндә, хатын-кызлар, аналар басуда калмасын, дигәндер инде. Аның сүзләрен дә төрлечә кабул иттеләр. Кемнәрдер моңсу гына баш какты, кемнәрдер сыгылып елап җибәрде, кемнәрдер башына суккандай исәнгерәп калды.

– Нишләп шулай тиз, сугыш кичә генә башланды бит? – диючеләр дә булды.

Барбос аларга хәлне сабыр гына аңлатырга тырышты:

– Фашистлар бик зур көч белән һөҗүм иткәннәр, аларны туктату өчен бик күп кеше кирәк. Ашыгыч рәвештә. Югыйсә монда килеп җитүләре дә ихтимал...

Барбос үткәннән соң авыл хәрәкәткә килде. Барлык йортларның да моржа торбасыннан төтен чыга башлады. Урамда бер күршесеннән икенчесенә чапкан хатын-кызлар, бала-чага пәйда булды. Берәздән биштәр күтәргән ир-егетләр дә күрәнде. Алар кайда берән-сәрән, кайда төркем-

төркем булып жыелышып тордылар да урам буйлап киттеләр. Тәнзиләне иң гажәпкә калдырганы – ирләрнең икегә бүленүе иде. Беришләрә салмак кына кәнсәләр ягына юнәлдә, беришләрә ашыга-ашыга урман ягына атлады. Кәнсәләр янында күп кешелек төркем хасил булды. Урманга ашыгучылар да шактый иде.

Тәнзилә үзен шушы ике төркем арасында калгандай хис итте. Ул кайда булырга да белми иде. Инде кичәдән бирле радиодан да, үзара сөйләшкәндә дә «Илне сакларга кирәк. Фашистларны куып чыгарабыз, жиребезне таптарга ирек бирмибез», – дип сөйләнәләр. Ышаныч белән сөйләләр. Үз-үзенә ышанып сөйләгән кеше һәрвакыт хаклы кебек тоела. Ышандыра. Тәнзилә дә ышана башлады. Чынлап та илне баскынчыларга, чит халыкка бирмәскә кирәктер. Читтән килгән кеше ул синең жиреңнең кадерен беләмәни? Качкы да элек татар авылы булган, үз йолалары, горейф-гадәтләрә белән яшәгән. Революциядән соң төрлө сәбәпләр табып, төрлө милләт кешеләрен китереп тутырганнар. Ә килмешәкләр авылның иң асыл гадәтләрен бар дип тә белми, үзләренчә кылана, үз тәртипләрен урнаштырырга тырыша. Фашистлар килсә дә, шулай булачактыр инде, үз тәртипләрен кертәргә тырышачаклардыр. Шуңа күрә үз жиреңне чит-ятлардан сакларга кирәктер.

Әмма урманга китүчеләрне дә гаепли алмый иде кыз. Совет властен яратмаучылар да житәрлек иде авылда. Һәм аларны берничек тә гаепләү мөмкин түгел иде. Тәнзилә инде күп нәрсәләрне белә, һәм кайбер кешеләрнең Совет властен ни өчен яратмавын да аңлый ала иде. Күпләрнең житеш, тигез тормышын таркатып, дөнъяларының астын-өскә китергән власть бит ул. Шул революция, гражданнар сугышы, кызыл террор, һәртөрлө репрессияләр нәтижәсендә күпме гаиләләр зур югалту кичергән, кайгы-газапка дучар булган. Күпләрә бүген дә төрлө кимсетүләр, кыерсытулар астында үз язмышы өчен дер калтырап яши. Шулай булгач, кемнең шул Совет власте өчен сугышып йөресе килсен? Андыйлар, әлбәттә, урманга китәдер...

Дөресен генә әйткәндә, Тәнзилә үзе дә Совет власте урнаштырган тәртипләрне яратмый иде. Һәр почмактан «гаделлек, тигезлек, бәхетле тормыш» дип кычкырсалар да, бу тормыш кешеләрне газәплау, кысада тотып эшләтү һәм мәсхәрәләү өчен генә төзелгәндер кебек иде. Унөч яшендә генә булса да, ул моны яхшы аңлый, чөнки бу аның йөрәгә аша үткән коточкыч чынбарлык иде.

3

Сәгатъ тугыз тулуга авыл ирләренең фронтка китәргә риза булганнары кәнсәләр янына жыелып бетте. Хатын-кызлар да ияргән, кемнең хатыны, кәләше, әнисе, туганнары – барысы да килгән. Барысы да шом катыш моңсулык белән сабыр булырга тырышып басып торалар. Ара-тирә кешегә сиздәрмәскә тырышып сыктаган хатын-кыз тавышлары да колакка чалынып кала. Ирләрнең: «Елама, озака түгел бит... Куып жиберәбез дә кайтабыз...» – дип пышылдаганы ишетеләп китә.

Кәнсәләр авыл читендәгә зур йортта урнашкан иде. Зур булса да, иске йорт инде бу, бүрәнәләрә бөрешеп, какланып беткән, тәрәзә капкачлары

– коба, түбө такталары күгәрөп, зәңгәрсү-яшыкелт төскә кәргән. Аны ниндидер кулак йорты булган, дип сөйлиләр. Үзен Себергә сөргәннәр дә йортын кәнселәр иткәннәр. Әллә кайчан инде, ул вакытта Тәнзиләнең теле дә ачылмаган чакта. Бу йортның утарында силсәүит атлары. Берничәү генә, эмма яхшы атлар, уйнаклап торалар. Аларны түрәләр тарантаска жигеп йөри. Басу-кырга чыгармыйлар, бүтән эшкә жәлеп итмиләр. Йортның артына терәлеп диярлек янгын каланчасы тора. Анда берәз гына менеп карасаң, кәнселәр эчендәге кешеләрнең нәрсә эшләгәне аермачык күренә, бары тик тавышлары гына ишетелми. Тавышсыз да кызык чаклар була. Кызганычы да...

Берәздән район үзәгеннән килгән ике полуторка кәнселәр ишегалды янына туктады. Берсенә эржәсеннән өч хәрби төште. Кабинадагы офицер жыелган халык белән баш кагып кына исәнләште дә кәнселәр баскычындагы трибуна шикелле жиргә менеп басты. Колхоз рәисе дә бригадир да аны көтәләр иде инде. Колхоз рәисе килүче белән күрешеп, нәрсәдер кинәшләшеп алды да сүз башлады:

– Хөрмәтле иптәшләр, кадерле авылдашлар! Барыгыз да белеп торасыз, илебөз куркыныч астында. Мондый чакта безнең барыбыздан да корычтай тәртип, оешканлык, бердәмлек таләп ителә. Бөек жиңү хакына, туган илебөз хакына үзөбөзгә аямыйча көрәшү сорала...

Шунда төркөмдәгеләрдән бер хатын кычкырып елап жибәрде, икенче яктан тагын берәү кушылды. Колхоз рәисе бер мәлгә тынып торды да сүзгә озака сузмаска булды:

– Без – дөньяда иң көчле дәүләт. Без жиңәчәкбез! Ә бүген авылдашларыбыз шушы шанлы жиңү юлын узарга чакырыла. Еламагыз. Кайгырышмагыз. Бу данлыклы юл. Авырлык килгәндә, үз Ватаныңа терәк була алу, һәр кеше өчен горурлык ул.

Аны сыек кул чабулар белән озаттылар да, сүзгә район үзәгеннән килгән офицер алды. Ул да илдәге хәлләр белән беркадәр таныштырып үтте. Юатты. Дәрт өстәргә тырышып, берничә сүз әйтте һәм эшнең асылына күчте.

– Бүген без сезнең авылдашларыңың шанлы юлга – Ватаныбызны илбасарлардан чистартырга чакырабыз. Хәзер мин исем-фамилияләрең атармын, исеме чыккан ир-егетләрең менә бу якка сафка тезелерсез.

Халык тынып калды. Хәтта бая күз яшьләрен тыялмаган хатыннарың да тавышы басылды. Офицер кулындагы кәгазьгә карап, фамилияләрең укый башлады.

– Аркадий Аверченко.

Биштәр асқан таза гәүдәле ир офицер күрсәткән урынга килеп басты.

– Георгий Абазадзе.

Битен сакал баскан ир дә теге урынга юнәлде.

– Әхмәтгәрәй Әминев.

Әхмәтгәрәй, егерме биш яшьләрең тирәсендәге ир, янында басып торган хатының кочаклап үбеп алды, аннан соң дүрт яшьләрең тирәсендәге кызың күтәрәп сөйдө. Инде китәргә омтылгач, кире борылып, хатының эчен сыпырды. Хатыны авырлыгы иде. Шуннан соң күрсәтелгән урынга юнәлде. Офицер инде ул арада тагын бер фамилияне әйтеп өлгөргән иде. Бу юлы

эндәшүче дә, хәрәкәтләнүче дә күренмәде. Кешеләр бер-берсенә карап чыш-пыш килгән арада, офицер, түш кесәсеннән ручка алып, кәгазьгә ниндидер билге куйды да чираттагы фамилияне атады.

Шул рәвешле офицер бик күп фамилияләргә барлап чыкты. Ул инде хәзер тизрәк укый иде. Биштәрләр дә ияләшә төште, исеме чыгу белән ялт итеп урыннарына барып бастылар. Тезелергә кушылган урында кеше бик күп жыелды, биштәр күтәрәп килүче ир-егетләрнең барысы да диярлек шунда күчеп бетте. Шулай да ул атаган кешеләрнең монда булмаганны да хәтсез генә иде. Офицер берни дә әйтмәде, кәгазенә билге куеп барды.

Исемлекне әйтеп чыккач, офицер авыл түрәләре ягына борылды. Нәрсәдер сөйләшәп алдылар. Исемлеккә төртә-төртә киңәшләштеләр. Аннан тагын халыкка эндәште.

– Исем-фамилиясе әйтелми калган ир-егетләр бармы?

– Бар, бар! – диештеләр ирләр кулларын күтәрәп. – Монда.

Шундыйларның берсе янында торган хатын иренәң авызын учы белән каплады да нәзек кенә тавыш белән:

– Юк, юк! – дип кычкырды.

Тәнзилә пырхылдап көлеп жибәрде. Башкаларның да ирен читенә елмаю кунды.

– Сөз менә монда жыелыгыз, – диде офицер, читтәрәк торган хәрбиләргә ымлап. – Хәзер сөзнең исем-атны язып алырлар.

Хәрбиләрнең берсе исемлек төзүгә кереште, калган икесе исеме чыккан ир-егетләргә читкәрәк алып китте. Алар халык төркемнән берничә метрга аерылып, саф булып тезеләп бастылар.

– Солдатка китүчеләр белән хушлашу өчен унбиш... – Офицер сәгатенә карап алды да дөвәм итте, – юк... ярты сәгать вакыт бирелә.

Моңы ишетүгә хатын-кызлар солдатка китәчәк ирләр ягына ташланды. Жыелган халык саегып, сирәкләнеп калды. Берәздән исемлек төзүче хәрби дә эшен бетерде һәм биштәр күтәрәп килүчеләрнең барсын да читтәрәк торган сафка илтәп кушты.

Кай арададыр солдатлар янында Тәнзиләнең ахирәтләре пәйда булды. Аркаларына биштәр аскан Наташа, Ольга, Катя солдатка китүче ирләр янына киләп бастылар да горур кыяфәт белән тирә-яктагыларны күзәттеләр.

– Сөз нишләп монда торасыз? – диде хәрби кеше аларны күрәп алгач. – Барыгыз әле энә тегендә.

– Юк, без сугышка китәбез! – дип чатнагып җавап бирде Наташа.

Хәрби, көлемсәрәп, һәркайсына күз йөгертәп чыкты да:

– Бу юлы сезне алмыйбыз, – дип жигди җавап бирде. – Повестка килгәнән көтегез. Әлегә сез авылда кирәгрәк.

– Ә сугыш бетсә? – дип авызын бөрештерде Ольга. – Безнең дә жигүче буласы килә.

– Әйе, – дип кушылды Катя. – Без үзез без барабыз сугышка! Сөз безне машинага гына утыртыгыз.

– Юк, – хәрби көлеп жибәрүдән үзен көчкә тыеп тора иде бугай. – Сөз кайтыгыз. Повестка көтегез. Ул тиздән килер.

– Көтмиз! – дип кистерде Наташа. – Бүген китәбез. Сугыш беткәч, безгә повестка кирәкми.

Хәрби авыр сулап куйды да ары атлады. Бераздан Наташаның әнисе кызлар янына йөгереп килеп, Наташаның жылкәсеннән эләктереп алды:

– Син монда нишләп йөрисең?

– Сугышка китәбез.

Ана кызларга күз йөгертөп чыкты. Бер көләргә, бер тиргәргә итте. Ахыр чиктә үзен кулга алды, тыныч, әмма кире каккысыз катгый тавыш белән:

– Барыгыз, өйгә кайтыгыз! – диде.

Хушлашучыларны күзәтү жан өзгөч күренеш иде. Колхоз рәисе белән офицер «данлы юл, горурылык» дип дәртләндерергә тырышса да, Левитан инде кичәдән бирле фронттагы хәлләр белән таныштырып тора һәм эшләрнең горуруланырлык түгеллеген күпләр аңлый иде. Фашистлар коточкыч тизлек белән алга бара, Кызыл Армия чигенә, зур-зур шәһәрләрне дошман кулына калдыра. Мондый хәлләрдә данга да, горурылыкка да урын юк, монда бары тик үлем генә хакимлек итә иде.

Әнә тегендә бер ир чүгәләп, ике баласын кысып качаклаган да тынып калган. Ул сулыш та алмый шикелле. Бары тик күзләреннән аккан яшь кенә тасмалардай яңакларына шуып төшкән. Янында басып торган хатыны да аларга карап тавыш-тынсыз гына сулкылдый. Рәссам булсаң, картина язарлык мизгел. Ирнең үлемгә китүен икесе дә аңлап тора. Бу тиклем дөһшәт булып килгән сугыштан исән кайта алуың бер мөгжиза сыман тоела. Ил бәхетә хақына үзләрен корбан итәргә жыенган кешеләрнең соңгы хушлашуы. Тавыш-тынсыз, сүзсез бәхилләшү. Хәтта күз яшьләре дә юаш кына, язмышка буйсынып аккан сыман тоела...

Якында гына бер кыз сөйгәнәненә якасыннан тотып жылтерәтә, үзе күз яшьләренә буылып ялвара:

– Китмә!

Тәнзилә ул кызны белә. Ләйсәния ул. Медпунктта эшли, ә егетә – Ревмир исемле. Клубта эшли иде. «Әпә кино» килгән чакларда бала-чаганы кертмиләр, ә Тәнзиләне Ревмир уздырып жибәрә торган иде. Менә бүген ул да биштәр аскан... Соклана иде Тәнзилә аларга, шулкадәр матур парлар булыр икән, болар бит бер-берсә өчен генә яратылган, дип уйлый һәм үзенең сөйгән кешесен күз алдына китерергә тырышып карый, тик берни дә килеп чыкмый иде.

– Китми тор... Өч кенә көн калды бит...

– Кайткач, бәгърем, кайткач... – дип юатырга тырыша Ревмир.

– Өч кенә көн! – Ләйсәния, әйтерсең, аны ишетми. – Өч кенә. Минем хакка. Карынымдагы сабың хақына... Китмә...

– Шулай кирәк, бәгърем.

Ләйсәния тагын ярсып, Ревмирның якасына үрелә. Жылтерәтә.

– Илең генә түгел бит сиңең... – ди ул үртәлүнең чигенә житеп. – Сөйгәнәң дә бар бит. Мин дә бар. Карынымда балаң да бар... Хет бер тапкыр тыңла сүземне... Илең генә түгел бит...

Һәм ул сөйгәнәнен читкә этөп жибәрә дә офицер каршысына килеп баса:

– Иптәш офицер, зинһар өчен бүген алып китмәгез Ревмирымны. Өч көнгә генә калдырыгыз. Өч көннән безнең туй булырга тиеш иде. Кунаклар да чакырылган иде. Ө ул китә. Калдырыгыз өч көнгә генә, ә... Хатыны булып

калыйм... Өч көнгә генә китми торсын. Аннан соң барыр. Беркая да качып китми бит ул. Иптәш офицер, сез мине ишетәсезме?

Офицер уңайсызлана. Күзләрен яшерергә тырыша. Тик үзен кулга ала.
– Ярамый.

– Ничек ярамасын? Өч кенә көн бит ул!

– Кайткач, туй ясарсыз, – дип дәртлөндерергә тырыша офицер. – Кайткач...

– Иптәш офицер... – Ләйсәния ярсып, хәрбиң изүеннән эләктерә дә, куллары салынып төшә. Ул хәлсез адымнар белән Ревмиры ягына атлый, егет инде янына килеп житкән, кыз аның муенына асылына да сулкылдап еларга керешә. – Кайт, кадерлем. Бөтен үлемнәргә үч итеп кайт. Мин сине көтәрмен. Мин сине үлгәнче көтәрмен!

Һәм аның куеныннан кинәт арынып, кесәләрен капшый башлый, беркадәр шулай мәшәләнгәч, шакмаклап киселгән марля кисәгә тартып чыгара.

– Менә! Бу сине саклап йөртәчәк. Кайткач, улыңа имезлек ясап каптырырсың.

Марля кисәген үбә дә Ревмирның кулына тоттыра, егет аны шундук түш кесәсенә тыгып куя һәм сөйгәнән кочаклый:

– Кайтачакмын, Ләйсәния. Син көт... Сөз көтегез...

Ләйсәния берәз тынычланып кала һәм кинәт килгән ярсу белән Ревмирның муеныннан кысып кочаклап, иреннәреннән үбә, бөтен булмышы белән егетенә сарыла. Бер-берсенә тән жылысын, жан жылысын, мәхәббәтен сеңдерергә теләгәндәй, шул халәттә катып калалар.

– Биш минут вакыт калды, – дип кычкырды хәрбиләрнең берсе. – Биш минуттан сафка тезеләбез.

Бу сүзләр хушлашучыларны тагы да жанландырып жибәрде. Алар әйтсә сүзләрен әйтеп калырга, теләкләрен теләп бетерергә ашыкты. Әмма мондый чакта вакыт бик тиз үтә. Һәм офицерның көр тавышы яңгырады:

– Тезелеп басарга!

Ир-егетләр тезелеп баскач, офицер аларны карашы белән генә санап чыкты да:

– Машиналарга! – дип боерды.

Сугышка китүчеләр машина арбасына менеп басты. Утырырлык чама юк, әле баскан килеш тә көч-хәл белән сыешып беткәннәр иде. Халык арасында елаган, кычкырышкан, теләк теләгән авазлар көчле шау булып яңгырап торды. Машиналар кузгалып киткәч, төркем беркадәр алар артыннан ияреп барды. Берәздән кычкырышу авазлары күмәк кешеләрнең берләшеп елавына әверелде.

Елау авазлары Тәнзилә өчен яңалык түгел иде. Ул аларны кечкенәдән ишетеп үскән. Кайда гына булсаң да, кинәт бер почмактан кемнәндер елаганы ишетелә. Иртә таңда да, көндезләрен дә, кара төннәрдә дә. Хатын-кызлар елый. Кемнәндер баласы үлгән, кемнәндер ирен алып киткәннәр, кемнәндер тагын бүтән төрле кайгысы бар. Аларына күпмедер дәрәжәдә күнәгелә дә инде. Чөнки бу авылының күз яшьләреннән өзелеп торганы юк.

Ләкин мондый хәлне Тәнзиләнең беренче күрүе иде. Бөтен халык бергәләшеп елагач, һәр аваз жанны актарырлык булып ишетелде. Барлык

елауларны берләштерерлек булгач, димәк, илгә килгән афәт тә бәләкәй түгел инде. Бөтен ил елыйдыр инде бүген. Соңгы кабат күрешәбез бит дип, күз яшьләрен түгәлдәрдер.

Кешеләрнең мондый халәтен күзәтү рәхәт түгел иде, Тәнзилә кәнселәр яныннан китте дә елга яры буйлап атлады. Шактый ераклашса да, елау авазлары һаман колагында чыңлый иде әле. Кинәт кыз урманга китүчеләргә исенә төшерде. Алар гына еламыйдыр бүген. Ләкин аларның еламавы бәхет түгел, ә бөтен халык елавына, бөтен илнең күз яшьләренә хыянәт итү кебек тоелды. Яхшы түгел инде барыбер. Кыз, әлбәттә, аларны аңлый иде. Ул үзе дә шундыйрак язмыш кичергән, аларча фикер йөрткән һәм ниндидер үзгәрешләр көткән кеше иде. Сугышны шатланып каршылавы да батырлыклар кылып калу ниятеннән түгел, ә тормыш рәвешенең үзгәрүен өмет итүдән иде. Кем белә, яңа власть килсә, бәлки, әтисен дә азат итәрләр, әнисе дә гел күзәтү астында булмас...

Өлеге хисләренең хаклыгын дәлилләргә теләгәндәй, Тәнзиләнен уйлары үткәннәргә юлланды, фажиға башланган көнгә кайтты. Тәнзилә өчен ул әтисен алып киткән мәлдән башланды...

4

Тәнзиләләрдән ерак түгел генә елга ага. Кечкенә ул үзе, исемен дә белүче юк, барысы да елга дип кенә йөртә. Авыл читеннән узган зур елганың бер чаты бугай инде. Менә шуның ярында вак ком тулып ята. Комлык алар өчен хөрриятнең үзе шикелле, әллә нинди уеннар уйнап бетерәләр, әллә ниләр төзиләр. Ул чакта өйле уйныйлар иде. Күптән инде бу, Тәнзиләнең бәләкәй чагында ук. Өч... Юк, дүрт елга якын вакыт үткән. Тәнзилә үз өенең олы ягын бизәп маташканда, Катя кычкырып жибәрде:

– Кызлар, карагыз әле!

Кызларның барысы да ул күрсәткән якка борылды. Кап-кара, ялтырап торган жиңел машина күпергә якынлаша иде. Тәнзиләнең мондыйны беренче тапкыр күрүе, авылдагы шалтыр-пылтыр килеп, калтырап йөри торган бердәнбер полуторкадан башканы күргәне юк. Ул өнсез калып күзәтергә тотынды. Оя да, Катя да шундый ук хәлдә иде. Бары тик Наташа гына баскан урынында талпына-талпына үз белеме белән шаккатырырга ашыкты:

– «Эмка» бит бу! «Эмка»! Минем моны күргән бар әти белән шәһәргә баргач.

Тәнзилә йөзен чытып куйды. Аның «Эмка» дигән нәрсәне дә, шушындый машиналар йөри торган зур шәһәрне дә күргәне юк иде. Кызларның барысы да көнләшү катыш сокланулы карашларын Наташага төбәде. Ә Наташа һаман:

– «Эмка» бу, «Эмка»! – дип кабатлады.

Вәт, чукуыңан нәрсә, ә... Исемен дә белә бит әле! «Эмка», имеш. Күргәне бар, имеш. Юк инде, моңа түзеп торып булмый.

– Ә минем утырып та йөргән бар, – диде Тәнзилә исе китмәгәнә салынып һәм ахирәтләренең шикле карашын тоеп өстәп куйды: – Болар безнең туганнар.

Кызларның күзләре маңгайларына менде, тик берәздән йөзләрендә елмаю пәйда булды. Мәсхәрә үк түгел инде, шикләнүле елмаю, ә тагы да

дөрсрәге: ышанмауны аңлата торган елмаю. Тәнзилә әлегә хәрәф танымый иде, әмма кызларның йөзен ул китап кебек итеп укыды. Ышанмыйлар.

– Шыттырасың син, – диде Ольга, күзләрен чекерәйтеп. – Туганнарыгыз булса, сезгә туктарлар...

Ул сүзен әйтеп бетерә алмыйча күзләрен акайтып тынып калды. Берчә ахирәтләренә, берчә Тәнзиләгә карап алды да кабат машинага төбәлде.

– Менә сиңа мә!

Машина күперне чыгып берәз барды да Тәнзиләләрнең капка төбенә барып туктады. Аннан өч кеше төшеп, капкага юнәлде, берәздән хәрби киёмле кеше дә төште һәм машина ишеге төбенә басып, тәмәке тартырга тотынды.

– Өйдә, тагын утырып күрсәт шул машинага, – дип, астыртын елмайды Наташа. – Туганнарыгыз булгач.

Тәнзилә борын тартып алды да ахирәтләренә күз йөгертөп чыкты. Һәм елмайды:

– Өйдәгез, сезне дә утыртам.

– Юк, без карап кына торабыз, – диде Наташа.

Катя белән Ольга да аны хуплады:

– Үзең генә утыр. Теләсәң, соңыннан чакырырсың.

– Һи, куркаклар! – дип, Тәнзилә машина янына йөгәрде. Үзенә дә күңелендә берәз курку бар иде, бөтенләй күргән-белгән абыйлар түгел бит, кем утыртсын инде сине шундый машинага?! Якына китерсәләр ярый әле, куып жибәрергә дә күп сорамастар.

Шунда ул хәйләләшергә булды. Йөгереп килде дә тәмәке тартып торган хәрбинең ботларыннан кочаклап алды. Һәм башын өскә күтәрәп елмайды да:

– Абый, машинаңа утырт әле, – дип пышылдады. – Иптәш кызлар белән бәхәсләштек, алар карап тора. Утырт инде, абый, азга гына...

Шушылай итеп ботыннан кочаклап алса, әтисе һәрвакыт Тәнзиләгә юл куя, ул теләгәнне үти торган иде. Бу юлы да шулай булырга тиеш. Әмма машина алдында торган абый аның әтисе түгел иде. Ул бер мәлгә бу көтелмәгән хәлдән аптырап калды. Аннан соң йөзенә чиркануга тартым бер хис калкып чыкты. Аякларын буташтырып, кызның кулларыннан арынырга тырышты. Алай да булмагач, берәз иелә төшеп, кызның кулларын ычкындырды.

– Кит моннан, маңка танау!

– Абый, машинага...

– Син нәрсә, әйткәнне аңламыйсыңмы? Югал күземнән! – дип ул аны төртөп жибәрде.

Тәнзилә тигезлеген югалтып, берничә чалыш адым атлады да жиргә барып төште. Әмма шундук сикереп торды, елга буендагы ахирәтләре ягына карап алды. Күрделәр. Ирештерерләр, күз дә ачырмаслар инде. Юкка гына алдашты. Ярый, нишлисәң инде... Тәнзилә өс-башын какты да башын иеп, ихатага атлады. Тик өйдән кемнәрнендер чыгып килүен күрөп, капка читендәгә эскәмиягә утырды.

Сөйләшмичә генә, капка алдына чыктылар. Килүчеләрнең йөзендә битарафлык иде. «Барысы да хәл ителгән, без берни дә эшли алмыйбыз». Әтисе дә күңелсез. Шулай да ул кәефе юклыгын сиздермәскә тырыша.

Әнисенен йөзөндө чиксез борчылу, менә-менә елап жибәрер сыман. Капка алдына житкәч, әнисе түзмәде, әтисен муеныннан кочаклап алды да йөзен аның күкрәгенә кадады.

Килүчеләр моны беркадәр күзәтеп торды. Елау тавышы ишетелгәч, берсе әйтеп куйды:

– Вакыт.

Аңа икенчесе кушылды:

– Әйдә, озахламагыз.

Әтисе әнисенен куеныннан арынып, аның күзләренә төбәлдә:

– Елама... Нык бул! – һәм елмайгандай итте. – Тикшерерләр дә жибәрерләр. Ялгышлык килеп чыккан инде монда.

Ул кискен хәрәкәт ясап Тәнзиләне күтәрәп алды. Нык итеп кысты. Нык та, назлы да итеп. Кызының битләреннән үбеп алды. Чәчләре белән аның битен кытыклатты да Тәнзиләгә карап елмайды:

– Югалтып торма, кызым. Мин тиздән кайтып житәрмен. – һәм Тәнзиләнен сытылырга маташуын күрәп өстәп куйды: – Елама, кызым. Беркайчан да... Көчле бул!

– Ә кайтмасаң? – дип эләктереп алды әнисе. – Кайтмаганнар да күп бит хәзер...

Әтисе Тәнзиләне жиргә төшерде дә әнисенә борылды:

– Кайтырмын, – дип елмайды ул. – Минем бер гаебем дә юк бит.

– Житте! – дигән кырыс тавыш ишетелде. – Китәргә вакыт!

Ул ым какты һәм һаман машина янында торган хәрби килеп, әтисен култыклап алды. Икенче ягыннан өчлекнең фуражка кигәне эләктерде дә култыклап машинага алып киттеләр.

Әнисе берәз катып басып торды да кинәт һушына килеп:

– Юк, – дип кычкырды. – Юк, алып китмәгез!

Ул машинага ташланды. Әтисен арткы ишектән кертәп утыртканнар иде инде.

– Калдырыгыз. Аның гаебе юк!

Машинаның арткы ишегенә үрелдем генә дигәндә, әнисен теге хәрби киёмле кеше тотып алды да читкә этәрде. Тик әнисе бирешергә теләмичә, тагын ишеккә ташланды. Бу юлы хәрби аны көч белән этәп жибәрде, әнисе тигезлеген жуеп егылып китте, торырга, машина артыннан иярергә омтылды, әмма аның кузгалып китүен күрәп хәлсезләнеп кабат жиргә ятты, үксеп еларга тотынды.

Тәнзилә йөгереп барып әнисенен муеныннан кочаклап алды, юатырга теләп чәчләреннән сыпырды. Әнисе дә аны кочаклады, тик үксүеннән һаман туктый алмады, аңлаешсыз тавыш белән:

– Кызым... Балакаем... – дип ыңгырашты.

Машина күперне чыккан иде инде. Тәнзилә әнисенен куеныннан арынып, аның артыннан йөгәрде. Ни өчен шулай иткәнән хәзер төгәл генә әйтә дә алмый. Беркадәр вакыттан буыны йомшарып киттеме, берәр нәрсәгә абындымы, урам уртасына тәгәрәп барып төште. Кайсыдыр жире авыртты бугай, күзеннән утлар күренде. Кыз аңа игътибар бирмәде. Тиз генә сикереп торды да машина артыннан ташланды. Ул инде күренми иде. Тик Тәнзилә белә, кәнсәләргә туктап китәргә мөмкиннәр.

Чынлап та шунда туктаганнар иде. Машина эчендә беркем дә юк. Тэнзилә баскычтан менде дә бер мәлгә тынып калды һәм бөтен кыюлыгын жыеп ишекне тартты. Юк, ачылмады. Тагын... Тагын... Юк. Ишек эчтән бикле иде.

– Эти! – дип кычкырды ул жан өзгеч тавыш белән. – Эти!..

Шунда кылт итеп янгын каланчасы исенә төште һәм ул утар аша йортның артына чыгып, каланча баскычына үрмәләде. Тәрәздән барысы да күренеп тора иде. Кәнсәләр түрөндәге кителгән тәрә рәвешендәге өстәл артында эшләпә кигән абый утыра, калганнары ике яклап урнашкан. Монда әле әтисен алып киткән кешеләр генә түгел, тагын кемнәрдер бар. Ә әтисе – ишек төбөндәге как урындыкта. Аннан нәрсәдер сорыйлар, ул башын чайкап кына җавап бирә. Кызганыч, сүзләрен ишетеп булмый.

Шул рәвешле озак кына дәвам итте. Юк, шул рәвешле түгел, теге абыйларның хәрәкәтендә ниндидер кискенлек, үртәлү барлыкка килде. Алар кычкырышалар иде. Берәздән кайберләре ишекле-түрле йөрөнөп алды. Түрдә утырганы берничә тапкыр өстәлгә сукты. Әтисе урыныннан кузгалмады, кычкырмады да бугай. Нәхәлдә, Тэнзиләгә ул бик тыныч кебек тоелды. И-и, әтисе шундый инде аның, Тэнзиләгә дә бер тапкыр кычкырганы юк...

Кинәт нәрсәдер булды. Өстәлнең ике як читендә басып торган ике хәрби ике яклап әтисен култыклап алдылар да үрә бастырдылар. Берсе аның артына төшеп кулларын каерды, икенчесе алга чыкты да йодрыклап эченә сукты. Тагын... Тагын... Әтисенә терәлеп диярлек килеп басты да кычкырырга тотынды. Тавышы ишетелмәсә дә аның зур ачылган авызы, бүрткән муен тамырлары шуны күрсәтә иде. Кинәт нәрсәдер булды, хәрби бөгелеп төште, хәзер аркасы гына күренә иде. Берәздән ул торып басты да пистолет тартып чыгарды һәм аны әтисенен маңгаена терәде.

Тэнзиләнең йөрәге жу итеп куйды. Бу хәшәрәтләр әтисен атып үтерергә дә мөмкиннәр икән бит. Ярдәм итәргә кирәк! Тэнзилә ярдәмгә ашыгып, баскычтан сикереп төште... Нәм аягы нәрсәгәдер элгеп китте дә лап итеп җиргә егылды. Күз алдында утлы шарлар биешеп алды, дөнья караңгылыкка уралды.

Һушына килеп күзләрен ачуга, башы авыртуын тоеп, капшап карады. Кан-фәлән юк бугай, эмма бәрәңге зурлыгында күбеп чыккан иде. Аягына басарга итте, тик авыртуга чыдамыйча ыңгырашып куйды. Аягы да шешеп чыккан иде. Шулай да ул аксаклый-аксаклый каланча баскычына кабат менде. Кәнсәләр эчендә кеше юк иде. Титаклап алгы якка чыкты. Машина да юк иде. Кәнсәләр алдында каравылчы Хәтмулла бабай гына тәмәке тартып утыра.

– Нәй, бәләкәч, кайдан килеп чыктың син? – диде ул кызны күрүгә һәм көрсенде: – Әтиңне алып киттеләр шул, балам. Мировой кеше! Син кайгырма, кызым, кайтыр әле ул. Кайтыр...

Хәтмулла бабайның сүзләре дә матур, тавышы да ягымлы иде. Тэнзилә үзенәң ничек елап җибәргәнән дә сизми калды. Нәм мышкылдый-мышкылдый урам буйлап китте.

Ул еламый тагын кем еласын инде. Әтисен кыйный-кыйный каядыр

алып киттеләр, әнисе капка алдында үксеп калды, үзенң башы күпкән, аягы шешкән, күнеленә төер утырган. Көтмәгәндә-уйламаганда, башына ишелеп төшкән шушы хәлләргә еламыйча ничек түзеп булсын?!

5

«Мин тиздән кайтып житәрмен», – дип китсә дә, әтисе кайтмады. Әнисенң өзгәленүләренә караганда, ул көн тиз генә килер сыман түгел. Хәер, аның кемнәр кулына элэгүен Тәнзилә үзе дә күрде бит. Авылдан чыкканчы ук кыйный башлаганнар икән, үз ояларына алып кайткач, бернидән дә тайчынып тормыйлар инде. Боларны уйласаң, шулкадәр кыен була, тамакка төер, күзгә яшь тыгыла. Үзеңне бөтен галәмдә ялгыз, яклаучысыз калгандай хис итәсең.

Хәер, ялгызлык хистә генә түгел иде. Тәнзиләнең ахирәтләре дә берәз читләшә башлады. Әтисе китеп, бөтен эш үзләренә өелеп калгач, кызның буш вакыты бик булмады да. Сирәк-саяк уйнарга чыккан чакларында, ул килеп, берәз торуга ахирәтләре ниндидер сәбәпләр табып, таралышып бетә икән бит. Кызның әле моңа игътибар иткәне юк иде. Бер мәлне әнисе зарланып алды:

– И кызым... Икебез генә калдык хәзер... – диде ул, Тәнзиләнең чәчләреннән сыйпап. – Ахирәтләренң дә килгәне юк, күршеләр дә керми башлады. Үзем керсәм дә йөзләрен читкә боралар.

Менә шунда игътибар итте Тәнзилә. Аның ахирәтләре дә гел йөзләрен читкә бора икән лә. Үзе аларны эзләп, өйләренә барган чакларда да әниләре тизрәк озатып жибәрергә ашыга:

– Эше күп әле, уенга чыга алмый, бар өең кайт, – диләр.

Барсына да Тәнзиләнең әтисен алып китүләре сәбәпче икән. Әллә аралашырга куркалар, әллә чынлап та дошман гаиләсе дип уйлыйлар. Алай да, болай да булырга мөмкин. Өстәвенә, әнисен көн аралаш диярлек кәнсәләргә чакыртып, сорау алалар. Сиздермәскә тырышса да, ул аннан хәлсезләнеп, төшенкелеккә бирелеп кайта. Ничек кенә булмасын, ялгызлык чынбарлыкта иде...

Ә беркөнне ишекне тибеп ачып, өч кеше килеп керде. Күн курткадан булсалар да, әтисен алып киткән кешеләр төркеменнән иде болар. Берсе әнисенң исем-фамилиясен сорады. Бу Тәнзиләгә хәтта кызык тоелды, кайда икәннен белеп килгән бит инде, нәрсәсен сорап торырга? Тик ул елмая алмады. Килүчеләр усал, катгый иде. Берсе шундук:

– Нәрсә белән шөгыльләнәсез? Советка каршы эшлисезме? – дип, өйне әйләнеп чыкты.

– Гомердә дә каршы булганыбыз юк, – дип акланды әнисе. – Алла сакласын...

– Алла сакламый, – дип кистерде килүче. – Ә сез Аллага ышанасызмы? Әнисе ни әйтергә белми төртелеп калды. Тик килүче катгый иде:

– Аллага ышанасызмы?

Тәнзилә әнисенң Аллага ышануын, кеше-кара күрмәгән чакларда дога укуын белә иде. Шул ук вакытта ул күн курткалы бәндәләренң дога укыган кешеләрне яратмаганын да аңлый. «Алла сакласын», – дип, юкка ычкындырды әнисе. Болар алдында алай ярамый иде. Хәзер, энә, ни әйтергә белми аптырап тора.

– Ышанасыңмы Аллага? – дип жикерде килүче.

Әнисе дөшмәде.

– Ярый, без әле бу хакта иркенләп сөйләшербез, – дип ысылдады да иптәшләренә борылды: – Тентегез, бер нәрсәне дә читтә калдырмагыз!

Тентүчеләр өйнең астын-өскә китерде. Әтисенең киёмнәрен, әнисенең күлмәклек ситсыларын, өйдәге китапларны, арурак савыт-сабаларны капчыкларга тутырып алып чыгып киттеләр. Әнисе:

– Тимәгез. Совет властена савыт-саба да дошман түгелдер бит, – диюенә килүчеләрнең башлыгы көлеп кенә җавап бирде:

– Ха-ха-ха! – Һәм ул җитди, кырыс, усал, котсыз кыяфәткә керә барды да әнисенең каршысына, терәлә язып ук килеп басты:

– Тиздән сезгә боларның берсе дә кирәкмәчәк, – дип ысылдады.

Әнисе бүтән сүз әйтмәде. Бары тик тентүчеләр киткәч кенә исәңгерәп калган шикелле караватка килеп утырды да кычкырып елап жибәрде.

Тентүдән соң берничә көн үтүгә, әнисе эштән исерек абыйлар шикелле алпан-тилпән атлап кайтып керде. Аны күрүгә Тәнзилә куркып китте. Йөзе шингән бәрәңге шикелле җыерылып, төссезләнеп калган. Иреннәре күгәргән. Күзләрендә – бушлык. Алар сиңа карыйлар һәм бернәрсә дә күрмиләрдер сыман. Пыяла шикелле. Куллары җиңелчә дерелди.

– Әни, – дип кочаклап алды аны кыз. – Әни... Нәрсә булды? Авырыйсыңмы әллә?

Әнисе караватка барып утырды да билгесезлеккә төбәлеп, тын калды. Шул килеш озак утырды. Кызы ничек кенә өзгәләнсә дә, берни дип тә җавап бирмәде. Кымшанып та карамады. Байтак утыргач битараф тавыш белән:

– Эштән кудылар, – дип куйды. – Божра кысыла, кызым.

Тәнзилә ул төндә үзек өзгеч тавышка уянып китте. Кайдан ишетелә икән дип, беркавым тыңлап ятты. Әнисе иде бу. Кыз шәмгә ут алды да карават янына килде. Әнисе капланып яткан да сулкылдый:

– И, Ходаем, никләргә шулкадәр җезалыйсың? Үзебезне кырау кебек кырдың инде. Ичмасам, баламны бәхетле ит...

Тәнзилә сак кына башыннан сыйпады:

– Әни...

Әнисе аны ишетмәде.

– Әни! – Кыз катырак эндәште.

Әнисе җавап бирмәде, бары тик елавыннан туктап, чалкан әйләнеп ятты да еш-еш сулуй, ыңгыраша башлады. Кыз ана эндәшәргә дип, авызын ачкан җиреннән катып калды. Әнисенең күзләре йомык, ябык керфекләре арасыннан яшь саркыла. Тәнзилә башта берни аңламыйча торды, аңлагач үзенең дә күзләренә яшь өркелде. Ул төшендә елый иде.

Сиздермәскә тырышса да, әнисе күз алдында кечерәеп, төссезләнеп калды. Өйдәге эшләргә дә кулы бармады, эшләсә дә, элеккедәй дөртләнеп түгел, ә кирәк булган очен генә эшләде. Ашауга да исе китмәде. Бары тик Тәнзиләгә генә игътибары артты, иркәләде, назлады. Бер дә юктан гына кочаклап алды, чәчләреннән сыйпады. Тәмлерәк ризык булса, кызын сыйларга тырышты. Ара-тирә моңланып, җырлады. Кызга гәҗәп тоелды, моңа кадәр әнисенең җырлавын ишеткәне юк иде бугай. Һәрхәлдә, ул аны шундый матур тавышлыдыр дип башына да китерми иде.

Ә бер төндә ишек шакидылар. Алар лампага ут алдылар да бер мәлгә тынып калдылар. Ишек кагу тагын кабатланды. Тагын... Торган саен ул катырак, түземсезрәк булып ишетелде. Тәнзиләнең башында шатлыклы уй ялтлап китте: «Әти кайтты!» Моңа куәт биреп, тышта ирләр тавышы ишетелде. Сүзе аңлашылмады, тик ирләр тавышы икәнә билгеле иде. Тәнзилә сикереп торып, ишеккә ташланды. Калтыранган куллары белән келәне ычкындырды. Ишектә күренгән ир-атны ул кочаклап алырга әзер иде. Әти!..

Ләкин ишектән узган ир-ат аны пырдымсыз гына читкә этәрде дә өйгә үтте. Аның артыннан тагын ике ир иярде. Болар да кызга илтифат күрсәтеп тормадылар.

– Нигә ачмыйсыз? – дигән тавыш өй эченнән килде. – Ни белән шөгылләнәсез?

– Йоклый идек, – диде әнисе.

– Жыеныгыз! – дип боерды алдан кергән ир. – Вакыт житте.

Бу сүздән әнисе берәз аптырап калды. Әле анда, әле монда барып тотынды. Шул рәвешле берәз тинтерәгәч, ашыга-ашыга киенә башлады.

– Туктале, барысы да әзер иде бит... Төенчегем кайда иде соң әле?... – дип пышылдады үзе.

– Баланы да әзерләгез! – дип боерды ир.

Күрер күзгә кечкенә булып тоелса да, Тәнзилә инде бала түгел иде. Ул хәзер күп нәрсәләрне аңлай, күпне белә. Шуңа әнисенәң әйтүен көтеп тормыйча, үзе киенә башлады.

– Жылырак киенегез, – диде керүчеләрнең берсе. – Алмаш киёмнәр дә алыгыз.

– Әзерләп куйдым барысын да... – Әнисенәң тавышы аклангандайрак чыкты. – Менә монда аз гына икмәк калган иде, аны да алсам ярыймы?

Керүчеләрнең берсе баш какты.

– Ярый, алыгыз. Баланы хәзер үк ашатсагыз да була.

Әнисе нәрсәнәдер исенә төшергәндәй:

– Ә... әйе шул... – дип, Тәнзиләгә икмәк сузды.

Кызның тамагы ач иде. Соңгы вакытта ризык ягы начарайды. Әтисен алып киткәннән бирле туйганчы ашаганы юк. Әмма тамагыннан ризык үтмәде. Әлегә кешеләрнең төн уртасында килеп, каядыр алып китәргә маташулары барысын да оныттырды.

– Әни, кая барабыз?

Әнисе аның аркасыннан какты:

– Белмим әле, кызым... Син аша, аша...

Тәнзилә кулындагы икмәкнең яртысын әнисенә бүлеп бирде.

– Син дә. Әйдә, икәү ашыйбыз.

Әнисе аңа беркадәр кызыгып карап торды да икмәкне алып капты.

– Тиз булыгыз! – дип ашыктырды башлыклары. – Таңга кадәр ашарга уйладыгызмы әллә?

Капка алдында ике машина тора иде. Әнисе арттагы «Эмка»га атлады. Ишек тоткасына үрелүгә кырыс тавыш ишетелде:

– Баланы калдыр! Кая барасың?

Моны ишетүгә Тәнзилә әнисенә ныграк сыенды. Әнисе дә аны кысып кочаклады.

– Аермагыз безне! Кечкенә бит әле ул! – Әнисенәң тавышы жебек иде, күз яшьләренә чыланган шикелле. – Кызым!

– Әни! Тимәгез минем әнигә!

Әнисе аның битләреннән котырынып үбәргә тотынды, үзе туктаусыз:

– Кызым, балакаем... Бердәнберем минем... – дип пышылдады.

Кинәт көчле куллар Тәнзиләне әнисе куеныннан йолкып алды да каядыр алып китте. Кыз чәбәләнде, кычкырды, үзен эләктергән кулларны тешләргә тырышты. Тик берни дә үзгәрмәде. Бары тик әнисенәң жан өзгеч тавышы гына ишетелде:

– Кызым! Балакаем!

– Әни! Әнием! – дип өзгәләнде Тәнзилә дә. – Әтием, кайт! Коткар безне!

– Кызым...

6

Район үзәгенә житкәч, машина бер катлы агач йорт янына килеп туктады. Бу чамадан тыш озын йорт такта койма белән әйләндереп алынган, ихатасында эскәмияләр, атынгычлар эшләп куелган. Озаклап күзәтергә ирек бирмәделәр, янында утырган күн курткалы ир:

– Килеп життек! – дип, кызны машинадан сөйрәп диярлек төшерде дә жилтерәтеп алып кереп китте.

Ишектән керүгә аларны озын буйлы, таза гәүдәле ханым каршылады:

– Контрамы? – диде ул, усал карашлары белән кызга күз йөгерттеп, – Әйдәгез.

Ханым артыннан бер бүлмәгә уздылар. Түрдә, Сталин портреты астында зур өстәл, бер як стена буенда – урындыклар, икенчесендә – зур шкаф. Башка бернәрсә дә юк иде.

Күн курткалы ир Тәнзиләне урындыкларның берсенә утыртып куйды да папкасыннан кәгазьләр чыгарып өстәл башындагы ханымга сузды. Ханым аларга күз йөгерттеп чыкты, нәрсәдер язды һәм берничә кәгазьне иргә кире бирде:

– Кул куегыз.

Аның тавышы кырыс, салкын, кеше тавышына да охшамаган иде. Тәнзилә шушы хатынның кыяфәтенә, йөзенә, хәрәкәтләренә карап кына да монда үзен рәхәтлек көтмәячәген чамалады. «Контра» сүзенәң нәрсә аңлатканын ул төгәл белми, әмма дошманнарга карата кулланылганын аңлый иде. Ишектән керү белән аны дошман итеп каршыладылар...

Эшләре беткәч, хатын күн курткалы ирне ишек төбенә кадәр озатты да коридорга кычкырды:

– Надя!

Хатын үз урынына барып утыруга ишектә ябык гәүдәле уртача буйлы утыз яшьләр тирәсендәге ханым күренде:

– Әйе, Галина Герасимовна...

«Галина Герасимовна...» – дип кабатлады Тәнзилә эчтән генә. Һәм өстәл башында утырган хатынга тагы бер карап алды да: «Гадиана...» – дип өстәде. Хатын моны сизмәде, әлбәттә.

– Менә сиңа тагын бер буржуй мунчаласы, – диде ул, Тәнзиләгә ымлап. – Эш итеп куй, иртәгә килергә мөмкиннәр.

Надя аның кулыннан элэктерде дә утыргычтан йолкып алды һәм жилтерәтеп, бүлмәдән алып чыгып китте. Коридордан үткәч, кулын бераз йомшартты, адымын да акрынайтты. Кечкенә бер бүлмәгә керделәр. Уртада – аркалы урындык, түрдә – кечкенә өстәл, бер як читтә – зур булмаган шкаф...

– Чишен!

Надя кызны ишек төбөндә калдырды да шкафта актарынырга кереште. Тәнзилә жылы киёмнәрен салды, күлмәктән генә калды. Бераздан Надя шкафтан ак жәймә алып, аның янына килеп басты:

– Утыр әнә шунда.

Кыз утыруга, иңенә жәймә япты да кайчы уйнатырга тотынды. Чәчнә алалар... Тәнзиләнең күңелендә ниндидер рәхәтлек тойгысы кабынды. Ул инде шәһәрдән кайткан апаларныкы шикелле матур итеп чәчен кистерергә күптән хыяллана иде. Менә, ниһаять... Бу урын әллә бик начар жир түгел инде? Шулай гына булсын иде. Кызганыч, көзгә юк. Ниндирәк прическа ясыйлар икән, күрәсе иде.

Бераздан Надя эшен тәмамлады. Тәнзиләнең башы жиңеләеп калгандай булды, бераз өшегән дә кебек. Шулкадәр калын чәчнә юкарткач өшер дә инде. Күрәсе килеп, ул Надяга карады:

– Надя апа, ә көзгә мөмкинме?

Надя пырхылдап көлеп жибәрде һәм кечкенә көзгә алып, кызның йөзенә китерде.

– Менә...

Йа Хода! – Тәнзиләнең башы ялтырап тора иде. Малайларныкы кебек. Авылга кайтса, ахирәтләре ирештерәчәк инде хәзер. «Бетле!» – диячәкләр. Авылда бары тик бетле кызларны гына шулай пеләшкә алалар. Ә монда...

– Мин бетле түгел! – Кыз көзгәне читкә этәрде.

Надя тагын елмайды:

– Монда тәртибе шундый. Бөтен баланы да пеләшкә алалар.

Надя шкаф янына барып, тагын нәрсәләрдер актарырга кереште.

– Тамагың ачмы? – диде ул бераздан һәм бер икмәк сыныгы тоттырды. – Шушында гына аша, тегеләр күрмәсен. Аннан эшнә дәвам итәрбез.

Тәнзилә бер Надяга, бер икмәккә карап алды.

– Аша, аша... – дип елмайды хатын. – Монда сиңа эти-эниң юк.

Тәнзилә икмәкне алып капты. Шул арада үзе:

– Ә без кайда? – дип кызыксынды.

– Балалар йортында. – Надя көрсенеп куйды. – Авыллардан жыеп шушында китерәләр. Аннан төяп, зур шәһәрләрнең приёмнигына озаталар. Моңы беркемгә дә әйтмә, үзең генә бел.

Чәчен такырга алса да, Надя әйбәткә охшаган иде. Әнә бит, икмәк бирде, сер бүлешә...

– Монда тормыш аяусыз, – дип дәвам итте Надя. – Балалар ике төркемгә бүленә. Берсендә – жинаятьчеләрнең балалары. Алар тәртипсез, сугышырга, әйбереңне талап алырга, кимсетергә генә торалар, моңа тәрбиячеләр дә ирек куя. Икенчесе – сәяси тоткыннарның балалары. Алар тыныч, үзара тату яши. Тик аларны тәрбиячеләр дә, жинаятьче балалары да кимсетә.

Бәйләнәләр икән, җавап кайтар. Жебеп торсаң, тагы рәнжетәчәкләр. Сиңа сугалар икән, үзең дә сук. Монда шунсыз булмый...

Тәнзилә аның һәр сүзен сеңдерергә тырышып тыңлады. Һәм үзенен коточкыч урынга элэгүен аңлап, телсез калды. Надя дәвам итте:

– Ә тәрбиячеләрне, киресенчә, тыңларга кирәк. Җавап кайтармаска, күзләренә бик күренмәскә. Сәяси тоткыннарның балаларын алар күрәлмәй. Җае чыкса-чыкмаса да, рәнжетергә генә торалар. Аларны ачуландырмаска тырыш. Бу сүзләр дә икебез арасында гына калсын.

Кинәт Надяның житдилеге юкка чыкты, аның йөзендә Тәнзиләнән әнисенекә шикелле ягымлылык, наз чаткылары пәйда булды. Ул кызга бер тын яратып карап торда да аркасыннан сөйде:

– И балакай... Ошадың әле син ни өчендер... Нык бул инде, бирешмәскә тырыш. – Тавышы да жылы, хәстәрлекле иде. – Ашап бетердеңме? Яхшы, хәзер фотогафка барырбыз.

Кыз баш какты да жылы киёмнәрен кияргә тотынды. Надяның сүзләренә, аннан бигрәк кыяфәтенә караганда, Тәнзиләне аяусыз тормыш көтәчәк иде. Коридорга чыгу белән ул моңа тагын бер кат ышанды. Бер бүлмәнән ачык калган ишегеннән күрдә: бер ханым нәфрәтенә тончыгып, ысылдый-ысылдый, кечкенә малайны яңаклый иде:

– Сасыган эт баласы, син монда беркемгә дә кирәкмисең!

Тегесе шыңшый, тавышын чыгармаска, башкаларга ишеттермәскә тырыша, ә ханым аның саен котыра...

Надя, Тәнзилә күрәп калсын дигәндәй тукталып торды да кызның кулыннан тартты:

– Әйдә... – дип пышылдады ул. Һәм Галина Герасимовнаның бүлмәсеннән чыкканын күрәп, җилтерәтеп алып китте. Фотогаф бүлмәсенә керткәч:

– Менә, сезгә тагын бер эш, – дип, кызны бүлмә уртасында калдырып чыгып китте.

Фотогаф бүлмәсендәге ханым аңа күз йөгертәп чыкты да каралып, пычранып беткән кечкенә келәмгә бастырды, муенына жепкә тагылган табличка элдә һәм фотога төшерде. Бу бик сүзчән хатын түгел иде: кимсетмәде дә, юатмады да. Уңга, сулга борылырга кушты. Башын күтәргә. Һәм сүгенеп куйды:

– Пләнкә беткән, шайтан алгыры. – Һәм кызга борылып: – Мин хәзер киләм. Шунда гына тор. Беркая да китмә! – диде.

«Беркая да китмә...» Бу сүзне ишетүгә, Тәнзиләнән күнелендә ашкынулы бер хис ялтлап куйды. Китмә... Китәргә кирәк, әлбәттә! Әнә ич, Надя нәрсәләр сөйләде. Ачык ишекке бүлмәдә ялгыз калу – мөмкинлек иде. Ычкынырга кирәк!

Тәнзилә ишеккә ташланды. Аны сак кына ачып, коридорга күз салды. Кеше заты күренми. Ул коридорга чыгып, аяк киemen салды да тавыш-тын чыгармаска тырышып, ишеккә юнәлде. Йөрәге дөп-дөп типте, менә-менә кемдер килеп чыгар да аны эләктереп алып кебек тоелды. Берничә адым гына кала... Шуны узсаң, ирек көтә. Артта кинәт ишек ачылып китте. Кыз коты алынып, стенага сыланды.

– Надя! – дип кычкырды Галина Герасимовна, ишектән башын тыгып.

«Бу якка карама!» – дип ялварды кыз күнеленнән һәм кайчандыр

дәү әнисеннән ишеткән сүзләрне исенә төшерде: «Дошман күзләрән суқыр ит...» Караманы. Ул арада коридорның теге очыннан Надя килгәнә күрәнде. Тәнзилә тын алырга куркып, стенага сарылып басып торды. Надя әйбәт, әлбәттә. Тик аның да күрмәве яхшырак иде. Хатын Галина Герасимовна бүлмәсенә житкәч, Тәнзилә ягына бер тын карап торды да кереп югалды. Тәнзилә мәче житезлеге белән ишеккә атылды. Ул арада коридорда тагын аяк тавышы ишетелде. Кыз жиңел сулап куйды. Хәзер ул коридорда йөрүчеләргә күрәнми иде инде. Тик шундук урамга чыга торган ишек янында утырган абзыйны шәйләп катып калды. Тәне эсселе-суыкы булып китте. Торыр да Тәнзиләне сөйрәп алып китәр кебек тоелды. Ләкин абзый торырга уйламады да. Кыз моңа берәз гажәпләнде, әмма сәбәбенә тиз төшенде. Каравылчы абзый гырлый иде. Йоклый. Кыз тиз генә килеп, ишекне этеп карады. Ачылмады. Тартты. Юк. Ишек бикле иде. Ул буынсыз булып, ишек яңагына сөялде. Бетте! Барысы да бетте... Инде котылдым дигәндә генә...

Шунда келәгә күзә төштә һәм өмет чаткысы ялтлап китте. Кыз шунда үрелде, тик аяк очларына басып та буе житәрлек түгел иде. Кулына тоткан аяк киеме белән келәне этәргә тотынды. Берәз тырышкач, келә ычкынды. Челтерәгән тавыш чыкты. Каравылчы кымшанып алды. Уянып житмәде. Зур бер кинәнү белән Тәнзилә ишекне этеп жибәрде. Тик ул ачылмады. Кыз авыр сулап куйды. Тынычланырга кирәк. Үзәңне кулга алырга. Нык булырга кирәк, көчле булырга. Кыз тагын бер кат ишеккә күз йөгертте. Аста да келә бар икән. Коридорда инде аяк тавышлары, кемнәрнендер сөйләшүе ишетелә, ыгы-зыгы купканлыгы сизелә иде. Тәнзилә каударланып, аскы келәне тартты. Моңысы тиз ачылды. Әмма келә тавышына каравылчы уяны. Ул шундук аягына басып, Тәнзиләгә ташланды. Кыз читкә тайчанып, ишекне этеп жибәрде. Һәм ачык ишектән ишегалдына ыргылды.

Баскыч турында ул оныткан иде. Бары тик жиргә тәгәрәп күзләрәннән утлар күрәнгәч кенә, ялгышуын аңлады. Нәрсәсәдер авыртты бугай. Әмма кыз аңа игътибар итмәде. Тиз генә сикереп торды да урамга йөгәрде. Каравылчы аның артыннан төштә. Ләкин Тәнзилә дә төшәп калганнардан түгел, иптәшләренә берсә дә аны куып тоталганы юк.

Бәхеткә каршы, капка ачык иде. Кыз капкадан чыгып, кайсыдыр якка чапты. Каравылчы менә-менә куып тотам дигәндәй, артыннан элдертә торгач, тыны бетеп акрынайды, соңыннан бөтенләй туктап калды. Ул күздән югалгач та, Тәнзилә йөгәрүдән туктамады. Бары тик авыл читенә чыгып житкәч кенә, хәлсезләнеп, жиргә чүгәләде. Болай гына булмый иде. Ул аякларын сузып утырды, тирә-ягына каранып алды. Куркыныч юк шикелле иде. Һәм кулларын жәеп, чалкан төшәп сузылып ятты.

Ирек! Иректән дә татлы нәрсә юк шикелле иде.

7

Иреккә икәнәңне белү, аның бөтен ләззәтләрен үзәңнең бөтен күзәнәкләрәңдә тою өчен күзләреңне йомарга кирәк. Ул да күзләрен йомды. Күк йөзәндә жемелдәшкән йолдызларны тойды. Әнә тегәндә жидегән йолдыз балкый. Чүмәчкә охшаган жиде нокта. Ә мондарак Зөһрә йолдыз.

Монысы таң атканда да сүнми, сүрелми калачак. Энисе сөйлөгөн экиятләр аша жанына сеңеп калган йолдызлар. Шушы йолдызларны күрү өчен дә ирекке булу кирәк. Алар бары тик менә монда, авыл читендәге юл чатында гына күренэләр. «Детприёмник» дип аталган төрмәдә аларны күрөп булмый.

Тәнзилә күзләрен ачты. Күк йөзө ул күз алдына китергәнчә түгел иде. Бөтен дөньяны томан каплап алган. Һавада бер йолдыз эзе дә юк. Жидегән дә... Зөһрә дә... Аларның барысы да куе томан артында, болытлар артында.

Һаваны бикләп куйганнар, дип уйлады кыз. Күкләрнең шулай биктә булуы табигый кебек тоелды. Аны да бикләргә тырышканнар иде. Ул качты. Ачык Һавага чыкты. Ләкин Һава да ул теләгәнчә түгел иде. Һава бикле иде. Шушы бикле дөнья аның этисен алып китте. Энисен. Үзен... Ул качты. Тик бу дөньядан беркай да качып котылу мөмкин түгел икән. Хәтта ирекке чыктым дип, колачларыңны жәеп ятсаң да, йолдызларны күрә алмыйсың. Йолдызсызлыктан арыган үләннәрнең сизелер-сизелмәс кенә итеп, жылгә зарлануын гына ишетәсен.

Үләннәр зарын озак тыңларга туры килмәде. Юл буйлап якынлашкан машинаның яктылыгы күзләрен чагылдырып үтте. Тәнзилә үзе дә сизмәстән, юл читенә тәгәрәде. Шундагы эрекмән ышыгына яшеренеп тынып калды. Машина аның дөньяда барлыгын белмичә узып китте. Бу «Эмка» иде. Кинәт Тәнзиләнең арка үзәгенә салкын йөгерде. Бәлки, мине эзләп чыкканнардыр, дип уйлады ул.

Нәни генә Тәнзилә өчен шундый затлы машина куулары сәер иде. Юктыр инде, аны эзләп түгелдер. Кемгә кирәк инде ул? Бер карасаң, шулай... Э икенче карасаң... Үзенә кирәкле кешеләрнең кадерен белмәгән жәмгыять үзенә кирәксезләрне эзәрлекләп, гомерен үткәрә. Тәнзилә дә этисе һәм энисе шикелле бу дөньяга кирәксез кеше иде. Фуражкалы, күн курткалы адәмнәр дөньясында аңа урын юк. Алар хәтта күкне дә бикләп куйганнар...

Ләкин күк һәрвакыт болай бикле тормаячак, иртәгә ул ачылачак һәм йолдызлар пәйда булачак. Иртәгә түгел икән, аннан соң. Йолдызлар балкыр өчен туган бит инде. Э балкыр өчен туучылар гомер буге биктә яши алмый. Бер булмаса, бер калкып чыгалар да дөньяны нурга күмәләр. Тәнзилә кебекләрен күзләрен шатланырга мәжбүр итәләр. Озын төннәрдән соң кояш чыга. Кояштан соңгы төн башка төрле. Барысы да үзгәрештә.

Бу уйларының беркадәр уйдырма икәннен сизенсә дә, Тәнзилә үзе өчен жирнең бикле икәннен төшенә иде. Аларның авылына өч төрле ысул белән кайтырга мөмкин. Елга аша. Анда пароходлар да, теплоходлар да йөри. Этисе аны еш ияртә иде. Көймә белән дә, салда агып та кайтканнары бар. Тик бу юлы алай итү мөмкин түгел, янында этисе юк. Яр буенда аның өчен көймә дә эзерләп куймаганнардыр. Э Тәнзилә сал ясый белми иде. Аларның авылы яныннан поездлар да уза. Читтәрәк инде берәз, күрше авылга якынарак ул хәтта. Шулай да жәяүләп кайту әлләни кыен түгел иде. Эмма Тәнзилә поездлар тирәсендә сирәк була иде. Кайсы кая киткәннен дә чамалап бетерми. Аннан соң поезд станциясенә барсаң, эзәрлекләүчеләр дә табылырга мөмкин. Детприёмниктан качучыларны эзләгәннәрен ул белә, бер малайны хәтта авылга кайтып житкәч, капка төбәннән үк эләктереп алып киткәннәр иде.

Олы юл бар. Жәяүләп йә ат белән йөри торган. Сирәк-саяк аннан

полуторкалар да уза. Өнө бит, «эмка» дигәне дә шул юл буйлап килгән. Тик хәзер Тәнзилә үз авылына олы юл буйлап кайта алмый. Ышыкланырга, яшеренергә, узгынчыларны үткәреп жибәрергә туры киләчәк. Элегрәк әтисе белән район үзәгенә барганнары бар иде. Өч авыл аша узарга кирәген белә. Хәзер шул өч авылны урап узарга туры киләчәк иде. Аны беркем дә күрергә тиеш түгел. Күрсәләр, әләкләүче табылачак.

Бәхеткә каршы, ике авылны ул төнлә узды. Юл буйлап килгән берничә атны яшеренеп үткәреп жибәрде. Боларның берсе дә аны эзләп килүчеләр түгел иде. Эзләмиләрдер инде. Бәлки, аның дөньяда барлыгын да онытканнардыр. Әмма кеше күзенә күренмәскә кирәк иде. Бу куркыныч. Ни өчен икән аңламаса да, Тәнзилә кешегә күренүнең куркыныч икән чамаый.

Өченче авыл аша узганда, таң беленеп килә иде инде. Йортларның тәрәзәсендә ут юк. Башта урап узарга дип уйласа да, авыл аша үтәргә булды. Урасаң, озакка китәчәк. Бу авылны урап та узарга булгандыр инде, тик анда ниндидер тәмле ис чыккан иде. Кемдер ипи салганмы, ниндидер тәмле әйбер пешергәнме, әллә Тәнзиләнең генә тамагы ачканмы?.. Бөтен әйбер аңа ризык булып, тәмле әйбер булып күренәме?..

Тәнзилә тирә-ягына карана-карана атлады, тәмле ис чыганагын эзләде. Бер моржадан төтен чыга иде. Ис тә шул тирәдә көчлерәк, эченә үк үтеп керә, бөтен күзәнәкләренә ләззәтле тибрәнергә мәжбүр итә, буыннарынны йомшарта. Кыз шул кечкенә йортка карый-карый көч-хәл белән узып китте. Кереп, берәр чәметем генә сорыйсы килде. Бирерләр, бирми калмаслар иде әле. Әмма такыр башлы кызны күреп, тиешле жиргә хәбәр итүләре дә бар иде. Узып киткәч тә, артына кабат-кабат борылып карады. Ө соңыннан башында бер уй гына бөтерелде: «Кайдан табарга? Кайдан ризык табарга?» Нәрсә булса да ярый иде. Бер сынык икмәк, ярты чынаяк катык яки аз гына эремчек, бер ярка бәрәңге... Хәтта чи бәрәңге булса да. Ашказаны тәкәтсез булып, нидер таләп итте, күзләре туктаусыз эзләнде. Бакчаларны, өйләрне, өй артларын күзәтеп барды. Ниһаять, күреп алды.

Таңның кызгылт нурларында кызыл балчык тагы да кызылрак булып торган сыман иде. Бу кар базын яңарак кына казыганнар инде. Хужалары татлы төш күреп йоклыйдыр әле. Йоклауларына берәз шиге булса да, хыялын чынбарлык итәргә теләп, кыз ул шикне шундук куып жибәрде. Яңа кар базында ашарлык ризык та бардыр. Югыйсә аны казып та азапланмаслар иде.

Тәнзилә ач иде. Ул койма буйлап кына килде дә кар базы авызына капланган сырманы алып ташлады. Нәзек имәннәрне тезеп эшләнгән капкачның тоткасына үрелде. Баз бикле түгел иде. Капкачны алып, читкә куйды да баз эченә сикерде. Аста ни көтүе дә, ничек менәчәге дә мөһим түгел иде. Кар базы, гадәттә, өлкәннәрнең ике-өч колачыннан да тирәнрәк булмый. Ө Тәнзиләнең биек-биек агач башыннан да сикергәнә бар. Кулын ычкындыргач кына: «Аста кадалы такта юкмы икән?» – дигән уй ялтлап узды. Бәхеткә, бернинди капкын да юк иде. Төшү белән сәрмәнергә кереште. Катык! Кечкенә балчык чүлмәкне күтәреп эчкәч, хәл кереп киткәндәй булды. Житте, үзләренә дә калсын, дип уйлады кыз, чүлмәкне урынына куеп. Тик шунда кар базына нәрсәдер төште дә Тәнзиләне күтәреп, күккә

чөйде. Кыз бөтерелеп чыкса да, аягында басып калды. Аның шулай аякта калуы иргә дә кызык иде бугай, ул сүгенеп алды да елмаеп жибәрде:

– Ах шайтан кыз... Мин сине кеше дип торам...

Көчлө кул тагын Тәнзиләнең жылкәсеннән эләктерде. Күтәрде. Кул көчлө, Тәнзилә кечкенә иде. Ул үзенә шулкадәр кечкенә, яклаучысыз һәм көчсез булуына гарьләнде. Ә кул көчлө, ул өйгә кадәр күтәрәп алып керде дә Тәнзиләне идән уртасына ыргытты.

– Менә кем ашый безне...

Тәнзилә как идәнгә барып төште дә авыртуга да игътибар бирмичә аягына басты. Аягына баскан хәлдә дә ул кечкенә буйлы һәм бик ябык иде. Шуны күрәп, картның хатыны кеткелдәп жибәрде:

– Күп ашамаган бу, хе-хе-хе...

Карт Тәнзиләне жылкәсеннән элөп, югары күтәрде:

– Арт сөягенә утыртам.

Хатыны кызны качаклап алды:

– Карт, дим... Сиңа әйтәм... Бала гына бит...

– Бур! Карак! Берәрсе кушып төшергәндер. Утыртам!

Тәнзилә үзен нәрсә көткәнән белә иде. Бурлыкта тотылган кешеләрне электән үк арт сөякләрәнә утыртканнар. Алар гарипләнәп калган. Бөтен гарипләр дә – бурлар. Бөтен бурлар да – гарипләр. Тотылганнары. Ул да тотылган бур һәм гарип булып калырга тиешле кеше иде.

– Карт, тимә! – дип килеп качаклады апа кеше. – Сабый гына бит...

Һәм картының жавабын да көтмичә, кызны күтәрәп алып китте. Ирнен үртәләп эндәшкәнә ишетелде:

– Карчык, дим... Карак кыз бу... Әнә бит, башын да такырга кырганнар...

Карчык Тәнзиләнең такыр башын сыйпады:

– Каракмы син, сабыем?

– Юк, – диде Тәнзилә. – Минем ашыйсым килде...

– Ә чәчәңне...

– Детприёмниктан качтым...

– И бала, бала...

Бу сүзләрән ул үзәк өзгеч наз белән әйтте. Тәнзиләнең тамагына төер утырды. Күзләрәнә яшь килде. Карчыкның кулы да назлы, ягымлы, жылы иде. Ул арада карт та тынычланган кебек булды:

– Ярый, карчык... Үзең кара... Ул-бу була калса, мин әйтмәде, димә...

Ул тәмәке янчыгын уалап, тышка юнәлде.

8

Пары бөркеләп торган бәрәңгене катык белән сыпыртып куйгач, кызның кәефе күтәреләп китте. Өй жылы, хужалары ягымлы, дөнья матур иде. Ул үз башыннан кичкәннәрне сөйләп бирде. Өйбәт итеп сөйләргә тырышты, берсен дә төшерәп калдырмыйча. Хәтта бабай да: «Телгә оста, шилма кыз», – дип башын чайкап куйды, ә карчык кеткелдәп, аркасыннан какты:

– Тамагың туйгач, берәз йоклап алырсың, балам, – диде ул. – Төне буе кайткансың бит, арыгансыңдыр.

Кыз чынлап та арыган иде. Әмма күңелә авылга ашкынды. Анда йә

энисе, йә этисе кайткандыр да Тәнзиләне эзләп йөриләрдер, табалмагач, борчылалардыр кебек тоелды.

– Юк, арымадым. – Ул шат булырга тырышты. – Авылга кайтам.

– Башта ял ит, кызым. – Карчык аналарча хәстәрлек белән кызының аркасыннан сөйде: – Аннары кайтырсың. Йә бабаң илтеп куяр. Без бит сине мәжбүриләп тотмыйбыз.

– Юк...

Кыз нәрсәдер әйтмәкче булган иде, бабайның дәмшәтле тавышы бүлдерде:

– Мәжбүриләп тотабыз, карчык. Кайтармыйбыз.

Әбинең һәм кызының сәерсенүле карашын күрөп, тавышын йомшарта төште:

– Анда куркыныч сиңа хәзер, кызым. Өсч тирәсендә көтеп торулары бар. Алай итмәсәләр, күрше-күләнгә, авылдашларыңа әйтеп куярлар. Күренү белән тиешле жиргә хәбәр салырлар да килеп алып китәрләр. Куркыныч сиңа анда кайту.

Тәнзилә дәмшәде. Бабайның сүзләрендә хаклык бар иде. Өнә бит, теге малайны да... Детприёмниктан качып, район үзегеннән жәяүләп кайткан да өйләренә кереп, су эчеп тә чыга алмаган, капка төбөnnән алып киткәннәр... Бабай тулысынча хаклы иде.

Әмма Тәнзиләнең үзе генә белгән яшерен урыны бар. Этисе күрсәткән иде бер мәлне. Авыл янындагы урман эчендә ул. Читтән карасаң да, янына килеп бассаң да, берни сизәрлек түгел.

Бу бик борынгы корылма нәселдән нәселгә күчкән. Заманында нәрсә өчен хезмәт иткәндер, ә Тәнзиләнең бабасы анда умарта саклаган. Монда хәтта салкын кышларда да умарта кортлары өшемәслек жылылык тора икән. Стеналары эре-эре ташлардан өелгән бу йорт экиятләрдәге мәмержәне, тау куышлыгын хәтерләтә. Үзенә күрә, бүлмәләре дә бар. Бер бүлмәдә корыган утын да жыеп куелган. Мичкәләр белән су утыра. Дөньялар болганган чакта Тәнзиләнең бабасы ашлыгын, кадерле мөлкәтен шушында яшергән. Кирәк чакларда үзе дә гаиләсе белән шушында яшәгән.

Тәнзиләгә боларны этисе сөйләгән иде. Берничә тапкыр ияртеп алып барып: «Юлны онытма, кызым. Дөнья бик тыныч түгел, артык дулап китсә, шушында яклау табарсың», – дип кисәтеп тә куйган иде. Кыз, әлбәттә, барысын да аңлап житмәде ул чакта. Шулай да борынгыдан калган жир асты дөньясы күңелен арбап торды, уйланырга мәжбүр итте, хыялларын кузгатып жибәрде. Бу урынның серлелеге дә, борынгы булуы да ниндидер тылсымга ия сыман иде. Ташларына гына кагылсаң да, үткәннәргә кулың тигәндәй тоела бит! Тәнзилә аны шулай атады да: «Тылсымлы йорт».

– Кызым...

Әби белән бабай аңа текәлеп карап торалар иде. Тәнзилә берәз уңайсызланып калды. Бер таныш түгел кешеләрнең аны кайгыртулары чиксез рәхәтлек булып, күңелен тутырды. Ләкин өйгә кайту теләге дә көчле иде. Бәлки, энисен дә чыгарганнардыр. Бәлки, этисен... Ә ул өйгә туры кайтмас, тылсымлы йортка барыр да төн житкәч кенә, үзләренен өен тикшереп килер...

– Монда кал син, – диде бабай. – Көтеп-күзәтеп торучылар да кеше, алар да ялкырлар, таралышырлар. Шау-шу берәз басылгач кайтырсың.

– Әйе, тамагың да тук булыр, – дип өстәде карчык. – Хәвеш-хәтәр дә янамас.

Менә кызык инде: өлкәннәрнең хаклы икән, сүзләре дәрәс икән аңлап торасың, ә барыбер үзгә теләгәнчә эшлесе, үзгә язган тырмага басып карыйсы килә. Тәнзилә дә шундыйрак хәлдә иде. Акылы белән ул өйдә беркем дә көтөп тормавын, әтисе дә, әнисе дә тиз генә кайтмаячагын чамалый, ашкынуының ахмаклык икән аңлай, ә күңеле барыбер авылга әйди, күңеле мөмкинчә көтә.

Шулай да тамагы туеп, тәнненә жылы кергәч, Тәнзилә изрәп, йокымсырап китүен тойды. Күңеле ничек кенә ашкынмасын, тәннең буйсынасы килмәде, аяк-кулларына таш аскандай, хәтта урыныннан кузгалырлык та хәле юк сыман иде. Моңы сизгән карчык:

– Балам, әйдә, башта берәз черем итеп ал, – дип, урын жәеп бирде. – Ял ит башта, соңыннан күз күрер.

Тәнзиләнең бүтән чарасы юк иде бугай. Калырга туры килер. Юк, алай гына түгел. Калырга кирәк. Күңеле ничек кенә теленмәсен, акыл белән эш йөртергә тиеш. Теләкләре артыннан иярәп йөри торган сабый чагы үткән. Әти-әнисеннән аерган мизгелдә аны балалыктан да аердылар. Ул хәзер беркемгә дә кирәкми һәм үз көнен үзгә күрергә тиеш. Ә моның өчен акыл, саклык, сабырлык сорала. Һәр адымыңны үлчәп басу, һәр сүзгә чамалап әйтү. Ул хәзер сабый да, бала да, кызык та түгел, ә унөч яшьлек кеше иде.

Тәнзилә уйларына биреләп торган арада карчык сөзгә китереп тоттырды:

– Кызым, башта менә монда юынып ал, тәннең жинеләп калыр.

Кыз әби күрсәткәнчә, кәбәрткә арасындагы тагаракта юынып чыкты да урынга барып ятты. Жылы урын шулкадәр рәхәт, әниләр куены сыман иде. Ул ләззәтләнеп, күзләрен йомды. Күзләрен йомгач, ләззәт икеләтә көчәйде. Кызың иреннәрәң татлы елмаю кунды. Ул бөтенләй бүтән дөньяга күчкәндәй булды, бу дөнья чынбарлыкка караганда мең мәртәбә яктырак та, татлырак та иде.

Күпме вакыт үткәндер, Тәнзилә ярымпышылдашып сөйләшкән тавышка уянып китте. Үзенең кайда икәнлеген аңларга тырышып, тирә-ягына күз салды. Таныш урын түгел иде. Хәтерә акрынлап кына кайтты һәм барысын да үз урынына куйды. Сөйләшүчеләр әби белән бабай иде. Тәнзилә күзләрен ачмый гына аларның сүзен тыңлап ятты. Сүз аның турында иде.

– И бабай, әллә китсен генәме соң бу бала... Аны сыендырганнны беләп калсалар, үзгәбезне дә илтәп тыгачаклар бит.

Бабай тирән көрсенде:

– Алып киттеләр бит инде.

– Улларыбыз исән булса, бәлки, безнең дә шундый оныгыбыз булыр иде. – Карчыкның тавышы калтыранды. – Кәһәр генә суксын инде бу кызылларны. Властька килгән көннәрәннән алып, кан кою да зар елату.

Бабайның тавышы шулкадәр йомшак, назлы иде:

– Сабыр итик, карчык. Бар да уза...

Тәнзилә барысын да аңлап бетермәде, әмма бу сөйләшүнең гади түгеллеген чамалады. Жентекләп уйланырга, барысын аңларга тырышып ята торгач, тагын йокымсырап киткән иде. Бу юлы өйдәге ыгы-зыгы уятты. Дөресрәгә, әбинең коты очып кычкырып жибәрүе:

– Бабай, дим, кил эле. Тикшерү йөри бугай. Безгә табан киләләр.

– Ах, едрит-кудрит... – дип куйды бабай. – Карчык, кер элгечен жый. Кызның киёмнәрен дә, аяк савытын да яшер. Безгә керәләр бугай.

– Юк, бабай, күршеләргә...

– Өй буенча йөриләр, едрит-кудрит, әйткәнне тыңла. – Һәм ул Тәнзилә янына килде. – Тор, кызым. Тикшерү йөри, мин сине нигез буена, сайгак астына салам. Тыныңны да чыгарма.

Һәм ул кызны урыныннан кубарып алып, идәнгә жәелгән иске шинельгә төрдә дә күтәреп алып китте. Нигез буеның сайгагы ачык иде.

– Син мине аңладыңмы? – Карт аның аякларын шинель итәге белән каплады, сулыш алырга жиңел булсын дип, йөзен ачып куйды. – Алар тиздән китәләр. Түз.

Һәм ул елмайгандай итеп, күз кысты да сайгакны каплап кадаклады. «Өле генә жылы караватта рәхәтләнеп ята идем, – дип уйлады Тәнзилә. – Хәзер менә караңгы базда.» Монда берәз салкынча, тычкан сидеге исе килә. Тик нишлисең... Өстә карт белән карчык зык кубып, нәрсәләрнедер яшерделәр, нәрсәләрнедер күчерделәр. Шуннан тынып калдылар.

– Ярый, Аллага тапшырдык, – диде карт. – Тыныч булырга тырыш, карчык. Гадәттәгечә бул.

– Керәләр, – дип пышылдады әби. – Дошманнарның күзен капла, Илаһым!

Берәздән нык итеп тукуылдаттылар һәм өй ишеге ачылган тавыш ишетелде. Лап-лоп атлап, берничә кеше керде. Икәүме, әллә өчәүме – Тәнзилә аера алмады. Берсе алгы якта калды бугай, берсе түргә узып, бүлмәне әйләнеп чыкты, Тәнзилә яткан сайгакка да басып узды. Нәрсәләрнедер кузгатты, күчерде, ачып карады. Берәздән алгы якта дөһшәтле тавыш ишетелде:

– Таң алдыннан сезгә ниндидер кыз кәргәнән күргәннәр. Кайда ул?

– Юк монда бернинди кыз да, – диде бабай салкын тавыш белән. – Кем күргән, шул кереп карасын, едрит-кудрит.

– Унөч яшьләр тирәсендә. – Моңысы бүтән тавыш иде, берәз ягымлырак.

– Такыр башлы.

Тәнзилә бу сүзләргә ишетүгә дертләп китте, жиргә үк сеңәргә тырышты. Тавыш кына чыгармаса кирәк. Үч иткәндәй, мондый чакта ниндидер хәрәкәт ясыйсы килә. Өстәвенә, бөтен тәнен кычыту алды. Авыртуга түзеп була, кычытуга түзәр хәл юк. Кашыйсы килә. Әмма ул сулышын да саклык белән генә алды. Йөрәк дөп-дөп тибә. Аны бөтенесе дә ишетәдер шикелле тоела. Бу үзе үк күңелгә шом өсти, тик йөрәк тибешен ничек тыясың?

Бабайның тавышы айнытып жибәрде. Бу юлы ул салкын да, ачулы да түгел, хәтта берәз шаянрак та иде бугай:

– Әллә мин сантыймы монда теләсә-нинди чирле-чорлы, бетле берәдәкләргә жыеп ятырга?!

Бу Тәнзиләне беркадәр тынычландырды, әмма теге дөһшәтле тавыш сүзнә бөтенләй бүтән якка борып жибәрде:

– Өле син үзеңне акыл иясенә чутлыйсыңмы? Акыллы кеше куркыныч була ул.

– Әйт, яшәрмә, – дип кушылды теге ягымлы тавыш, – алдашуыңны сизсәк, ни көткәнән үзең дә беләсең бит. Дөньяң житеш, хатының менә

дигән. Ниндидер бер йолкыш өчен шуларны как сәкегә алыштырырга телесеңме әллә?

Беркадәр вакытка тынлык урнашты. Кинәт дәһшәтле тавыш көчле итеп кычкырып жибәрде:

– Кайда ул кыз?

Моңы ишетүгә Тәнзилә үрә сикергәндәй булды. Бар дөньясын курку алды. Ул үзе өстендәге сайгакка бәрелгәндер дә бик каты тавыш чыгаргандыр, хәзер аның кайда икәнлеген барысы да беләдер кебек тоелды. Бер мизгелгә тынлык урнашты. Бу мизгел мәңге бетмәс кебек озын иде. Ниһаять, бабай телгә килде.

– Кычкырма син алай, – диде ул, жанны өшөтерлек итеп. – Мине куркыталмыйсың, ә карчыкның, энә, йөрәгендә чир бар. Әбиләр үтереп йөрмисездер бит?

– Фамилия? – Тавыш дәһшәтле, әмма бу юлы тынычрак иде. – Исемен?

Бабай дәшмәде. Өченче тавыш телгә килде. Димәк, тикшереп йөрүчеләр өчтән дә ким түгел. Өченче тавыш беркадәр ялагайрак иде:

– Богданов Фәрит. 57 яшь.

– Ярый, Богданов. – Дәһшәтле тавышта астыртын тантана чалымнары сизелеп калды. – Без синең белән асырым сөйләшербез әле.

Бераздан аның боерыгы яңгырады:

– Тентегез! Астын өскә китерегез. Бер жирне дә калдырмагыз. Кызны табыгыз.

Бу сүзләргә ишетүгә Тәнзиләнең йөрәге жу итте. Ул ярып типте дә чөрдәкләнеп очты һәм эреп агарга тотынды. Шундый халәттә иде. Бигрәк тә «астын өскә китерегез» дигәне куркытты. Базны өскә күтәрерләр дә кызны күрәп тартып чыгарылар кебек тоелды. Ә аннан соң... Аннан соң нәрсә көткәннән күз алдына китерү дә авыр иде.

Тентүчеләр дөбер-шатыр килде. Нәрсәләрдер күчтә, нәрсәләрдер ауды, ватылды... Бу озак дәвам итте. Өй артык зур булмаса да, озак маташтылар. Бер генә тишек-тошыкны да, бер генә почмакны да калдырмадылар бугай. Берсе хәтта базга да төшөп карады. Нәрсәләрнедер селкетте, аударды, төрткәләде. Тәнзилә ул якка карамаска, тавышларны ишетмәскә тырышты. Хәтта сулыш та алмады. Сулыш алса, калтырана башлар, теше-тешкә тиеп челтерәр, йә булмаса, куркуыннан үзе үк кычкырып жибәрер кебек иде. Күзләрен йомды да тешләрен кысып тынып калды. Бәхеткә, базга төшүче озак маташмады. Озакласа да, ул Тәнзиләне күрә алмас иде, әлбәттә. Нигез буга баздан күренми. Бабай моңы нәрсәдер яшерер өчен махсус эшләгән, ахрысы. Тәнзиләнең этисе дә өй басына әллә ничә төрлө яшерен урыннар, кереп-чыгып йөрү юллары ясап бетергән иде. Белмәгән кеше аларны берничек тә таба алмый. Әмма кызның түземлегә бетеп, ниндидер хәрәкәт ясавы, аваз салуы бар – шунысы куркыныч иде. Баз капкачы ябылды. Озакламый тавышлар да тынып калды. Бераздан карчыкның:

– Алланың ачы каргышы төшсән сезгә! – дип әрнүе ишетелде.

* * *

Баздан чыгу белән Тәнзилә юлга жыена башлады. Өлкәннәрнең сораулы карашына ул:

– Китәм, – дип кистерде.

– Кал, кызым, хэзер бүтэн килмэслэр инде, – диде карчык. – Авылыңа кайту да куркыныч бит.

– Юк, монда калсам, сезне алып китәчәкләр.

Бу сүзне ишетүгә карт белән карчык телсез калып, бер-берсенә караштылар.

– Әй, кызыкаем... – дип өзгэләнде карчык. – Өлкәннәрдә булмаган акыллар бар бит синдә.

– Шундый баланы ээрлеклиләр бит! – дип ярсиды бабай. – Бер ипкә киләмә бу Совет власте, юкмы, ә?

Тәнзилә алай дип әйтергә теләмәгән иде. Тик хисләре үзеннән-үзе сыгылып чыкты. Бу яшәүнең бөтен матурлыгын тартып алган тормышка рәнжүе дә, үз-үзенә ышаныч өстәргә тырышуы да иде бугай. Тавышында ниндидер якты өмет тә, ачы күз яшьләре дә чагылып китте:

– Мин бала түгел.

Бу сүздән бер мизгелгә барысы да тынып калды. Кызның сүзләре дә, тавышы да, кыяфәте дә сәер, балалык дигән матур дөньяга сыя торган түгел иде. Ул: «Балалык болай була алмый, болай булырга тиеш түгел!» – дигән фикерне дәлилләү өчен махсус жибәрелгән сыман иде. Әмма бу балалык иде... Тәнзиләнең балалыгы. Ө урамда ачы тормыш көтә. Аны балачактан сөйрәп алып, унөч яшьлек кеше иткән тормыш.

– Тукта инде, кызым... – Карчык кабаланып өстәл эзерләргә кереште. – Тамагыңны туйдырып кит. Бабай, син берәр янчык алып кер, юлына биреп жибәрик. Аның бит көтеп торучысы юк.

Уңайсыз тоелса да, Тәнзилә барысына да ризалашты. Ашарга пешкәнне дә көтте, аркага асмалы янчыкка салынган ризыкларны да алды. Ашамлык беркайчан да комачауламый. Ө аны көткән бердәнбер нәрсә билгесезлек иде.

Өти-әнисе кочагында матур гына үсеп килгән кыз баланың язмышы кыска гына вакыт эчендә унөч яшьлек кешенең билгесезлек белән көрәшенә әйләнде.

9

Кайда икәннен төп-төгәл беләм дип уйласа да, Тәнзилә, «Тылсымлы йорт»ны тиз генә таба алмады. Катнаш урманлы тау итәген абага ише үләннәр каплаган, аларны ерып чыгуга кура жиләге, гөлжимеш куаклары, тагын әллә нәрсәләр чытырман ясап бетергән. Соңгы вакытта бу якларда көтү йөрми, шуңа урманның да тәртибе юк. Хәер, шулай булуы яхшы да инде, югыйсә әлегә жир асты йортының бөтен кызыгы бетәр, тылсымы югалыр иде. Ө болай ул тоташ сер шикелле.

Йөри торгач, үзе дә аңламастан ишек төбенә килеп чыкты. Тирә-ягына каранып, бер тын күзәтеп торды, ул-бу юк иде, аннан аяк астында яткан баш зурлыгындагы ташны тэгәрәтеп жибәрде. Таш бер карыш чамасы күчте дә кабат урынына кайтты. Бу мөһим түгел иде. Моңа кадәр мәңгә ватылмастай тоелган зур таш акрын гына аска төшә башлады. Тәнзилә аның урынына утыруын көтеп тормыйча, эчкә узды. Караңгы иде. Ишектән кереп, сул якка өч-дүрт адым атлау белән стена буендагы сәке өстендә куыклы лампа, аның янында шырпы булырга тиеш. Моңы Тәнзилә яхшы хәтерли, әтисе кабат-кабат кисәткән иде.

Кыз утны кабызып жиберде дә аркасындагы янчыкны сәкегә урнаштырды. Жиңел булып калды. Моңарчы бик игътибар итмәсә дә, капчык бавы жылкәсен ару гына кискән икән. Бабай да ризыкны кызганмаган: бәрәңгенә пешкәнән дә салган, пешмәгәнән дә. Ярты күмәч. Ике ит консервасы. Бер литрлы савыт белән әйрән. Моңысы да житеп ашкан иде, эмма Тәнзиләнә хәйранга калдырганы бөтенләй бүтән нәрсә булды. Янчыкка бабай бинокль дә салган иде. Кыз аны кулына алып әйләндереп-әйләндереп карады да елмаеп куйды. Рәхмәтләр генә яусын!

Кыз сый-нигъмәтләрне аз гына түрдәрәк урнашкан кечкенә өстәлгә тезеп салды да ашарга тотынды. Ачыктырган икән. Сусаткан да. Ашаган арада бүлмәгә күз йөртеп чыкты. Эре ташлардан күтәрелгән диварлар. Түбәсендә ни икәнән аңлап бетерерлек түгел, әллә тимер юл рельсларын тезгәннәр, әллә башка нәрсә. Тәнзиләнәң каршысында, ишектән кергәч тә уң якта, хужалык кирәк-яракларын жыя торган зур булмаган бүлмә. Әле бүлмәләр түр якта да бар: өчәү. Берсендә рәхәтләнәп йокларга була: бөтен кирәк-яраклары белән ике карават тора. Калган ике бүлмәдә нәрсәләр барлыгын Тәнзилә белми, моңа кадәр күрергә туры килмәде. Ярый, өлгерер әле. Вакыты муеннан хәзер.

Чынлап уйласаң, бу йортта рәхәтләнәп яшәргә була инде. Эчендә дә бөтен уңайлыклары бар, тышкы яктан да чит-ят күзләргә күренеп тормый. Өстәвенә, чишмә дә якында гына. Караңгы төшкәч, берәр канистра су алып кайтып куйдыңмы, әллә ничә көнгә житә. Куыклы лампаны да жаның теләгән кадәр яндырырга мөмкин, кәрәчин бетә дип кайгырасы юк, ул энә теге бүлмәдә ике мичкә утыра. Кәрәчин лампасында калай көрешке белән ашарга эзерләргә дә, чәй кайнатырга да була. Кыскасы, бу чынлап та тылсымлы йорт һәм аны эшләгән кешеләр барысын да күз уңында тоткан, бөтен нечкәлекләрен исәпкә кертергә тырышкан.

Шушы йортка карап соклануга әтисен исенә төшерде ул. Аның да өлеше кергән бит инде аның тылсымын арттыруга, ул аны бүгенге заманга яраклаштырып эшләгән, бөтен уңайлыкларны тудырырга тырышкан. Тик үзе генә нигәдер качып өлгермәде. Алып киттеләр. Их, күн курткалы кешеләр килгәнче үк өчесе дә шушында күченсәләр... Урман кешеләре булып яшәрләр иде әле, ашарга да табылыр иде. Нич булмаса, энә теге бүлмәдә әтисенәң мылтыклары бар – ауга чыгар иде. Йә балык тотарга. Йә Тәнзилә йөгереп кенә, күрше авыл кибетенә барып килер иде. Жан биргәнгә жүн биргән, дип әйтәләр бит. Ник алдан ук шушында күчмәделәр икән?!

Кинәт Тәнзиләнәң күңелендә сәер бер уй балкып китте. Ә хәзер соңмыни шушы йортта бергә яшәргә? Соң, әлбәттә. Әтисе дә, әнисе дә фуражкалы, күн курткалы кешеләр кулында. Тик Тәнзилә кача алды бит! Димәк, аларны да ничектер коткарырга мөмкин. Дошманнар тырнагыннан ычкынып, монда кайтырга да урман кешеләре булып, бергә яшәргә. Бүтәннәр кирәкми. Аклары да, кызыллары да, башкалары да... Әбисе белән бабасын да кулак дип, Себергә сөргәннәр Тәнзиләнәң. Хәзер менә әтисе белән әнисен алып киттеләр. Кирәкми шуңа бүтән кешеләр. Алар тыныч кына яши алмый. Әле бер власть килә тәхеткә, әле икенче власть. Һәркайсы үз тәртибен кертергә тырыша. Ә кеше гомере – берәү генә. Шушындый киң күңелле һәм матур урман да берәү. Урманда яшәргә кирәк, «Тылсымлы йорт»та. Монда син беркемгә дә бәйле түгел. Монда син үзең үзең хужа.

Нияте яхшы иде, элбэттә. Әмма әтисе белән әнисен кайлардан эзләп табарга да ничек азат итәргә соң? Шушы сорауларга аның жавабы юк һәм кайчан булуы да билгесез иде. Ярый, табылыр әле. Барысы да берьюлы килми. Хәзергә үз халәтенә күнегергә, тормышка жайлашырга, анда үз урынынны булдырырга кирәк. Әле ул нечкә генә жеп белән күккә асып куелган шикелле. Аз гына хәрәкәтләндеңме, жеп өзелә дә лапылдап, жиргә килеп төшәсең. Үзең үзең хужа булырлык итеп, тормышны жайлап жибәрергә кирәк.

* * *

Бу уйлары ул чакта бик зур, бик житди булып тоелган иде. Тик Тәнзилә берни дә майтара алмады. Тамагы туюга йокы басты да түр яктагы йокы бүлмәсенә кереп ятты. Рәхәтләнеп, изрәп йоклады ул, әллә нинди татлы төшләр күрәп бетерде. Күпме вакыт шулай узгандыр. Торып, тамак ялгада да тагын кереп ятты. Әлегә бу бердәнбер дәрәс юл булып тоелды: беренчедән, хәл жыйрга, көч тупларга кирәк, икенчедән, күпмедер вакытка адәм күзенә күрәнмичә тору хәерлерәк.

Шул рәвешле бер атна чамасы хәл туплагач, үзләренең йортына кайтып килергә булды. Алама-сәләмә киёмнәрен киеп, хәер сораучы кыяфәтенә керде дә авыл урамы буйлап китте. Танымадылар бугай. Каткан икмәк, бәрәңге бирүчеләр булды. Кайберләре капка төбеннән үк куып жибәрде. Өй буенча йөрәп, үзләренең йортына житте. Өй янында кеше-мазар күрәнмәде. Бәлки, әлек тә булмагандыр инде алар, булсалар да, киткәннәрдер. Шулай да кыз ишек аша түгел, ә абзардан өй базына чыга торган яшерен юл аша керде. Дөнъялар бик имин тормагач, андый-мондый хәл була-калса дип, әтисе эшләгән инде бу юлны. Үзенә файдасы тимәде, ә менә Тәнзилә өчен бу бик кулай булды. Артыңнан эзләп килсәләр дә, ишектә йозак тора, өйдә кеше бармы-юкмы икәннән белерлек түгел иде.

Йорт эчендә тентүдән соң калган тәртипсезлек хөкем сөрә. Тәнзилә барысын да жыештырды. Һәр нәрсәне үз урынына куйды, идән юып чыкты. Өй эче кунак көткәндәге шикелле пөхтә, матур булып калды. Аннан соң янчыгындагы такы-токыны өстәлгә жәеп, тамак туйдырып алды. Калган ризыкларын кабат янчыгына салып, юлга эзерләп куйды да караватка аркылы ятып тынып калды.

Моңсу иде. Туган йортында булса да, Тәнзилә үзен төрмәдәге кебек хис итте. Әтисен алып киттеләр. Хатыны, баласы елап кала бит, ятим булып калалар дип тә тормадылар. Берәздән әнисен... Тәнзиләнең үзен... Бер дөнъяда булып та, бер-берсен күрә алмый яшәгән Сак-Сок турында, әнә, бәет тә чыгарганнар. Ә аларның өчесен өч тарафка ташладылар, өчесен өч якта саргаерга мәжбүр ителәр. Һәм үзләренең шушы өчәүгә никадәр бәхетсезлек китерүе турында уйлап та бирүче юк. Кемнәр генә бәет чыгарыр икән?

Кыз чынлап та төрмәдәге кебек иде. Урамда ачыктан-ачык йори алмый, ахирәтләре, иптәш малайлары белән уйный алмый. Аның бернәрсәгә дә хагы юк. Ул бу дөнъяның бер хокуксыз баласы. Шул дәрәжәләргә төшерерлек нинди гөнаһ кылды да, нинди ярамаган эш эшләде соң? Барысына да әтисе, әнисе гаепләме? Аларның бер гаебе дә юк бит... Бабасы гаепледер, күрәсең. Ул кулак булган, диләр...

Кинэт ишектә нәрсәдер чылтыраган тавыш ишетелде. Тәнзилә башта ни икәнән аңламый торды. Йозак! Кемдер йозакны ачарга азаплана иде. Кем? Караклар булырга мөмкин. Алар күп һәм караучысыз калган нәрсәләргә тынгылык бирми иде. Фуражкалы кешеләр... Юк, алар ишек дөбөрдәтерләр, ачучы булмаса, ватып керерләр иде. Тәнзилә моны белә, үзенә күргәнә бар. Чоланга чыгып карасаң, кем икәнә күрәнә дә бит, тик ул чакта үзгәңә дә күрәләр. Хәер, кем икәнә мөһим дә түгел әле. Күзләренә чалынмаска кирәк. Тәнзилә төенчеген алып, жәһәт кенә базга төште. Сайгакны ябуга өй ишеге ачылып китте. Шау-шу, дөбөр-шатыр аяк тавышлары ишетелер кебек иде. Юк, алай булмады. Керүче аякларын көчкә сөйрәп, берничә адым атлады да караватка барып утырды. Берәздән нечкә генә булып бәгырь төбөннән сыгылып чыккан елау авазы ишетелде.

Тәнзилә бер мизгелгә катып калды. Аннан сизелер-сизелмәс кенә итеп, сайгакны күтәрде. Караватта ябыгып, чыра кебек кенә калган хатын утыра иде. Ул учлары белән йөзән каплаган да үксеп елый.

– Әни! – дип сайгакны атып бәрде кыз. – Әнием! Кайттыңмы, әнием...

Һәм баздан атылып чыгып, караватта калтырана-калтырана елап утырган әнисен барып кочаклады. Әнисе башта аны читкә этәрде, янында кем икәнән аңлагач, тезләренә утыртып, куенына кысты да кызының чәчләреннән үбә-үбә такмакларга тотынды:

– Кызым! Кызым... Тәнзиләм...

10

Тәнзиләнең әнисе шактый ук бетеренгән: йөзәндә дә, беләкләрендә, балтырларында да шешкән, күтәргән урыннар күп, үзә дә ябыгып, хәлсезләнеп, төссезләнеп калган. Һәр нәрсәгә сагаеп карый, беркадәр битарафлыгы да бар бугай. Юк кына тавыштан да дертләп китә. Элекке очкын чәчрәтеп торган чая хатынны алыштырып куйганнар, диярсен. Ләкин ул жәлләдларына бирешмәгән. Ничек кенә жәзаласалар да, эздән язмаган. Иренәң дә, үзенәң дә гаебен танымаган. Бүтәннәргә яла якмаган. Атна буе шулай жәзалаганнар да гаебен таба алмагач, «вакытлыча» дип чыгарып жибәргәннәр.

Әнисе кайткач, Тәнзиләгә дә бәйләнүче булмады. Ул инде хәзер рәхәтләнеп, урамга чыга, кибеткә бара, иптәшләре белән уйный ала иде. Ахирәтләре, дус малайлары арасында шикләнеп, ятсынып торучылар булды булуын, тик күпчелеге кабул итте, чөнки аларның да йә әтисен, йә әнисен «тегендә» алып киткәннәр иде.

Мәктәпкә баргач та, артык кырын караучы күрәнмәде. Сыйныфта төрле яшәтгә кешеләр иде. Хәтта яше егермегә житеп килүчеләр дә бала-чага белән бер парта артында утыра. Тәнзилә башта аптырабрак торса да, соңыннан аңлады, яшьләре төрле булса да, боларның белем дәрәжәләре бер чама иде. Кече яшәтгеләр тизрәк тә үзләштерә әле, хәрәфне дә тиз таныйлар, кушып уку да жиңел бирелә. Арифметиканы инде әйтеп тә торасы юк. Тәнзиләгә уку ошый иде. Әлегә үзә белеп, аңлап житмәгән нәрсәләргә ачкыч тапкан шикелле булды ул. Дәрестә өйрәнгәннәреннән тыш өйдәгә китапларны да укыды.

Ә өйдә китаплар күп иде. Өйнең үзәндә түгел инде, анда торса, кергән кеше кызыксына, артык сораулар бирә башлай, шуннан үзәңчә нәтижә чыгара. Әтисе шулай дип, ул китапларны сарайга, махсус бүлмә

ясап, чыгарып куйган иде. Тэнзилә шунда актарынды. Ләкин аларның күбесе йә гарәп, йә латин имлясында язылган. Басу эшеннән бушаган араларында әнисе ул хәрәфләрне дә танырга өйрәтте. Латин бик жиңел бирелде, хәрәфләрне тану белән чатнатып укып китте кыз. Латин хәтта рус хәрәфләрәннән дә жиңелрәк кебек тоелды. Ө гарәп имлясы белән озак кына этләнергә туры килде. Шулай да Тэнзилә тырышты, үзләштерде.

Мәктәп аңа ничектер якин иде. Бер мәлне укытучы фамилияләрне атый-аый сыйныфтагы берничә кешене такта алдына чыгарды. Тегеләр тезелешеп баскач, күз йөгертөп чыкты да класстагы балаларга эндәште:

– Игътибар белән карагыз менә боларга, – диде ул аналарча кайгыртучанлык белән. – Исегездә калдырыгыз. Болар белән һәрчак сак булырга кирәк. Уйнаганда да, укыганда да, эшлөгәндә дә. Боларның эти-эниләре – халык дошманы. Алар бүген йә төрмәдә, йә сөргөндә. Балалары монда. Ләкин болар – халык дошманы балалары!

Кыен иде, әлбәттә. Гарьлек иде. Ләкин Тэнзилә бик игътибар итмәскә тырышты, ул инде үз язмышына беркадәр күнегеп килә иде. Өстәвенә, укытучының бу сүзе әлләни үзгәртмәдә дә. Тәнәфескә чыккач, берничә кеше нәрсәдер әйтеп чөметтермәкче булган иде, өлкәнрәк яшътәге малайлар тиз тыйды. Берсенен тешен төшереп, кулына тоттырдылар, икенчесен сүз белән урынына утырттылар. Нәрсә дип әйткәннәрен төгәл хәтерләми инде Тэнзилә. Ничек кенә булмасын, шушы хәлдән соң мәктәп укучылары арасында аларны ирештерүче дә, читкә тибүче дә табылмады.

Әнисен генә әледән-әле кәңсәләргә чакыртып йөдәттеләр. Өйдән дә килеп алып киттеләр, басу-кырда эшлөгән жирдән дә чакыртып алдылар. Кайчагында ул бик көр күңелле булып кайтты, кайчагында тыны чыккан туп шикелле, бу дөньяда хәбәре юк кебек йөрде. Гел шулай борчып торгач, кимсенгәндер дә инде. Тэнзилә алдында бик сер бирмәскә тырышса да, кыз барысын да сизеп-тоеп торды. Аның саен власть ияләренә ачуы кабарды. Тормышы да, көнкүреше дә башкалардан берни белән аерылмаган кешегә ник шулкадәр каныгырга инде? Бер көн калдырмыйча эшкә чыга, башкалардан ким тырышмый, кайчагында уздырып та жибәрә, чөнки аның әнисе бер тотынса, рияны белми торган кеше. «Үләрәңне белми эшлисең син. Бераз ял итеп ал», – ди торган иде әтисе дә. Менә шундый кешене ник бәйләнеп жәфаларга? Ярар иде урлаша белсә, табыны башкалардан муллыгы белән аерылып торса. Юк бит, әтисе киткәннән бирле такы-токи ризык белән жан асрыйлар...

Тэнзилә инде күп нәрсәләргә аңлый иде. Хакимияткә килеп, башкаларны рәнжетеп йөрүче абзыйларның үзләре урлашканын да чамалый. Кайберләрен күргәнә дә бар. Тик ул берни дә кыла алмый иде. Шулай да вак-төяк этлек эшлөгән чаклары булгалады. Үзе генә дә, иптәшләрен котыртып та.

Беренче Май бәйрәмендәге шуклыгын Тэнзилә әле дә хәтерли.

* * *

Ул көнне кәңсәләргә бизәгәннәр иде. Биек һәм киң күтәрмә култыксаларына шарлар кабартып элгәннәр, кәгазьдән ясалган төрлө төстәге чылбырлар асканнар. Түбәдә, иң биек урында Сталин портреты тора, аның астындагы киң кызыл тасмага зур ак хәрәфләр белән: «Да здравствует наше колхозное

крестьянство!» – дип язганнар. Баскыч буенда эшләпәле, кызыл фуражкалы абыйлар басып тора. Житдиләр. Һәртөрлө житәкчеләр инде болар. Авылныкылар да, район үзәгеннән килүчеләре дә бар.

Тәнзилә әнисенә сыенып баскан да житәкчеләрне күзәтә. Хәрби киёмдәгеләргә аеруча текәлеп карый, таныш чалымнарны табарга тырыша. Әмма берсен дә танымый. Болар бөтенләй бүтән кешеләр. Тик барыбер...

Кәнсәләр каршына авыл халкы жыелган. Чаманы узмый гына шаулашалар. Көлү тавышлары да ишетеләп-ишетеләп китә. Берәз читтәрәк Тәнзиләнең ахирәтләре көләшә. Арырак сыйныфташ малайлар гөр килә. Көләшәләр. Шулай булырга тиештер инде, бәйрәм бит, күңел күтәрә торган көн. Тик Тәнзиләнең көләсе килми. Гадәттә, тынгысыз, тыңлаусыз кыз булса да, бүген тәртипкә генә басып тора. Әнисе дә аңа сәерсенеп карап куя, елмайган була. Тәнзилә дә елмая һәм кулындагы шарларны ары-бире китереп сәламләгән хәрәкәт ясый.

Баскыч мәйданчыгындагы мөнбәр артына ниндидер житәкче менеп баса. Тамак кырып ала. Халыкка карап, сәлам биргәндәй итеп, кулын күтәрә, әмма сәламләми:

– Тынычланыгыз, иптәшләр! – дип боера. – Тынычланыгыз.

Халык тынычлана. Теге абый тамак кырып ала да сүз башлый:

– Хөрмәтле иптәшләр...

Кызык түгел. Уңыш жыю, мал үрчәтү, партия, Сталин... Шул рәвешле әллә нинди кызыксыз сүзләр тезә. Тәнзилә хәрбиләрне өйрәнә. Юк... Болар түгел... Булмаса ни!

Житәкче сүзен тәмамлауга алкышлар яңгырый. «Ур-ра!» – дип кычкырган тавышлар ишетелә. Тәнзилә тирә-ягына карана. Житәкченең сүзен ишетмәгәч, ни өчен шулай шау-шу тууын аңлый алмый. Бәйрәм булган өчендер инде.

Шул рәвешле берничә кеше трибунага менеп, кызыксыз сүзләр сөйли.

Ул арада трибунага хәрби киёмдәгеләрнең берсе күтәрелә. Тәнзиләнең йөрәге жу итеп куя. Тирә-ягына каранып ала да баядан бирле учында йомарлап торган вак ташларны авызына каба. Шарлары белән капларга тырышып, жиң эченнән көпшә тартып чыгара.

Трибунга менгән житәкче үзе дә кул чаба-чаба халыкны күзәтә, алкышлар тынганын көтә. Ниһаять, тынлык урнаша. Һәм хәрби киёмдә кеше тамагын кырып ала да көр тавыш белән сүз башлый:

– Кадерле иптәшләр! Бөек юлбашчыбыз Сталин...

Нәкъ шул вакытта ул дертләп китә. Тешенә килеп бәрелгән ташның шапкыдавы бар дөньяга ишетелгән кебек була. Ул үзе дә сизмәстән уң кулы белән авызын каплай, тешләрен капшап карый. Иренен ялый-ялый тирә-якка күз йөгертәп чыга. Шикләнерлек нәрсә күрмәгәч, сүзен дәвам итә:

– Бөек юлбашчыбыз Сталин өйрәткәнчә, без һәрвакыт...

Ул тагы дертләп китә. Бу юлы «шап» итеп, үзенә янагына суга. Кешеләрнең барысы да житди. Хәтта балалар һәм үсмерләр дә аның сүзен көтеп тынып калган. Ул тагын тамагын кырып ала да теге таш килеп бәрелгәнчә өлгереп калыйм дигән кебек тиз генә сүзен әйтә:

– Беренче Май белән, хөрмәтле крестьяннар! Хезмәт һәм солидарлык көне белән!

Аныңартыннан трибунага колхоз рәйсе менә һәм бәйрәм демонстрациясенә эзерләнәргә куша. Халык авыл ягына карап, рәт-рәт булып тезелеп баса. Моңарчы таратмыйча тотып торган транспарантларын күтәрәләр. Берәздән бөтенесе бер булып, дәртле адымнар белән атлап китәләр...

Тәнзилә сөнә... Ә өйгә кайткач...

Әнисе ачулы иде. Өйгә керү белән ишекне бикләп куйды. Тәнзилә инде ятлап бетергән, димәк, житди сөйләшү булачак, арт сабагыңны укытулары да бар. Әнисе аңа бер тын төбәлеп карап торды да хәлсез адымнар белән караватка барып утырды. Беркавым башын иеп, тын торды. Эш юктан эш булсын дигәндәй, яулыгын салып, саргылт чәчләрен сыпырып, төзәткәләп алды. Яулыгын кабат бәйләде. Һәм Тәнзиләгә борылды:

– Кызым, кил әле...

Тәнзилә аның янына килеп басты. Әнисен хафага салуы өчен үкенеп куйды, әмма теге хәрбинен аптыраулы карашы, сүз дә әйтәлмичә төшөп китүе күңеленә дәрт өстәде. Шуңа кирәк аларга! Дөрөс эшләде Тәнзилә. Туктамаячак әле ул, тагын әллә нәрсәләр уйлап табачак. Ә әнисе... Тиргәсен, әйдә. Кыйнасын. Таһирның әтисе кебек тал чыбыгы белән ярсын. Тәнзилә барыбер үзенекен эшләячәк. Үч алмыйча туктамаячак. Уйларынан әнисенң йомшак тавышы бүлдерде:

– Кызым...

Тәнзилә хәтта үз колакларына ышанмады. Әнисенң тавышы шулкадәр назлы, ягымлы иде. Менә-менә тирги башлар дип торган кешегә бу көтөлмәгәнчә дә, сәер дә тоелды.

– Әү, әни.

Әнисе урыныннан торып кочаклап алды да Тәнзиләнең чәчләреннән сыпырды. Аннан читкәрәк тайпылып, күзләренә текәлде:

– Синен кичерешләренңе аңлайм, кызым... – дигәндә тавышы калтыранып китте, тик үзен тиз кулга алды. – Син кечкенә шуңа әле, бөтен нәрсәне дә белеп бетермисен. Без бик катлаулы чорда яшибез, балам. Бер ялгыш сүзгә, бер саксыз хәрәкәткә кешенең башына житәргә мөмкин. Аңлайсыңмы?

Тәнзилә баш какты. Елмайгандай итте. Әнисенң сүзләренә түгел, үзенң берни дә аңламаган килеш баш кагып торуына елмаясы килде. Тик әнисе житди иде.

– Әй, бала, бала... Берни дә аңламыйсың шуңа әле... – дип көрсенде ул. – Аңласаң, райүзәктән килгән комиссарга көпшәдән атыр идеңмени...

– Юк, мин әни...

Тик әнисе бүлдерде:

– Тыңла, кызым. Синен шулай кылануыңны белеп калсалар, мине алып китәргә дә күп сорамастар. Икебезне бергә алулары да бар. Бәйрәм бит бу. Монда барысы да сәясәт белән бәйлә. Берни эшләмәгән кешеләргә дә яла белән юк итәләр. Ә син... Ә Сталин портретына тидерсәң?..

«Сталин? Ә бит ул да фуражкалы, ул да хәрби киёмнән!» – дигән уй ятлап китте, тик Тәнзилә берни дәшмәде. Әнисенң борчулы тавышы, сагышлы күзләре барысын да бәйләп куйды бугай. Әнисе тынып калды. Тынлык озаккарак сузылгач, Тәнзиләгә дә жан керде.

– Алар мине берничек тә күрә алмый иде, – дип чаяланды ул. – Мин барысын да алдан уйладым.

Әнисе аңа бертын сынап карап торды да көрсенеп куйды:

– Ә янында торган кешеләр? Мин сизгәнмен икән, башкалар да сизэргә мөмкин бит.

– Алар бит үзөбез кебек...

Әнисе кинәт кызның ике беләгеннән алып үзенәрәк тартты. Бертын текәлеп торды.

– Әнә шул үзөбез кебекләрдән сакланырга кирәк, – диде ул жан әрнүе белән. – Алар арасында төрлесе бар... Әтиң...

Кинәт әнисе тукталып калды да күзләрен түбән кадады. Кечкенә булса да, Тәнзилә сантый кыз түгел иде, аңлады ул әнисенен ни әйтергә теләгәнән... «Әтиңне дә әнә шундый бәндәләренң яласы һәлак итте», – дип әйтмәкче булды да кызымның күңелен яраламыйм инде тагын, – дип тыелып калды. И әни...

– Кызым.

Әнисенен тавышы катып өлгергән иде, шуңа күрә һәр сүзе катгый яңгырады, ана сүзе генә түгел, тормыш кануны булып ишетелде.

– Гәүдәң кечкенә булса да, фикерләвең үз яшеннән күпкә өлкән сиңең. Бу сөйләшүне беркайчан да онытма. Һәр сүзеңне үлчәп әйт, һәр эшеңне уйлап эшлә.

* * *

Беренче Май бәйрәмендә көпшәдән атуы да шул этлекләренң бер төре иде. Әнисе хаклы, әлбәттә. Ул әйтмәсә дә, Тәнзилә хәзер барысын да белеп тора. Бернинди сәер адым ясарга, бер ялгыш сүз ычкындырырга ярамый. Юк кына нәрсә өчен дә кәнсәләргә чакырып сорау алулары, район үзәгенә илтеп ябып куюлары ихтимал. Хәтта беркемне дә рәнҗетергә ярамый, ул кеше сиңең өстән донос язарга мөмкин. Хаклымы ул, юкмы – мөһим түгел. Исемен бер әйләнешкә кереп киттеме – бетте, сиңа тынгылык бирмәячәкләр. Әнә шулай сөйрәп йөртә-йөртә «тегендә» озатылган кешеләр дә аз булмады авылда.

Түзәргә, сабыр булырга, күнегергә тырышса да, Тәнзилә булдыра алмады. Әлегә мохит аның һәр адымын чикли, сулышын кыса, жанын ашый иде. Хәтта авылдан чыгып китеп кенә дә котылырлык түгел, диләр, башка жирләрдә дә, хәтта зур калаларда да шундый хәлләр бара икән. Анда да кешеләр бер-берсе артыннан күзәтә, әләкли, яла яга. Әле теге, әле бу кешеләрне «кара козгын»нар алып китә. Шундый «дошман»нар белән төрмәләр тулган, диләр. Кайберләрен хәтта атып та үтерәләр икән.

Соңгы арада озакка китүчеләр бераз кимеде, әмма авыл халкына тынгылык күрсәтмәделәр. Кеше кайда гына эшләсә дә, каршысына әледән-әле тентүчеләр төркеме чыкты. Дүрт-биш кешедән торган бу төркем эштән кайтучыларның бөтен жирен капшап, ашлык, сөт эзләде. Бер уч кына бодай тапсалар да, «карак»ларны төрмәгә озаттылар. Күпкә түгел, унбиш көнгә яки берничә айга. Әмма өендә чирле ата-анасы яки кечкенә баласы булган кешеләргә шул ара да житә иде. Кайтуларына аларны ачлыктан үлүчеләр, чиргә уралучылар көтеп торды. Кайгы көтте. Кеше гомере гади генә иде – бер кайгыдан икенче кайгыга, бер газаптан икенче газапка.

Тәнзиләнең менә шушындый кысалардан, котны очырырлык

кырыслыктан эрнегэн күңеле нәрсәдер көттө. Унөч кенә яштыг булса да, аның инде тормыш тәжрибәсе дә, күргән-кичергәннәре дә житәрлек иде. Уйлану сәләтен дә, фикер йөртү мөмкинлеген дә Ходай аңа кызганмаган. Барысын да күрөп торгач, ул һәр почмактан аңгыраган дәртле авазларга да, багана саен әленгән лозунгларга да сак карады. Һәм көттө. Адәм рухын талау ничә еллар буена бертуктаусыз дәвам итәргә тиеш түгел, нәрсәдер булырга, нидер үзгәргә тиеш.

Һәм үзгәрде...

Жәйге аяз көннәренң берсендә авыл буйлап хәбәр таралды. Бу хәбәр яшен тизлегә белән телдән телгә күчте, кемнәрдәдер еларга мәжбүр итте, кемнәрдәдер пошаманга салды, кемнәргәдер дәрт өстәде. Бу хәбәрне ишеткәч, Тәнзилә шатланды, димәк, нәрсәдер үзгәрәчәк. Өлегә тынчу тормышка саф жил бәрәп керәчәк һәм барысын да бүтән төрлө итәчәк. Бу хәбәр дөньяны коткаруның иң беренче, иң мөһим адымы шикелле тоелды. Ө хәбәр котылгысыз бер дулкын булып, телдән телгә, күңелдән күңелгә күчте:

– Сугыш чыккан...

11

Сугыш авылдагы таза ирләрнең барысын да жыеп алды. Кайсылары фронтка, кайсылары урманга китте. Бары тик карт-коры, гарип-гораба ир-егетләр һәм үсмерлеккә барып житмәгән малайлар гына торып калды. Алары да бармак белән генә санарлык иде. Шуң рәвешле, бөтен авыр эш хатын-кызлар жылкәсенә күчте. Алар печәннен дә чапты, жирен дә сөрде, мал да карады. Яшрәк хатыннар ирләр урынына жигелде, ә хатын-кызлар эшә әбиләргә һәм Тәнзилә ише кызлар жылкәсенә төште.

Өле печән өстө иде. Барбос хәзер артык сүгенмичә генә таң белән үз вазифасын башкарып чыга. Ап-ак күлмәкләр кигән хатын-кызлар, чалгыларын иңнәренә салып, төркем-төркем булып, басуга юнәлә. Читтән карап торганда, алар ниндидер бәйрәмгә баргандай тоела. Ләкин бу бәйрәм түгел. Алар ачлы-туклы көенә көн озыны печән чаба. Чык кибүгә ахирәтләре, олы апалар белән бергә Тәнзилә дә тырма, сәнәк тотып, болынга китә. Кипмәгән покосларны әйләндерәләр, кипкәннәрен күбәгә салалар. Аннары бер урынга ташып, чүмәлә ясыйлар, кибән куялар. Көн озыны эшләп арысалар да, печән өстө күңелле тоела. Бу чиста эш. Жир сөрү дә, симәнә ташу да түгел.

Көн озыны эштә йөргәч, ахирәтләренң сугышка китеп, батырлык кылу теләге дә юкка чыкты бугай, һәрхәлдә, аларның берсе дә бу хакта кабат искә төшермәде. Багана башындагы тәлинкәдән ишетелгән хәбәрләргә караганда, сугышка китүнең кирәге дә юк, ул үзә бу якка килә иде. Кычкырып сөйләүчеләр булмаса да, кешеләр инде немецларның бу авылга да килеп житәчәгенә шикләнми иде. Берничә көн үтүгә авыл өстендә канатларына тәре төшерелгән самолётлар да күренә башлады. Алар бернинди дә зыян салмадылар, кайберләре Мәскәү ягына очты, кайберләре тирә-якта әйләнәп йөрдө.

Барыр урыны булганнар биштәр асып, балаларын, якыннарын ияртеп, авылдан чыгып китү жаен карады. Авыл урамнарында илнең үзгенәрәк күчеп китәргә теләгән кешеләр төркеме барлыкка килде. Кайберләре ат

жигеп, кайберләре жәяүләп, юлга кузгалды. Аларны тыючы да, туктатып сорау бирүче дә булмады. Һәркемнең үз жаны үзенә кадерле, ә киләчәк билгесез иде. Ә немецлар турындагы хәбәрләр бер генә төрле түгел: берәүләре бик мактап сөйли, икенчеләре «ерткычтан да яман» дип әйтә. Шулай булгач, китүчеләрне гаепләрлек түгел иде. Авыл урамнарында тәрәзәләренә аркылы такта сугылган буш йортлар күбәйде. Авыл халкы азаю белән монда торып калучыларга эш артты. Печәнне вакытында жыеп алырга кирәк, ә эшче куллар ярыйсы ук сирәкләнгән иде. Печән өсте бетүгә уракка төшәсе, монысы инде тагын да авыррак.

Тәнзилә баштарак немецлар килгәч, дөнья үзгәрер, әйбәтләнәр дип уйласа, хәзер безаз шикләнә башлады. Авыл халкының күпчелеге аларның килүен яхшыга юрамый иде. Ә көннәрнең берендә бригадир Барбос үзенң иртәнге чыгышында кешеләргә шундый хәбәр таратты:

– Болынга чыгыгыз. Хезмәт көнегезгә карап, печән бүлеп бирәм. Бүген шуны кураларыгызга ташып куярсыз. Бөтен эшегез шул булып.

Икенче көнне ул авыл фермасындагы бөтен мал-туарны кешеләргә бүлеп бирде. Бушлай булгач, алырга теләүчеләр күп иде. Тәнзиләнең әнисе дә бер савым сыеры, бер бозау эләктерде. Аннан соң болында артып калган бер кибән печәнне ихаталарына ташып өеп куйдылар. Шушы хәлләрдән соң колхозга эшкә әйтүче булмады. Сөенделәр инде, бәрәңге бакчасында да эш житәрлек иде.

Озакламый чигенеп баручы кызыл армиячеләр күренә башлады. Алар авылга кермәделәр, беркадәр читтәнрәк узган олы юлдан киттеләр. Сирәк-саяк машиналар да очраштырды. Тик күбесенчә жәяүлеләр иде. Әнисе якын барырга рөхсәт итмәсә дә, Тәнзилә ахирәтләре белән олы юл буенча чыгып, аларны күзәтте. Башта таныш кешеләр юкмы дип текәлеп-текәлеп карадылар, аннан соң санарга тотындылар. Чигенүчеләр күп иде, озакка киткәч, аларны санау да ялкытты. Төркем-төркем булып чигенүче солдатлар инде офыктан офыкка кадәр иде, аларның чиге-чамасы юктыр сыман тоелды.

– Зерә сез сугышка китә алмадыгыз, – дип шаяртты Тәнзилә. – Менә мин шушында чыгып карап утырып идем. Ә сез әнә теге абзыйлар белән бер сафка басып әйләнеп кайтыр идегез... кочаклашып күрешер, көлешер идек. Ә болай... Кызык түгел...

Наташа көйдергеч итеп карап куйды да дәшми калды. Катя телгә килде:

– Безнең авылныкылар күренми әле, – диде ул моңсу гына. – Үлеп калдылар микән...

– Алар башка жирдәдер, – диде Ольга. – Безнекеләр болай чигенмәсләр иде.

Кинәт Наташа каткан балчык алып, солдатлар сафына ыргытты:

– Куркаклар! – дип кычкырды ул. – Нәрсә дип чигенәсез? Сезнең урынга без сугышчыга тиешмени!

Аңа беркем дә җавап бирмәде, ничек атлап килсәләр, шулай узып киттеләр. Наташа чираттагы төркемгә балчык ыргытты:

– Һэй! Әнә тегендә елга бар. Ыштан төпләрегезне юып китегез, сасы ис килә. Куркаклар!

– Житәр, – дип туктатты аны Тәнзилә. – Үзләре беләләрдер. Күрәсеңме, әнә, кайберләрен носилкага салып күтәргәннәр.

– Монда гына туктамасыннар иде, – дип куйды Катя шомлы кыяфэт белән. – Туктасалар, сугыш монда булачак. Авыл бетте дигән сүз аннан соң.

– Бэй, үзең бит әле генә сугышка барырга йөри идең, – дип елдайды Тәнзилә. – Ә хәзер...

Катя житди килеш калды:

– Анысы бит аның чит жирдә. Чит авыл ул бик кызганыч түгел. Ә монда үзезнеке. Өстәвенә, безнең өй дә яңарак салынган.

Тәнзиләгә аның сүзләре кызык тоелды да кычкырып көлөп жибәрде, аңа ахирәтләре дә кушылды. Кычкырып көлөшөп торган кызлар бу дөнья өчен сәер иде бугай. Чигенүче солдатларның кайберсе аларга борылып, аптыраулы караш ташлады. Кайберләре күзен түбән кадады, кайберләренең карашында нәфрәт чагылып китте. Ә кызлар аның саен көлдө. Хәзер инде алар нигә көлгәннәрен дә белмәде, алар өчен көлү үзә кызык, үзә көлүгә лаек иде.

Көтмәгәндә, гүләү ишетелде. Тәнзилә аның кайдан килгәннен чамаларга теләп, тирә-ягына каранды. Бераздан гүләүгә тырылдаган тавыш та кушылды. Һавада бер самолёт пәйдә булган иде, ул түбәнгә үк төшөп диярлек, олы юл буйлап килә һәм пулемёттан ут сиптерә. Чигенеп баручы солдатлар һушына килеп өлгергәнчә күпләре авып калды. Калганның төрле якка сибелде, берәүләре самолётка атарга кереште, икенчеләре жиргә капланып ятты, өченчеләре якындагы урманга табан йөгәрде. Ә самолёт ут сиптерә-сиптерә офыкка китеп югалды да Һавада әйләнеш ясап кабат олы юл буйлап оча башлады. Ул инде кызларга якынлаша иде.

Тәнзилә дә, ахирәтләре дә әлегә хәлдән һушлары китеп, бер хәрәкәтсез катып калдылар. Бу чынбарлыкка һич тә охшамаган, бу төш кенәдер, хәзер уянып китәрләр дә шундый сәер төш күрүләреннән көлешергә тотынырлар сыман тоелды. Кинәт яннарыннан узып баручы берничә солдат кызлар өстенә ташланды, аларны жиргә сузып салдылар да өсләренә менеп яттылар. Тәнзиләгә ниндидер авыр гәүдәле таза абзый туры килде. Ул инде аны-моны аңларлык яшты иде, үзә өстенә менеп яткан адәмне этеп төшерергә теләп чәбәләнде, тырмашты, кайсы жиреннәндер тешләп тә алды бугай. Менә сиңа үзезнең солдатлар! Менә сиңа яклаучылар! Ләкин солдат зур да, көчле дә иде. Ул кызны жиргә сәңдерде дә аның ике яңагынан учлары белән кысып тынып калды. Якында гына Наташаның кычкырганы ишетелде:

– Коткарыгыз! Көчлиләр!

Нәкъ шул вакытта жир тетрәнергә, тирә-якта нәрсәләрдер биешергә тотынды. Бу бер мизгел генә дәвам итте дә туктады. Тәнзилә көч-хәл белән үзенең өстендәге ирне шудырып төшерде, шунда кулы ниндидер кайнар лайлага тиеп чыланганын тойды. Бу кан иде.

Самолёт инде олы юлның офыкка тоташкан урынына житеп түбәнәя башлаган, артыннан төтен болыты сузылып килә... Жирдә солдатлар өелешеп ята, исән калганның яралыларны күтәрәп, урманга ашыга. Әле генә тыныч һәм кызык булып тоелган дөньяда канлы мәхшәр купкан иде. Бераздан Наташа да үзә өстендәге солдатны шудырып төшерде. Аннан соң Ольганы азат итте, аны ике солдат каплаган, үзә генә тырмашып чыгарлык түгел иде. Моңы күрәп Тәнзилә Катяның өстендәге солдатны әйләндерде.

Тик Катя торып утырырга ашыкмады, ул һушын жуйган иде. Тәнзилә авырттырмаса тырышып кына, Катяның яңакларына чапкалады. Берездан кыз күзләрен ачты, торып утырды, тирә-ягына каранды һәм кычкырып елап жибәрде.

Тәнзилә үзе өстендә яткан солдатка текәлде. Аның аркасы теткәләнеп беткән иде. Кыз аны чалкан әйләндерде. Егерме яшьләр тирәсендәге егет. Чибәр. Сөйгән кызы яки кәләше көтәдер инде. Ө ул үзенә бөтенләй таныш булмаган кызларны коткару өчен гомерен бирде. Кыз эченнән генә дога укып, аның күзләрен йомдырды, кулларын күкрәгенә яткырып куйды. Янда аунаган автоматны алып үзенә иңенә асты. Биштәрен, кесәләрен актарып кем икәннән беләсе иде дә. Ләкин көтмәгәндә, аның башына алама уй килде, һәм ул ахирәтләренә эндәште:

– Өйдәгез, коралларын жыябыз.

Бу сүзләре боерык кебек яңгырады. Наташа сәерсенеп карады:

– Өнә бит, солдатлар...

Солдатларның бер төркеме олы юл буйлап сузылган мәетләреннән автоматларын, биштәrlәрен, документларын карап йөри иде. Өле монда кадәр ерак, өлгерергә була.

– Киттек!

Тәнзилә олы юлга менеп, кораллар жыярга тотынды. Берничә автомат, берничә мылтык... Гранаталар... Кызлар да аңа иярде. Күтәрә алганча төянеп беткәч, тизрәк булырга тырышып, авыл ягына йөгерделәр. Солдатларның нәрсәдер дип кычкырганы ишетелде. Тик аларга игътибар биреп тормадылар, артларынан куа чыгуы да табылмады. Кәңсәләр ягынан елга буена төшкәч, коралларны кычыткан арасына яшереп куйдылар.

– Өйдә, теге солдатлар янына, – диде Ольга моңсу тавыш белән. – Аларның кем икәннән ачыкларга һәм хөрмәтлөп жирләргә бит инде. Безне үлемнән саклап калдылар.

– Барырбыз, – диде Наташа. – Ө кораллар белән нишлибез? Башта шуны хәл итәргә кирәк.

– Шушында калып торсын, – диде Катя. Наташа каршы төште:

– Монда югалачак. Хәзер кычыткан эзерли торган вакыт, кемдер табып алачак.

– Бүләшәбез дә, печәнлеккә кайтарып яшерәбез, – диде Ольга.

– Мин аламыйм, – Наташа көлемсерәде. – Өниң нинди икәннән үзегез беләсез, күрәп калса...

– Безнең печәнлек тә юк...

– Мин алам, – дип кистерде Тәнзилә. – Өлегә шушында торсыннар, ә кич житкәч, безгә илтәп куярбыз.

– Яхшы. – Кызлар иңнәреннән йөк төшкәндәй, жиңел сулап куйды. – Кичен ташырбыз, ә хәзер...

Кабат олы юл буена чыккач, барысының да йөрәкләре «жу» итәп куйды. Аларны коткарган солдатлар баягы урында юк иде инде. Олы юл буйлап сибелгән мәетләреннән берсе дә калмаган, солдатлар аларның барысын да жыеп, урман буенда туганнар каберлегә ясаганнар, хәзер күмәкләшәп, шуны күмәп маташалар иде.

– Йа Хода, исемнәрен дә белми калдык бит, – дип әрнеде Тәнзилә. – Алар

бит безнең өчен һәлак булды. Без булмасак, урманга качып та өлгерерләр иде, бәлки.

Наташа да моңсу иде:

– Ә бит бер карасаң, бу зур батырлык, – дип уйчанланды ул. – Һәм ин аянычы – шушы батырлыкны бәяләр кешеләр юк. Хәтта без үзебез дә аларның кем икәнен белми калдык.

– Ходай бәяләсен инде, – дип куйды Катя.

Ә Тәнзиләгә кыен иде. Кайдан башына килде аның корал жыю турындагы уй! Шулай кыланып йөрмәсәләр, нич югы солдатларның кем икәнен белеп калырлар иде. Аларның шушы батырлыгы турында сөйләп, исемнәрен булса да, яктылыкка күмәкләр иде. Ә болай... Кинәт Тәнзиләнең күңелен чиксез әрнү биләп алды. Теш сызлагандагы кебек бөтен булмышыңны актара торган югары әрнү, тик ул теш сызлавы гына түгел, монда хәтта нәрсәң сызлаганны да аңлый алмыйсың, тик нәрсәңдәр әрни, тынгы бирми, жаның тәнеңә сыймый, күңелендә күз яшыләре дулуй, эмма елап та котыла алмыйсың – бар булмышың әрнү тоткынлыгында, өстәвенә утлы яшен булып үкенү тойгысы камчылый... Югалту ачысы...

Кинәт кемдер елап жибәрде. Бу Наташа иде. Наташа нык, чая кыз, аның елаганын күрү үзе үк сәер һәм моңсу иде.

– Гафу ит мине, зинһар... – дип үксәде ул. – Мин бит сине көчләргә итә дип уйлаган идем. Ә син үлемнән коткарып калгансың. Гафу ит мине, билгесез солдат. Мин булмасам, яшәр идең әле... Ә син булмасаң, мин үләр идем...

Бераздан Катя белән Ольга да сытылды... Башта тыелып маташтылар да сулкылдап еларга тотындылар. Тәнзилә дә яңаклары буйлап кайнар тасма сузылуын тойды, тамагына төер тыгылды. Үзләрен коткарган солдатлар да, юл буйлап офыктан офыкка атлап килүче хәрбиләрнең олы юл буйлап сузылган мәетләр өеменә әйләнүе һәм берничә минут эчендә гүр иясе булулары да кызганыч иде. Коточкыч иде бу! Тормышта бернинди тотрыкчылык юк, бер мизгел эчендә дөньяның асты-өскә әйләнергә мөмкин дигән сүз. Кеше язмышлары инде иленнән дә, жиреннән дә аерылган, алар тормыш жиле уңаена бәргәләнеп йөрергә хөкем ителгән.

12

Чигенеп баручы солдатларның авыл аша узганнары да булган икән. Шундыйларның берничәсе Тәнзиләләргә дә кергән, ашарга сораганнар. Тәнзиләнең әнисе аларны кызганып, бәрәңге пешергән, сөт савып биргән. Кыз кайтканда, алар өстәл башында утыралар иде.

– Һо, кызыгыз да кайтты, – дип елдайды аларның берсе. – Мактап йөри икән. Безнең дә эшләр алга китәр әле болай булгач.

– Бигрәк матур бала, күз тимәсен, – дип өстәде икенчесе. – Бәхете булсын инде, берүк.

Тәнзилә саулык сорашты да аларның сүзенә катнашмый гына түр якка узды. Солдатлар үзләренекен дәвам итте.

– Алга китәрме-юкмы – анысын бер Ходай белә, – диде икенчесе. – Ну, шунысы көн кебек ачык – Совет власте бетте хәзер. Безгә дә сугыш дип йөрисе юк, өйләргә таралырга вакыт.

Кайсыдыр көлөп жибәрде:

– Рөхсәт иттеләр, ди, көтөп тор. Өйгә кайту турында уйлаганыңны сизеп калса, комиссарлар шундук атып үтәрәчәк. На месте.

– Анысы, браток, куркыныч түгел. Нимес үтерде ни дә, кызыл комиссар үтерде ни. Болар сафында калсаң, точно исән калмаячаксың. Карале, дурак... Нимес пыр тузып һөжүм итә, ә безгә атарга да рөхсәт бирмиләр. Без карап торабыз. Провокация, имеш. Командирлар гаепле барысына да. Сугышка безне солдат итеп түгел, ә мишень итеп алып чыкканнар. Чигенми нишлисең, шулай булгач? «Бу юлы тидерә алмадыгыз, тагын атыгыз әле, пажалыста»,– дип көтөп торасыңмыни?

– Анысы шулай... – дип көрсенде берсе. – Сугышырга рөхсәт булса, мондый тизлек белән бара алмаслар иде. Туктатыр идек әле, без дә төшөп калган малайлар түгел.

– Өйтәм бит, командирлар гаепле барысына да. Үз башларын сакларга тырышып, югарыдан боерык көтөп яталар. Соң, басып кергәннәр бит инде. Үтерәләр, аталар бит. Син дә каршы атарга тиеш бит инде. Юк, аларга өстән приказ кирәк. Аларның үз башы юк. Әнә бит, буйсынмыйча каршы ата башлаганнарны нишләттеләр! Под трибунал, дип, машинага төяп жибәрделәр.

– Бер карасаң, Совет властена шул кирәк лә ул, – дип көрсенде карт тавышлы берсе. – Килгән көнөннән башлап кан коя, юк кына гаебең өчен дә төрмәгә тыгарга тора. Егерме елдан артты, бер рәхәт күрсәткәне булмады. Нимесләр килсә, тормыш көйләнеп китмәсә, дим. Алар үзләре бик бай, бик рәхәт яши икән дип сөйлиләр бит. Югары культуралы халык, диләр.

– Белгән юк инде, малай, белгән юк... Берсе дә крәстиангә рәхәт күрсәтергә тормый. Нинди власть килсә дә, үзе өчен генә тырыша.

– Совет власте да, нимес власте да ник чукынып катмый шунда. Өйләргә таралышырга кирәк. Безнең бөтен власть жир дә гаилә инде.

– Рәхмәт сиңа, ханым. – Солдатлар кинәт кенә табыннан кузгалдылар. – Безнең сүзләргә гажәпләнмәгез инде. Аптыраганнан сөйләнәбез. Көн күрсәтмәсә дә, Совет властена ияләшөп килә идек әле. Моңысы тагын ничек булып. Эч поша, барыбер, чигенәсе килми...

Тәнзиләнәң әнисе сүзне озынга жибәрмәде:

– Шулайдыр инде, – диде дә ашамлыктар тутырылган биштәр сузды. – Менә моңысы юлга булып. Өллә нәрсәләр юк инде юклыгын, шулай да ярап торыр әле.

– О-о, рәхмәт, апа, шулкадәр мәшәкәтләнмәсәгез дә, ярап иде, – диде яшрәк тавышлысы. – Болай да табыныгызны ялтыратып куйдык бит.

Шуннан ул биштәр эчен тәртипкә китергән булып, азакка калды да башкалар чыгып киткәч, пышылдап кына әйтте:

– Ташлап китәләр дип борчылмагыз, апа, без кайтырбыз әле ул. Фашистларны куып жибәрербез. Власте советныкы булса да, жире үзебезнеке бит.

Бу егетнең соңгы сүзе Тәнзиләнәң күңеленә уелып калды. Шушы егетне күрөп калырга дип, бәләкәй якка ашыкты, тик өлгәрә алмады, ул инде чыгып киткән иде.

Солдатларның бу сөйләшүе, гомумән, аның уйларын актарып

ташлады. Күз алдына шундый картина килеп басты: фашистлар һөжүм итә, ә командирлары боларга каршылык күрсәтергә рөхсәт бирми, югарыдан боерык көтә, үз белдеге белән каршы атканнарны хөкемгә тарттыралар... Ә немецлар ата... Һәм бу солдатлар үлә... Һәм чигенергә, качарга мәжбүр булалар... Ә югарыдан боерык юк... Болар ташландык бала хөкемендә...

Әнә бит, олы юл буйлап чигенүчеләрне бер самолёт килеп кырып китте. Бер самолёт! Ә Совет властеның шул бер самолётка каршылык күрсәтерлек тә кодрәте юк. Адәм көлкесе. Һәлак булучылар да аның авылдашлары шикелле үк илемне яклайм дип, сугышка киткән кешеләр булгандыр инде. Аларның да өйләрендә әниләре, хатыннары, балалары көтәдер. Кайберләре, бәлки, өйләнеп тә өлгөрмәгәннәрдер. Шуларның барысына да кул селтәп, язмыш иркендә... юк, сугыш хөкемендә калдырган ул властының нәрсәсен яклайсың да кай жирен хөрмәт итәсең? Үз кешеләренең кадерен белми торган дәүләт нигә кирәк? Кемгә? Һәрхәлдә, Тәнзиләгә ул кирәкми иде.

* * *

Күз бәйләнә башлау белән кызлар елга буена жыелды. Тәнзилә кеше-фәлән очраса дип, киндер капчыклар да алып килде. Коралларга беркем дә тимәгән, алар һаман кычыткан арасында ята иде. Саклык белән генә капчыкларга урнаштырдылар. Автоматларны – бер капчыкка, алар дүртәү булып чыкты, гранаталарны – икенчесенә... Аларның тукмакка охшаганы да, эре бәрәңге шикеллесе дә бар иде – бергә куйдылар. Мылтыклар өчәү иде. Патрон тәлинкаләрен дә автоматлар янына салдылар. Ике пистолет... Кызлар бу коралларның ничек аталганын да, ничек атырга кирәклеген дә белми иде. Тәнзилә коралларны үзе жыйрга кушса да, ни өчен шулай эшләгәннен үзе дә аңлата алмый иде. Булсын, торсын дигәндер инде. Сугыш чоры бит. Бәлки, кирәге дә чыгып куяр.

Башта елга буйлап килделәр дә тыкрык буйлап күтәрелеп, ыңдыр артлап кына Тәнзиләләрнең абзарына чыктылар. Күпергә кадәр барып, урам аша ихатага кергәндә, турырак та, жайлырак та иде. Тик анда кеше күрергә мөмкин. Чит кеше очрамаса да, Тәнзиләнең әнисе каршы чыгар. Сораштыра башлар. Аннан соң: «Ихатага якын китерәсе булмагыз, кем күрсә дә, башыбызны ашар», – дип куып чыгарып. Ә болай, абзар артыннан кереп, сәндерәгә яшереп куйганда, әлләни куркыныч юк иде.

Капчыкларны абзар башына күтәрәп, өстен печән белән капладылар. Эшләрен бетереп, урамга чыкканчы берсе бер авыз сүз дәшмәде. Аннан соң дүртесе берьюлы иңнәреннән кочаклашып тынып калдылар.

– Рәхмәт, кызлар! – дип тышылдады Тәнзилә. – Булдырдык. Тик бер кешегә дә сөйләнмибез, яме.

– Сөйләнмибез! – дип кистерде Наташа. – Мин ант итәм.

– Ант!

– Ант!

Һәркайсы ант итеп чыкты.

– Менә хәзер безгә сугышка барып та торасы юк, – дип елмайды Тәнзилә.

– Хәзер без үзебез – бер армия.

– Кызыл Армияме? – дип авызын турсайтты Ольга. – Ул бит качарга гына оста.

– Кызлар Армиясе, – дип елмайды Тэнзилә. – Чая кызлар армиясе.

– Кем яклы булып сугышабыз соң? – Катяның кыяфәте көләсенә китерерлек дәрәжәдә житди иде. – Кем өчен?

Бу сорауга Тэнзиләнең җавабы юк иде. Дөресен әйткәндә, әлегә аның беркем өчен дә сугышасы килми, ә кораллар бары тик үз-үзеңне яклау өчен дә кирәк булырга мөмкин. Әнә бит, Кызыл Армия чигенә, гитлерчылар куа килә. Урманда да сугыштан качып ятучылар мыжгып тора. Тагын әллә кемнәре бардыр әле. Урманда бернәрсәне дә өеп куймаганнар. Урлашырга яки авыл кешеләрен таларга килүчеләр дә житәрлек булып. Шуңа күрә корал беркайчан да комачау итмәс. Ләкин ул боларны ахирәтләренә сөйләп тормады:

– Вакыт күрсәтер, – дип кенә куйды.

– Кем өчен сугышу түгел, ә батырлык эшләү мөһим! – дип чатнатты Наташа. – Батырлык ул...

Кыз сүзен әйтеп бетерә алмыйча тынып калды. Урам буйлап гөрелдәү ишетелде, ул якынайганнан-якыная барды һәм тиздән борылмадан танк килеп чыкты да кызларга табан килә башлады. Әле берсенең дә чын танкны болай якыннан күргәне юк иде, алар бер-берсенә карашып алдылар да өнсез булып катып калдылар. Өстенә берничә солдат утырган танк алар яныннан җилдереп узып китте. Солдатларның берсе нәрсәдер кычкырды, калганның көлеште. Танк урам очына кадәр барды да олы юлга табан ашыкты. Ә олы юлның буеннан-буена шундый ук танклар бара иде.

– Немецлар, – дип куйды Катя. – Алар инде килеп тә житкән...

Танклар, төрле кораллар таккан машиналар таңга кадәр агылды бугай. Һәрхәлдә, Тэнзилә өйгә кереп, тамак ялгап йокларга яткач та, аларның тавышы тынмады. Таң алдыннан кибегеп уянып киткәндә дә ишетелә иде әле. Кыз әнисен уятмаса тырышып, ихатага чыкты. Сәндәрә түбәсенә менеп, капчыктагы коралларны җайлап тезде, шалтырамаслык итеп бәйләде дә «Тылсымлы йорт»ка китте. Урманга керер алдыннан тагын олы юлга күз салды. Машиналар, рәт-рәт булып тезелгән солдатлар агымы туктамаган иде әле. Жәяүлеләре юл буйлап та, читтән дә баралар һәм санап бетерерлек кенә түгел иде.

Таң алды – йокының иң тәмле вакыты, диләр. Чынлап та шулайдыр. Тэнзиләгә беркем дә очрамады. Ул коралларны «Тылсымлы йорт»ка бернинди хәвеф-хәтәрсез илтеп куйды. Ни өчен икәнән үзе дә аңламастан, сәндәрәдә бер пистолет калдырган иде. Анысын яшереп куярга кирәк булып...

Урманнан әйләнеп чыкканда да, юл буйлап килүче солдатлар агымы туктамаган иде әле. Әллә бөтен Германия монда күчеп килгән, аларның чиге-чамасы юк. Тэнзилә инде кызылармиячеләрнең ни өчен чигенүен аңлагандай булды, шушы хәтле кодрәткә каршы тору мөмкин түгелдер. Боларның кешеләре дә күп, кораллары да санап бетергесез һәм читтән караганда да, куәтле булып күренә иде. Бу хәтле көчне күрүгә үк: «Совет власте бетте», – дип уйларга мөмкин. Дөньядагы бөтен властыңы җир белән тигезләрлек гаскәр иде бу.

Урманнан чыгу белән Тэнзилә авылга табан йөгөрдө. Яктырганчы авылга кереп калу хәерлерәк иде, югыйсә күрөп калучы булса: «Иртә белән урманда нишләп йөрдөң?» – дип тинтерәтүләре бар. Алай итмәсәләр дә, кеше күзенә күрәнмәвек яхшы. Үзләренә кайтып житкәч, абзарга кереп, пистолетны яшерергә уйлаган иде, урам очында шау-гөр килгән тавышлар ишетеп туктап калды.

Урам буйлап немецлар килә иде. Алар ни өчендер олы юлга якын торган кәнселәр ягыннан түгел, ә авылның икенче очыннан кергәннәр. Алдан йөк машинасы килә, аның артыннан жиңел машина, аннан тагын йөк машинасы, азактан берничә жигүле ат һәм жәяүле солдатлар. Тэнзилә күпме икәннән төгәл саны алмады, боларның таң белән кинәт авылда пәйда булуына аптырап, авызын ачып калды: чама белән йөзләп бардыр. Алар ашыкмый гына, үз биләмәләре буйлап баргандай, иркен атлыйлар. Бернәрсәгә дә артык исләре китми кебек. Үзара сөйләшәләр, шаярталар, кайдадыр төртеп күрсәтеп көлешәләр.

Машиналары яхшы. Тэнзиләнәң мондыйны беркайчан да, беркайда да күргәнә юк. Йөк машинасы да «полуторка»дан күпкә артык, жиңеле дә «Эмка» ише генә түгел. Солдатларның киёмнәре дә күпкә матуррак, затлырак та. Кызыл Армия төбә тезгә төшә язып торган капчык кебек чалбар киеп йөрсә, боларныкы үз тәннәренә ятып, кешене зифа буйлы, сылу гәүдәле итеп күрсәтә. Пинжәкләрендә дә, фуражкаларында да, хәтта пилоткаларында да ялтырап торган бизәкләр күп.

Таң алдыннан гына туйдан кайтып килүче тәртипле ирләр шикелле, немецлар урам буйлап шау-гөр килеп уздылар да кәнселәр янына барып туктадылар. Тэнзилә ыңдыр артлап кына чыкты да елга буйлап турыдан гына кәнселәр ягына барып күзәтә башлады. Монда уңайлы иде. Үзек бик күрәнмисең, ә барысын да күрөп-ишетеп торасың.

Немецларны кемдер тәрәзә аша яки койма ярыгыннан гына күзәтсә, кемнәрдер урамга ук чыгып басты. Урамга чыгучылар хәтсез иде. Алар сәлам дә бирмәделәр, баш кагып та исәнләшмәделәр, бары тик авызларын ачып катып калдылар һәм яңа хужаларын күзәттеләр. Ә Хәтмулла карт йокысыннан торып, юл буена ук чыгып баскан иде.

– Хуш килдегез, – диде ул тавышын ягымлырак чыгарырга тырышып, – Рәхим итегез. Озаккамы, узып барышлый гынамы, дигәндәй...

Аңа игътибар итүче булмады. Жиңел машинадан чыккан юантык офицер урам буендагы пычрак эткә карагандай, усал караш ташлады да кәнселәр ягына атлады. Берничә кеше аңа иярде. Солдатлар урыннарында калды. Бераздан кәнселәрдән бер немец чыкты да бабайга карап саф рус телендә:

– Ключ от сейфа? – диде.

– Хәзер, хәзер... – дип, Хәтмулла карт кабалана-кабалана ишек ягына атлады. Алар кереп югалуга тагын бер немец чыкты һәм үз телендә нәрсәдер кычкырды.

Моңарчы тыныч кына көтеп торган жәяүле немецлар арасында да кычкырган тавышлар ишетелде. Кече офицерлар солдатларга боерык бирде бугай. Аларның бер өлеше өчәр-дүртәр кешедән торган төркемнәргә бүленеп, авыл урамнары буйлап китте. Бер өлеше йөк машиналарыннан

эржэләр алып, кәнсэләргә ташый башлады. Икенчеләре зур казан шикелле нәрсәне елга ярындагы яланга табан алып китте. Торбалар утыртып асып куйгач, ул чынлап та ашарга эзерли торган зур казан булып чыкты. Аның янына тагын өстәлләр, утыргычлар, шкафлар һәм тагын шундый кирәк-яраклар эзерләп куйдылар.

Урам буйлап киткән немецлар өйләргә кереп, андагы кешеләрнең барысын да тышка куып чыгардылар. Өлкәннәр инде торып өлгергән иде, ә йокыдан уялмаган бала-чаганы юрган астыннан йолкып алдылар. Урамга чыккач, кәнсэләр ягына төртеп күрсәттеләр дә күршедәге йортка кереп киттеләр.

Шул рәвешле өйдән өйгә йөрөп, тиз арада бөтен авыл халкын кәнсэләр янына жыеп бетерделәр. Тәнзилә ахирәтләрен барлап чыкты. Аларның барысы да үз гаиләсә белән бергә басып тора иде. Аннан соң төркемнән әнисен эзләп тапты. Ул борчулы, әле анда, әле монда каранып, нәрсәдер күзәтә. Төркемнең бер башыннан икенче башына бара. Аннан эзләнә-эзләнә, тагын кире китә. «Мине эзли», – дип уйлады Тәнзилә һәм урыныннан кузгалды.

Жыелып торган кешеләр немецлар килүен чамаласа да, моның яхшымы, яманмы икәнән, нәрсә вәгъдә иткәнән тәгәен белми иде әле. Алай гына да түгел, әлегә хәлнең чынбарлык икәнәнә дә ышанмаучылар хәтсез булгандыр. Чөнки адым саен: «Без дөньяда иң бөек дәүләт! Без иң көчле ил! Без...» – дип кабатлый торгач, бу сүзләргә кешеләрнең күбесе чынлап ышана башлаган иде. Иң көчле дәүләт һәм менә кинәт – немецлар... Тиз генә ышанырлык та түгел. Кайдадыр еракта сугыш баруы әле ул бер нәрсә. Әгәр сугыш еракта бара икән, жиңү мөмкинлегенә инанырга, рухыңны нык тотарга, жиңүгә ихтыяр белән яшәргә мөмкин. Ә монда... Менә ул немец, кул сузымы арада. Шуңа күрә жыелган халык арасында авыз ачып сүз әйтүче табылмады. Әйтерлек сүзләре дә юк иде.

Тәнзилә әнисенең кай тирәдәрәк икәнән чамалап, төркемне ипләп кенә ерып, эчкә узды.

– Әни!

Әнисе аны күрү белән кочаклап алды да күкрәгенә кысты. Башыннан сыйпап, битен кызының битенә терәп торды. Тәнзилә үзен олы кешегә саный һәм бик иркәләнергә тырышмый иде. Ә бу юлы читкә тайпылмады, зур кыз булсаң да, әни назы рәхәт иде, әниләрдән тылсымлы жылылык, ягымлылык, яктылык ургыла, алардан берничек тә аерыласы килми. Кыз да шушы ләззәткә изрәп торды. Берәздән әнисе аны куеныннан ычкындырды да шелтәләргә тотынды:

– Кайда чыгып олактың таң белән? Уянып китсәм, беркайда да юксың. Котым очты. Дәшми-тынмый шулай чыгып китәләрмени?

Кыз аңа ягымлы елмайды.

– Гафу ит, әни. Мин тышка чыккан идем, урам буйлап немецлар килә. Аннан күзәтергә дип, елга буена киттем. Сине күргәч, монда йөгәрдем.

Тәнзилә үзенең шулай шомга гына алдаша алуына үзе дә сокланып куйды. Нишлисәң инде... Коралларны «Тылсымлы йорт»ка илтеп яшердем, дип әйтеп булмый бит. Ул әле хәтта олы юлда солдатлар белән булган хәлне, үзенең үлемнән калуы турында да сөйләмәде. Әнисен санламаган, аның

белән борчаклары пешмәгән өчен түгел. Юкка борчылмасын дип. Булган, узган бит инде. Үлмәгән, исән калган. Шулай булгач, ник аны сөйләп торырга?

– Ярый, – дип, аркасыннан кагып куйды әнисе. – Хәзер янымнан китәсе булма. Яңа властың нәрсә кыласын белгән юк, кайбер авылларны яндыралар икән дип тә сөйлиләр.

– Ярар, әни, – дип елмайды Тәнзилә. – Гел янында булырмын...

Солдатлар халыкны уратып алып бер тирәгәрәк тупланырга боердылар. Сүзләре аңлашылмаса да, автоматлар белән ишарәли-ишарәли төркөмнә этәргәч, кешеләр үзләре үк жыйналды. Ул арада кәнселәр күтәрмәсендә фуражка кигән берничә немец пәйда булды. Колхоз рәисе белән бригадир Барбосны да чакырып менгерделәр.

– Тынычланыгыз! – дип боерды колхоз рәисе, немецның ишарәсеннән соң. – Күрүегезчә, бүген безнең авылда зур үзгәреш. Бүген бездә Өченче рейхның тугры вәкилләре. Алар яңа тормыш вәгъдә итә. Ә ул тормышның нечкәлекләре белән безне... э-э-э... герр... офицер таныштырып үтәр. Сүзнә аның үзенә бирәбез.

«Гер офицер» русча яхшы белә иде. Ул алгарак атлап, карашлары белән жыелган халыкны айкап чыкты да елмаеп куйды.

– Мин сезнең авылның коменданты булам, исемем Сигмунд Шульц...

Ул исемен атады, әмма бер дә колакка ятышлы булмагач, Тәнзилә хәтерендә калдыра алмады, тик офицер аңа җавап биргән шикелле итеп, әгәр күнегелмәгәнчә яңгыраса, «Саша» дип атарга да яравын әйтте. Болай диюе күпләрнең күңеленә ятты. Ләкин Саша монда гына туктап калмады:

– Мин сезгә карыйм да сокланам. Сез шундый матур кешеләр. Киң күңелле, эшчән, кыю йөрәкле. Сез бәхеткә лаек. Әмма өстегездә сәләмә киём, аягыгызда чабата яки анысы да юк. Күзләрегез моңсу. Авыр эштән йончуыгыз, ач булуыгыз йөзләрегезгә чыккан.

Германиядә дә кешеләр эшли, илнең икътисадын күтәрергә, аның куәтен ныгытырга тырыша. Ләкин алар сезнең кебек ач түгел. Алар нәрсә теләсә, шуны алып ашый. Алар күзнә сөендерерлек матур, зур һәм уңайлы йортларда яши. Ә сез бер караңгыдан икенчесенә кадәр жигелеп эшләсегез дә, фәкыйрьлектән чыга алмыйсыз. Ни өчен?

Комендант бер мизгелгә тукталып калды. Карашы белән тагын халыкны айкап чыкты. Һәм көлемсерәп куйды. Сүзләре халыкка барып житкән, кешеләрнең күзләрендә инде сизелер-сизелмәс очкыннар кабына башлаган иде. Хәтта Тәнзилә дә колакларын торгызып, сөйләүчегә төбәлдә. Чөнки комендант нәкъ менә кызны борчыган сорауларны күтәрә иде. Саша дәвам итте:

– Боларның берсе дә сезнең гаеп белән түгел. Бу надан большевикларның акылсыз сәясәте нәтижәсе. Шул тиклем зур һәм бай табигатьле илдә халыкны хәерчелектә яшәтү, ачка интегергә мәжбүр итү жинаятькә тиң. Бу ярлылык – сезнең ялкаулыктан килеп чыккан нәрсә түгел. Большевикларга сезнең хәерче булуыгыз кирәк, чөнки ачка интеккән хәерчеләр белән идарә итү җиңелрәк. Алар сезгә беркайчан да житеш тормышта яшәргә ирек бирмәячәк.

Бәхеткә каршы, без килдек. Без сезгә азатлык алып килдек.

Бу сүзләрне ишеткәч, кешеләрнең бер өлөшө кул чабып куйды. Көчлө алкышлар килеп чыкмады, эмма шушысы да комендант сүзләрнен тәэсирен күрсәтергә житә иде. Ул дәвам итте:

– Большевикларның бюрократик системасы кешене изүгә, ялганга һәм террорга корылган иде. Демократия һәм азатлык урынына СССРда кешене тарихта моңарчы күрелмәгән кимсетүгә дучар иттеләр, бер гаепсез кешеләрне төрмәләргә яптылар, атып үтерделәр.

Шул сәбәпле совет жәмгыятендә рухи деградация барлыкка килде: үзе һәм якыннарының язмышы өчен дер калтырап яшәргә мәжбүр ителгән совет кешесе эгоистка әйләнде, әләкчелек белән шөгыйльләнә башлады. Алар якыннарына, хезмәттәшләренә, хәтта дусларына сәяси йомшаклыкта, шпионажда, дошманлыкта гаепләп, яла яктылар, хәвефсезлек органнарына донослар язып, аларны төрмәгә утырттылар. Ә партия һәм совет органнары моны хуплап торды, үстерергә, киңрәк жәелдерергә тырышты.

Жыелган хатын-кызларның кайберләре яулык очы белән күз читләрен сөртеп куйды, кайберләре ачыктан-ачык мышкылдап жибәрде. Тәнзиләнә энисе аскы иреннәрен кысып, күзләрен йомды. Күз читләреннән бер бөртек яш чыгып, янагы буйлап тәгәрәде. Комендантның тавышы да матур, сөйләү осталыгы да зур, сүзләре дә дөрес иде.

Тәнзиләнә дә тамагына төер тыгылды, күзләренә яш килде. Бер гаепсез кешеләрнең кайсын атып, кайсын төрмәгә утыртып, иректә калганнарын дер калтыратып тоткан Совет власте юкка чыкты. Немецлар хакимияткә килгәч, хәлләр үзгәрәчәк, әле аның әтисен дә азат итеп, гаиләсе янына кайтарып жибәрерләр. Бу немецлар кемнәрдер сөйләгәнчә ерткыч та, кыргый да түгел. Әнә бит авыл халкының проблемаларын белеп торалар, ярдәм итәргә тырышалар. Һәрхәлдә, алар азатлык алып килә.

Русча сөйләгән бу комендантны халык алкышлап озатты. Озак алкышладылар, немецлар үзләре дә кушылып кул чабып торды. Аннан соң сүзне икенче офицер алды. Моңысы берәз юантыграк гәүдәле иде, ул немецча сөйләде, ә янына баскан граждански киёмдәге кеше тәржемә итеп торды.

– Без сезгә дошман түгел. Без сезне кол иткән Совет властена каршы сугышабыз. Без сезне большевиклар коллыгыннан азат итәргә телибез.

Юантык офицер халыкка күз йөртеп чыкты. Һәм дәвам итте:

– Без сезнең белән бергәләп яңа тормыш төзибез. Шуңа күрә тәртипләр дә берәз үзгәрәчәк. Тик әлегә күнегелгән тормышыгыз белән яшәгез, яңа системага өйрәнегез. Без сезнең авыл житәкчелеген дә әлегә шул килеш калдырабыз. Тик аларның вазифалары беркадәр үзгәрәчәк. Элекке колхоз рәисе – хәзер авыл жәмәгәтчелеге старостасы булып кала. Аның ярдәмчеләре казначей, писарь һәм полиция хезмәте. Элекке счетовод казначей урынында булып. Полиция хезмәтенә керергә теләүчеләр старостага килеп теркәлү узсын, соңрак без аларны кабул итәрбез. Яңа тәртипләр турында аерым хәбәр итәрбез. Ә хәзергә барыгызга да теркәлү узарга кирәк. Менә бу өстәл янында сезне көтәләр.

Юантык офицер сүзен тәмамлауга колхоз рәисе комендант Саша каршына килеп басты:

– Герр офицер... – диде ул, дулкынланып. – Без моңа кадәр бригадир

белән эшли идек, аны үз урынында калдырсак яхшы булчак. Бик булдыклы кеше, халык та бик ярата.

Комендант бер мәлгә уйланып торды да:

– Кая ул, күрсәтегез әле, – диде.

– Барый, – дип кычкырды элекке колхоз рәисе, яңа староста. – Кил әле монда.

Барбос чатанлый-чатанлый аның янына килеп басты. Комендант аңа бик текәлеп, сынап карап торды да:

– Сез Беренче Бөтендөнья сугышында катнашмадыгызмы? – дип кызыксынды.

Барбосның күзе маңгаена менде:

– Катнаштым дип... Әсирлеккә эләктем мин анда... Бер алпавытка эшләп яттым. Ә сез каян беләсез?

– Барый Васил улы Борһанов! – дип елмаеп, колачын жәйдә комендант. – Сез бит минем әтидә эшләдегез. Русча сөйләшсәргә дә сез өйрәттегез мине. Татарча да беләм әле берәз. Кечкенә Сигмундны хәтерлисезме? Мин шул малай инде.

Моңа кадәр ни әйтергә, ни кылырга белми аптырап торган Барбос аны кочаклап алды:

– И бәләкәч... Сигезмүт!

Һәм алар сөйләшә-сөйләшә бер як читкәрәк киттеләр. Бу мизгел авыл халкына өмет өстәде: Барбос белән кочаклашып күрешерлек булгач, бу немецлар бик үк куркыныч түгелдер әле.

Ул арада халык юантык офицер күрсәткән өстәл янына чиратка тезелде. Тәнзилә кечкенә буйлы бөтерчек кебек кыз булгач, кешеләр арасыннан жайлы гына узды да беренчеләрдән басты һәм әнисен чакырды.

– И кызым, бу хәтле булырсың икән, – дип елмайды әнисе. – Мин аңгыраеп калган идем...

Өстәл артында берничә офицер утыра иде. Берсе документлар биреп тора, икенчесе нәрсәдер яза, калган өчесе сораулар бирә. Берсе тәржемә итә. Алар артында ярымтүгәрәк ясап, алты солдат тора. Автоматлары төзәүле. Ялгыш кына кискен хәрәкәт ясасаң да атып үтерерләр кебек тоела. Сүзләре ничек кенә матур, үзләре нинди генә ягымлы булмасын, автомат төзәп торган кешеләрдән барыбер шикләндерә икән. Алдашырга да куркыта, ялганыңны сизү белән атып үтерерләр кебек тоела.

Чират аларга да житте. Исем-атларын сорадылар. Коммунистмы? Яһүдме? Кайда эшли, ничә яшьтә? Тәнзиләнең әнисе ни өчендер кызының яшен киметеп әйтте:

– Ун яшь.

Офицерларның берсе текәлеп карап торды да баш кагып куйды. Тәнзилә берәз гарьләнде, ул чынлап та кечкенә гәүдәле, чынлап та ун яшьлек бала шикелле иде шул. Их, үсәргә иде ул Наташа яки Ольга шикеллерәк матур булып. Ун яшь... Ичмасам унбер дә, димәде бит. Әнисе дә инде...

– Ирегең фронттамы?

– Юк, фронтта түгел.

– Кайда?

– Төрмәдә.

– Бандит, димәк?

- Бандит түгел.
- Халык дошманы?
- Әйе.
- Ул коммунист идеме?
- Юк.
- Коралларыңыз бармы?
- Нәрсә? – дип аптырады Тэнзиләнең әнисе. – Нинди корал?
- Автомат, мылтык, пистолет, граната...

Тэнзилә дертләп китте. Ярый әле әнисе әйтеп өлгерде:

- Юк, бездә нинди корал булсын...
- Булган очракта старостага китереп тапшырыңыз, – диде офицер тыныч кына. – Югыйсә балагә таруыңыз бар. Моңың өчен атып үтерергә дә мөмкиннәр.

- Юк, юк... Бездә бернинди корал да юк...
- Паспортыңыз бармы?

Әнисе паспортын чыгарып бирде. Офицер аны актарып карады да нәрсәдер язып утыручыга сузды. Тегесе битләрен жентекләп карап чыкты, аннан язарга тотынды һәм тиздән ике якка ачылмалы бер катыргы сузды.

- Аусвайс.

– Таныклык бу, паспорт урынына, – дип төшендерде тәржемәче. – Һәрвакыт үзегез белән йөртегез. Караңгы төшкәч, урамда йөрү тыела. Башка авылларга барасыңыз булса, старостадан белешмә алырга кирәк. Шулай ук фронт сызыгына якын барырга ярамый. Яңа тәртипләр турында сезгә жентекләп аңлатырлар, ә әлегә сез ирекле.

Таныклык бирә торган урыннан берничә адым киткәч, алар янына бер солдат килде дә елмаеп, әнисенең терсәгеннән алды:

- Фрау, битте, – диде ул, бер читтәрәк эзерләнгән өстәл ягына ымлап.
- Кушать.

Тагы нәрсәләрдер әйтте. Хатын аңлап житмәгәч, култыклап алып, өстәл янына китерде дә ашнакчыга эндәште. Тегесе баш какты һәм Тэнзиләгә карап елмайды:

- Мы угощать мать с маленький ребёнок.

Әнисе аптырабрак калды. Өстәл янында утырган хатыннарынның берсе аны үз янына чакырды:

- Әйдә, утырыңыз, – дип, урын күрсәтте. – Балалары белән килүчеләрне ашаталар монда. Ризыктан зур булырга ярамый, әйдәгез.

Ул арада елмая торган немец аларга поднос сузды. Анда төеп пешерелгән бәрәңге өстенә консерва балыгы салынган ике тәлинкә, юка гына итеп теленгән ике телем икмәк һәм ике стакан компот бар иде. Баскынчыларның мондый гадәте бик сәер кебек тоелса да, ашыйсы килү теләге көчле булып чыкты.

Кай арада фронтка барудан качып, урманга киткән ирләрнең бер өлеше төшеп, полицай булып теркәлергә өлгергән. Аларга әле корал да, махсус киём дә бирмәгәннәр, бары тик беләкләренә генә кара тәрелә ак бәйләвеч такканнар. Алар әлегә бишәү генә бугай. Һәрхәлдә кәнсәләр баскычы янында биш ир-егет басып тора иде. Кыяфәтләрендә канәгатьлек... Бәй, анысы булыр инде, урманда яшәү дә бик жиңел түгелдер, хәзер сөенәләрдер инде, авылда, үз йортларында яшиләр, жылы, йомшак түшәктә йоклыйлар,

телэгәннәрен ашыйлар... Юк, канәгатьлек кенә түгел, горуурлык, хәтта бераз тәкәбберлек тә бар. Анысы да булырга тиештер, урманнан чыгу белән кулыңа шундый власть тоттырсыннар әле! Болар хәзер качкыннар түгел, ә яңа хакимиятнең яңа законнарын саклаучылар бит.

Бераздан, барысы да теркәлү узып, аусвайслар алгач, халыкны кабат кәнсәләр күтәрмәсе янына тупладылар. Староста чыгып, исемлек укырга кереште, исеме чыкканнарга бер читкәрәк барып басарга кушты. Ул укып бетергәч, теге юантык офицер сүз алды. Тәржемәче аның сүзләрен халыкка житкерде:

– Теркәлү вакытында береgez дә үзен коммунист дип атамады, – диде ул житди, әмма дустанә тавыш белән һәм исемнәре аталган унлап кешелек төркемгә борылды. – Ә чынында сез бит барыгыз да – коммунистлар.

Жыелган халык шым булды. Нацистларның яһүдләрне һәм коммунистларны яратмавын барысы да белә иде.

– Ләкин фюрер һәм Рейх киң күңелле, – дип дәвам итте юантык офицер. – Коммунистлар – актив кешеләр, ә һәр эштә актив булучылар безгә бик кирәк. Сез үз вазифаларыгызда каласыз. Әмма хәзер коммунистлар партиясенә, советларга һәм алдакчы Сталинга түгел, ә бөек фюрерга һәм Рейхка хезмәт итәчәксез.

Коммунистлар арасында өч бабай, ниндидер сугышларда гарипләнеп кайткан дүрт ир, ике хатын һәм бер әби бар иде. Авылда алар болай гына түгел инде, калганнары, күрәсен, качып өлгергән. Боларның исемен Тәнзилә хәтерләми, ләкин кайбер жыелышларда ярсып-ярсып, нотык тотканнарын, аңлы булырга, совет властеның яшерен дошманнары белән аяусыз көрәшergә өндәгәннәрен күргәнә бар иде. Коммунистлар бу юлы эндәшergә ашыкмады.

– Сез шуңа ризамы?

Офицерның бу сүзеннән соң карт коммунист бер адым алга атлады һәм трибунадан нотык тоткан кебек көр тавыш белән:

– Мин – коммунист! – дип, күкрәк сукты. – Мин партиягә революция елларында ук кердем. Һәм партияне дә, ватанымны да сатарга жыенмыйм. Сез – минем дошманым. Һәм мин сезгә хезмәт итмәячәкмен. Кызыл Армия сезне иртәме-соңмы себереп түгәчәк, ә мин соңгы сулышыма кадәр жиңү хакына көрәшәчәкмен.

– Браво! Браво! – дип, кул чапты юантык офицер. – Сезнең арада тагын кемнәр шулай уйлый?

Чебен очканы ишетелерлек тынлык урнашты. Кинәт тынлыкны теге әбинен тавышы бүлде:

– Мин! – Ул төркемне ырып, бабай янына килеп басты.

Юантык офицер әлегә төркемне энә күзеннән үткәрде дә жыелган халыкка эндәште:

– Шулай уйлаучылар, бәлки, сезнең арада тагын бардыр?

Ул бераз сүзсез торды, кешеләрне күзәттә. Әмма беркем дә сүз әйтмәде, бер хәрәкәт тә ясамады.

– Яхшы, – диде офицер. – Бик яхшы. Ә хәзер сез менә бу яккарак килегез.

Һәм ул күтәрмәдән төшеп, полициягә килгән ирләрнең берсе янына тукталды да аңа пистолетын сузды:

– Ат.

– Нәрсә? – Полицай коелып төште. – Юк!.. Юк! Юк!.. Мин булдыра алмыйм.

Юантык офицер елмаеп, кулын сузды, полицай аңа пистолетны кире бирде. Офицер полицайның маңгаена пистолет төзәде. Бөтен халык селкенергә кыймый тынып калды. Барысын да дертләргә мәжбүр итеп шартлау тавышы яңгырады. Полицай булырга теләп, урманнан килгән ир жиргә тәгәрәде. Юантык офицер икенче полицай янына килде һәм пистолет сузды. Ләкин тегесе пистолетны алмады, кулларын артка яшерде. Офицер елмаеп ары узды һәм пистолетны өченче полицайга сузды:

– Ат!

Өченче полицай теләмичә генә алды да карт белән карчык ягына юнәлде. Әмма юантык офицер аны туктатты:

– Менә моңа ат, – диде ул пистолетны алудан баш тарткан полицайга күрсәтеп. – Ул – хыянәтче!

Егет үзе белән бергә урманнан килгән иптәшенә борылды. Пистолетны күтәрде. Аның кулы калтырана иде. Күзләрен йомды һәм тәтенә тартты. Шартлау яңгырады. Икенче полицай жиргә ауды һәм авыртуга чыдый алмыйча тыпырчынырга тотынды.

– Үтер! – дигән тавышы ишетелде юантык офицерның. – Интектермә кешене. Ат!

Өченче полицай пистолетын ике куллап тотты да жирдә аунаган иптәшенә пуля яудырды. Патроннары беткәч тә, берничә тапкыр тәтенә тартып торды. Офицер аның кулыннан пистолетны алып янында торган солдатка сузды. Тегесе каядыр китте һәм тиз арада пистолетны корып кире килде.

Бу вакытта полицай булырга теләк белдерүчеләрнең берсе беләгендәге тасманы сүтеп маташа иде. Юантык офицер аңа пистолет сузды, тегесе коты алынып, башын чайкады:

– Юк, юк... Мин кире уйладым...

Ул арада бишенче полицай үзе кулын сузды. Пистолетны алгач, ашыкмыйча гына алга чыкты да тасмасын һаман чишеп бетерә алмаган егетне атып екты, аннан соң карт коммунистлар янына юнәлде.

– Хәтерегездәме, сез минем бабайны кулак дип, Себергә сөргән идегез? – диде ул астыртын тантана белән. – Әтине «халык дошманы» дип, элэк язучылар да сез идегез. Сезнең аркада эни ачлыктан һәм чирдән үлдә, ә мин детприёмникта үстем. Сөз социализм төздегез һәм кешеләр язмышын жимердегез. Сезнең бәхетле киләчәк белән агуланган жаныгыз йөзләрчә кешенең бүгенге бәхетен үтерде. Үзегезнең гомерегезне кешеләрне бәхетсез итүгә багышладыгыз. Жаннарыгыз жәһәннәмгә очсын!

Һәм ул карт белән карчыкның маңгайларына төбәп, бер-бер артлы атты да пистолетны офицерга сузды:

– Рәхмәт, герр офицер!

Офицер пистолетын алып, кәңсәләр эскәмиясенә күтәрелде, тәржемәче аңа иярде. Халыкны тагын бер кабат күздән үткәргәннән соң, сүз башлады:

– Болар Рейхның дошманнары һәм кеше булып житмәгән нәрсәләр иде, – диде ул тантаналы бер кыяфәт белән. – Сөз андый түгелдер дип

ышанам. Без сезнең белән яңа жәмгыять төзибез. Ә моның өчен берсүзсез буйсыну һәм корычтай тәртип таләп ителә. Тәртип бозучылар, караклар, астыртын эш йөртүчеләр, партизаннар һәм Кызыл Армия белән бәйләнештә торучылар, хәрби вакыт кануны буенча, атып үтереләчәк. Сез тәртипле булыгыз һәм без килешеп яшәрбез.

Ул туктап, халыкны беркадәр күзәтеп торды да дәвам итте:

– Белүбезчә, авылда урын өстендә ятучы өлкән кешеләр күп, яшьләр арасында да чирлеләр һәм инвалидлар житәрлек. Без, әлбәттә, медпункт эшчәнлеген кинрәк жәелдерербез, элек анда бер генә кеше эшләсә, хәзер Германиядән килгән докторлар һәм урындагы белгечләрдән торган житди коллектив булып. Медпункт бинасын зурайтып, хастаханәгә әйләндерербез. Әмма каты чирлеләрне Германиягә алып барып, дөвалау мөмкинлегә бар. Анда медицина алга киткән һәм мөмкинлекләр бик зур. Әгәр теләсәгез, старостага килеп язылыгыз, без аларны тиз арада озату хәстәрен күрербез. Сезнең сәламәтлек безнең өчен бик әһәмиятле...

Тәнзилә нәрсә уйларга, нинди фикергә килергә дә белмәде. Сәер иде бу немецлар. Бер караганда, жанга үтәрлек сүзләр сөйләләр, ашаталар. Ә икенче караганда, чырай да сытмыйча кеше үтерәләр. Үтерергә мәжбүр итәләр. Гамәлләре берничек тә башка сыймалы түгел. Болар бөтенләй икенче төрле кешеләр сыман.

Болар чынлап та бүтән төрле иде. Төшкә кадәр авыл кешеләрен әллә нинди исемлекләргә аерып бөтерделәр, шул төркемнәрен кайсы кайда эшкә чыгарга тиешлеген билгеләделәр. Ундүрт яшькә тиклем балалар исемлегә дә төзелде, аны тагын әллә ничә төрлегә бүлделәр... Төштән соң медпунктны киңәйтү буенча эш башлап жиберделәр, монысында авыл кешеләре түгел, ә немецларның махсус төркеме эшли иде. Юантык офицер тәкъдиме буенча, авыл халкы авыр чирлеләрне Германиядә дөвалау өчен исемлеккә яздырды. Кайбер йомры башлар бик үк чирле булмаганны да шунда тыгарга тырышты, әмма докторлар андыйларны кире какты һәм башкача хәйләләшмәскә куштылар, югыйсә бу фажиға белән тәмамланарга мөмкин, дип кисәттеләр. Кич житүгә авыруларны йөк машиналарына жайлап утыртып, район үзәгенә алып киттеләр.

14

Икенче көнне авылда немецларның егерме-утыз кешедән торган бер отряд кебек нәрсәсә генә калган иде. Алар фашистлар килә дип, авылдан күченеп киткән кешеләрен буш торган йортларына урнаштылар. Таң белән бригадир Барбос өй буенча йөрәп, кемнең кайда эшләргә тиешлеген исенә төшерде. Кемнәрдер печәнгә, кемнәрдер уракка төште. Тәнзиләнең әнисенә кер юарга кушты. Солдатларның киёмнәрен, түшәк-простыняларын юарга. Әнисе: «Бармакларым сызлый, кулга су тидерергә ярамый», – дип, баш тарткач, урман кисүчеләр янына билгеләде. Тәнзиләне дә шунда кушып куйды. Агач аударучылар – немецларның махсус бер төркеме иде. Болар сугышчылар түгел, хәтта автоматлары да юк. Яннарында берничә солдат кына саклап тора. Алар урман кисү, йортлар, күперләр, башка кирәк-яраклар төзү белән шөгыльләнә. Авылдагы медпунктны да шушыларның бер өлеше яңарта икән. Агачларны әлегә төркем ир-егетләре аударды, ә

хатын-кызлар ботак чаба, шул ботакларның утынга ярашлысын бер өемгә өеп, мичкә сыярлык итеп кисеп бара, машина яки ат килгәндә төяп, авылга озата.

Тәнзилә әнисе белән ботак чабуга эләкте. Башта бик уңайсыз кебек тоелган иде, соңрак кул өйрәнгәч, артык авырлыгы булмады. Балталары немецныкы – яхшы үтә, үтмәсләнә башласа, чарлап бирәләр. Кул тала инде талуын. Ләкин бу ботакларны утынга кисеп торудан жайлырак. Аннан соң көненә өч тапкыр ашаталар, өйгә кайтканда, паек бирәләр. Ит консервасы һәм сохари. Нәфсеңне бик сузмасаң, жыеп барырга да була. Өстәвенә, атна саен акча да язылып бара икән. Немецлар килгәч, кибеттә товарлар артты. Кыйммәт, ләкин бар. Ризык та, киём-салым да алырга мөмкин.

Солдатлар аз булса да, полицайлар күбәйде. Урманнан кайтучылар да, күрше авыллардан килүчеләр дә полициягә керергә тырыша иде. Ни генә әйтсәң дә, власте бар, ашарына мулдан, киём бирәләр, акча да түлиләр. Эше дә бик авыр түгел. Урман кисмиләр, жир сөрмиләр, таш ташымыйлар бит инде. Мылтыкларын тотып, эшлэгән кешеләрне каравыллап, документ тикшереп тик йөриләр. Беркемгә дә зур зыян салганның булмаса да, авыл халкы алардан куркып тора. Тәнзилә дә шүрли. Кәңсәләр алдындагы теге вакыйгадан соң полициягә күз дә йоммый кеше үтерә торган башкисәрләрне генә сайлап жыялар кебек тоела. Шуңа күрә ихатага кереп, тавык атсалар да, каз эләктерсәләр дә, башка вак-төяк мөлкәткә кызыксалар да, каршы килүче юк.

Бер көнне таң белән өй буенча йөрөп хужалыктагы мал-мөлкәт исәбен алып чыктылар. Шуларга карап, һәр хужалыкка салым салачаклар икән. Жән исәбенә, йорт-курага, мал-туарга, кош-кортка... Аннан соң һәр хужалыкта бер сыер һәм бер бозау гына булырга тиеш дип игълан ителәр. Шуннан артканын колхоз... түгел лә... авыл жәмәгатенә тапшырырга кирәк икән. Тәнзиләләрнең сыеры берәү генә булгач, бәйләнмәделәр, ә бүтәннәрнекен алып киткәннәр. Хужалары карышып маташмаган инде. Аннан соң, салымы да азрак була. Тәнзиләнең әнисе борчыла, барысы өчен дә салым түлэгәч, акча бөтенләй калмый бит, ди. Әмма комендант моны вакытлыча күренеш, сугыш тәмамлангач, салымнар кимиячәк, күмәк хужалык бетәчәк, жир кешеләргә бүлеп биреләчәк, ди.

Совет чорында радио тәлинкәсе кәңсәләр алдында гына булса, хәзер аны урам саен куеп чыктылар. Төрле телләрдә жырлар яңгырый, хәтта татарча да жырлаталар. Алар арасында рус телендә фронт яңалыклары белән таныштырып алалар. Совет власте юкка чыга, батыр немец солдатлары зур жиңүләр белән алга бара. Урындагы халык аларны икмәк-тоз белән каршы ала. Сталин Кремльдә ник туганына үкенеп, чәчен йолкып утыра. Кызыл Армия солдатлары командирларын үтереп, эсирлеккә төшә. Һәм дәрәс эшлиләр дә: монда аларга жылы өй, кайнар аш, чиста түшәк эзерләп куелган. Яралыларны тәҗрибәле докторлар дөвалый...

Радио Германия яңалыклары белән дә таныштыра. Андагы матур йортларны, пөхтә урамнарны, уңдырышлы ялан-кырларны мактый. Гади авыл кешеләренең бәхетле тормышын сурәтли. Алар әллә нинди матур киёмнәр киеп, тәмле-татлы ризыклар ашап, теләгән жырләренә сәяхәт кылып бик бәхетле булып яшәп яталар икән. Сугыш вакытында бит әле

бу! Их, бер генә барып күрсәң иде шул илне. Берәр атна гына шунда яшәп, алар кигәнне киеп, алар ашаганны ашап торсаң иде. Тизрәк сугыш бетсен дә тотрыклылык урнашсын иде, андый тормыш монда да килер әле. Әнә бит немецлар: «Без сезгә азатлык һәм цивилизация алып киләбез!» – диләр.

Әле беркөнне урман кисүче немецларның берсе шоколад белән сыйлады. Тәнзиләнәң шоколад ашаганы бар инде, әтисе алып кайта иде элек. Сугыш чыкканчы, әнисенәң дә алганы булды. Ләкин мондый тәмле шоколадны Тәнзиләнәң ашаганы юк. Һуштан яздырырлык дәрәжәдә тәмле. Гомумән, немецларның бөтен нәрсәсә дә сыйфатлы. Отто – теге немецның исеме шулай, аз гына русча да пупалый. Тәнзиләгә ымлый-ымлый түш кесәсеннән фото чыгарып күрсәтте. Хатыны, кызлары белән төшкән. Барысы да елмаеп, бәхетле булып торалар. Бер кызы чынлап та Тәнзилә кебек... Ун-унбер яшьтә. Тәнзиләнә бик белмәгән кеше гел шулай уйлый бит, унөч дип уйламый. И, тизрәк үтсен иде инде бу яшь тә. Унөч ул иң бәхетсез сан. Әллә шуңа Тәнзиләнәң тормышында бер рәхәтлек юк. Ни буге, ни матурлыгы, ни бәхете...

Соңгы арада ахирәтләре белән дә очраша алганы юк. Элек барысы да печән эшендә булгач, гел күрешеп торалар иде. Хәзер алай түгел. Кем печәндә, кем уракта, кем агач кисүдә, кем юл салуда, кем ком яки торф чыгара... Немецлар килгәч, эш төрләре артты. Эш вакыты да берәз артты бугай, элек Барбос сәгать алтыда эшкә генә әйтә башлый иде, хәзер биштә үк чыгып китәләр. Караңгы төшкәнче инде. Элек төшке аштан соң аз булса да ял бар иде. Хәзер юк, берәзгә туктап калганыңны, ял итеп торганыңны күрсә, идарәче шундук килеп житә. Юк, тупас кыланмый ул. Хәлеңне сораша, ярдәм кирәкме әллә, ди. Бар да яхшы булса, эшләргә кирәк, дип киңәш бирә. Ни дип әйтәсең инде, кирәк, димәк, эшләргә туры килә.

Немецлар үзләре дә әйтеп тора бит:

– Бөек Рейх хакына һәркем нәрсәдер эшләргә тиеш. Кемдер кан коя, кемдер тир түгә...

Зарланып булмый. Ничә тапкыр гына уйласаң да, тир түгү белән кан кою бер үк нәрсә түгел. Әнә бит, теге Отто да шуны сөйли: «Мин теләсә нинди эшкә дә риза, бары тик автомат кына тоттырмасыннар», – ди. Ә ул кызык немец булып чыкты. «Мин төзүче, ә жимерүче түгел», – дигән була. Үзе ил таларга килгән, Качкы янындагы юан-юан наратларны кисеп, Германиягә озата. Хәер, Тәнзилә үзе дә шулай итә инде. Үз авылында калып, үз жиренә матурлап тормагач, ул агачларны Берлинга озаттың ни дә, Мәскәүгә озаттың ни – барыбер түгелмени? И, кем белә инде...

Бетсен иде бу сугыш тизрәк. Әтисен азат итсеннәр иде. Кайда ак, кайда кара икәнән бары тик ул гына аңлата ала бугай. Әнисе аңлата алмый. Ул үзе дә Тәнзилә хәлендә. Берни дә аңламый, кайсы якка булырга да белми.

Айрат
Суфиянов

БЕЗ ЮГАЛТКАН СҮЗЛӘР – КҮКТӘМЕ?..

Кадерләсәм...

Яңа күзәнәкләр ачылмаса,
Искеләрен үзле балчык басса,
Зарын сөйләр чишмә тотлыгып.
Иелер дә, кем соң эчәр дисең,
Тынчу суын сусап, йотлыгып?

Тел дә – чишмә...
Карамәтле сүзләр –
Сулыш өргән күзәнәкләре.
...Мәрхүм сүзләр каберлеген эзли
Гажиз төшем күбәләкләре...

Ташларына чәчәк уяр идем
Хыялымда гына булса да.
...Тел-калкансыз, кылычсыз да кавем
Хокуксызлык татый тупсада...

Зәгыйфь телгә дошман йозак элә,
Тозак куя һәрбер адымда.
...Без бурычлы дала кылганына
Каны тамган сүзләр алдында,
Яшькә тулы күзләр алдында...

Жегәр юкка чыкмый, кайда икән
Без югалткан сүзләр, күктәме?
Кулланышка кайтарасы иде
Денле сүзләр явын күптәнге.

Хәтерләтеп чагылдырсын алар
Данлы, шанлы, ханлы үткәнне.
Дала буйлап татар жайдаклары
Акбүз атта жилеп үткәнне.

Айрат СУФИЯНОВ (1958) — *шагыйрь*; «Кылычлы җил» исемле китап авторы. Чаллыда яши.

...Күпме сүзнөң тән сакчысы булып,
Яндым, тундым, меңгә телендем.
«Өнкәемнең күкрәк сөте – хәләл,
Кадрләсәм, – дидем, –
Һәр ижеген туган телемнең...»

Тормышка дан җырлап

Алмагачлар ак күбеккә баткан,
Сиреньнәр дә зәңгәр чәчәктә.
Матурлыкны күрәп соклануым
Кеше итеп мине яшәтә.

Күзләр күккә карый, тургай сайрый,
Өнди-өнди күкрәп яшьнәргә.
Тыңлыйбызмы?!
Саф чишмәләр чыңлый,
Яшелләнәп, кырлар яшәрә!

Табигатьнең үз кануны – канун,
Уяна ул, кемнән сорасын?!
...Бакыйлыктан иңгән уй-тәхеттән
Офыкларга карап торасың...

Йөгәрешеп, нурлар куыш уйный,
Таулар иңендәге урманда.
Нинди шатлык, бал кортлары безләп,
Алларыңа килеп кунганда!

Канат җилпеп күбәләкләр уза
Хуш исләрдән чиккән нур аша.
Шикләнмим дә, бу мизгелдә язым,
Мәхәббәткә тугры җан авазым
Хозыр-Ильяс белән очраша...

Тереклекнең нәкъ үзенә охшап
Килә минем бәйсез буласым.
...Юлларымда каршылыктар калыкса –
Йөрәгемдә давыл дуласын!

Һәр күзәнәк тормышка дан җырлап,
Тантаналы балкып ачыла.
Бәхет төсә чәчеп бәрхет үлән
Күтәрелә, жаным, каршыла!

Ярлыка

Давыллы, яшенле гақылым
Син миңа ни өчен бирелгән?
Яңалык ахмадым...
Мин – гөлмен,
Кысалы киндергә чигелгән...

Заманга карыйсым килгэндә,
Гаделлек, тигезлек чигеннән,
Салават күпере балкыган
Офыклар артына чигенәм...

Сыеша алмыйм да тарлыкка,
Кемнәргә кызганыч күренәм?
Кечкенә гаебем тойсаң да,
Ярлыка, и туган жир генәм!

Көч туплап, кайтырга омтылып,
Янадан тереклек шартына,
Ирексез сулаудан отылып,
Баш иеп, сулудан котылып,
Чигенәм офыклар артына...

Шикләнмим: без адәм затына
Вақытлы чигенү кирәктер.
Ул, бәлки, яманлык чирүен
Көрәшеп жиңәргә өйрәтер...

Күкрәгем читлегә артында
Аллаһка табынган бай йөрәк...
Уйларым туфрагы катында
Тынгысыз шыбырдый байтирәк*...

Сафлык бишегендә
Тоткарлыклар аша
Чишмә юлын таба.
Челтер-челтер ага
Офыкларга таба.
Мәгърур таулар тора
Ак болытка тиеп.
Үзәннәрдә таллар
Шаулый, жилдә биеп.
Жәеп киң колачын,
Күктә оча лачын.
Ирек... Хокук... Киңлек,
Юк, татымый кимлек!

Күбәләкнең канат
Жилендә хуш исләр.
Бәйсезлекне сөйгән
Миндә гүзәл хисләр.
Тамырларым буйлап
Каным ага чыңлап.
Баскан жирем тоймыйм,
Хәят тынын тыңлап.
Ышанмагыз, зинһар,
Күңелсезмен, дисәм.
Кичермәгез мине,
Башым түбән исәм.
Сафлык бишегендә
Жаным, тәнем исә-ә-ән!

Дәшә мине

Ташланым да дулкыннарға,
Кайларга китим агып?
Мин батасы төбәктәме,
Әллә инде йөрәктәме,
Тормышның тапсыз агы?

Озата бара уйларымны
Фәрештәләрнең сагы.
...Дәшә мине ера-а-к ярга
Дөнъяның балачагы!

* Байтирәк – тамырлары жирасты дөнъясына тоташкан, очы күккә житеп үскән мифик агач.

Дөнья матур!

Кояш балкый... Жирдә чык жемелди...
Башын өскә чөйгән миләүшә
Жил кузгалган саен телгә килеп,
Тирә-юньгә шатлык өләшә.

Һәркемгә дә озын гомер юрап,
Тавыш бирә кәккүк урманда.
Мәңгелекнең серен укый белгән
Күрәзәче бугай ул анда.

Жирдән, күктән аңкый яшьлек исе,
Тамыр хисе белән кушылып.
Табаныма кайнар дулкын бәргән
Бу мизгелдә эрим, хуш булып.

Ак каеннар шаулый... Төз наратлар
Ерак офыкларга төбәлгән.
Югарыда сабый халәтемнең
Наз-таганы жырлап тирбәлгән!

Каршыма ук ике болан чыкты,
Дәрәжәле, вәкарь адымлы.
Колач житмәс мөгезләре аша
Яшәр өчен хокук алдыммы?

Яшәү чыгы
Яшьлек үтте...
Саулык мүкте...
Тезләр чүкте...
Үбәм инде ирексездән,
Күксел мүкне.
Көтсәм дә мин язмышымнан
Артык күпне,
Күрдемме соң, башны чөеп,
Зәңгәр күкне?...
Бу дөньяда яшиселәр
Калгандырмы?
Уем – хакыйкәттерме,

Ялгандырмы?
Туар көннәр тамырына
Ялганырмы?
Ялганырга өлгерми дә
Таланырмы?
Фаразлый да алулардан
Мәхрүмменме?
Туу белән үтерелгән
Мәхрүмменме?
Юк ла, юк ла, күзләремдә –
Яшәү чыгы!
Күңелемдә сайрый әле
Сыерчыгы!

Алмаз
Хәмзин

НИҢАЯТЬ...

БӘЯН

Мин аның турында язарга күптәннән уйлап йөри идем инде. Менә һич җаен чыгара алмыйм. Юк кына бит, бер юньле мәгълүмат алырлык түгел. Әйбәт кеше инде индесен – Хәлим Бәдриевич Жәләлов, беләм. Ләкин әйбәт дип кенә язып булмый. Ни өчен әйбәт, кайсы яклары? Нигә соң эле син аның турында сүз кузгатырга уйладың, диюләре бар. Тиктомалдан язасы килүенә ни сәбәп, фәлән-фәсмәтән?.. Үжәтләнеп язуым аңа кирәк тә түгелдер... Язма, дип әйтергә кыенсынадыр, ләкин күңелемдә ниндидер җен котырды, берәр юньле нәрсә, әсәр дип әйтүем, чүтеки чыгарып булмас микән. Белеп булмый бит, чишелеп бетми Хәлим Бәдриевич. Нигә шулай? Ни дип әйтергә дә белмим, язып карыйм эле. Ни дисәгез дә, мин бит эле «Биш татар» сатира жанрындагы театр төркеме белән байтак еллар концерт куеп йөргән кеше. Бик танылган артистлар иде аның составында, уйлап карагыз: Равил Шәрәфи, Рәшит Шамкай, Хәлим Жәләл, Рәшит Сабилов – барысы да, ким дигәндә, халык артистлары. Равил абый белән Рәшит Шамкайга повестьлар язган идем инде. Үзем шул әсәрләрдә – персонаж. Ә Хәлим абый Жәләлгә, Рәшит Сабирга язылмаган. Үпкәли күрмәсеннәр, дигән теләктә тотындым инде мин бу турыда сүз кузгатырга. Шушы ниятемне үтәсәм, Сабир турында да каләм тибрәтермен дип уйлап торам. Тегеләрен язуым ничек килеп чыккандыр, бәя бирү сезнең эш... Эле менә Хәлименә җай таба алмыйм. Нинди генә сорау бирсәм дә, әллә нинди әйләнгеч җавап эзли, һаман ачылып бетми. Беләм, укымышлы, акыллы, зирәк, тапкыр; беләм, тормышта утлар, сулар кичкән, алданган-йөдәнгән, типкәләнгән кеше. Ләкин тырыш, үжәт, бөтенесен булдыра торган булдыклы кеше. Театрда – судагы балык кебек, әдәбиятта – урмандагы кырмыска, уе-

Алмаз ХӘМЗИН (1947) – прозаик, шагыйрь; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. «Озак яшисегез килсә» китабы һәм күпсанлы җырлар, юморескалар авторы. Казанда яши.

фикере чиста; Эстрадада – берүзе – бөтенесе! Ничек шундый шәхес турында язмаска?! Һәм шәхесләр хакында! Мин бит аларны шактый яхшы өйрәнгән: тормышларын, иҗатларын, кешелек сыйфатларын – гастрольләрдә бергә йөрдек бит. Дустыңның ниндилеген беләсең килсә, юлга чык, диләр. Без юлдан кайтып кермәдек. Дүрт-биш ел эчендә ниләр генә күрмәдек тә, нинди генә очрақларга эләкмәдек. Булды, барысы да булды – кемнең кем икәнлеген беләнде. Әмма «Биш татар»ның берсе дә яман гамәл кылмады. Мин бу турыда күкрәк кагып әйтә алам. «Биш татар» халкыбызга гадел хезмәт итте, юмор-сатираның югары үрнәкләрен күрсәтте, зәвыклы тамашачы тәрбияләде.

Әйе, бу мәсьәләдәге публицистик мәкаләләрәм һәрдаим матбугатта чыккалап тордылар. Ләкин әле минем хәзерге ниятем Хәлим Жәләлов турында яз. Алдан сүз куертуым, әлегә фикерләремнең чагылышы – Хәлим абыйның күнел сандыгын актарырга ничек жай табарга соң? Нәрсәгәдер ябышырга, тотынырга кирәк. Беләм, инде океан аша очып, театр белән Колумбиягә барып кайттылар. «Шунда самолётыгыз мәтәлеп төшсә» дигән сораулар бирәм, үзен кискен халәتكә куеп. «Юк, төнлә очтык, ә яктыргач, аста гел болыт булды», – диде. Авырган чагында «Хәлимнең хәле бик шәптән түгел икән...» – дигән хәбәрләр дә таралган иде. Мыштым гына бүлнискә керде дә «терелеп чыктым» дип әйтте, исе китмичә. Менә ничек язасың инде мондый кеше турында? Аптырадым, йөдәдем. Үзе минем үжәтләнеп йөрүемне сизеп, язган китабын бүләк итте. Укып чыктым, барлык тормышын сырлап бетергән – миңа берни язасы калмаган шикелле. Тик нигәдер күңелем һаман кыбырсы. Юк, мәйтәм, публицистика гына бу, хисләр кайнамый, кичерешләр юк, кискен мизгелләр күренми – укучыга шулар кирәк. Кая мэхәббәт, кая көрәш, кая ялгышулар, сөенүләр кая?.. Житеп бетми болар...

Үземне битерләп ташладым. Булдыралмый торган нәрсәне дә булдырырга кирәк, Хәмзин, дидем дә уңайсызланып кына яңадан Хәлим абыйга шалтыраттым. Жәйнең соңгы көннәре иде: шундый жылы, кояшы.

Телефонны кем алып икән: үземе, Флүрә ханыммы?.. О-һо! Үзе!

– Нихәлләр, Хәлим Бәдриевич? Нишләп өйдә ятасыз мондый көнне?

Жавап элеккечә ягымлы. Тавыштан таний...

– О-о! Алмаз Наилевич! – Ул миңа әтинең исемен гел йомшартып «левич»кә басып ясап әйтә. Үземә дә шулай ошый.

– Нихәлләрегез бар?

– Картларча яшәп ятабыз. Флүрә апаңның, эремчек пирогы пешергәнә юк әле бу араларда. «Кибеткә чыгып кермисеңме?» – дип, сүз кузгатып тора иде әле.

Сине чакырып идек, димәкчә була инде. Белә минем эремчек пирогы яратканны.

Ну теле дә инде бу Хәлим абыйның, югыйсә ул турыда уйларына да кермәгәндер әле. Кая монда бакча сезоннда эремчек пирогы мәсьәләсен уйлап яту?! Сизәм: политикасы бар бит моның әлегә сүзләрендә. Миндә дә аз түгел политика дигән нәрсә... Политикам булмаса шалтыратыр идеммени?..

– Хәлим Бәдриевич, шундый вакытта...

– Ну-ну!.. – ди бу, нәрсәдер минем авыздан тартып чыгармакчы булып.

– Мәйтәм, әллә бакчагызга илтөп кайтыйм микән сезне дип шалтыратуым иде.

Әһә, күнел кылларын шунда чиртәбез болай булгач...

– Менә, менә, менә... Флүрә апаң бераз билләрем... дип тора бит әле, – дигән булды Хәлим абый. Күренеп торган кебек миңа, Флүрә ханым янына ук килеп житкән инде.

– Бакчага, диме? Алмазмы ул?

Мин икәнне белә, югыйсә. Мине, чын күңеленнән, хөрмәт итә ул эчмәгәнә, тартмаганга гына түгел, ә гомумән. Миңа ишетелерлек итөп әйтөп куйды:

– Әйбәт тә кеше инде бу дуcтың Алмаз, әйеме, Хәлим! Бакчага бармыйсызмы, диме?

– Карале, Алмаз Наилевич, шәп булыр иде. Флүрә апаңның биле дә жайланып китте әле сине ишөткәч. Синең бит безнең бакчаны күргәнөң юк, әйеме?

– Иске генә бернәрсә инде, кешегә күрсәтерлек тә түгел, Алмаз үзебезнеке, гаеп итмәс әле, – дигәнә колакка керөп калды Флүрә ханымның. Инде жыена да башлаган, ахрысы, ниндидер чиләкнең тәгәрәп киткән тавышы ишөтелде.

– Алай булгач, алып барам дисөң инде. Алып та кайтасыңдыр шөт?

– Әбизәтелне, Хәлим абый.

– Ай, шәп булды бу, Хәмзин. Ай, шәп булды. Жыенабыз! Киләсөңме инде?

– Биш минуттан сезнең подъезд төбендә булам.

– Хуп, бик хуп! Әй, кайлардан безнең бәхөткә тугансың син, дуcтым. Гомергә шулай булдың! Флүрәкәй, әйдә, теге аяк астында буталып йөргән такталарны да алыык. Абынып йөрибез, йә билне сындырыбыз. Ай, Хәмзин, вай, Хәмзин!..

Жырлый да башлады бугай:

– Кил син, кил син, үзең кил...

Кара син аны, минем жырны жырлый бит. Белә, телефонны колактан аермаганымны...

Әйткән вакытка мин килөп тә життем. Әнә, болар да чыгып килә. Әй, күтәрөнгәннәр, әй күтәрөнгәннәр... Флүрә ханым биштәр аскан, ике кулында ике капчык – нәрсәдер... Кая монда бил турында уйлау? Аны күрү белән каршысына йөгердем. Бирми әйберен.

– Үзем, үзем, – ди. – Ишшу сиңа әйбер ташытыргамы?

Хәлим абыйда – такталар. Иренмәгән, бәйләгән. Пөхтә кеше шул. Үзе сөйләнә:

– Хәерчегә яхшылык күрсәтсәң, өеңнең түренә менөп утыра, – ди. – Машинада боларга урын житәрме?

– Житәр, Хәлим Бәдриевич, сезне бакчага йөртөр өчен алдым бу зуррак машинаны.

– Менә син, маладис, дуcтым, бакчаңны саттың да котылдың. Ә без, бакча дигән булып кайгырып ятабыз. Бер уйласаң, нәрсәгә инде ул ижәт

кешесенә бакча? Жәфа, билләһи. Бара алганыбыз да юк шунда. Жәй үтеп китә инде. Бармасаң, чүп баса, барсаң – алып кайтырлык уңышы булмый. Шул һавасы дигән булып йөрибездә инде.

Әйдә, дуслым, кузгал, Аллага тапшырып!

Сөйли дә сөйли Хәлим абый, ләкин барысы да урынлы һәм дөрес, кирәкле.

Менә бит, менә бит, чишелә башлады абый...

– Син Алмазны бик сөйләштереп барма, ул рульдә, игътибарын югалтмасын! – дип әйтүне кирәк тапты артта утырган Флүрә ханым. Тавышы ягымлы, назлап кына сөйләшә. Уңган хатыныннан Хәлим абый, уңган. Ул аны гастрольләрдә йөргәндә дә гел мактый торган иде инде.

– Минем Флүрәм дә... – дип куйгалый иде Шәрәфи Раушаниясен мактаганда.

Кайберәүләр өйдән чыгып китү белән хатыннарын яманлый башлыйлар. Болар – юк. Шамкай да шулай. Мактый. Тик аныкын белмәсәң: әллә чынлап, әллә юри. Рәшит Сабиров инде өйләнмәдә – буйдак. Гомере буе авыру әнисен карады, молодец! Ихтирамыбыз шуңаргадырмы? Күбрәк, шуңадыр! Әлбәттә, ижатына сокланырлык – татарның нәфис сүз жанрын берүзе сөйрәп бара. Берүзе!

Хәер, бу турыда Хәлим абый янында кычкырып әйтеп булмый, ул да бу жанрда – мастер!

Шуны сизгән кебек миңа карап алды. Сорый:

– Рәшит Сабир нишләп йөри икән бу араларда, бик ишетелми дә, телевизордан да күренми?

– Күрсәтмиләр аны, күренергә тиешле чыгышларын да кисәләр.

– Бик каты сөйли шул. Житмәсә, тавышы бик әче.

– Әчелеге, чурт с ним, дөресен сөйләвен өнәмиләр...

– Өстәгеләрне дөмбәсли.

– Әйе, яратмыйлар. Күзгә төртөп, колакка кагып, маңгайга чәпеп әйтүне кем сөйсен?!

– Аның да, малай, чәчләренә көмеш кунды...

– Байтагы коелган да инде...

– Безнең арттан куа.

– Алтмыш тулгандыр бит?..

– Карале, ничә яшьтә икән белмибез икән шуның...

– Анысы мөһим түгел, шәп кеше ул.

Артта байтак тыныч кына барган Флүрә ханым:

– Рәшиткә 65 яшь тула...

– Менә күрдөңме минем хатынны?..

– Минекә дә мин белмәгәннәрне белә, күрә, ишетә.

Хәлим абый сүзләремне жөпләгәндәй:

– Алар бит көнә-төнә телевизордан чыкмыйлар. Ни өчен чыкмыйлар, дим, чөнки эченә кереп карыйлар...

– Бергә уйныйлар, димәкче буласың инде, артистлар белән.

– Әйе.

– Пенсиядә булгач, эшкә барасы юк, ә без синең белән, Алмаз Наилевич, гел гастрольләрдә булдык.

– Әй, матур да йөрдегез инде, акчага да кытлык кичермәдек ул елларда... – дигән тавышы колагыбыз янында ук яңгырады Флүрә ханымның. Күрәсен, арттан алгарак күченгән, башы икебез арасында ук иде.

– Флүрәкәй, урынында гына утыр каешыңны буып, гаишникларга элөгеп, дуcтыбызга штраф түләргә туры килмәсен!

– Әйткәннәрәңне болай да ишетәбез. Әйе, ул гастрольләр, малай, заманында бик зур помыч ясады, финанс мәсьәләсендә!

– Концертка халык килерме-юкмы дигән уй юк иде бит ул чагында – шыгрым тула торган иде заллар. Телеэкраннарда да төшмәдек.

– Дөрөсөн генә әйткәндә, Алмаз дус, безнең популярлык бар иде инде. Халык безне ярата, чыгышларыбызны карый, котырып кул чаба... Син инде гомерлек популяр театр артисты дип уйлыйсың. Юк, исеменне беләләр, урамда да танырга мөмкиннәр беркавымга, эмма берәздән онытылабыз. Ә без бу «Биш татар» белән кассеталар аша көн саен өй түрөндәге телевизорларында иң көтелгән, иң зур кунак шикелле боларның күнәлләрен ачабыз. Себер, Мәскәү, Үзбәкстан, кая ул гына – бөтен Урта Азия, бөтен Рәсәй безнеке! Яшерен-батырын түгел – «Биш татар» безнең популярлыкны арттырды. Шул исәптән, рәхмәт сиңа, Алмаз дус!

Ул минем кулны кысты.

Юк инде, уйламагыз, мин аларны бакчаларына алып барган өчен генә түгел бу кул кысулар. Алар бит бөтенесе шулай: Равил абый да, Рәшит Шамкай да, Рәшит Сабир да... Театрга килеп кергәч тә, кулларын жәеп: «О-о! Безнең шеф», – дип, каршыга киләләр. Театр бинасында бит ул, зур артистлар каршында.

Флүрә ханым да, Хәлим абыйның «безнең Алмаз» дип әйткән сүзендә өстемне сыйпаштырып куйды. Машинабыз тигез юлдан йөзеп кенә бара. Шулчак күзем тирә-юңдәге таныш урыннарга төште.

– Кара әле, Хәлим абый, без бит бу тирәләрдә республикабыз авылларын газлаштыру фонды житәкчесе Жәүдәт Мидхәт улы ыруынын шәжәрәсен күзаллау өчен, сез – бабалары тарафыннан агачлар утырткан булып йөрдөк, фильм төшереп. Хәтерлисезме? Сорап торам тагы? Хәтерен шәп, югыйсә теләсә нинди поэманы кичен ятлап, икенче көнне сәхнәдә сөйли алмас идең.

– Әлбәттә, хәтерлим.

– Сиңа тугыз буынның кайсысы туры килде әле?

– Төптән өченчесе.

– Кем иде әле ул?

– Жәлил – 1733 нче елны туганы. Аның сценариен шәп язган идең син. Андый мәгълүматлы, андый кызыклы күзаллауларны бик сирәк беләм мин, ләкин бу күпкә үзенчәлекләрәк килеп чыккан иде. Миңа тагын сиңең бер гамәлең ошады.

– Нәрсә икән?..

– Менә сөйлим. Жәүдәтнең юбилеега республиканың бик күркәм житәкчеләре жыелган иде. Хәтта Президент үзе киләчәк дигән хәбәр дә колакка чалынды. Ул да килгәч, башкалар кемнәр буласын аңладык та, күрдөк тә инде. Шунда син мәжлес башланганчы каршыларына чыгып

болай дидең: «Менә хәзер Президент киләчәк, диделәр. Инде аны көтеп, тантанабызны бер сәгатькә соңлап башлыйбыз. Ә ул үзә башлый торыгыз, дип телефоннан әйткән.

Ярый, без башларбыз да. Мин бу бәйрәмнең сценариен жәй буе жиренә житкереп эшләп, сезнең кебек күркәм кешеләргә тәкъдим итмәкче буламын...»

Синең әйткәнне колактарын торгызып тыңлыйлар бит. Министрлар, главалар, әле анда жиде тапкыр Ауropa чемпионы булган Хәбил Бикташев та утыра бит, депутатлар да!.. Нәрсә әйтмәкче була бу Хәмзин, диләрдер иде!.. Президент юк бит, сине тыңлыйлар. «Рас әйткән «башлагыз!» – дип, башлыйбыз», – дидең. – Тик шунысын сездән үтенәм, хәзер юбилярның нәсел агачы тамырларындагы һәм кәүсәсендәге бабалары турында фильм ясадык, менә шуны күрсәтүдән мәжлесебез дәвам итәр. Хәерчегә жил каршы, дигәндәй, нәкъ шуның уртасына житкәч, әйтте диярсез, Президент килеп керсә, сез утны кабызып, бөтенегез аягүрә басып, аның белән бил бөгә-бөгә күрешә башлаячаксыз. Һәм минем бөтен жанымны-тәнемне биреп эшләгән эшем чүпкә очачак».

– Мин әйткәнчә булды, әйеме. Барысы да фильмга бирелеп, дөньяларын онытып карап утырганда, Президент килеп кермәсенме? Берничә кунак, гадәтләрен боза алмыйча, торып басканнар иде, бүтәннәр кузгалмагач, урыннарына кабат сеңделәр. Президент мондагы халәтне аңлап, кулын «утырыгыз, утырыгыз!» дигәндәй селтәп, кырыдарак бер урынга чумды. Ярый әле утны кабызмадылар – ул мохитне бозмады. Жәүдәт Мидхәтовичның йәлт итеп янына килүе – шул житкән иде. Күзәтеп тордым, зал түрәндәге бер почмактан, Президент та карый бит. Бирелеп, кызыксынып. Әле кадрларда аңларлык сюжетлар байтак. Фильм ахырында юбилярның авылы турында жыр яңгыраттык. Үзем жырладым.

Сине сагынып, жырлар жырлайым,
Авылкаем Мингәрәм.
Кочагыңда үтсә иде
Инде соңгы көннәрәм...

Карыйм Хәбилгә. Алып Батыр бит инде! Гәүдә – тау! Миңа баш бармагын күрсәтә.

– Ишеттем сиңа нәрсә әйткән. «Син яздыңмы бу жырны, Алмаз абый?» – ди. Үзенә күзләрендә яшь.

– Әйе, шундый хәл булды шул, Хәлим абый. Булды.

– Афәрин! Курыкмыйсың, дустым! Аеруча шуның өчен хөрмәт итәм сине!

– Үзәң дә шундый, Хәлим абый!

– Син Шәкүрне әйтсәңдер әле? Ул рольне мин сәхнәдә алты йөз дә бер мәртәбә уйнадым. Уйный-уйный үзем дә Шәкүргә әйләнеп беттем. Марсель Хәкимович бер әйтте дә инде үземә: «Шул Шәкүрне бәрәп чыгарасым килә синнән», – дип.

Шәкүрне дәрәс аңларга кирәк. Шәкүр – бандит түгел. Ул бит иптәшен яклап сугышучы гына. Аннан соң, шул хәтле чиста күңелле егет нишләп

бандит булырга тиеш? Хәзергеләр егылганны өерелеп, үлгәнче типкәлиләр. Элек бит егылганга тимиләр иде, ярамый, правила шундый.

Ә Шәкүр мондый гына бит ул. Теге, Жәмил белән Диләфрүз өчен сугышырга маташкан эпизод:

Шәкүр (көлөп): Куркам бит, әй. Син егасың инде, син! Үтерәсең көлдөрөп. (Йодрыгын алга суза.) Башта болай эшлик, агай-эне. Өнә теге агач төбенә бар да кире килеп, борының белән шушы йодрыкка бәрел. Үзем сугар идем дә үтерермен дип куркам. Йә, ни карап торасың, бәрел!»

Менә шушы гына бит ул Шәкүр. Ә синең башкачарак, син югары даирәләр белән сөйләшәсең һәм күндерәсең дә. Исең дә Шәкүр генә түгел синең – Алмаз!

– Хәлим абый, мин сиңа бер хатирәне сөйлим, әллә ни шаккатма! 65 нче еллар булды микән, Университетның Кызыл Позиция урамындагы тулай торагына дустым, авылдашым Разил Вәлиевне эзләп килдем. Ул чакта минем әле шагыйрь Зөлфәтне дә, Мөдәррис Әгъләмовны да ишеткәнем юк иде. Шулар бүлмәсенә эләктем бугай. Утырам шундагы студентлар белән танышып, берзаман ишекне киң ачып, кәчтүм чабуларын жилләтеп, ялкынлы шигырь сөйләп, бүлмәгә берәү килеп керде. Хәлим Жәләлов, диделәр. Кайдадыр күргән бар моны. Искә төште, театр артисты түгелме соң бу?! Әйе шул, нәкъ үзе. Шаккатып карап каттым. Минем белән дә, чәп итеп кенә күреште, уч төбенә сугып китте. Исәнләшүе шундый икән, өйрәнәп калдым. Теттерә генә шигырьләр тезмәсен. Сизелә, кызмача егет. Хәлим абый, булдымы шундый чаклар?

Ул каерылып, артына карады да:

– Флүрә, бу өйләнгәнче, сиңа хәтле хәлләр...

– Булгалаган шул шундый вакытларың...

– Кызлар янына йөри идек инде, яшерен-батырын түгел, Зөлфәтләр янына, Мөдәррисләр шунда инде... Нәрсә, Алмаз дус, синең шундый чакларың булмадымы?

– Һәй, Хәлим Бәдриевич, син әйтәсеңме аны, минме?.. Кәнишне! Менә шулай этәчләнеп, хәмер белән шаярып йөрүләрдән ничек котылдың соң син? Якын да китермисең бит ирен кырыена. Кайбер гамәлләремне батырлыкка тигләп мине мактыйсың. Үзәңдә дә бар бит алар.

Ул машина кабинасы каршындагы көзгегә карап алды да, чәчен тарап куйганнан соң, ашыкмый гына сүзен башлады.

– Хатынның да, үземнең дә чәчләрне агартырлык шундый гадәтем бар иде шул.

– Ләкин әле дә чигәңдә бер бөртең ак чәчәң күренми.

– Үзем дә хәйран калам мин аңа.

– Димәк, кеше үз-үзенә чәч агартырлык дошман була алмый, хатының бу рольне бик оста уйнап иде, ләкин аның да катышмаганлыгы күренеп тора.

– Флүрәм әйбәт булып чыкты. Гөнаһы юк, бу мәсьәләдә. Рәхмәт аңа!

– Ишетәсеңме, Флүрә ханым!

– Ишетәм, ишетәм.

– 84 нче елның декабрь аенда мин хәмер белән араны өздең.

– Шундый дустан аерылу, ай-йй, авыр булгандыр? – дип, Хәлим Бәдриевичны жәлләгән тавыш чыгарып әйтеп куйдым.

– Дәрәсән әйтәм, әйе, ахирәтләр идек.

– Ә нәрсә сәбәп булды дуслыкны өзәргә?

– Беләсәнме?.. Бер вакыт житкәч, Аллаһы Тәгалә адәм баласына эндәшә ул. Ә теге кисәтүләр, үгетләүләр йогынты ясамый. Мәнә мин үземә 15 нче декабрьдә әйттем: «Булды, бетте, план үтәлдә!» – дип. Яшерен-батырын түгел, Марсель Сәлимжанов та: «Хәлим Бәдриевич, сизелә, исе килә...» – диде. Директорга житкәрмәде. Әле директорга караганда, мин аннан ныграк шүрлим. Ләкин ул гына түгел, вакыты житте – бетте. Бу хәлемне бөтен кеше белеп торды, көдәләр-ниттеләр дигәндәй, сер түгел бу. Әч көн мунчага барып йөрдем, иртүк. Бөтен парын бетердем чабынып. Мәнә шуннан соң котылдым әлегә зәхмәттән.

– Вәт, моладөц! – Мин кулларымны рульдән ычкындырып, студентларча, чәпелдәтеп алдым.

Карале, мондый вакытларын да сөйләп ычкындырды бит әле бу берочтан. Боларын ишәтермен дип уйламаган идем.

– Мәнә шуннан соң әкият чыгара башладым. Юк, юк, үземнекен түгел, тәржемәләр... Вампиловның бик популяр чагы ул вакытта. Шунның дүрт пьесасына утырдым. Тәҗрибә житми. Шулай да әзер дигәнән Фаил дуска укып карыйм. Шәфигуллинга.

«Жәләл, бу бит!...» – әйтеп бетерми зурлый мине, рухымны күтәрә.

Дүрт пьеса язып, бер елдан китап булып чыкты. Хәзер мин кызып киттем бит инде.

– Яңа шөгиль тапкансың үзең...

– Туфан Миңнуллинга әйтәм: «Чыгармалар!...» – дим, шикләнеп. «Чыгармалар, уңжиде тиенлек яза торган ручкаң гына әрәм булып. Эшлә! Мавыкма теге ни белән!» – Мәнә аның ул вакытта әйткән сүзе шул булды.

Вакыйгаларга бирелеп, байтак юл үткәнбәз икән инде. Флүрә ханымның:

– Карале, Хәлим, Алмазны сөйләштереп, теге күпер астына керә торган борылышны үтеп китә күрмәгез! – диюе мине як-якка каранырга мәҗбүр итте. Юк, әле ул урынга килеп житмәгәнбәз, әмма күп тә калмаган инде. Үтеп китсәк тә, эчем пошмый – абзый һаман чишелә бит...

– Юлларны шәп итеп салалар, – дип әйтеп куйды Хәлим Бәдриевич, шул төшкә житкәч. – Кара инде хәзер ничек жайлы гына борылышлы Васильевога. Божралар ясыйлар да, дүрт ягың – кыйбла. Шул сүзләренә ялгап, жыры сузып жибәрде:

Бергә-бергә юлга чыксаң әгәр,
Юлдаш итеп ал син жырыңны.
Юлдаш итеп ал син хыялыңны,
Хисләреңне, йөрәк жылыңны.
Әйдә, дуслым, иркен мәйданнарда,
Гөрләп торсын безнең шат көйләр.
Якты нурдай балкып тирә-якка,
Татар жыры яңгырый, дисәннәр,
Татар жыры яңгырый, дисәннәр!

Мәйтәм:

– Хәлим Бәдриевич, хәтереп яхшы икәннен белгертәсең киләдер инде. Егерме ел элек жырлаган «Бер кичтә – биш бенефис» дигән тамашаның синең өлешкә тигән жыры бит бу. Онытмаганың.

Ул елмаеп куйды.

– Ничек онытасың инде ул вакытларны. Гажәеп шәп тамаша ясадык без синең сценарийны тормышка ашырып, Опера һәм балет театры сәхнәсендә.

Беренче бенефис итеп, синекен үткәрәбез дип, миңа төртеп күрсәткән дә сүзеңне башладың. «Утыр тәхеткә! Тәк, башлау сүзе әйтелер, берегез район главасы булып, берегез – колхоз рәисе, авыл үзешчәннәре чыгыш ясар, чит илдән килеп котларлар, Салават чакыртылды һәм берәр әбигә чәчәк тоттырыгыз, ул чыгып-чыгып, сиңа чәчәк бирер.

– Әйе, аңа каян шул хәтле чәчәк житкерербез? – дип кысылдым мин.

– Хәер, теге биргәннен арткы яктан кире чыгарып бирә торыгыз, ул чәчәк концерт беткәнче шулай йөрер. Карагыз аны, яфракларын коеп бетерә күрмәгез. Аны без генә түгел, башкалар да шулай эшли, – дип өстәп куйдың. – Башладыкмы?

– Башладык, башладык, башладык! – диде «Биш татар».

Син:

– Юбиллярны котлау өчен беренче сүз нәфис сүз остасы Рәшит Сабировка бирелә, – дидең.

– Иптәшләр! – дип башлады докладын Рәшит. – Нәрсәләр генә әйтәп бетерим икән... Мәшһүр!!!

– Бала чагы авылда үтә. Ә хәзер кайда тора?

Шәрәфидән көт инде кызыкны. Көтмәгәндә-уйламаганда:

– Ул энә – Алмаз Хәмзин янында тора. – Шул житә калды халыкка – зал шартлады көлүдән.

Рәшит дәвам итте:

– Шулай итеп, авыр тормыш шартларына карамыйча, жиңел кәсеп үзләштереп, театр, театр дип, «Биш татар» төркемендә йөри. Юморескалар сөйли, шигырьләр укый, жырлар жырлай. Менә ул нинди популяр артистыбыз – Хәлим Жәләлов!

– Син ул вакытта жырлаган жырны онытмаганыңдыр әле?

– Истә ул, мин аны кайвакытта эчтән көйләп йөрим.

Хәлим Жәләлов булам мин,
Таныш булыгыз!
Миндәй кешеләр бик сирәк,
Сөенеп калыгыз!
Минем сөю өрәп сүнмәс
Мәхәббәткә тиң.
Кочагымны жәеп көтәм,
Мәңгелеккә кил!
Кил, кил, кил өзелеп көтәм,
Килмәсәң, өзлегеп бетәм,
Килмәсәң, өзлегеп бетәм.
Син, син, син бар куанычым,
Шатлыгым һәм таянычым,
Галижәнап тамашачым!

Аннан соң сүз синең район башлыгы булып кыланучы Рәшит Шамкайга бирелде бугай.

– Әйе. Тотынды сөйләргә, теттерә генә, төрттерә генә син язганнарны. Әйтерсең лә, чын глава! Галәмәт килештерә. Тавышын да главага көйли бит.

«Быелгысы елны районыбыз хезмәтчәннәре бөртеклеләрнең һәр гектарыннан 28,7 центнер ашлык суктырып алдылар. Әйе, суктырып алдык. Суктырып алмасаң алып булмый».

– «Суктырып» дигән сүзне халык дәрәс аңлап утыра бит инде. Мәжбүр итеп яки ялганлап язып... Шулаймы?

– Шулай... Шамкай-глава дәвам итә:

«Кәраван белән дәүләт амбарларына 43,6 мең тонна ашлык озатып, йөкләмәләребезне 1,7 тапкыр арттырып капладык. Әйе, капладык, капламыйча булмый. Еллар авыр булуга карамастан, терлекчелектә аерым уңышларга ирешеп аттык. Әйе, атмыйча булмады, жәмәгать. Әйitik, үрчемне узган ел белән чагыштырганда, 3,8 процентка түбәнәйтү исәбенән туктаттык. Әле тагын да түбәнәйтеп туктатмый булмый. Бу өлкәдәге эшсездә сәнгәт эшлеклеләребезнең дә өлеше зур дип әйтер идем мин. Шуңа күрә без үзсезнең атаклы якташыбызны 3 кә 2 ковер белән бүләклибез.

– Ул әле 3 кә 2 дә түгелдер.

– Юк инде, 1 гә 1 ярым. Әйткәнгә туры килсә, кызык булмый бит ул. Рәшит докладын дәвам итә.

«Менә паспорты».

Флүрә ханымның артта көлүенә чыдар хәл юк. Ул:

– Ковёрны сәхнәгә чыгарып күрсәткәч, тамашачының күзен ача алмыйча, эчләрән тотып тәгәрәвенә чыдар әмәл юк иде, – ди.

– Тагын Шамкай нәрсә әйтә: «Калганын колхоз рәисе әйтеп бетерер», – ди.

– Мин идем бит бу очракта сезнең колхоз рәисе булып уйнаган кеше. Минем дә истә әле анда әйтелгән сүзләр: «Хөрмәтле колхозчылар, әй, тамашачылар! – дип башладым чыгышымны. – Рәхмәт сезнең Хәлимебезне шулай хөрмәт итеп, зал тутырып килгәнегез өчен. Без дә Хәлим белән горуруланабыз. Чөнки, ярый әле, ул бар. Ул булмаса, авылга кайткач, кемнән папирос сорар идең?

– Мин синең янга барып, папирос сорап алдым әле сәхнәдә, хәтерлисезме? Син бит үзгә тартмыйсың, ләкин уйнау өчен кирәк иде папирос.

«Ярый әле авылдашыбыз Хәлим телевизордан карарга, ул булмаса, телевизордан карар нәрсә дә юк, карыйсың инде, кайткач сорый бит, күрдөгезме, дип.

Хәлим ул эчми торган кеше, ну аның безгә эчүе кирәк түгел, безгә аның хәлен аңлап, ярты куюы кирәк.

Шуңа күрә без аңа ат бүләк итәбез, яхшы кешегә жәл түгел. Кайт, туган, атыңны күрерсең, утарда йөрер. Жәй көннәрендә кайт, безнең яклар матур, бер кайткач, күрәп китәрсен.

Тагын бер бүләгебез булып, жыр яңгырасын. Нәвәскәр булып, үзем башкарам».

– Син нинди жыр жырладың әле анда?

Арттан Флүрә ханым:

– Ак чәчәкләр кебек кар ява.

– Сезнең икегезнең дә хәтер бик яхшы икән. Кыендыр ул кайчакта. Үткән-беткән гаепләрегезне дә бер-берегезнең исенә төшереп торасыздыр?..

– Менә анысы берәз борчый, Алмаз дус. Ну, шулай да сабырлык дигән нәрсә дә бар бездә. Шул коткара. Сабыр төбә – сары алтын, диләр халыкта.

– Инде бу яшыкә житкәч, ул үпкә шикелле вак-төякләрне искә төшереп, канга тоз салудан өстен булырга кирәктер, шәт.

– Дәрәс әйтәсең, Алмаз жаный, – дип куәтләп куйды сүземне Флүрә ханым.

Аны бүлеп, Хәлим Бәдриевич, миңа юл күрсәтергә кереште.

– Хәзер уңга каерылабыз, ике йөз метрдан тагын уңга, аннан кисәк кенә сулга...

– Адашмабыз, Аллаһы боерса... күптән килгән дә юк, – дип тә әйткәләп ала. – Менә безнең аллеяга да килеп чыктык. – Күңелендә ниндидер рәхәтлек кичергәннән соң... трр! – дигән туктату тавышы чыгарды Хәлим абый.

– Менә безнең гүрнәчәбез шушы! Рәхим итегез!

Каршыбызда элеккеге кебек авылча салынган йорт тора иде. Мин инде, аларның үзләре сөйләве буенча әллә нинди купшы итеп житкерелгән йортны күз алдына китерми дә идем. Ләкин бу өй минем күңелемә, беренче күрдә үк ямьле булып күренде. Дәрәсен әйткәндә, табигатем шундыймы һәм дә авыл баласы булгангамы, шундый жыйнак өйләргә яратам. Менә бит ул нинди: каршы ягындагы рәшәткә эчендә кура жиләкләре сырылып пешеп утыра, тимер келәсен ычкындырып, як-ягыннан үтү өчен такта түшәлгән, ишек төбәндә – анда тар гына болдыр ясалган, бакча карап хозурланып утыру өчен эскәмиясә бар. Хет самоварыңны шунда чыгарып тастымалыңны муеныңа салып, тирләп-пешеп чәй эч. Бер карасаң, мондый бакчаң булуы жәннәт инде..

Болдыр тупсасына басып:

– Кешегә тагын ни кирәк?! – дип, кулларымны күккә күтәреп, күкрәк киереп, жиһанга аваз салдым.

– Алмаз жаный, өсләреңне сал, ял ит! – дип өстәп куйды Флүрә ханым, минем хисләнеп торуымны күргәч.

– Менә, әллә ни игътибарыбыз да житеп бетми торган бакчабыз шушы инде, – диде Хәлим абый, бакча уртасындагы түтәл өстендә калкып торган алагам озын алабуталарны тамыры-ниә белән өзеп. – Ә менә һавасы! Әйбә-эт!

– Өгез авылдагы без туып-үскән өйне хәтерләтә. Хәер, болай ук та түгел иде әле ул, сезнекенә караганда кечерәк тә булгандыр, мөгаен. Дүрткә дүрт метрмы шунда. Сезнең бит монда икенче этаж да бар, ахрысы – түбә асты.

– Әйе, миңа жайладык, язарга.

– Хәзер, чәй эчеп алырбыз. Плитә бар, суыбыз – кранда, электр – розеткада, ризык – өйдән, жиләк-жимеш, яшелчә – түтәлдә. Хәлим, бар әле, кыярлар бар микән, карлыган жый, кура жиләген күрдәк анысын, алмалар өз! Мин табын көйлим, ямегез!

– Монда килсән, шулай, тегесен эшлә, монысын. Ишеттеңме, Алмаз дус, әйдә, энә теге савытны ал, алма жыйрасың, мин – жиләккә...

– Хәлим абый, табигатькә чыккач, һәрвакыт, балачак искә төшә, синең дә шулаймы?

– Шулай. Менә безгә, кем булырга, ничек булырга кирәклегә бала вакыттан ук салынган. Адәм баласы кыенлыктар аша тәрбияләнә, авырлыктар күрәп ныгый, рәхәтлекләр белән сынала...

– Уңай шартларда үсеп, чын кеше булып булмый, дисең инде?

– Юк-ук. Менә кара, теплицада үскән помидор үсентесен генә табигый жирлеккә күчереп утырт – сула да төшә. Кеше дә шулай.

– Бала чакта бигрәк тә нык бирешә, әйеме?

– Шуңа күрә балаларны, менә шулай була күрмәсеннәр, тормышта төрлө хәлләр көтеп торырга мөмкин дип, чыныктырып үстерергә кирәк. Әлбәттә, аларны төрлө михнәтләргә төшерергә, бәлки, кирәкмәстер дә, ә шулай да, мисаллар белән, үз тормышыңда булган авырлыктарны, хәсрәтләрне сөйләп аңлату бик тә мәслихәт. Безне бит инде язмыш аз кыйнамаган... Әйтик, синең әтиң сугыш нужаларын кичергән, әниңнең тылда күргәннәре, әбиң-бабаларыңның язмышы, күрше-күләннең, авылдашларың...

– Дәрәс әйтәсең, Хәлим абый, хәзерге телевизор каналларындагы күренешләрдә мондый хәлләрне үз жаныңда кичерү мөмкин түгел. Кара инде, «боевиклар» күрсәтәләр. Атыш, кан коеш бара, ә карап утырган бала көлеп туялмый. Чөнки ул аның күңелендә авырту тойгысы, хәсрәт, кайгы хисе уятмый.

– Шул-шул!.. Безнең буын – ятимлектә үскән буын. Күпләребезнең әтиләре сугыштан кайтмады, абыйлары, бабалары чит җирләрдә ятып калды. Без яшәүнең, тормышның кадерен беләбез. Без рәхмәткә лаек булуның бәһасезлеген, ягъни кыйммәтен аңлыйбыз. Без гонаһның, каһәргәннең ачысын тоябыз һәм аннан куркабыз.

Менә минем шул исәптән, бала чактагы бер начар гамәлем истән чыкмый:

– Мәктәптә укыган чак. Укытучыбыз Аграфена апа такта янында акбур белән нидер яза. Мин кесәдән сыбызгымны алдым да сызгыртып җибәрдем. Укытучым миңа таба борылды да бармагы белән ишарәләп, кисәтү ясады. Ул кабат тактага текәлүгә, мин тагын көчлерәк итеп... Моңысында инде Аграфена апа кисәтеп тормады, килде дә кулымнан сыбызгыны тартып алды. Ай, ялгышлык эшләдем, дип уйладым шул чакта: бүген кичке якта сыбызгыны тотып, ул безгә төшәчәк. Өйдә минем кирәкне бирәчәкләр инде... «Үтерәчәкләр». Укытучы килгәнчә өйдән чыгып ычкынырга кирәк булып дигән уйга килдем. Ләкин кая? Чирмешәндәге туганнарга, ә ул безнең авылдан ике чакрым. Инде караңгы төшәп килә.

Кояшлы, хәйран гына жылы көзгә кич. Өстә бер төймәле чалбар, күлмәк, башта кепка һәм аякта бернәрсә юк – яланаяк. Караңгылык көчәя, курка ук башладым. Тугыз гына яшь бит әле, малай гына. Барам, барам, ә Чирмешән күренми дә күренми. «Адаштым микән әллә» дип уйлыйм. Әмма юлымны дәвам итәм. Ниһаять, берән-сәрән утлар җемелдәгәнә беләнә. Йөгәрә башладым. Авылга кергәч, чамалап, Бәдертдин җизниләрнең өен эзләп таптым, чөнки бер тапкыр әнигә иярәп, монда килгәнем бар иде.

Өйлөрөнө керү белән аптырап калдылар.

– Нишләп килдең? – диләр.

– Сезде сагынып килдем, – дим.

Әллә ни озак сорашып маташмадылар, мине табынга утырттылар. Аннан соң урынга яткырдылар.

Иртән уянып, тәрәзгә карасам, бөтен дөнья ап-ак кар. Авылга ничек кайтырга соң миңа?

Ул көнне жизниләрнең бозауларын күрше Хвостово авылы урыслары ябып куйган. Жизнинең малае Нуретдин белән без икәү шул бозауны алып кайтырга уйлаган идек. Ниләре артык, шуның белән мине киендергәннәр иде. Чыгып китәбез дигәндә, капчык белән минем киёмнәргә күтәрәп, Нәкыйп абыем килеп керде.

– Өһә, качкын малай монда икән! Өйдә, киен, – ди.

Чәй эчеп тормадык, кайтып киттек.

Өйгә кайтып керүбез булды... эни бирде кирәкне. Кыйнап туйгач:

– Нәкыйп, китер чабата киндерәсен, сәндәрә башына асам мин моны, – диде. Моны, ди бит, исемне әйтеп тормый хәтта.

Минем котылу юлы бер генә – каравыл кычкыру. Акырам бөтен көчемә:

– Үтерәлә-эр, асалар!

Урамда туктаусыз кешеләр йөрәп тора, ишетерләр, бәлки.

Шулвакыт дуслым Бәдәмша килеп керде. Өйдә чит кеше булгач, баланы кыйнау килешми бит инде.

Менә шулай булып алган иде бервакыт малай чакта.

– Шул турыда сөйләштек бит: михнәт күрмичә, яхшылыкның кадерен аңламыйсың шул.

– Без аны үз жылкыбызда татып үстек.

Шул вакыт Флүрә ханымның ягымлы тавышы яңгырады:

– Өй, сез анда, дөньягызны оныттыгызымы әллә? Чәйләрегез суына бит.

Их, кызып кына киткән иде бит Хәлим абый бала чагын сөйләп. Кешенең холкы шул вакытлардан ук формалаша – кабат кайтыр микән инде ул бу чорларга?

– Карале, сүзгә мавыгып, онытылганбыз икән шул. Өйдә, әйдә, әйдә!..

Чәй артында әңгәмә һаман шул турыда барды. Җиңел сулап куйдым.

– Өнинең йөрәгә ничек түзгәндер инде, бичаракаем. Ярый әле кыйнап кына калды...

– Алмазга теге сыбызгы тарихын сөйләдеңме әллә? – дип, тустаганның сыбызгыны сузган саен чәй ясый торды Флүрә ханым.

– Өйе, шул турыда...

– Сыбызгы тарихы гына түгел ул, Флүрә ханым...

– Бала чактан ук без эшләп үстек. Макаренко системасы дип әйтсәм дә була, әйтмәсәм дә, баланы тәрбияләүдә иң яхшы чара ул – хезмәт. Хезмәткә – хөрмәт, аны ярату!

– Мин дә кушылыым әле, Флүрә ханым! Дөньяда иң матур кеше – ул эш кешесе!

– Чыннан да шулай, Алмаз дус! Эш кешесенең бер гаебе дә юк бит аның. Ул эшли, аның начар эш кылырга вакыты калмый, әйе бит?

– Бу вакытта без, элбэттэ, айдалы гамэл кылу турында гына сүз алып барабыз.

– «Кем уйлаган шушы шаярулар, Синдэ кәсеп булып калыр, дип»... Бөөк Такташыбыз, дуствы Мокамай турында, күрше карчыгының этәчен суеп ашагач, язган моны. Фикер сөрөшөбезнең юнәлеше – кешенең яшыткан үк формалашуы хакында сөйлөшүдән алгарак күчтә бугай?..

Хәлим абый, минем әйтәсе килгән сүземне аңлап, малай чагындагы хәтерендә калган вакыйганы сөйли башлады. Бар бит ул аның, бар. Берәү генә дә түгелдер әле...

– Мокамайныкы кебегрәк шуклыклар бездә дә булды инде ул. Алай, кеше тавыгына кул сузуларга хәтле барып житмәсәк тә, алма бурлыгына керә торган идек. Ник, дуствым, әллә сез кермәдегезме?..

– Һэй, Хәлим Бәдриевич, булды инде, булды андый гөнаһлар... Гөнаһ кылганда, аның начар гамэл икәннен бик төшенеп бетмисең икән шул. Мин әле, дусларны жыеп, үзөбезнең кыяр бакчасына да һөжүм оештыра торган идем. Ну, соңыннан, әби кычыткан белән пешерә торган иде инде. Соң, уйлап кара, үз бакчаңны талатып, ашарыңа табында кыярың булмасын инде?.. Шуны уйларга башың житмәсен, э?! Жир тишегенә кереп китәрлек яман эшләр дә табын түрәнә менеп утыр... Этідән дә эләкте, әнидән дә, бабайдан да... Менә шулай, кайчагында «этлек» эшләр тә, тәрбияләндек...

– Син дә бик шук булгансың икән, Алмаз жаный? – дип әйтеп куйды Флүрә ханым, өстәлгә бакчасыннан өзеп кергән кыярларны куйганда. Йөрәгем өзәлеп киткәндәй булды. Кара инде, кирәк бит, вакытына туры китереп чыгарырга. Шул балачагындагы кыярың өстәл кырыенда утырган әби-бабам, эти-энием искә төшөп алды... Менә бит ничә елларга сузыла ул кылынган гөнаһ шомлыклары?..

– Нәрсәдер сөйләмәкче идек бугай, Хәлим абый, – дип әйтеп куйдым.

– Менә бер вакыйга... Гел әйтеп киләм: минем иң яраткан бәйрәмем Сабан туге булды. Ул турыда күп сөйләдек бугай инде. Ярышларда катнаша идем. 1952 ел. Чабышта катнашырга булдым. Минем кебекләр егермедән артык. Ә бүләкләр алдан килгән жиде малайга гына биреләчәк... Исәп, менә шул жиде малай арасына элэгү. «Марш!» дип кычкыруга – алга ыргылдык. Болай әйбәт чабам кебек, сулыш әле капмаган, ләкин алда жидәү, ә мин сигезенче генә. Жиденчәсе – дуствым Бәдамша. Мәйданга житәрәк, «әллә туктыйм микән инде» дигән уй керде – ардырды, тегеләрне узар хәл юк икәннен төгәл сизәм. Шулчак Бәдамша нәрсәгәдер абынып, тәгәрәп китте... Мин, моны күргәч, яңадан йөгерә башладым һәм... жиденче булып узып киттем. Ләкин Бәдамша да сикереп торып йөгерә башлады. Инде менә икебез дә бергә диярлек килеп життек. Миңа, жиденче кеше буларак, бер метрлы тастымал бирделәр. Шул вакыт тастымалыма Бәдамша килеп ябышты. Тарткалашабыз: «Миңа да миңа!» «Ул туктаган иде, мин егылганга күрә генә узып китте», – ди Бәдамша. Ул хаклы, элбэттә. Безне карап торган судья Нәбиулла абый гадел хөкем чыгарды: тастымалны урталай бүлеп, икебезне дә тигезләде, канәгать булып калдык.

– Хәзер ничегрәк хәл итәр иделәр икән мондый очракны?

– Ничек дип?.. Икесенә дә бүләк бирерләр иде. Ул заманнарда юклык,

хэерчелек... Дөрес хэл иткэн Нәбиулла абзый. Малайларны ныграк душлаштырган.

– Флүрә ханым, әйбәт фикер йөртәсез. Ә менә безнең чорда үткәрелгән Сабан туенда башкачарак хәлләр күзәтелә. Әйтик, жепкә тезеп куелган бүләкләрне күзгә бәйләгән килеш кисеп алырга кирәк. Бу уенга күп балалар катнаша – чират. Моңы оештыру тәртип белән генә барса бер хәл: әле тегесе әбисе белән алдан килеп тыгыла, әле икенчесе... Тәртипле балалар бу тәртипсезлектән елардай булып, чират торалар... Менә шулай: бер яктан, намуссызлык тәрбияләнә, икенче яктан, нәфрәт һәм үч тойгысы тамыр жәя. Алай гынамы әле, әйтик, әби кеше, күзгә бәйләгән оныгын кайчы тоттырган кулыннан алып уенчыктар, ягъни бүләкләр каршына килә дә: «Кайсысын кисәсең килә, балам?» – дип сорый. Малай булса: «Машина!» – ди инде ул, кыз икән: «Курчак!» – диячәк.

– Теге... элекке вакытларда бар да гадел иде дип әйтеп бетереп булмый иде, кәнишне. Әле шул, Сабан туенда булган хәлләрне сөйләсем килә. Ләкин «без менә шулай тәрбияләндек, менә шулай чыныктык, менә шулай Кеше булып формалаштык» диюдән тартынмыйм.

...Сабан туенда теге йөгерештән соң тагын ике ел узгач, суда йөзү буенча ярышта катнашырга туры килде. Әйе, андый ярышлар да уздыралар иде бездә. Миннән дүрт яшькә олырак Нәгыйм абыем бу ярышта ел саен катнаша һәм гел беренче килә иде. Ә ул елны катнашмады, сәбәбе – урта мәктәпне тәмамлап, кулына аттестат алу һәм шул шатлыктан берәз «кәеф»ләнеп куюы. Гаеп итеп булмый, унжиде яшьлек егетләр бит алар! «Бүген ярышка син барасың. Кара аны, сынатма. Әгәр беренче килмәсәң – менә!» – дип, йодрыгын күрсәтте.

Миңа башка чара калмады, тәвәккәлләргә булдым. Унбишләп малай басмага тезелеп бастык. Жәппәр күперенә хәтле йөзәчәкбез. Аңа хәтле өч йөз метрлар булып. Команда булуга, суга сикердек. Хәйран гына йөзәм икән: иптәшләремне берәм-берәм узып, алга чыктым. Инде беренче килүемә шикләнмим. Ләкин... Ләкин шул чакта Зыятдин исемле малай бакча башындагы куе куаклар арасыннан чыкты да, суга сикерде, шуннан, минем белән янәшә йөзеп китте. Аның бу хәрәмләшүен берәү дә сизми калды. Инде көчемнең бетеп баруы, ләкин йөрәктә ачу хисенәң тууы һәм дә үжәтлек дигән нәрсә барлыкка килү, миндә яна сулыш ачты. Күпергә житәрәк, барыбер алга чыктым. Судан гөрләтеп, өскә калыктым да беренче булып, күпер баганасына кулым белән чапылдатып суктым.

Нинди бүләк алганымны хәтерләмим. Әмма Нәгыйм абыйның чын күңелдән шатланганы исемдә.

Бүгенгә көндә йөзү ярышында катнашкан малай – Зыятдин, авылыбызның имамы, халыкка Хак Тәгалә вәгазьләре укый. Исәнә төшәрәдер теге вакытларны... төшәрәдер...

– Бик тирәнгә керә башладыгыз бугай, егетләр? – дип, көрсенебрәк әйтеп куйды Флүрә ханым, ишеге ачык бүлмәнең тышкы ягында савыт-саба юган жиреннән.

– Бер дә юк нәрсә сөйләшмибез бит, хатын, – диде Хәлим абый, аңа җавап йөзеннән. – Нинди эш йөкләсәң миңа, әйдә, әйт! Чәй эчәргә генә килмәгәнбездер бит.

Без урыныбыздан кузгалып, бакчага чыктык. Сүз һаман элеккеге темага эленеп калган бит.

– Хәлим Бәдриевич, Сабан туе ул байтак нәрсәгә өйрәтә. Күбрәк – әдәпкә, – дип башладым мин һаман шул турыда. Менә көрәш бара. – Инде батыр калу чоры. Әй, таптаналар, әй, бөтереләләр, мин сиңа әйтим... Әле берсенен авызы икенчесенен колагында, әле икенчесенекә беренчесенекендә... Янәмәсе, «мин бүген батыр калам, бүлэк машина миңа булып, ә иртәгә икенче мәйдандагысы – сиңа... Әйдә, интекмик, хәзер син жайлап кына егыласың... һәм шулай итәләр дә. Нигә газәпләнергә?! Халык жүләр түгел бит, күреп торалар хәрәмне. Ләкин берни эшли алмыйлар, батырны һөкемдар билгели.

– Ә, нишләргә соң? – дип сорап куйды Флүрә ханым, үзе дә Сабан туендагы бу хәлләрне күзәтеп торган һәм хәйраннар калган чакларын искә төшереп.

– Элек, – дип башладым мин сүземне, аңарга тирәнрәк аңлату өчен, басым белән. – Менә мондый кагыйдә бар иде. Әгәр бер көрәшче икенчесен ега икән, ул бил тастымалын ике кулы белән өскә күтәреп, халыктан: «Ризамы?!» – дип сорый иде. һәм дә берничә кабат. Халык риза икән, гөрләп кул чаба һәм «Риза! Риза!» – дип, тавыш сала. Менә син монда хәрәмләшеп кара инде – хур каласың килмәсә?!

– Мин көрәшче түгел, әмма кайда һәм кем тарафыннан булмасын, хәрәмләшүне женем сөйми.

Жә, ярап, күп сөйләштек бугай, миңа нинди эш йөклисез? Миңа ни тоттырасыз? Көрәкме, тырмамы, матикмы? Әллә суган жыйдырасызмы?

– Юк, юк, без сине эшләтергә дип килмәдек. Йә, өйгә кереп, ял итеп ал, урын эзер – һавасы саф, тыныч. Кирәк дип тапсаң, тирә-ягыбыз ямьле, табигатькә хозурланып кил! Шту син!.. Ояты ни тора, сине эшләтсәң...

– Бакчамны саткач, берәз тансыклаганмын, кул кычытып тора эшкә. Әнә суганыгызны жыясы бар, сабагы кибеп беткән.

– Каян күрдең әле аны үлән арасыннан?

– Күрдем инде, күрдем...

– Оят инде, чүп баскан бит...

– Жыеп алгач, табалсаң кәнишне, бәлки түтәлен казып та, тырмалап та куясың?..

– Юк, тырмаларга кирәкми, кәнтәр-кәнтәр калса жирдә, салкыннан, зыянлы бөжәкләр үлеп бетә, кар катламы да калыңрак ята.

– Белмәгән нәрсәсе юк икән бу Хәмзинның... – дип, Хәлим Бәдриевич кулыма көрәк китереп тоттырды. – Жире каты, суырып чыгара алмассың суганны.

Эшкә тотындык. Хәлим абый каралты-кура тирәләрен әйләнә. Хужа кеше бит. Бар нәрсәне барлый. Флүрә ханым, өй каршында, кура жиләкләре жыя, ахрысы. Күренми, ерактарак. Шуннан файдаланып, үзе булганда мактау килешмәс дип, хужа кешегә сүз кактым.

– Хәлим Бәдриевич, хатыныңнан уңгансың син! – дип куйдым, жиләкле якка ымлап. Хикәясен ерактан башлады:

– Кыяфәтем әллә ни мактанарлык булмаса да, байтак кызларның йөрәген яндырырга туры килде инде, яшерен-батырын түгел.

Үзең күреп торасың, чибәрлек мәсьәләсендә базар югары түгел минем. Шулай да төшөп калганнардан да түгел. Ләкин минем тирәдә йөргән кызлар бик матурлар иде. Әмма тормышымда хатыным Флүрәне очраттым.

Хәләл жефете турында сөйләренә өметем юк иде.

– Кайда?

– Театрда. Мине армиягә алганнар иде. Кытайга. Белмисездер, солдат булып та йөргән чаклар булды. Шуннан кайттым, театрда башкортлар спектакль куялар. Безнең директорыбыз булачак Шамил Закиров белән сөйләшөп торабыз. Яныбызга бер кыз килеп, берничә сүз катты да китеп барды. Бик чибәр кыз. Белештем: яңа гына университет бетергән. Әй язмыш, язмыш, диярсең. Кайтырга чыктым, нәкъ минем трамвай тукталышында тора бу. Очраштык бит. Шул күрешүдән соң ул озаklamый Кол Шәриф дигән авылга укытырга китте. Әмма икебез арасында хатлар йөрөп торды. Бер елдан соң кайтты. Өйләнештек. Ике кыз бала үстердек. Хәзер дүрт оныгым бар – малайлар. Якын алар миңа, сөеп туя алмыйм. Балаңның баласы балдан татлы...

– Оныклар бакчага килгәлиләрме?

– Килгән чаклары да булгалады. Түтәл таптап уйныйлар иде. Менә хәзер үстеләр: берсе университетны бетерде, төзелеш институтында эшли. Икенчесе – унынчы класста, бик акыллы, өченчесе – гел «бишле»гә генә укый торганы алтынчы класста – аның белән горурланам; төпчеге – әле укырга йөрми. Флүрәгә рәхмәт. Шулар белән мәш килә. Әнә, үзе дә бер чиләк жиләк тутырып, монда атлый түгелме?

– Нәрсә дисең, Хәлим?

– Сине мактап торам. Маладис, дим. Минем бәхеткә туган ул, дим.

– Ә нишләп соң Алмаз елый сыман? Күзендә яшь?

– Суган утый бит. Сабагы өзелә, кабыгы куба. Сизмисеңмени бакчага киселгән суган исе таралды? Минем дә күздән әче яшь таммакчы була...

– Алай булгач, читкә китебрәк торыгыз. Сүрелсен суган исе. Менә өйалды тирәсенәрәк... Алмазны монда апкилеп елатканчы эшлэтәләр, димәсеннәр тагы.

– Үзе сайлап алган язмыш... – дип көлемсерәде Хәлим Бәдриевич.

Без суган түтәленнән кырыйгарак күчтек.

– Артист хатыны булу жиңел түгел, әлбәттә. Көнләштергәли идегезме? Синең театрда гөрләп эшлэгән чагың, өйдә булырга да туры килми – гастрольләр...

– Булмый ни... Килеп тә әйткәләгәннәр. Ул: «Кайтыр әле!» – дип жавап бирә торган. Шулаймы, хатын?

– Әйе, алар сүзенә карап елап ятыйммы?

– Бик вакланып, көнләшөп йөрмәде, аннан кемгә кияүгә чыкканын да белә ул. Нәрсә, мин 25–30 яшьлек чакта кеше белән сөйләшмәскә, аралашмаска тиешме?..

– Әйе, Хәлим абый, кызлар да кызыга бит инде артистларга!..

– Әйтәм бит, без төшөп калган кешеләр түгел. Ләкин өйдә тыл яхшы булганда, аның бернинди зыяны, гаебе юк. Моңы мактанып әйтмим, мин хатын белән горурланам гына!

Аннары алар әни белән бик тату яшәделәр. Әни югыйсә коры кеше,

эмма Флүрә әнине соңгы сулышына хәтле әйбәт карады. Рәхмәт кенә аңа.

Хәзер менә олыгайгач, хатын, жәмәгать, дип әйтим инде, тагын да якыная, газизрәк була бара, туган шикелле. Авырый гына күрмәсен, йа Рабби Ходаем!

– Бигрәк каты мактап ташладың мине, Хәлим! Алмаз, әнә, һаман күз яшен түгә.

– Монда хәтле үк килә шул суган әчесе. Жиле шул яктан. Әйдә, түтәлнең теге ягына чыгып, эскәмиягә утырып, ял итик.

– Компот чыгарыйммы, Хәлим?

– Алмаз ни әйтә?

– Юк, кирәкми әле, сусамарым. Аннан соң, сусарлык эш тә эшләнмәде.

Утыргач, Хәлим Бәдриевич, яңа тема башлады. Белмәгәнә юк шуның.

– Суган, дигәннән – бик файдалы яшелчә.

– Яшелчә микән соң ул? – дип сорап куйдым мин, яшьләремне сөртеп. Яшелчәләренң берсенәң дә елата торган сыйфаты юк бит.

– «Лук – от семи недуг», дип әйтелә урыс мәкалендә. – Суган турында лекция укый башлады Хәлим абый. – Бу туры мәгънәсендә – чын дәрәҗәлек. Элек-электән күп авыруларны суган белән дөвәләп булганны кешеләр бик яхшы белгәннәр. Ул бик яхшы антибиотик, менә салкын тисә, суган ашарга кушалар. Ләкин чамасын белеп кулланырга кирәк – анысын да онытмаска...

Үзең беләсең, сугансыз аш – аш түгел. Һәм башка ризыклар да. Күп кенә мәгълүматларда «суган – яшелчә» дип әйтелә. Аның хәтта кабыгы да ашлама буларак кулланыла икән. Күптән түгел бер гәжиттән укыдым бу турыда. Нинди генә витаминнар юк аның составында!.. Кан тамырларын да чистарта икән. Эчтән шлакларны куа, ди. Ирләр өчен аеруча файдалы булуын әле кичә генә телевизордан тыңладым. Аның әчесе күздәге тозларны аккан яшь белән куганын сөйләделәр. Менә бүген нихәтле файдасын үзең дә тойдың бугай.

– Әй, Хәлим Бәдриевич, суганнан чыккан күз яше пүчтәк нәрсә, ә менә тормыш ачысыннан барлыкка килгән үксенүләр интектерә. Алар уйландыра, кабат-кабат хәтергә төшәләр дә жанны өшетеп алалар. Шулай түгелмени? Интегүләр... Менә беттем, дигән чаклар... Бәхил булыгыз, инде бүтән күрешмәбез, дигән уфтанулар, хушлашулар... Кайчагында: «Аллага шөкер, исән бит әле!» – дип куйган чаклар була.

– Авылым Олы Солтан турында тыныч кына сөйли алмыйм, инде менә 80 гә житеп, исемә төшкәндә, күңел тула, йомшара. Шулкадәр матур авыл – минем өчен ул Гавай утраулары белән бер. Андагы таулар, чишмәләр һәм, әлбәттә инде, урта мәктәбе! Гөрләп тора иде мәктәп, әле менә бала чагыма кайтасым килә. Авылда биш урам, биш бригада, һәр урам бала-чага белән тулган. Аларда бит уен җаме. Менә язмыш диген... Бөтенәбезнең язмышы бертөрле.

– Бөтенесе – ач-ялангач... – дип әйтәсең киләдер инде.

– Әтиләр юк, ләкин мин ачка интегеп үлгән балаларны хәтерләмим.

– Әтиң сугыштан кайтмадымы?..

– Өти минем гажәеп жор күнелле кеше булган. Мин Тукай шигырьләрен ятлаганда, эни мәрхүмә: «Синең этиең боларны яттан сөйли», – дия иде. Ул югыйсә – гади колхозчы. Шулкадәр шигъри жанлы кеше булган. Сугыш башлангач, жәй көне алып китәләр һәм Суслонгерга элэгә. Шундый жир ул – Суслонгер – жәһәннәм... Эни шунда бара, 41 нче елның кышында. Күрше авыл хатыны белән. Килеп төшкәч, эти шаккатты, ди. Ачуланган. 40 градус салкын бит әле, 41 нче ел – шундый була. Өй тулы бала, ничек, ни йөрәгәң белән чыгып киттең, ди. Мин моны әнинең каһарманлыгы дип атыйм.

– Мәхәббәттер ул?..

– Шулайдыр...

– Мәхәббәт булмаса, жиде бала тумас иде.

Менә шундый чаклар... Сугыш башланганда, иң олыбыз Мәхмүт абыйга унбиш яшь була. Сугыш аны да ала. 1944 елда нибары 18 яшендә Польшада танк эчендә янып үлә ул. Мин аның сугышка чыгып киткән ачык хәтерлим. Миңа дүрт яшьләр тирәсе иде. Ә менә хәтергә уелып калган. Арбага төялгән яшәтәшләре безнең өй турысына килеп туктадылар. Мәхмүт абый арбага утырып алдыннан кинәт борылды да йөгереп килеп, капка баганасын кочаклап елый башлады. Үксеп елый. Менә шушы күренеш бүген дә күз алдымнан китми. Бу аның үлемгә чыгып китүе булган икән.

Калган абыйлар кайсы колхоз эшендә, кайсы ФЗОдә, кайсы армиядә, ә без, кечерәкләр, мәктәптә. Әнигә үзенә генә тормышны алып бару авыр булгандыр, әлбәттә. Ләкин бу авырлык ил белән килгән иде.

Кырык бишенче елдамы, әллә кырык алтыдамы, авылда урта мәктәп ачылды. Безгә якынарак Олы Өшнәк дигән авыл бар иде, башта урта мәктәп анда булган. Ул янган да, мәктәпне монда, жидееллыкка өстәп салганнар. Мин укырга кергәндә урта мәктәп иде инде. Анда беренче көнне күргән хәлләрдән шаккаттым: гимнастёрка, тельняшка кигән абыйлар укыйлар. Миңа эни яңа чалбар, күлмәк тектергән иде. Төшке ашка кайтканда, бөтен жирем буялып, киёмемә тигәнәк, сырگانаклар сырышкан. Менә минем беренче мәртәбә мәктәпкә баруым шулай килеп чыкты. Ләкин мин мәктәпне чынлап яраттым.

Менә хәзер төрле фикерләр йөри. Колхоз турында да... Һәм башкасына да яла ягалар... Колхоз безне ачка үләргә бирмәде. Әлбәттә, әгәр дә син урлыйсың икән, закон бик каты иде. Безнең авыл район үзәге бит инде... Балаларны үзәккә чакырып, зур телем ипигә бал ягып сыйлылар иде. Октябрь, Май бәйрәмнәрендә өстәмә ашату кертелгәнә дә хәтердә. Әгәр колхоз булмаса, ничек яшәр идек?

Мин Хәлим абыйны бүлдереп, әйтеп куярга мәжбүр булдым:

– Менә хәзер замана әниләренең кайберләре «тормыш авыр», дип балаларыннан баш тарталар, имеш, психологик травма кичерәләр... Ә теге вакытта, сугыш чорында, ул травмалар булмады микәнни?

– Ничек булырга мөмкин?.. Безнең эни бөртеп шикелле кечкенә генә, ләкин...

Хәлим абыйның күңеле тулды, ахрысы, күзендә яшь күренде...

– Ул бит, ул бит гап-гади колхозчы, амбарда эшләде, кырда. Абыйлар

үсә тордылар, ат жигеп эшли башладылар, каникулда. Анда ат жигеп йөргән кеше буш кайтмый. Мин моны хәзер яшерми әйтә алам. Арба төбөндә тавыкка дигән булып берәр кило кайта тора. Үземнең тәжрибәдән чыгып сөйлим. Алтынчы классны тәмамлаганда унөч яшштә идем. Жәйге каникулга чыкканда, бригадир Лотфулла абый көтеп тора. «Быел ат көтә башлыйсың!» – ди. Мин аны хәзер кызык итеп кенә сөйлим.

Жәй көне – 5 бригадада 20 шәр ат, барлыгы 100 ат. Ике малайга! Соңга таба мин остарып беттем, авылга ат өстенә басып кайта башладым. Малкайларны жәй буе көтәсең. Аннары бәрәңге алу вакыты житә, ящиклы арба белән (алар һәр бригадада икешәр иде), дастанбайны амбарга ташыйсың... Һәр көнне нәрсәдер арба төбөндә өйгә кайта. Әйтәм бит, закон каты иде, курыксак та һәр көнне жаен таба идек.

– Карале, Хәлим Бәдриевич, тормышыгыз ничаклы авыр булса да, мин болай суган түтәлендә елап утырган шикелле булмаган икән.

– Әйттем мин сиңа, алынма бу эшкә дип...

– Ныклабрак тотынсам, тәмамлыйм инде бу йөкләмәмне. Жире бигрәк каты булып чыкты, суган әрчелеп чыга.

– Кул житмәгәнә шулай ул, бик килеп йөрергә туры килмәде шул.

Флүрә ханымның «Рәхмәт инде!» – дигән тавышы ишетелеп алды. Андамонда чәчелеп үскән укропны жыямы шунда...

– Хәлим абый, сөйлә син, сөйлә. Елый-елый булса да, тыңлыйм.

– Әйдә, алай булгач читкәрәк...

Без болдыр янындагы эскәмиягә барып утырдык.

– Ничек килеп эләктең син театр дөнәсына? – диюем булды, ул элдереп китте.

– Менә беләсеңме, безнең мәктәп, мин горуруланып әйтәм, Татарстанда билгеле белем учагы, анда безнең үзешчәнлек бик көчле иде, ягъни үзешчән сәнгать. Ул абыйлар, алар бит сугыштан кайтканнар, менә шулар уйныйлар... Без инде сәхнә кырыенда терсәкләрне терәп, боларны карыйбыз. Әле безне кичке спектакль-концертларга кертмиләр иде... Без көндөз түгәрәк калай мич өстенә, артына качып торып, кич тамаша башлангач төшеп, чыгып утыра идек. Равил Шәрәфи белән бергә үстек без. Ике генә ел безнең ара. Буй кыска иде минем – метр ярым. Шуңа күрә әллә кайларга кереп укып йөрергә уйламадым, Авыл хужалыгына бардым. Ярты ел укыдым да, читтән торып укуга күчтем. Татваленка дигән бер мәхшәр жир бар иде, итек баса торган фабрика. Парлы да, эссе дә, исле дә, пычрак та, тынчу да. Шунда эшлим, аннан институтка йөгерәм. Шулай эшләп укып, өченче курска життем. 61 нче елда театр училищесы ачылды. Мин әле целинада идем. Заводлардан мәжбүри жибәрәләр иде бит ул чакларда. Сроки тутырып кайткач, Мәсгут абый Имашев: «Әйдә, театр училищесы ачыла, сиңең урының шунда», – дип әйтмәсенме? Бардым. Эштән соң. Анда фәлән сәгәтгән, алтыга хәтле диелгән. Мин бишкә килгәнмен, 60 кешене карап чыкканнар иде. «Соңга калучылар юкмы?» – дип сорап торалар. Шунда биш минутка соңга калган булсам – беткән идем. Комиссия каршысына килеп бастым. Сарымсаков, Шәүкәт абый, Рифкать Бикчәнтәев, Фатыйма Ильскаялар утыралар. Кыяфәт әллә ни түгел, миңа хәтле кәргәннәрнең документларын жыялар, игътибарлары бик төшмәде миңа. Шулай да: «Йә, нәрсә әзерләдең?» – диделәр.

Мәйтәм:

– «Камали белән Жамали».

– Ярар, әйдә, сөйлә алай булгач, – диләр.

Сөйли башлаган гына идем, кире урыннарына утырдылар. Мин инде кызып китеп, образга кереп, әллә ниләр кылана башлаган идем... Жамали белән Камали сугыша бит...

– Чү, чү, арткарак кит! – дип әйтергә тотындылар.

Ярар, монысын сөйләп бетердем.

– Икенчесе нәрсә? – диләр.

– Мәсәл.

– Өхмәт Ерикәйнең «Авыл тирәсендә» дигән мәсәле.

– Укыйммы? – дим.

– Булды, житте, – диделәр. Рәхмәтен дә әйттеләр.

«Рәхмәт, бар кайтып кит!» – дип әйтәләр иде бездә. Шул хәтле борчылып чыктым аннан. Чыksam, коридорда алтмышлап кеше. Анда татар группасына 180 кеше килгән, өч көн бус алтмышар кешене тикшергәннәр. Кайсы елуй, кайсы көлә... Берзаман чыктылар: сигез кешене икенче турга үткәргәннәр – мин сигезенче. Өһә, мәйтәм, монда әле кыяфәткә карап тормыйлар икән. Шунда, икенче турга тагын да тырышыбрак әзерләнәргә кирәк дигән уй туды.

Беләсеңме, анысына да соңга калдым. Шулай да Ширияздан абый: «Жәләлов юкмыни әле?» – дип сораган.

– Монда, монда, мин килеп життем, – дидем.

– Бу юлы шигырьдән башла әле, – диде ул.

Шәүкәт Галиевның «Хупжамал» дигән шигырен сөйләп бетермәдем.

– Житте! – диделәр.

– Жырлый беләсеңме? – дип сорадылар.

Анда пианино була торган иде. Мәсгут абыйның әйткәне хәтердә: «Менә шушы кара клавиштан башла, – дип. Мин шундый кыяфәт ясап бардым да, шул кара клавишка басып, жырлый башладым. Тегеләр:

– Пианинода да уйный беләсеңме әллә? – диләр.

Жырлыйм:

«Тау башында балкый бер кала,
Ул кала Уфа дип атала...»

Монысын да кабул ителәр бугай. Этюд эшләтеп тормадылар, өченче турга килеп йөрмә, син кабул ителдең, диделәр. Документларны тегеннән алып монда китерүне үтенделәр. Авызымдагы ике китек тешемне куйдырырга куштылар. Беренче декабрьгә укырга килерсең, диделәр.

Кайткач, кечкенә абыйга гына әйттем училищегә укырга керүемне, әнигә әйтмичә тордым.

– Абый, – мәйтәм, – анда бәйрәмнән «берәр нәрсә» калмадымы? Мин институттан киттем.

Әни ишетеп алды. Абый:

– Әни, бу институтны ташлаган бит, – дип көчәйтеп әйтте.

Абый районда эшли иде, икенче көнне аны чакыртып китерделәр. Нәрсәдер әйтте дә...

Мәйтәм:

– Сүзләрегезне эрәм итмәгез!.. – Әни өметсезлек белдереп, кулын селтәде.

– Булган бу, беткән, – диде.

Аннары рольләремне күргәч, әни тынычланды. Тынычланып кына калмады, горуранып та алган чаклары булды: «Хәлимнең әнисе дип әйтәләр!» – дип.

Укуны яратып укыдым, бик яратып. Мин инде укыган вакытта ук, Академия театрында берничә рольдә уйнадым. Әле укытучыларым һәм Ширияздан абый: «Бер аягы белән театрда инде ул», – дип, шаяртып әйткәлиләр иде.

– Хәлим Бәдриевич, безнең язмышлар бертөслерәк булып китте бит әле. Син дә, мин дә, дигәндәй, югары уку йортыннан – Авыл хужалыгы институтыннан башлаганбыз икән. Механика факультетыннан.

– Мин дә... Шул, Карл Маркс урамындагы бинаның ишекләрен ачып-ябып, идәннәрен таптап йөргәнбез икән. Әле шул ук укытучылар, доцентлар укыткандыр. Начертательная геометриядән Туктамышев керә идеме?

– Әйе.

Без куллар чөпештек. «Нихәл, коллега?!» – диешкән булдык.

– Ләкин миңа, Алмаз дускай, ул институтны тәмамларга туры килмәде...

– Миңа да...

– 1961 елда Казанда театр училищесы ачылды да, минем күңелгә жен керде – шунда гына укыйсы килә бит, малай!

– Шул бер жен булмады микән инде ул, мине дә котыртты шул, шайтан. Үтереп, сәнгать каера! Мәктәпне бетергәч, Алабугадагы культпросветка керергә хыялланган идем. Әти документларымны сельхозинститут инструкторларына биреп жибәргән. Элек шулай жыеп йөриләр иде. Хәзер, шиш керәсең, акчаң булмаса, ә безнең заманда безнең кебекләргә авылларга барып, эзләделәр.

Курс ярым укыдым... Укыйсы гына килми. Ярты ел дәрәсләргә дә йөрмәдем. Әти миңа кулын селтәде, ахмак, дигәндер инде. Теләсә кайда эшләп, тамак туйдырырга туры килде.

– Ә миңа «Күк капусы ачылды...» – театр училищесы!

– Их, Хәлим абый! Шунда гына китәсем калган миңа да!.. Белмәдем... Үз көчемне бәяли алмаганмын...

– Сине анда «без вопросов» алган булырлар иде!

– Шулай, дисеңме?

– Һи!.. Ничек кенә әле!..

– Бергә сәхнәләргә ду китереп, уйнап йөргән булыр идек.

– Синнән зур артист чыккан булыр иде, – дип, безнең сөйләшүгә кушылды Флүрә ханым. Артистлыкка бөтен ягың килә...

– Әй, Флүрә ханым, Хәлим Бәдриевичкә житәме соң инде!

– Соң, Хәлим абыең особый матур инде!

– Рәхмәт, хатын, зурладың...

– Ник, әллә шулай түгелме? Мин сине берәүгә дә тиңләмим матурлык

буенча. Үзең ягымлы, мөлаем, ихтирамлы, талантлы! Мондыйларны жир бетереп эзләсәң дә табалмассың!..

– Ә, Алмаз? – дип кыстырып куйды минем исемне Хәлим абый. Ул да хатынына шулайдыр?.. Житмәсә, жырлый, баянда менә дигән итеп уйный, популяр – бөтен халык белә үзен.

– Анысын дәрәс әйтәсең. Безнең дус, дип тә өстәсәң, барлык сүзгә пичәт сугарга ярый. Өнә, нихәтле суганны йолкып, күч-күч ясап куйган. Эш рәтен дә белә, менә дигән егет! Түлкә менә бик елак булып чыкты. Бақчадагы суганны йолкытканга да елап утыра. Ярар, ярар, башка эш кушмабыз... Әйдә, тыкрыкка... матур жирләр күрсәтәм.

Хәлим Бәдриевич белән бакча аллеясы буйлап бардык та, чирәмле тыкрыкка борылдык. Юлыбызның бер ягын урман баскан; ә икенче ягында – очсыз-кырыйсыз бакчалар. Идел буйлап Казаннан хәтле килә бит ул.

– Хәлим Бәдриевич, бүгенге сөйләшүләребезнең бер жирендә кешегә ахмаклык эшләгәннән соң да акыл керә, дигән идек.

– Әлбәттә, әлбәттә, тәүбә итсә, үкенә белсә, ахмаклык кылган гамәленнән оялса... Менә мин сиңа дусларым белән «егетлек» күрсәтеп йөргән чакларымны сөйлим әле. Яшь чаклар... Иң якын дустым, бергә укып, бергә сөйләшеп, чөкөрдәшеп дигәндәй яшәгән (училище елларын әйтәм) Наил Шәйхетдинов булды. Бер телем ипине икәгә бүлеп дигәндәй... Икенчесе – Наил Әюпов...

Менә мин сиңа хәзер бөтенесен сөйлим, яме. Тик сиңең колак очлы, берүк яза күрмә, яме!

– Ярар, ярар, Хәлим абый, син әйткәч – закон! Телне тешлим, кулга сугам...

...Ничек язмыйсың инде? Боларның кәттә егет чаклары. Кем ялгышмаган да, кем әтәчләнмәгән. Хәлим абый үзе әйтеп тора: «Ялгышмыйча йөргән кеше – чын шәхес була алмый», – дип. Үпкәләмәстер. Хәлим Бәдриевич сөйләгәннәрдә гөнаһ дигән нәрсәнең эзе дә, төсе дә юк. Бары тик кызыгы һәм мәгънәсе генә бар.

– ...Без Шәйхи белән бергә укыган кешеләр, дип башта ук әйткән идем сезгә. Гел чакырып йөрдә ул мине авылына, ләкин кайтмаса сәбәпләр күп булды. Берзаман икебезнең дә ялыбыз бергә туры килде. «Кайтасыңмы?» – ди. Мәйтәм: «Кайтам». Самолётка утырдым да очтым. Ул вакытларда һәр район үзәгенә «Кукурузник»лар очып тора иде. Башта ук әйтеп куйды: «Лашман» дигән авылны беләсеңдер, бик зур авыл... Бездә кайткан-киткәннәрне белгән кеше юк», – ди.

Капкаларын ачып кердем. Кич житкән, ишегалдында бер кечкенә бала уйный иде. «Кайтты бит!» – диде дә, исәнләшү-нитү юк, өйләренә йөгерде. Өһә, мәйтәм, көткәннәр. Әти-әнисе белән исәнләштем. Мәйтәм, кайда ни? Сораштырам инде. Ул, диләр, утынга китте. Йә утынга, йә печәнгә алып китәләр, аңа ял эләкми, диләр. Менә ял вакытында нишләтәләр малайны? Ярар, чәй эчтек. Урамга чыксаң, Шәйхи машинада, утын төягәннәр, кайтып киләләр, барган көйгә сикереп төште бу. Кычкыра бүтәннәргә: «Отпуска беткәнче чакырмагыз мине эшкә, – дип. – Жәләй кайткан!» Күрештек.

– Ул вакытта әле һаман мавыгасыңмы «тегенәң» белән?

– Ә ул бар... Бар! Ышту син?! Менә хәзер шуны әйтәм инде. «Шәйхи, бүген клубка төшмек!»...

Августның урталарымы... тулган ай шундый матур... Өйләре авыл кырыенда, шуннан ук кыр башланып китә. Мәйтәм: «Әйдә, берәз авыз чылатыйк!» Әй, малай, берәз жиффәргәч, Ай тагын да матураеп китте, тулган, мин сиңа әйтим, безгә карап тора – саргаеп. Шунда ук бодай кыры – диңгез инде, иген диңгезе, ул чайкалулары... «Әйдә, – дим, – миндә «47» дигәнә бар». «Миндә дә, алып куйганы ларда, икмәк эченә», – ди Шәйхи. «Бүген, – мәйтәм, – авызны пычратмыйк, иртәгедән башларбыз...»

Кайттык, мунча ягылган, юынып чыктык, чабынып. Икенче көнне клубта – лекция. Әдәбият турында. Шәйхи дуслары белән таныштырды. Бер почмакта безнең үзебезнең түгәрәк. Лектор 20 нче, 30 нчы еллар әдәбияты турында чыгыш ясый. Әйбәт. Лектор, берзаман, халыктан сорый: «Сораулар бармы?» Мин бит инде бүген азрак кәефләнгән. Мәйтәм: «Бар! Футуристлар белән имажинистлар арасында нинди аерма бар? Кави Нәжмиләр белән Гадел Кутуйлар арасында?..» «Мин бу сорауга җавап бирергә хәзергә эзер түгел, икенче килгәндә җавап бирермен», – диде.

Бөтен зал безгә карады. «Бу нинди учёныйлар, шайтаннар?!» – дип уйладылар, күрәсең. Миңа шул гына кирәк. Хәзер мин монда герой инде!

Аннан соң гармун сорап алдык. Жырладык, биедек.

Шуннан, көн саен кунакта йөрттеләр. Клубка төшәр алдыннан чиратка куйдылар. Иртәгә китәбез дигән көнне озаталар, өчәр-дүртәр мотоцикл белән. Урман кырыенда мәжлес жыйганнар. Мәйтәм: «Биш-алты чиләк бәрәңге алыгыз!» Шәйхинең жизнәләре көлә: «Монда болай да житәрлек ашарга», – диләр. Нәрсә генә пешермәгәннәр... Шулай да, учак ягып, бәрәңге күмдек.

– Хәлим абый, бу өйләнмәгән чагыңмы?

– Юк әле, юк!..

Берәздән мәжлес башланды. Бөтенесе бәрәңгегә ташланды. Менә, мәйтәм, көлгән идегез...

Шундый матур итеп озаттылар. Малай, төшәбез авылга өч матай белән, шәп бит!

– Ә кызлар кая?

– Кызлар... Кызлар бар инде... Алар хәзер әбиләр инде.

– Юкка гына йөрмәгәнсездер инде?..

– Барые кызлар, барые, әле ул кызны озатып кайтканда, егетләр көтеп торае.

– Ә-ә, шулай дигән аны!..

– Мин сине Шәйхиләргә кәеф-сафа корырга гына кайткансың, ахрысы, дип уйлый башлаган идем.

– Кызлар чибәр!.. Әйтәм ич, егетләр көтеп торды, озатып килгәнне.

– Менә егет солтаны булдың хәзер минем алда!

– Матур озаттылар, бик матур!

Шәйхигә дә эшкә чыгарга кирәк инде. Әйдә, мәйтәм, киттек. Театр көтә. Бездә торысың пока?..

– Настоящий кеше икәнсең син, Хәлим Бәдриевич, хәзер йөрисең артык зыялы булган булып, олыгайганга микән?

– Яшылектәге кебек жилпенеп йөрүләр килешми инде бу яшьтә. һәр чорның – үз халәте. Шулаймы?

– Шулай.

– Бик мактап жибәрдең әле. Әюпкә кайтканны да сөйлим инде алай булгач. Настоящий егет булгансың дисең ич!

Ә миңа шул гына кирәк. Өстендәге курткасын салып, иңенә элде. «Көн жылытып жибәрде», – дигән була.

– Алтмыш өченче елны булдым мин алар авылында, икенче курсны бетергәч. Самолёт белән Мөслимгә, аннан Дөрешкә. Ишеткәнең бардыр ул авылны. Кечкенә – 20 генә өйле иде бугай... Авыл уртасында колач житмәслек имәннәр үсеп утыра. Этисе Галимулла абзый исән иде әле. Ул вакытта бал куялар иде бит кунак-фәлән килсә, дип. Әче бал. Һәм кисмәк белән тозлаган кыяр.

– Дару инде, дару!

– Дөрөс әйтәсең, Алмаз дус, дару!

Абыйсы каршы алды – майор. Исеме – Марсель. Көтеп торганнар. Мин ул авылны «сандугач оясы», дип атадым. Анда Моталлап дигән берәү бар иде, язучымы шунда... Авыл урман эчендә, дип әйттем инде, урман авыл эчендә дип тә әйтергә була. Утырып чәй эчтек, балны авыз иттек. Мәйтәм, әйдә, хәзер чыгыйк урамга. Урам дигәннәре шул бер кечкенә оч инде. Теге имән дигәнәмә менеп тә киттек. «Әюп, – мәйтәм, – алып кил әле теге әче балны графин белән, бау да тап. Күтәрәм мин аны монда, өстә тагын да тәмлерәк булырга тиеш ул. Алып килде, күтәрдек. Беренче көн генә әле. Ботакка утырып, әче бал белән ләззәтләнәбез. Ул бөтен тирә-якның матурлыгы, ул күкнең зәңгәрлеге, жәннәттең бер кырында торсын!..

– Менә монда, шундый вакытта бер жыр булырга тиеш! «Әюп, – мәйтәм, – мин «Кама бие туган як»ны жырлыйм.

Һәм жырладык та. Әюпның моңлы тавышына мин дә үземнең үзенчәлекле моңымны куштым.

Кич белән клубка төштек. Беләсеңме, егерме йортлы авылның клубы бар. Яшьләр дә шактый. Кәеф шәп. Шул вакытларда Харрас Әюпов унынчы классны бетергән булган. Еллар үткәч: «Ну, Хәлим абый, – кыланып та карадыгыз клубта. Авызыбызны ачып карап каттык», – ди. Мәйтәм: «Нишләп янга килмәдең? Ул чагында шигырь яза идеңме?» «Әйе, анда сезнең янга барырлык түгел иде», – ди.

Мин жырлаганмындыр инде, гармунда уйнаганмындыр, шигырь сөйләгәнмендер. Шулай бик матур башланды кунакка кайту. Бер көн чыгабыз клубка, ике көн, өченче көн... Галимулла абзый бал аерта. Мин печәнлектә урын-жир әзерлим. Шунда килде дә бер корт, шартлатып иренгә бәрде. Минут эчендә ирен ике мәртәбә калынайды. Хәзер какой клуб монда?.. Өч-дүрт көнне мин клубсыз гына үткәрдем.

– Авыл бәләкәй генә булса да, матур кызлары булгандыр...

– Кая минем анда кызлар карау кайгысы? Иреннәр нинди иде бит!..

– Хәзер кызлар үзләре ирен кабарталар, мода! Шул вакытта клубны бер әйләнеп кайтсаң, бөтен егетләр иреннәрен бал кортына чактырган булып иде.

– Көлмә, әле... Ул чагында миңа бер дә көлке түгел иде.

Менә шулай дусларда кунакта булынды... Агач башындагы халәт, ул яшьлек, аны бары тик ничек бар шул килеш кабул итәргә кирәк. Хәзерге акыл белән аңлап булмый аны.

– Әйдә, иртәгә сезнең Солтанга кайтыйк, концерт куярбыз.

– Юк, юк...

– Халык белән очрашырбыз...

– Кирәкми...

– Халкы юк, дисеңме, авылның?

– Югын да юк инде.

– Безгә шыгрым тулы зал кирәкми. Ник дәшмисең?.. Беткән синең агач башында дөньяга хозурланып утырырлык дәртле чакларың, Хәлим абый!

– Беләсеңме, Алмаз дус! Жан әрни. Авылларны бетерәләр... Милләтебезнең тамырын корыталар... Мин шуның өчен яшәдеммени? Мин шуның өчен артистлык миссиясен үтиммени?

Менә кара. Күптән түгел кайттым мин авылга. Үзем сәясәттән ерак торам кебек, рольләргә дә үзем өчен генә уйныйм сыман хәзер.

– Ләкин син жәмгыятьнең кая таба барганын әле генә ачынып әйттең – авыл бетә, дип. Элегрәк миңа мәктәбегездә күпме бала калганын өзгәленеп сөйләгәнең бар иде.

– Без укуыгандагы мәктәп юк инде, клубта өч бала укуыталар. Ул элек данлыклы Олы Солтан урта мәктәбе иде!

– Бу турыда уйланыңдыр бит?..

– Ничек уйланмыйсың? Мин соңгы вакытларда гына да ике мәртәбә кайтып килдем авылга, үкереп елыйсы килә...

– Ә бернәрсә эшләп булмый... Сине бу уйлануларсыз күз алдыма китерсәм, син жансыз булып чыгасың.

– Авылда кеше юк, урамнар – буш. Шимбә, якшәмбе көннәрендә күренгәлиләр икән... Яшьләр кайткалылар, ди. Ә алар авылда калсын өчен – эш кирәк. Эш булмагач, яшьләр тормагач... Әбиләрдән бала тумый.

– Мин синең күңелеңне, жаныңны актарам...

– Менә сугыштан соң, машиналар да аз иде, интегеп яшәдек, әмма авыл урамы бәйрәм шикелле гөрләп торды...

– Сине ни өчен бимазалыйм? Яндырам, көйдерәм... Син Мөдәрриснең шигъриятен яратасың, Зөлфәтнекен...

– Якташым Кадыйр Сибгатуллинны бик хөрмәт итәм, Рәшит Әхмәтжановны! Кадыйр, гомумән, ачылып бетмәгән шагыйрь.

– Әйе. Беркайчан да юк-бар шигърь укымыйсың син, Хәлим Бәдриевич, пүчтәк роль дип уйнаган спектакльләрдә дә характерыңны чыгарасың... Бар ул персонажларыңда сәясәт, әхлак, үзеңнекен тыгасың! Жаның борчыганны.

– «Диләфруз»дә мин үз сүзләремне керттем. Алар спектакльгә баттылар. Марсель Хәкимович: «Шәрәфи белән Жәләйдән башкалар үз сүзләрегезне кушмагыз – «отсебятина»ны! – дия иде. Мин кайбер урыннарда: «Кул чабулар кирәкми!» – дигәннәрне өстәп куйгалыйм. Күрше авылга килгәч, бәйләнергә исәпләп йөргәндә әйтелгән жөмлеләр дә бар: «Пычаклары булмасын», – диям Исмагыйльгә «Галиябану» спектаклендә. Шәкүр

характерындагы сүз инде монысы. «Эшләмисең, сугыш чыгарырга йөрисез, жиде мәртәбә чыгардың бит инде», – дигәч, «Алтысында бит аның үземне кыйнадылар», – дим. Менә шундый кыстырулар. Намуслы кеше кыйналырга мөмкин, әйеме, үземне кыйнадылар, ди бит.

– Авырган вакытыңны сорыйммы? Син ул авырып китүең белән безне куркуга салдың. Берзаман ишетәбез – хастаханәдә ятуыңны. Инде байтактан икән. Шамкайга әйтәм:

– Хәлим абый янына барып, хәлен белеп кайтканың юкмы?

– Юк, – ди.

Менә сиңа мә...

– Әйдә, – мәйтәм, – киттек. Сораштырып белештек тә күчтәнәчләр алып, яныңа бардык. Ятасың... Болай хәфалы төсләр чыкмаган йөзеңә. Елмаеп каршы алдың.

– Хәлләрең ничек, Хәлим Бәдриевич? – дибез.

– Хәзер, Аллага шөкер инде, – дидең дә авырый башлаганыңны баштан сөйләп киттең.

...Менә шул «Тәкъдир» спектаклен чыгарганда булды бу хәл. Сәхнәдә текә тау корылган бит инде бер жирендә. Шуннан төшәргә кирәк, яшьләр төшми шикләнебрәк торалар, мин, их, егетләр, дидем дә, баскан жиремнән шуып төшеп киттем.

– Син инде авылыгыз чемпионатында суга чумып өйрәнгән кеше, егетләнеп, башлап йөрисең һәркайда.

– Төшеп, ларх итеп утырдым.

– Режиссёр Алехандро йөгереп килеп житте. «Халим абый, Халим абый, мин сезгә аннан төшәргә кушмадым», – ди. Үзен гаепләү сүзе булмасын дип әйтүе булгандыр инде. Шул сүзне берничә мәртәбә кабатлады. Бәлагә батырмасыннар тагы, дигәндер.

Мин:

– Ничего, ничего, төкер сана! – дип китеп бардым. – Әй, берәр атнадан бетәр әле!

Икенче көнне карыйм – бөтен жир кара янган. Берничә көн үтте. Һәм мине бүлнисләргә йөртә башладылар...

– Врачлар консилиум жыеп караганнар дип ишеттем.

– Торып булмый башлады. Ахырдан әйттеләр умыртка дискалары кысылганын. Инде бүлнистә ятам. Анда начар авыру гына була күрмәсен, дип, барысы да курыктылар инде.

– Андый сүз чыкты халыкта.

– «Еладым», – ди артистыбыз Илдус Габдрахманов, бүлнистән чыккач. Мине «китә» икән дип уйлаган. Директорыбыз Шамильнең дә күзендә – яшь. Алар да куркыныч авыру дип йөргәннәр миндә.

Профессорлар бишәр, алтышар мәртәбә кереп карыйлар. Ятам. «Карап торып үтерәсез бит», – дим аларга. «Безнең специальность түгел», – диләр. «Менә берәү бар, ул кайткач карар» – дип чыгып китәләр. Кайтты теге, күрсәттеләр... Томографияне карады да: «Бу минем пациент, миңа китерегез!» – диде. Дүшәмбе көнне «Скорая помощь» машинасы белән алып киттеләр чакырылган хастаханәгә, театрыбызның баш режиссёры Фәрит Бикчәнтәев озата барды. Беләсәңме, кеше ышанмас, тактада ятам...

ниндидер тынычлык... мәрткә киткән кебек... Моңа хәтле гадәти караватта яткан идем... шул хәтле авыртып...

– Сине шулай тактада йөрткәч, куркытадыр да әле?

– Күтәрәп бит, күтәрәп. Хәзер бер көн үтә, ике көн. Камил Мөхәммәтович Зыятдинов икәннән белдем врачның. Килде, такта түшәлгән шул караватта ятам инде. Тынычлану бар... Уйлым, кайчан соң ул мине дөвалый башлар? «Ашыкма, Хәлим абый», – ди. – Тынычлан бер-ике көн». Шуннан бер дару бирә, икене, өчнө, бер заман сорый: «Авыртамы?» – ди. Аңлатып булмый: дүрт, биш, алты көн яткач әйттем: «Син безнең туганыбыз икән», – дип. Кода булып чыкты ул. Кода бабай шулай ук – Зыятдинов... Мотыйгулла бабай, Сәмәркандта һәм Бохарада укып кайткан зур мулла, башта Уфада Галия мәдрәсәсендә укыган. Шуның бертуганы – минем кечкенә абыйның хатынының әтисе. Менә бу аның улының малае. Алар әле әтисенен туенда минем Нәгыйм абыйга кунакка барганнар иде. Ул безнең туганлыкны белгән. Фәрит Бикчәнтәев тә әйтте аны миңа: «Хәлим абый, ул сезнең туганыгыз икән», – диде. Шуңадырмы, игътибар шәп булды. Камил Мөхәммәтович миңа күнегүләр өйрәтте: «Бу як белән озак ятма, икенче ягыңа әйлән, биш мәртәбә болай, биш мәртәбә тегеләй; селкен, селкен», – диде. Мин инде биш тә итәм, ун да итәм, егерме дә. Күршәдә өчәр ай яткан кешеләр бар иде. «Егетләр, бу бит безгә хәтле чыгып китә», – диләр. Һәм шунда, гөнаһ шомлыгы, ай ярым яткач, Камил Мөхәммәтович отпусмага китте. Аның урынына икенче кеше килде. Макаров дигән доктор. Киткәнче Камил әфәнде: «Хәлим Бәдриевич, ул әйткәннәрне эшләмә, мин әйткәннәрне генә үтә, дарулар бирсә алып кал, энә, чиләккә ташла. Ул сине операциягә үтетләрчәк. Әгәр алай әйтсә, чыгып китәм дип әйтегез. Сина операция кирәк булмаячак», – диде.

Берзаман театрдан таяклар китерделәр, таяк белән йөри башлады.

Шунда моңа хәтле эндәшми утырган Шамкай:

– Карале, Хәлим, врачлар арасында да бар икән дуслар-дошманнар. Әйбәт кенә тереләп килә торган кешене операциягә димлиләр, ә?.. – дип әйтеп куйды.

– Андый кешеләр булмаган мохит юктыр ул, Макаровлардайларны әйтүем, – дигән булдым мин дә. Үземнең эшләгән коллективларымны искә төшереп. Ләкин бу очрак кеше язмышына пычак белән керү, дип атала.

– Шулай көннәр үтә торды. Фәрит миңа тәржемә итәргә әсәр китерде, тик ятасың дип. «Фәрит», – мәйтәм, – мин бит Островский түгел, урында ятып язарга». Торып утыргач әйтәм инде бу сүзләрне. Беләсезме, бер караганда, бу этәргеч иде... Врач торырга кушмый, әле ятарга кирәк, селкенмә-нитмә, ди. Чыгып китүе була, өстәл кырыена барып утырам, кәгазьләрне ачып салам һәм тәржемәгә керешәм. Берсендә моның югалуы булды, мин язагына башлаган идем, әйләнеп килдә дә керде. «Мин сезгә нәрсә әйттем?» – диде дә бик каты русчалап сүгенеп чыгып китте.

Шуннан, ярар, тәржемәне бетердем, һәм Камил Мөхәммәтович кайтты. «Хәлим абый, торып кара, таякларыңны ташла, башың әйләнмиме?» – диде. Мин таякларны аңа тоттырдым да бүлмә буйлап атлады. Ул: «Хәлим абый, это чудо, молодец!» – дип, куанычын белдерде.

Камил Мөхәммәтовичка рәхмәт инде, әйтеп бетергесез. Ә менә сез шул авырган чакта килеп, мине бик шатландырдыгыз.

– Мин әле врачларга концерт та куйдым ул чакта.

– О-о! Алмаз дус, сиңа зур рәхмәт аның өчен дә. Соңыннан, сез киткәч, сөйләп туя алмадылар, медсестралар үзеңә полный гашыйк булганнар.

– Камил Мөхәммәтович та байтак карап торды әле минем чыгышны. Чыннан да, сине терелткән өчен бездән дә зур рәхмәт аңа. Олы жанлы, зур кеше, даһи доктор икән!

– Сезгә ул вакытта рәхмәтемне әйтеп бетерерлек түгел иде.

– Хәлим Бәдриевич, күзләреңдә күренгән шатлык тамчылары, аны миңа әйтмәсәң дә, жемелдәде. Мин менә шуны рәхмәтең дип кабул итәм.

– Ул турыда искә төшерүң хәзер дә күңелне жебетте. Югыйсә минем күзләр суган әчесенә генә бирешми иде, Алмаз туган...

Хәлим абый сөйләшеп торган жирдән кинәт торып, өйгә атлады. Нәрсәне искә төшерде икән?..

– Чардакка менеп төшим әле... – дигән була.

Шул арада Флүрә ханым килеп чыкты. Күршеләренә кереп киткән иде түгелме соң? Бакчаларында сөйләшкән тавышлары ишетелгәләде.

– Нәрсә, Алмаз жаный, Хәлим абың ташлап китте мәллә үзеңне, ялгыз калдырып?

– Түбәгә меним әле, – ди. – Биеклекне сагынган. Яшь чагында ат өстеннән төшмәгән, агач башында бәйрәм ясап утырган, ун метрлы вышкадан суга башы белән сикергән, әле күптән түгел генә Атлантик океан өстеннән Көнъяк Америкага очкан. Күңеленә кош канатлары үскән, күрәсәң. Түбәгә менеп китте.

– Нәрсә бар, нәрсә юк икәнән карап төшәргә уйлагандыр.

– Флүрә ханым, театр артисты булырга теләгегез булгандыр бит? Буй зифалыгы, йөз чибәрлеге, гомумән, Ходай сезгә матурлыкны, камиллекне жәлләмәгән. Ничек сезне эләктәрә алган ул?

– Миңа, Алмаз жаный, менә шундый Хәлим кебек артистның хәләл жефете булу да зур дәрәжә! Менә кара: кем әле үзең хатынын күкләргә чөеп мактый ала? Гел түгел, бик сирәк булса да, ишеткәлим, дуслары аша мине ничек сөйләвен. Фәнзаман Батталны бик хөрмәт итә иде ул. Зур язучы. Менә шул язып калдырган бер истәлегендә Хәлим белән сөйләшүен. Менә болай:

«Фәнзаман дус, син минем жефетемне – Флүрәне күргән кеше бит инде, әйеме? Әйт, чибәрме минем хатын?» – дип сораган ирем.

«Флүрәнең йөзе, килеш-килбәте генә түгел, ул пешергән өпчочмакларның, кыстыбыйларның гажәп тәмле булулары да искә төште шулчак. Ирләр сүзенә катышмыйча, тавыш-тынсыз гына кухня белән зал арасында табын бастып йөрүе дә күз алдына килеп басты. Шуннан соң ихлас күңелдән әйттем:

– Гажәп чибәр дә, бик уңган да сиңең жефетен!

– Менә шул-шул! – дип очынды Хәлим. – Хәзер әйт: гүзәл кызлар ямьсез кешегә кияүгә чыгамы? Ту ты, брат! Әле ул теге чакта, син белмәгән чакта, кашыкка салып йотарлык иде. Нинди генә егетләр бөтерелеп карамады янында! Мине сайлады! Менә шул зат гомерем буе күземә карап тора,

сөөнө-сөөнө миңа хезмэт итэ, миңа сәламәтлек һәм уңышлар теләп, намаз укый. Димәк, чибәр кеше мин!»

Мин яши-яши Хәлимнең бу сүзләренең дәрәсләгенә ныграк ышанам. Чөнки аның әлеге жөмлөләрне ялкынланып әйтүе үзенә карата да минем тарафтан кайтаваз сыман кабатлана. Жанымда шулай, канымда шулай. Һәм күңеләмдә, һәм тормышымда.

– Сезнең язмыш мизгелләрендәге чаткылар, Фәнзаман ага әйтмешли, миндә дә туып алдылар. Әйтик, пешерү сәләтенә соклану фәкыйрегездә дә булды. Чыннан да, Флүрә ханым, синең эремчек пирогларыңны авыз итү миңа да тетәде. Телеңне йотарлык! Ә инде синдәй чибәр кызларны мактап язган жырларның берсендә Хәлим абыйның «кашыкка салып йотарлык» дигән сүзләр очрый.

...Таныш булайк, исемем Алмаз,
Каушадым бугай берәз...
Бездә кызлар шундый матур –
Мактарга сүзләр бик аз!.. –
Бездә кызлар, әйтерсең лә,
Кызарып пешкән балан –
Ярты кашык балга манып,
Кабып йотардай булам!..

– Син әле, Алмаз жаный, ярты кашык балга манып, дип жиппәрәсең... Кызларның чибәрлегенә өстәмә төс кертәсең.

Теге артист булып китәсе килү кызыксындырмадымы, дигәнәң берничә сүз әйтим әле. Алай бик очкынландырмады ул мине. Артист хезмәтенә авырлыгын күрәп яшәдем. Авырлыктан куркып әйтүем түгел. Бер гаиләдән ике уртача артист чыкканчы, бер бөөгә бик әйбәт. Ул, әлбәттә, Хәлим иде! Аннан соң мин бит артистлыкка да укымадым, университетны филолог буларак бетердем. Әйбәт студент булып саналдым, дипломның кызылын бирделәр. Кияүгә чыкканчы мәктәптә укытырга өлгердем, сукурлар китапханәсендә эшләдем. Хәлим әйтмешли: «Тыл көчле, нык булырга тиеш!» Менә шуны намус белән үтәдем шикелле.

Артистлар белән бик дус яшәдек, кайберләре белән йөрешә идек. Әле Дилүс абый Ильясов гаиләсә безне балыкка алып бара иде. Юл уңаенда йә базарга, йә кибеткә кереп, чәй, бәрәңге, тоз, ипи алабыз. Чәйгә салырга карлыган яфрагы да өзгәләсәк, шәп тә була иде инде. Егетләр балык тота, хатын-кызлар казан тирәсендә кайнаша. Шулай итеп, барган саен диярлек балык шулпасы белән сыйланабыз.

Менә бүген дә шул вакытларны искә төшереп, балыгы булмаса да, кура жиләге, карлыган яфрактарын пешереп, чәй эчәргә жыйдым әле, – дип, учындагы бәйләмен күрсәтте.

Аннары Барый абый Әшрәпов белән бик дус идек. Без алар белән озакезлар Казанның Ватутин урамында бер йорт аша гына күршеләр диярлек булып яшәдек.

Барый абый чәчәкләр ярата иде. Үзе яшәгән ишегалдында кечкенә генә бер ташландык буш урынны ул бик матур гөлбакчага әйләндерде. Күз явын алырлык чәчәкләрне сөеп үстәрде. Казанда үткәрелгән чәчәк

күргәзмәләрендә әллә ничә тапкыр призывы урыннар алды. Шәһәрбезнең иң оста чәчәк үстерүчесе дип, телевизордан мактап сөйләделәр үзен.

Әйе, санный китсәң, бик күп булдылар алар безнең күңелбезгә яткан матур гаиләле артистлар. Хәлим шулар белән аралашырга барганда, мине үзеннән калдырмады. Рәхмәт аңа. Өнә, чормадан төшкән, үзе килә.

Кулында калын китап – Галиәсгар Камал театры турында. Күрәсәң, шактый элек чыккан экземпляры – бик иске. Кулны кысып, миңа тапшырды.

– Мондыйны син бер жирдән табалмыйсың, – ди. – Бүлөк!

Безнең нәрсә турында сөйләшеп торганыбызны ишетмәсә дә, ялгап китте.

– 1968 ел. Без Чиләбе шәһәрәндә гастрольдә. Бу шәһәрдә атаклы «Солёное озеро» дигән зур күл бар. Монда спортчыларга суга сикерү буенча ярыш үткөрү өчен ун метрлы вышка тора. Без шунда коенырга, кызынырга йөрибез. Мин барган саен шул вышканың өч метрлысыннан да, жиде метрлысыннан да сикерәм. Әмма ун метрлыга ук күтәрелгән юк. Шүрлөтә.

Бер көнне Марсель Сәлимжанов, Шәрәфи, Тажи, Дунай, Әзһәр Шакиров иртүк шул күлгә киттек. Көне буе комда ятарга исәп. Бераздан Марсель Хәкимович: «Хәлим Бәдриевич, сине суга сикерергә ярата, диләр. Өнә шул ун метрлы вышкадан сикерә аласыңмы?» – дип сорап куйды. «Сез нәрсә?! Минем әле яшисем килә», – дидем. «Алайса, синең турыда арттырып сөйлиләр икән», – диде дә сүзен бетерде. Ул көнне режиссёрыбызның кәефе шәп иде. Юмартланып китеп, шундагы жәйге кафега чакырды. Чүт кенә тамакны чылатып алдык. Янәдән пляжга чыктык. Марсель Хәкимовичның бая әйткән сүзләре искә төште. Мин, тәвәккәлләп, беркемгә берни әйтмичә, вышкага үрмәләдем. Нәм вышканың иң өстенә менеп бастым. Аска карасам... анда-а! Йа Хода! Шундый биек, башым әйләнәп китте. Котым очып басып торам. Астан караганда, алай ук куркыныч күренмәдә бит ул. Күземне йомып, икеләнәп басып торам. Аякларны урыныннан кузгатыр көч юк. Ниндидер кыштырдау ишетеләп, артыма борылып карасам, Марсель Хәкимович, алты потлы кеше, шунда кадәр үрмәләп менгән. Вышканың өстенә үк менмичә генә, баскычтан үреләп, минем аяктан кысып алды. «Кирәкми, сикермә!» – ди. Әгәр дә ул алай дип әйтмәгән булса, мин, бәлки, сикермәгән дә булып идем. Аның сүзләре минем үжәтлегемне генә арттырды. «Китегез, Марсель Хәкимович, комачауламагыз!» Ул аяктан тоткан килеш астагыларга кычкырды: «Карагыз, егетләр, мин аңа сикермәскә кушам, ишеттегезме? Алай-болай муенын сындырса, мин җавап бирим». «Китегез, алыгыз кулыгызны!» – дим. Күземне йомып, шактый басып тордым. Артка юл юк, ниһаять, Аллага тапшырып, түбәнгә очтым. Гажәп! Төшәм, төшәм, һич төшеп житеп булмый. Үтсә, нибары ике-өч секунд вакыт үткәндер инде, әмма ул миңа бик озақ булып тоелды. Суга төшеп житеп чумдым да шундук калкып та чыктым. «Күрегез, янәсе, мин исән!» Барысы да, билдән суга кереп, ул-бу булса, коткарырга дип эзер торалар иде. Минем баш күренгәч, шаулап кул чабарга тотындылар. Мин балачакта гел сикереп күнеккәч, суга сикерүнең техникасын бераз чамалый идем. Шулай да, бу сикергәндә, бераз төгәлсезлек китте, минем аяклар чак кына арткарак бөгелгән булып чыкты. Ә алар суга кергәндә, тип-тигез булырга тиешләр. Мин бер мәртәбә чиркангыч алгач, тагын да шәбрәк

итеп сикереп, «класс» күрсәтергә теләдем һәм янадан өскә күтәрелдем. Бу юлы тыныч идем. Бөтен шартын китереп, тагын бер кат сикердем. Бу юлы ярыйсы килеп чыкты кебек. Баш режиссёрыбызга тагын бер мәртәбә «расходланырга» туры килде. Еллар үткәч тә, ул бу сикерүне искә төшереп сөйләргә ярата иде.

– Да-а! – дип куйдым мин аның тетрәндергеч итеп хикәяләвен тыңлап бетергәч. Үз алдымда исән килеш басып торган Хәлим абзыйның аяныч булып бетәргә мөмкин хәлне образлавы миндә куркыныч халәт тудырды. Ә шунда?.. Әгәр шунда?.. Берәр нәрсә булса?.. Күз алдына китерүе дә авыр... Аңа, бәлки, бу турыда сөйләмәскә дә кирәк булгандыр, әмма... Әмма ул, башта мин уйлап йөргән Хәлим генә түгел икән диешле булды!.. Бар икән йөрәк Кешедә, булса да булыр икән!.. Алай гынамы соң? Театрда хатын-кыз ролен уйнарга да житкән бит әле аның йөрәге. Хатын-кыз ролен! Хатын-кыз бит ул! Ай-яй!.. Пернельне!

Өллә ни уйлап, Флүрә ханым белән Хәлим Бәдриевич өйләренә кереп киттеләр. Бардыр инде, беткәнмени бакча мәшәкатләре!.. Мин янәшәдәге чиләкнең төбен өскә әйләндереп, дөп итеп, шуңа утырдым.

– Мольерның иң югары иҗат җимеше бит ул «Тартюф». Бу комедиядә әхлак әдәп, халык төшенчеләре шыплап тулган һәм алар шул хәтле оста итеп, ижади бөеклектә күрсәтеләләр.

Уйлап утырам: карале нинди эшкә тотынган (дучар булган димме?) Хәлим Бәдриевич?! Кушканнар, мәллә? Юк, ул аның язмышына туры килгән сынаудыр? Булдыра аламы аны Хәлим? Хәер, егетлек бар инде бу кешедә, бар! Ун метр биеклектәге вышкадан суга башы белән сикергәнне!.. Күпләрнең кыюлыгы житмәс иде әлеге классик әсәрдәге персонажны уйнарга, күпләрнең!.. Үз көченә ышанмаса, берәү дә башламас иде бу эшне, мондый хәтәр тәвәккәллеккә бармас иде!

Уйларымның очына чыкканчы, яныма ике чиләк тотып, Хәлим абый килеп басты. Сискәнеп киттем: «Нәрсәгә шул хәтле тирән кайгыга баттың?» – дигән төсле карап тора. Мәйтәм:

– Нишлибез?

Ул бер чиләген минекә төсле итеп, төбен өскә әйләндерде дә, суган җыярга кирәклеген әйтмичә, сөйләргә тотынды.

– Мин бернинди мактанусыз язмышымны бәхетле дип саныйм. Әле һаман театрда хезмәт итәм, Аллага шөкер. Төрле чак булды. Укыдым, хезмәтсез тормадым, үнөч яшәтән... Дөньяда иң зур бәхет – эшләү. Нинди дәрәжәдә, анысы – икенче мәсьәлә. Тик торырга тиеш түгел кеше. Мин күп шагыйрьләрнең шигырьләрен ятган белә идем. Зөлфәтнең «Язмышлар ярында», Рәшит Әхмәтҗанның «Ак канатлар» дигән шигырь җыентыгын, тулысынча, китаптан укымыйча сөйләп йөрдәм. Бу бит акча эшләр өчен түгел, күнел таләбем шундый иде.

– Ә менә театрга карата, Хәлим абый, син үзеңнең актерлык язмышын бәхетле язмыш дип саныйсыңмы?

Ул бу турыда тирәнрәк сөйләү өчен микән, утырып торган чиләген суган күченәрәк күчереп утырды да инде көеп кипкән сабакларны өзә-өзә сөйләргә кереште. Мин дә чиләгемне аңа таба шудырдым.

– Әлбәттә. Анда менә күп кеше зарлана. Миңа беркем дә Гамлетны

бирмәячәген белеп торам. Биргәннәрен намус белән эшләргә кирәк. Берәү дә синнән Шәүкәт Биктимеров, Ринат Тажетдинов талантын сорамый. Сиңа Ходай нинди сәләт биргән, шуны әйбәт итеп башкарырга кирәк. Мин үзем гел шундый булдым дип әйтүем түгел, шулай булырга кирәк.

– Нүжәли бер тапкыр да: «Их, шуларны уйнарга иде!» дигән теләк уянмады?

– О-о! Ничек уянмасын!.. Булды андый уйлар, булды. Минем Гогольдә уйныйсым килгән иде. Яратып әйтеп йөри торган сүзем дә бар: татар артисты ул кунак кебек, алдына куйганны гына ашый. Сиңа нәрсә бирәләр – шуңа канәгать булырга кирәк.

– Ничек инде?..

– Минем Гамлетны уйныйсым килә дип талашып йөри алмыйм инде мин... Нәрсәгә үзеңне үзең ашарга?.. Үзең туры килми торган рольгә?.. Бәлки, кайбер рольләргә уйнау кулдан да килгән булыр иде. Киләме, юкмы – анысын инде режиссёр белә – шуның өчен ул режиссёр да.

– Синәң үпкәләп йөри торган гадәтең дә юк бугай?..

– Юк, булмады. Болай үзәргә гына. Жиңгелчә генә. Ничек инде үзеңнең режиссёрларыңа үпкәләп йөрергә? Кирәкми андый нәрсә. Кирәк чакта яшереп маташмадым, турыдан бәрә идем.

– «Туры әйткән – туганына ярамаган», ди.

– Ничава! Күтәрәсең... Дөрөс булмаса әйтмисең бит аны.

– Безнең жәмгыятьтә туры әйткәнне бик яратып бетермиләр шул.

– Анысы шулай. Бу очрак жәмгыятьтә түгел, безнең эш барышындагы хәлләр. «Менә монда бас, хәзер – тегендә», – диләр. Син киресен эшләргә маташасың: «Юк, монда уңайрак», – дип. Барыбер үзенең эшли инде режиссёр. Күбрәк белә бит!

– Син шундый туры сүзле булгач, ошамаган роль бирсәләр карышкан чаклар булгандыр әле? Баш тарткан чакларың.

Ул нигәдер кулындагы суганын сабагында тоткан килеш, чиләгә кырыена бәрде. Өзәргә иде теләгә. Тегесе өзелмәде, ул бу хәрәкәттен тагын кабатлады. Чиерәк булды, ахрысы, сабагы кипкәнә жиңгел бирешә иде.

Мин аның бу кыланышын үземчә юрадым. Булгандыр, мәйтәм, булгандыр теләгәнән үти алмаган чаклары...

Ләкин Хәлим Бәдриевич башкачарак сөйләп китте.

– Анда баш тартып булмый... Син шул хезмәткә алынган. Менә бернәрсәне әйтим әле сиңа, теге «Тартюфны» кую турында. Ул бер состав белән эшли башлаган, нәрсәдер житмәгән. Яңа артистлар кирәк. Бервакыт сине режиссёр дөшә диләр. Пернель дигән ханымны уйнарга кушалар. Миңа: «Вот, хатын-кыз ролен уйнарга кирәк», – ди. Мәйтәм, сез нәрсә миңа андый роль тәкъдим итәсез! Юк, мәйтәм. Ул әйтә: «Пожалуйста, подумайте!» Шул безнең театрда уйнаган рольләргә караган. Минем кебек чибәр хатын-кыз кирәк булган микән инде аңа? Чыгып киттем, иртәгә очрашырга килештек. Миңа артистлар әйтә: «Хәлим абый, син шундый рольдән баш тартасыңмы? Сразу кереп әйт, уйныйм, диген!» – диләр. Һәм... шактый уңышлы уйнадым мин аны, макталдым. Анда хатын-кызны уйнаганда боргаланырга кирәк түгел, характерын бирергә, холкын күрсәтергә кирәк. Киләргә дә бәйләнә

ул, малайга да. Тамашачылардан берәү: «Я вас и так уважала, увидев спектакль, ещё больше понравились», – диде.

– Чыннан да, актёр өчен зур тәҗрибә инде мондый рольлар уйнау!

– Рольлар төрлө булырга тиеш. Бер нәрсә бар: мин бит инде Шәкүрләргә, хулиганнарны, тагын шундыйрак әллә кемнәргә уйнаган артист, әйткәнемчә, менә шунда да аларга яхшы сыйфат салырга тырыштым.

Мин Пернельне бик яратып уйнадым, характеры бик мыжык булса да.

– Халык телендә «Суган суфые» дигән сүз бар. Юк-бар сөйләп, ягъни суфиланып, кеше ышандырып йөрүчеләргә, соңыннан «төп башына» утыртып калдыручыларны шулай атылар бугай. Елатып, дисәң дә була. Әлбәттә, безнең түтәлдә сүз чылатып утыруыбыз моңа кагылмый.

– Бүгәнгә жәмгыятьтә Пернель булып бетәрсен...

– Әй-йе!

Хәлим абыйның «әй-йе» дигән сүзенә анализ ясыйсы юк, казына башласаң, тагын бер повесть язарга була. Бары тик тормыш һәм иҗат юлында кичергән кайбер вакыйгаларга гына тукталыйк. Мин аның Театр белән Колумбиягә хәтле баруына соклануымны яшерә алмыйм. Бу очрак та Хәлим Бәдриевичка һәм гомере буе хезмәт иткән Галиәсгар Камал театрына дан вә шөһрәт өсти. Сөзгә, хөрмәтләр укучыларыбыз, шул иҗади сәяхәтнең кайбер мизгелләре белән танышу кызыксыну уятыр дип уйлыйм. Шуңа күрә, Хәлим Жәләлов белән сөйләшүне аның бакчасында дәвам итәбез. Чөнки ул монда рәхәтләнеп чишелә ала, хисләрен бүсә, фикерен уртаклаша. Әле һаман чиләккә утырып, чистарта-чистарта суган жыябыз. Жыябыз дип, шул, бер-ике суган ыргытабыз да, биш-алты минут сөйләшеп алабыз.

– Очтыгыз инде океан өстеннән, – дип дәвам иттем мин сүземне.

– Атлантик океан өстеннән, – дип төгәллек кертте һәрвакыт конкретлык яраткан әңгәмәдәшем. – Испаниядән очтык.

– Португалиядән түгелмени?

– Юк, Испаниядән. Без Мадридта музейлар карап йөрдек әле.

– Ә-ә-ә... Сөз Мәскәүдән Мадридка очтыгызмыни?

– Әйе. Шуннан ундүрт сәгать соңгы пункт – Колумбиягә.

– Ундүрт сәгать, океан өстеннән. Океан бит ул! Менә шунда мәтәлеп төшсәң?.. Башыңа кердеме шундый уйлар? Андый чакта тормышыңны, үткән гомереңне башыннан бүгенгесенә хәтле уйлап чыгасың... – Мин бит инде Хәлим абыйның куркак жан түгеллеген болай да беләм, ә шулай да тагын бер мәртәбә тикшереп карыйсым килә. Шуңа күрә уңайсыз сораулар биреп, жанын корытам. Ә ул:

– Беләсезме, мин алай бик куркып бармадым. Без төнлә очтык. Океан күрәнмәдә дә... – дип, тыныч кына җавап кайтарды. Исе дә китми.

– Иллюминатордан күрмәдеңмени?

– Юк. Бик аста кала ул океан, без болытлар өстендә очабыз ла. Өстә! Болытлар океанында очабыз...

– Менә шунда нәрсә килә башыңа? Хәтеренә төшер әле?

– Барганда йоклап та алдык инде, – ди бу. – Анда әйбәт икән, әле берәз «чеметеп» алырга яраткан кешегә бар да бар, – дип тамак төбенә чиертеп тә куйды.

– Кит аннан! – дигән булып, сөйләмен кыздырмакчы идек, ул:

– Дуслар минем янга утырырга телиләр, миңа елышалар. Мин әле анламыйча, «кирәкми», дигән идем. Ачуландылар.

– Бушка бит инде ул, әйеме?

– Түләшле түгел, күпме телисең – шул хәтле!.. «Ничек кирәкмәсен!» – диләр артистлар. Баш тартканымны яратмадылар. «Син яшәрәк чакта андый түгел идең», – дип үчеклиләр.

Кәнишне, яшьлектә кисмәгенәң төбенә төшмичә туктамый идем инде, яшерен-батырын түгел. Мин ул зәхмәт белән араны 44 яшьтә өздәм, бөтенләйгә. Гомерлек бер үкенечем шул – иртәрәк туктарга иде.

Ярар, Хәлим абыйдан әллә ни шаккатырлык нәрсәләр сыгып булмады – океанга кереп чумса да, Жир шары кирегә әйләнә башлап, үзе Марска барып төшсә дә, нервысы нык икән.

Нәрсә сөйләтергә икән инде моңа, дип, аптырап торганда, үзе ялгап китте.

– Без анда «Тәкъдир» дигән спектакль алып бардык. Кальдеронныкы. Бу аларның бездәге «Зәңгәр шәл» шикелле милли әйберләре. Без бу спектакльне биш мәртәбә уйнадык. Уйлап кара: татар телендә биш мәртәбә! Әйткәннәр иде, анда һава ниерәк... сыегырак, сәхнәдән чыгасың, анда сулый торган жайланмалар куелган ике якта... Миңа аның кирәге булмады. Миннән көлделәр. Теге жайланма хәл кертә торган әйбер инде. Чөнки бездәй әллә кайдан килгән кешеләрнең хәле бәтә.

– Театр бинасы тау өстендәмени?

– Әйе, биегрәк жирдә... Мин ул вакытта шактый яшьтә – житмештә. Хәттә яшьләр түзә алмый иде ул сыек һавага. Океан өстеннән очканда да рәхәт булмады. Очасың, очасың, очасың... озак очу ялкыта бит. Мәйтәм, Казанда калган кайбер артистлар көнләшкәннәр иде, ә зерә!.. Анда без бу сүзләрне гел кабатлап йөрдек.

Менә шунда йөрибез карап. Бөтенләй икенче планетага эләккән төсле булдык. Ничек дисезме? Көндөз күләгә юк, чөнки аяк астында – экватор, баш очында – кояш. Гажәп!

– Кызык.

– Без бит монда чалкан ятабыз, ә анда – йөзтүбән.

Менә шундый сәер нәрсәләр...

Анда биш көн булдык, биш көнәндә дә – аншлап. Татарча уйнадык дидем бит инде. Бер көнне уйныйм... халык кул чаба... Ух, мәйтәм, шәп уйныйм икән. Кырыйда Искәндәр Хәйруллин тора... Ул – төп герой... «Хәлим абый, давай – давай дагы!» – ди. Баксаң... Монитордагы синхрон тәржемә сүнгән, халык шуңа кул чаба. Аннары берәздән тоташтырдылар. Барыбер спектакль шәп үтте.

– Шәһәр урамнарында йөргәнсездер әле халык карап?

– Кызлары чибәр! Тәннәре көрәнрәк.

– Шул кызларга гына күз төшереп кайткансыздыр инде?

– Халык, гомумән, матур! Анда булды ни... карнавал... Бөтен кеше урамда... И-и галәмәт!.. – дигәндәй итте, Флүрә барында сорауымны ишетмәмешкә сабышып.

– Аларның башкаласының исеме ничек әле?

– Богото. Шул карнавалда безне дә тартып керттеләр үз араларына.

Шәрәфи андагы мулаткалар белән типтерде генә. Гимнасткалары шундый хәтәр трюклар ясыйлар.

Беләсеңме, халык шул хәтле гади икән анда, елмаеп кына торалар, аралашучан, жылы хисләр, ачык йөзләр, киң күңеллеләр. Колумбиядә булулар бик зур һәм матур тойгылар калдырды. Аннан соң «Хан кызы Турандот» белән Кытайда гастрольләр ясап кайтылды. Лондонга, Финляндиягә, Төркиягә барылды. Менә хәзер Васильеводагы бакчага сәфәр кылдык, ниһаять. Суган жыеп утырабыз.

Хәлим абый кулларын минем иң өстенә салды.

– Бик кыстасам – рульдә, каршы килерсең. Һәм безне – кыйммәтле пассажирларыңны өйләренә кайтарып житкерәсең бар. Ә шулай да, аерым бер көн билгеләп, Флүрә апаң эремчек пирогы пешереп, кунакка чакырырбыз. Беләм, син ул «нәрсә» белән дус түгел. Минем шикелле кырыкны узгач кына акылга утырмагансың, безнең шундый чын гаилә дуствы булуыңа чиксез шатбыз. Шулаймы, Флүрә?!

– Шулай, Хәлим!

– Алай булгач, мин машинама әйтәм, кайтабыз, дип.

– Әйт!

Төялдек. Бакчадан өйгә нәрсә жыйса булган – барысы да артка төялде. Суган да онытылмаган – кабинага чыккан исеннән сизәм. Шуны чамалагандай, Хәлим абый, миңа карап:

– Без күргәннәргә сөйләсәң – суган ачысы пүчтәк ул, – дип куйды.

Барлыгы йөзгә якын роль, өч әкият-пьесасы, алты китабы, жиде тәржемәсе. Күпме шигыр ятланган, хикәя сөйләнгән концертларда, тантаналарда! Кайларда гына булмаган, утлар-сулар кичелмәгән!

Никадәр кеше холкына кереп, театр уйнап кара әле син! Акылдан язарсың... Ә менә үзең булып калу авыррак, чын кеше булып, диюем. Кыйблаңа тугры булып. Сине халкың, тамашачың күтәргән идеалыңа туры килеп.

Бүсәлдә Хәлим абый, ниһаять. Шунысы житкән. Миңа аның сөйләгәннәрен менә шушылай итеп язасы гына калган иде. Үзе укыгач, ни әйтер?..

Сез:

– Егетлеге бар инде, тайпылышлары дә житәрлек! – диярсез, микән?

Ә мин:

– Шунсыз Зур Артист булмый! – дип, баяныма соңгы ноктамны куям.

Лениза
Вәлиева

ХӘЯТ БАКЧАМ ЖЕТЕ ТӨСЛӘР ТУЛЫ...

* * *

Тел, тел дибез, милләт дибез, татар дибез...
 Купшы сүздән тыйнак гамәл артык юкса.
 Үткен телле, сүздә көчле без һәммәбез.
 Шулай инде: арта батыр орыш юкта.
 Әллә сөю, әллә язмыш: татарларда
 Түрдә кунак – урыс кияү, төрек кияү...
 Гадәти хәл, калыплашкан эзер аклау:
 Насыйбы шул. Нич килешми кеше сөйләү.
 Бәндә кылган гамәлләрне бәяләргә
 Хакыбыз юк. Тик шулай да булсын уң:
 Ишәйтәбез нишләп һаман башка кавем,
 Кайсы милләт вәкиле соң газиз улың?!

* * *

Намусы кушканча яшәгән адәмгә
 Тереклек итүе бик кыен заманда;
 Куштанлык – мактаулы, туры сүз әйтүче
 Әйләнгән вакытта иң соңгы яманга;
 Кулыннан эш килмәс кадерле кызына
 Берәүләр урлашып, йорт салган чагында;
 Әйтерсен, бар нәрсә, хәтта ки дөньясы
 Корылган дәвердә хәйләгә, ялганга;
 Әдәбең, әхлагың – искелек калдыгы
 Саналып, заманга яраксыз булганда;
 Башкалар күзәндә син кадим мулладай,
 Тик читтән таягың селкетеп торганда;
 Күнел бит (нишлисең?!) һаман да ышана
 Яманлык тез чүгеп, яхшылык жинүгә.
 Югыйсә ничә кат теленгән йөрәгем
 Төрелгән меңдә бер әрнүле ямауга.

Лениза ВӘЛИЕВА (1986) – шагыйрә, «Диңгездә йолдыз коена», «Хәят күгем» китаплары авторы. Казанда яши.

* * *

Аккан суга сал да сагышыңны
Күңеленэ, имеш, тынгы иңсен
(Бу халәткә түзми ташар дәрья),
Яусыз бирел, язмыш кабат жиңсен.

Туктап калды гүя барлык жиһан –
Мәңгелек кыш килде дөнъясына.
Сагашыла, ахры, бертуктаусыз,
Телем-телем килеп йөрәк сыза.

Юк, бу нокта түгел, беләм юкса,
Яссылыклар буйлап күчеш бары.
Күшеккән жан жылы тапмас инде...
Учларымда эри апрель кары.

Күчәреннән алып, бәллүр дөнъям
Тәкъдир үзе әллә атып бәрде.
...Өнме, төшмә – яшь томаны аша
Рәшә генә гүя атам кабере.

* * *

Күлдәвектә янә тамчы бии,
Жил чиертә ябык тәрәзәгә...
Уйларымны жепкә тезмәк булам...
Көзләр киртә буламыни безгә?!

Тамчыларга иярә дә хисләр
Күңел болытыннан тулып тама.
Елмаялар салкын иреннәрем.
Сөюемә сине юктыр чама.

Узган тантанадан калган тынлык –
Көз хакиме кабат жиһан тота.
Эчкә сыймас шатлык били жанны.
Ah! Быел көз мең язларны ота!

Жәйләремә алмаштырмас көзем –
Хәят бакчам жете төсләр тулы.
Бу халәтем юрыйм гомерлеккә,
Кулларыңда булсын мәңге кулым.

Кем син?!

Кем син?! Белмим! Әйтерсең лә ак фәрештә,
Йөзәсеңдер гүя бары күк гарештә.
Бары мизгел: жанны баса иблис уйлар.
Гөнаһларын күңел, белмим, ничек юар?!
Бер үрлисең күкләргә үк янган уттай,
Бер очасың жиргә таба аткан уктай.
Дәрья шаулап чайкалдырса корабыңны,
Жилгә каршы табасың син үз ярыңны.

Авыр уйлар кайчак каплый күнел күген,
 Көч-хәл калмый, кузгатырлык тормыш йөген,
 Туктаталмый әмма юлны кискән киртә –
 Баеса да кояш, ата яңа иртә.
 Жавап эзли диеп, жанга тынлык иңсен,
 Үз-үземнән кабат сорыйм: әйтче, кем син?!

* * *

Ахыргача!
Ахыргача барам.
Үз язмышым үз язмышын табар.
 М.Әгъләм. Соңгы чиктә

Офыккача, офыккача барам,
 Алсуланып, шәфәк чолгап алган.
 Без генәме галәм шау-шуыннан
 Арынып бер, кинәт тынып калган?!
 Гажиз күнел: байый инде кояш,
 Сүнәп бара дәрәя арьягында.
 Нәүмиз соң нурлары тирбәләләр
 Мәгърур дингез салкын сулышында.
 Офыккача барам, офыккача...
 Қолачлап бер йөзим дәрәя суын,
 Йә булмаса кулны канат итеп,
 Очып үтим жанның каршы ярын.
 Нич тыңлаусыз житен чәчләремдәй
 Сибелсеннәр күнел газаплары,
 Таралсыннар авыр уйлар жилдә,
 Дөрләсеннәр язык учаклары.
 Пакъләнсен рух, сафлансын жан, каләб...
 Ялкын теле – шәфәк алсуында.
 Янып күмер булган йөрәгемнең
 Көлен сибәм дәрәя суларына.
 Офыккача, офыккача барам.
 Яшәлмәгән гомер әле алда.
 Ярым саташулы бу төн үткән.
 Якты язмыш булып таң сызыла.

* * *

Жирне тырный туарылган аргамагым.
 Хәр күнелгә киртә буламыни?!
 Ирек даулап, өзә тезгеннәрен.
 Богау гына жанны тыямыни?!
 Киң даланы иңли, башын чөеп,
 Ефәк ялын иркә жилләр тарый,
 Май һавасы тула үпкәләргә,
 Нурлар чәчеп, язгы кояш карый.
 Шат уйнаклап оча азат тулпар,
 Чикләүләр юк жирдә аның өчен.
 Кысаларга кире кайтыр, димә,
 Бер татыса күнел ирек көчен.

Рахман Шәфигуллин

КАЧКЫН

БӘЯН

Аяк астындагы бәлә

Искәндәр аэропортка килеп житкәндә, Мәскәүгә баручы пассажирларны терки башлаганнар иде. Ул тиз генә теркәлү узды да, бинаның сул ягында урнашкан ресторанга кереп, аягүрә генә бер бокал шәраб эчте. Ләкин аның бу халәтен эчемлек кенә жиңеләйтә алырлык түгел иде. Самолётка кереп утыргач та, тәне дерелдәүдән, йөрәге чәнчүдән туктамады. Ул жизнәсен, сөйрәлчек хатынын сүкте – менә сиңа аяк астындагы бәлә, менә син иң якин дип йөргән кешеләрең ышан! Ничек итеп алар мондый пычрак адымга бара алды икән? Башка сыймаслык хәл бит!

Искәндәр очкыч күтәрелгәч, бер-ике сәгать элек булган хәлләрне онытырга теләп, ап-ак карга күмелгән басуларны, урманнарны күзәттә. Өнә химия заводларыннан кызыл-кара төстәге сөрәм катыш ялкын күтәрелә. Аннан ерак түгел – Ташкичү, Алмалы, Бондюг. Аларда да тормыш кайный булып. Төзелештә, завод-фабрикаларда хезмәт куючылар төшке ашка жыеладыр. Мәктәпләрдә дәресләр барадыр...

Бераздан очкыч болытлар эченә кереп чумды. Лайнер кайсы юнәлештә оча, нинди биеклектә – берни күренми. Бу очракта штурвал артында утыручы очучыларга жирдәге маяклар юнәлеш күрсәтеп бара. Өлбәттә инде, «акыллы» приборлар адашырга мөмкинлек бирми. Искәндәрнең генә таянычы, юнәлеш бирүчесе юк. Ул билгесезлектә торып калды.

Ниһаять, һава катламнарын кичеп, тиешле биеклектә күтәрелделәр. Зәп-зәңгәр күк, аста адаштыра торган болытлар йөзә. Кояш нурлары чамасыз салкын бушлыкны яктырта. Ләкин аның очсыз-кырыйсыз галәмне жылытырга көче житми. Ө бит кояшның вазифасы бу гына түгел: жирне жылыту, андагы халыкның, тереклекнең, үсемлекләрнең яшәешен тәмин итү. Бүген Искәндәр үзен кояш нурларыннан, аның жылысыннан мәхрүм ителгән жан иясә, дөресрәге бер мәхлук итеп тойды, тормышы

бүгөннән икегә бүленгәнән аңлап гажәпләнде. Моңа кадәресе билгеле, ә иртәгәсе көндә аны ни көтә? Хатыныннан китәчәк! Бу бәхәссез. Жизнәсе – кан дошманы. Аның белән дә ара өзелер. Әлфия апасы нинди карарга килер?

Искәндәр – гап-гади авыл баласы, эти-әниләре дә үз хезмәтләре белән көн күрә торган кешеләр. Авыллары зур елгалардан, урман-күлләрдән шактый ерак урнашкан. Жирләре – кирпич суга торган кызыл үзле балчык. Анда нинди иген үссен, ди?! Болыннары да ташка үлчим, биредә яшәү өчен шактый тир түгәргә туры килә. Аларның нәселләре тирә-юньдә хәллеләрдән саналган. Революциягә чаклы бабалары тегермән, умарта тоткан. Дуга бөгеп, чана ясап, ерак жирләргә алып барып сата торган булган. Ләкин яңа власть моның белән килешмәгән. «Барлык халыклар да тигез яшәргә тиеш» дигән сылтау белән мөлкәтләре алынып, байлык юкка чыккан. Өстәвенә, бабаларын «Совет хөкүмәтенә каршы контрреволюцион эшчәнлек нигезендә», биш елга төрмәгә дә утыртып куйганнар. Этисенә дә халык дошманы «көчеге» буларак, күп авырлыклар күргәргә туры килгән.

Искәндәр туган нигез бәләкәй генә өйле, каралты-куралы жир иде. Ипинең кадерен белеп үсте алар. Искәндәр абыйларына ияреп, мал-туар карарга булышты, бергәләп бәрәңгесен, яшелчәсен үстерделәр. Колхоз эшеннән килгән ашлык, очны-очка ялгап барырлык түгел иде. Шунлыктан этисе ата-бабалардан килгән һөнәрне сакларга тырышты. Ул – ат жигү өчен кирәк булган дирбияләрдән иң мөһиме – дуга бөгеп сату иде. Хакы әллә ни булмаса да, балаларга киём-салым алырга ярап куя!

– Дуга – жигелгән атка абруй өсти, – дип әйтә торган иде этисе. Шунлыктан ул ат дугасын үзенчә тәм табып эшли иде. Бу «жен» тора-бара Искәндәргә дә күчте. Бишенче сыйныфта укыганда ук, ул кулына ышкы алып, карама агачын жырлый-жырлый эшкәртә, бөгә торган булды.

Этисе сугыштан соң ферма мөдире, бригадир булган. Күрәсен, халык дошманы көчеге булу үсәргә мөмкинлек бирмәгән, соңгы елларда ул ветсанитар гына иде. Кәефе килгәндә, балаларына ат жигү, дирбияләрне ничек куллану хакында сөйләргә яратты. Ул эзерли торган дугаларның үз стиле, үз матурлыгы бар иде. Шуңа күрә халык теленә кергән «Галим абый дугасы» почётта булды. Яңа гына мыек чыгып, өлкәннәрнең тәмәке төпчеген ләззәтләнеп тартучы Хәертдин дә үзенең дәрәжәсен күтәрү максатыннан ат дугасын хәтта кызылга буяган, диделәр.

Искәндәр бу эшкә, бәлки, кабат тотынган да булыр иде. Ни әйтсәң дә, авыл яшәгәндә, аты кирәк. Аны жигү өчен дугасы булмый калмас бит. Яшьтән пычкы, ышкы, балта белән эш итү Искәндәрнең холкына йогынты ясамый калмады, билгеле. Мал-туарны, аеруча атларны якын итсә дә, солдат хезмәтеннән соң егет төзүчеләр институтына килде. Авыл баласын монда да көтеп тормыйлар икән, әйбәтрәк белгечлеккә урыннар юк, отличниклар кереп тулган.

– Менә нулевой цикллар, ягъни биналарның фундаментларын кору бүлегендә урын бар, анда кабул итә алабыз, – диде акай күзле, бөдрә чәчле

бер адәм. – Сүз унаеннан, бу белгечлекнең киләчәге зурдан. Миңа рәхмәт әйтерсең әле...

Бу бөдрә чәч дигәне фундаментлар белән шашкан фәннәр кандидаты Литвин булып чыкты. Студент елларында Искәндәр белән ару гына дулашып та китте. Баштарак Искәндәр, Казанны ташлап, авылга кайтырга исәпләгән иде. Тик күпкатлы йортлар салучы инженер булу теләге жинде. «Ошамаса, бүтән бүлектә күчәрмен, булмый калмас», – дип күнде, калырга булды.

Укулар кызык башланды. Группасында үзе кебек армиядән кайткан, бер күзен кысыбрак карый торган сипкелле Габделхактан кала, барысы да аз балл жыйган яшүсмерләр иде. Аңа да карамастан, кайберләре үзләрен һавалы тотта. Үзара сөйләшкәндә, сүгенү сүзләре дә кыстыралар. Төзәтү колониясеннән чыккан бандитлардан бер дә ким түгел. Шулай да десант гаскәрләрендә хезмәт иткән Искәндәр һәм стройбатта Кавказ егетләре белән аралашып әтәчләнгән Габделхактан берәз шүрлиләр дә иде...

Искәндәр шулай үзенең үткән гомерен барлап утырганда, дөрөсрәге, тормыш башын искә төшергәндә, сары чәчле, коңгырт төстәге форма кигән стюардесса Искәндәрне тамак ялгап алырга дәште.

– Юк, юк, рәхмәт, ашыйсы килми. Ә менә кофе эчәр идем.

Кыз тиз генә Искәндәрнең гозерен үтәп, кофе китерде.

– Ярты сәгатътән Мәскәүгә житәбез. Әзерләнсәгез дә була, – дип, стюардесса чаршау артына кереп китте.

...Абдул бик мировой егет булып чыкты. Андыйлар турында, «таш астыннан чыккан» яки «эт тә ул, егет тә ул», диләр. Армиядә алар ракеталар жибәрү өчен төрле тимер-бетон объектлар корды. Кулы эшкә ятып тора. Оештыру буенча да осталыгы хәттин ашкан. Яшьлек ничек кенә матур булмасын, дәрт чыгарып дөрләсен өчен ашау-эчү, шәһәрчә киём-салым кирәк.

– Стипендия акчасы бер атнага житми, аннан эти-эни пенсиясенә өмет итү – зур гөнаһ. Берәз укуга күнеккәч, шабашкага тотынмый булмас, – диде Абдул. Аңа итен-бәрәңгесен китереп торалар. Абдулның авылы Казанга терәлеп үк тора. Искәндәрнең исә туган жире еракта. Дөрөс, шәһәр милициясе бүлегендә эшләүче жинәсе акчасын, азык-төлеген кызганмый. Өстәвенә, башкалага килгән саен ресторанга алып барып сыйлый. Татарстан кунакханәсенең «Люкс» бүлмәсендә уздырыла торган «бәйрәм»нәргә дә кайнешен чакыра.

– Вәт яшәп тә куялар! – дип уйлый Искәндәр.

Салып алгач, жинәсенә теле ачыла:

– Менә институтыңны бетерерсең дә безнең бүлектә опер булып килерсең. Мин сине матур итеп яшәү серләренә өйрәтермен, – ди.

– Яшьлек бер генә бирелә. Житәкчеләр, сәүдәгәрләр урлый. Биебыз житкәннәрен тоттабыз. Зурракларын «зурлар» коткара, бушка түгел, әлбәттә. Ирек ул, кайнеш, акчага сатыла. Һәркемнең үз баясе куелган. Алтынга, затлы киёмнәргә чумган мул күкрәкле кибет, база директорлары белән сак булырга кирәк. Чөнки өстәгеләргә алар өләш чыгара... Өле

эшли башлаганда, бер кибеттә дефицит товарга юлыктым. Директорының койрыгына басарга теләгән идек, чибәр ханым өстәлгә коньяк, закускалар чыгарды да безгә дәште.

Ә без:

– Сөз нәрсәгә при исполнении ...эчәргә тәкъдим итәсез? Утырыгыз, акт төзибез! – дим моңа. Директорның керфеге дә селкенми. Өстәлдәге ризыкларны жыеп, каядыр шалтыратты. Без акт язып маташканда, бүлек начальнигы урынбасары майор Шульс килеп чыкмасынмы?! Без смирно бастык.

– Нәрсә, егетләр, нинди эшләр бетерәсез? – ди бу.

Аңлатып бирдек. Директорны җавапка тартырга кирәклеген әйттек.

– Дөрөс эшлисез, егетләр, шулай кирәк аларга. Акт язуны миңа тапшырыгыз. Киләчәктә кая барсагыз да миңа әйтегез. Киңәшле эш таркалмас, – диде майор Шульс.

Милициядә эшләргә уйласагыз, жирдән йөрергә өйрәнгез, абынып егылуыгыз бар. Аңладыгызмы?!

Бераздан майор сүзен йомгаклап:

– Әнә, Пензадан килгән мишәр хатыннары шәһәрне көнбагыш чүбенә күмделәр. Тикшерегез шуларны, салыгыз штрафын. Хәзергә житәр. Кругом – марш! – дип чыгарып жибәрде. Без, яшь лейтенантлар «остаз»дан дәрәс алдык...

Жизнәсе моны күрсәтмә итеп алган, ахры, тора-бара ул үзгәрде. миһербан-шәфкатың ни икәннен онытты... Ит һәм сөт комбинатларында эштән кайтучыларны тентеп йөдәтте. Көн саен аларга акт төзедә. Авыр эштә юк акчага хезмәт итеп, бераз итен-сөтен алып чыгучыларның гаилә бюджетларын тагын да киметте. Эшен Шульс белән киңәшеп башкара-башкара жизнәсенә погоннарында йолдызлары да эреләнде. Хәрәм кәргән йорттан иман качты. Апасы Әлфия гади бер хезмәтчегә әйләнде...

...Искәндәр йокымсырагандай булды. Ләкин жан ачысы аны кабат үткәннәргә алып кайтты. Ул студент булганда Премьер-министр Усманов сөрү жирләренә культуралы игенчелек төшенчәсен керттерде. Басуларда үскән бәләкәй урманчыларны, ағач-куакларны кистереп, сөрү жирләрен киңәйтте. Һәр йөз гектар жиргә бер комбайн, һәр хужалыкка ашлык киптерү агрегатлары, өсте ябылган ындыр табаклары булдыру максатын куйды. Колхоз рәисләре бу карарларны үтәр өчен көнне төнгә ялгап чапты, төзелеш оешмаларының ишеген шақыды. Ләкин зур күләмле эшнә аларгына башкарып чыгарлык түгел иде. Шәһәрләрдә сәнәгать объектлары төзегән, монтажчылар, эретеп ябыштыручылардан торган бригадалар якын-тирәдәге төбәкләргә шабашкага таралды. Шушы агымга Абдул бригадасы да кушылды. Ул үзенә урынбасары – прораб итеп, Искәндәрне билгеләде. Шабашка дигәч тә, эшләрен норматив таләпләр буенча үтәделәр. Абдул хезмәт хакларын гадел бүлеште. Удар вахта каникул вакытларыннан соң да дәвам итте. Уку хезмәт белән бергә үрелеп баргач, вакыт тиз узды.

Диплом алынган, Искәндәрне юллама белән Ак калага жибәрделәр, ә Абдул башлы-күзле булып, Казанда калды. Төзелеш идарәсенә әүвәл

мастер, прораб, соңыннан участок житәкчесе итеп билгеләнде. Әлеге оешма белән Василий Пузиков дигән үзсүзле кеше житәкчелек итте. Кеше сүзенә колак салмады, дан-шөһрәт өчен жанын бирергә эзер иде ул.

Бу хәл ноябрь башларында булды. Жирле табигый шартларны искә алмый торып, ул бер мөһим объектын нигезенә меңләгән кубометр бетон салдырды. Участок начальнигы Искәндәр Хәмзин бетон составына суыкка чыдамлык бирә торган катнашма кертелмәгән көе әлеге эшне башкаруга каршы төште. Ләкин аңа игътибар итүче булмады. Газеталар, радио-телевидение: «Василий Пузиков житәкчелегендәге идарә төзүчеләре ике тәүлектә берөзлексез ритмда фәлән кубометр бетон салып, монтажчыларга эш фронты булдырдылар. Бу – аларның Бөек Октябрь Социалистик революциясе көненә хезмәт бүләкләре», – дигән хәбәрләр таратты.

7 ноябрь көнне бәйрәм демонстрациясендә дә калын тавышлы хатын-кыз диктор рекордчыларны мактады. Алар хөрмәтенә «Ура!» тавышлары яңгырады.

Ике көннән салкыннар башланды. Бетон сафтан чыкты. Пузиков аркасында меңләгән сумлык зыян килде. Бу вакыйганы йомып кала алмадылар. Хәбәр турыдан-туры Мәскәүгә китте. Обкомның беренче секретаре төзүчеләрне жыеп, өстәлгә суга-суга сүкте. Ләкин беркемне дә хөкемгә тартмады. Василий Пузиков мыштым гына туган якларына шылды. Төзүчеләр яраксыз бетонны алып, аның урынына, Искәндәр Хәмзин әйткәнчә, саклык чаралары күреп, яңасын салды. Эш барышын күзәтергә фән кандидаты Литвин үзе дә килгән иде.

Тәүлек буга төзелештә булу Искәндәрне нык йончытты. Берәз ял итеп алырга ниятләп йөргәндә, Мәскәүдән әтисенәң сөйләсе Зөһрәбикә апасының үлеми хакында кайгылы телеграмма килеп төште. Беренче рейс тоткарлану сәбәпле, ул кабат фатирына әйләнеп кайтты. Керсә – өйдә музыка агыла, караватта жинзәсе белән хатыны Светлана бер юрган астында ята. Алар хәтта Искәндәрнең керуен дә сизмәделәр бугай. Диван кырысында майор киеме, кобурада пистолет. Искәндәр үз-үзен белешми, пистолетны алып, түшәмгә атып ук жибәрде. Агарынган майор Елдашев «эш»еннән бүленеп, Искәндәрнең аякларына тезләнде:

– Апаң, гаиләм хакына гафу ит! Берүк атып үтермә, – дип ялварырга кереште. Хатыны юрган астына чумды. Искәндәр үзен кулга алды шулай да:

– Моңысы апаны каһәрләгән өчен, менә моңысы миңа хыянәт иткән өчен! – дип, жинзәсенә иягенә сукты. Ә пистолетны юл уңаендагы чүплек савытына ыргытты. Бәлки, аларның икесен дә дөмектерергә кирәк булгандыр?.. Бәлки... бәлки... Шулай итеп, Елдашев димләгән Светлана белән дә, жинзәсе белән дә аралар тәмам өзелде.

Тозак

Мондый халәттә гади кеше югалып кала, нишләргә дә белми аптырап тора. Әмма Елдашев инде каешланып беткән мент иде. Ул милициядә хезмәт иткән чорда төрле хәлләрдән коры чыгу юлын өйрәнде. Бу юлы да берни булмагандай торды да киенде. Ачы итеп сүгенеп, Искәндәр сугып төшергән ике тешен кулъяулыкка төреп куйды, урамга чыкты, күкрәген

тутырып, хава сулады. Урамга атылып чыккан Искәндәрнең пистолетны чүплек савытына ташлап китүен ул тәрәзә аша күреп калырга житешкән иде. Кеше-фәлән күренгәнче дип, ул аны саклык белән генә алды да кире кереп китте. Бу вакытта, гадәттә, подъезд төбенә чыгып, дөнья гайбәтен сөйләп юанучы әби-чәбиләр, көннең бозылуына сыкранып, тыштагы мәхшәрне тәрәзә аша гына күзәтеп тора иде. Алар, әлбәттә, Светлана янына йөрүче жирән чәчле кәрлә милиционерны таний. Пистолет шартлавын да ишеттеләр. Бу хакта дус-ишләре белән гәпләшеп алырга да өлгерделәр, яналык шәһәр буенча таралды.

Төзелештә буяучы-сылаучы булып хезмәт куйган Федора әби милиционерның Света белән аралашуы турында Искәндәргә әйтергә жыенып йөри иде дә бит. Соңарды бугай. Әйе, чирне бит вакытында дөвалау хәерле. Соңга калдың икән, ул кешене аяныч хәлгә китерә. Яшь гаиләдә килеп чыккан афәт шуның мисалы. Елдашев фатирга кергәндә, өнсез калган Света әле һаман юрган астыннан чыгарга кыймаган иде.

– Тор, жебеп ятма. Миңа кофе ясап бир. Үзәбезгә мажара таптык, хәзер чыгу юлларын эзләргә кирәк, – дигән әмер бирде.

Авыр хезмәт күрмәгән матур буй-сынлы Светлана Елдашевка буйсынып, кухняда савыт-саба шалтырата башлады. Бераздан борыннарны кытыклап, бүлмәгә кофенң хуш исе таралды.

– Искәндәрнең ни кылачагын белеп булмый. Барына да эзер буласы иде. Пистолетта аның бармак эзләре, бусы бер! Хәзер аны эшкә барып «салдырасы»! Ә син поликлиникага чап, тәнендәгә жәрәхәтләрне күрсәтеп, справка ал. Искәндәрне утыртмыйча булмый, берочтан аңгыра апасыннан да котылырмын. Аннан икәүләп, тыныч тормыш корырбыз. Кызыбыз урта... Эштән киткән очракта да житәрлек мал тупладым...

Жиләк-жимеш, яшелчә базасында эшләүче Светлана хәлнең мондый юнәлеш алуына шатланды гына. Кыз чагында ук акча үзләштереп тотылганда, аны Елдашев коткарды. Әлбәттә, бушка түгел, тәне белән түләтеп. Бер-берсенә ошады алар. Шунлыктан милиционер киләчәктә дә «аралашып» тору өчен сөяркәсен кайнәшенә кияүгә бирде. Өстәвенә «оеткы» да салып. Аралашалар икән – туганнар аралаша бит, моннан кемгә зыян?

– Минем тәндә справка бирерлек имгәнү-фәлән юк бит. Искәндәрнең миңа чирткәне дә булмады, – дип, Светлана Елдашевның муенына барып сарылды.

– Анысы вак мәсьәлә. Хәзер булыр, – дип, Елдашев йодрыгы белән Светлананың күз төбенә сукты, берочтан кул кыры белән муенына да берне тондырды.

– Хәзер, матурым, марш врачка! Ә мин эшкә чаптым.

Милиция хезмәткәрләре яратып йөри торган ашханә каршында эчке эшләр идарәсе урнашкан. Шульс бүлмәсендә гадәттәгечә эш кайный. Елдашевны күргәч, остазы аңа бераз көтәргә кушты. Икәү аулакта калгач, Елдашев полковникка иртәнге вакыйганы сөйләп бирде.

– Ярый, кемдә булмый андый хәлләр... Иң мөһиме, ул сезне атып үтермәгән! Моңа шатланырга гына кирәк! Әйдә, сезнең исәнлеккә берәрне тотып куйык, – дип, рюмкаларга коньяк салды.

– Моңа охшаш хэл үземдә дә булды. Шулай берсендә сөяркәмнең Себергә дип киткән ире кайтты. Самолёт очмаган, күрәсән. Кiemнәрне алдым да аска сикердем, ярый әле икенче кат иде... Шуннан үземә сүз бирдем. Ирле хатыннар фатирына ни шагу! Әллә очрашу өчен урын беткәнме? Хәзер сүрелдем инде. Түтиләрне жай чыкканда гына «чеметкәлим». Планыңны хуплыйм, иначе яначаксың! Мин тиешле кешеләргә нишлисен әйтермен... Аңладыңмы?

Тегесе «Так точно!» – дип жавап бирде. Бу очракта кешелек сыйфатларын жуйган Елдашев Шульсның аягын да үбәргә әзер иде.

Майор остазы бүлмәсеннән кәфе күтәрелгән халәттә чыкты да үз почмагына сыенып, көндәлек эшләренә күмелде.

Ул арада Светлана поликлиникага барып белешмә алды. Ялы булуына карамастан, эшенә дә сугылды, кибеткә кереп, азык-төлек жыйды. Башка вакытларда подъезд төбөндә утыручы әбиләргә сәлам дә бирмичә уза иде, бүген исә ялагайланып, иреннән зарланды: «Юкка тавыш чыгара, эчеп кайтып, кул күтәрә. Кичә жәнжал чыгарды, – дип, күтәргән күз төпләрен, перчаткасын салып, кулларын күрсәтте. Яше чыкмаса да, елаган кебек артистланды. Керәшен әбие Федора туры сүзле, кырыс кеше иде. Ул Искәндәрнең иртән чыгып киткән, аннан милиция килүен, кыскасы, күрше фатирда нинди хикмәтләр булып ятканын ишетеп-күреп торган икән.

– Оятсыз хатын син, Светлана, сөлектәй гәүдәле Искәндәрне шушы кәрләгә алыштырдың, – диде ул.

Тәнзилә абыстай да күршесен хуплады:

– Аллаһы Тәгаләдән курык! Кызыңны үстерәсән бар. Ул да пүтсез булса нәстә эшләрсен?

Светлана әбиләрнең бу сүзеннән шүрләде. Алган әйберләрен дә эскәмиядә онытып, тизрәк китү аягын карады.

Фатирына кергәндә, дары төтенә исә әле дә ахыргача таралып өлгөрмәгән иде. Барып, форточканы ачты, жыелмаган урыннан Елдашевтан калган тир катыш одеколон исә килә иде. Ул дерелдәгән кулларын күтәреп, дога укыгандай итте.

– Йа Ходам! Кылган гөнаһларымны ярлыка!

...Аллаһы Тәгалә бу жиһанда һәрнәрсәне парлы итеп яраткан. Көн-төн, яктылык-караңгылык, мәхәббәт – хыянәт, фанилык – бакыйлык, яшьлек – картлык... Бик күп еллар шулай дәвам итә. Искәндәрнең этисе:

– Улларым, кызларым, тормыш корганда, белгән гаилә, ата-ана тәрбиясе алган кешеләр белән парлашыгыз. Мәхәббәт ул туачак нәниләрдә, – дия иде.

Дөнъялар үзгәрде. Апалары артыннан авыл егетләре дә күп чапты. Алабуга педагогия институтында укыганда, милиция мәктәбе курсанты, жирән Елдашев белән табыштылар. Кеше бит төс-кыяфәткә бик үк матур булмаса да, игътибары, максатчанлыгы белән кызларны карата ала. Әлфия дә Елдашевны шул сыйфатлары өчен үз итте. Өстәвенә, ул инде армиядә хезмәт иткән, ышанычлы ир-егет иде. Тик Шульс белән аралашу Елдашевның намусына юшкын утыртты. Ул нык үзгәрде. Ике бала әнисе буларак, Әлфия апасы бу юлы да ирен кичерергә булды.

Искәндәр өлешенә тигән көмешен урта мәктәпнең соңгы классында укыганда тапкан иде. Ул чакны алар авылында участок хастаханәсе

ачтылар. Шунда медучилище тәмамлаган кызлар эшкә килде. Егетләр шулар артыннан чапты. Клуб янәшәсендәге кызлар тулай торагында ут беркайчан да сүнмәде. Иртәгесен эшкә баручылар кай арада йоклап, хәл алырга өлгергән – анысын үзләре генә белгәндер.

Сылу гәүдәле, сары чәчле Ләйлә дә Рабига исемле тол хатынга фатирга керде. Искәндәр аңа бер күрүдә гашыйк булды. Беренче мәртәбә үбешү, наз, киләчәктә бергә булу планнары... Бергәләшеп, таң каршылау... Әле алда армия хезмәте булуга да карамастан, Искәндәр Ләйләгә хәтта өйләнергә дә эзер иде сыман. Ул солдат хезмәтенә киткәч, озак та үтми, Ләйлә башка егет белән чуала башлады, берәздән аны эшкә күрше авылга жиһәрделәр. Ләйлә шунда тормышка чыкты. Әлбәттә, бу вакыйгалардан соң Искәндәрнең хатын-кыз затына карата ышанычы какшады.

Искәндәргә читтән торып карар чыгарылды – бернинди гаебе булмаган кеше төрмәгә утырырга тиеш! Майор Елдашев белән Светланага шулай кирәк. Тыпырчынырга мөмкинлеге юк. Гаепләүчеләр дә, хөкем карары чыгаручылар да бер жепкә тезелгән, бер система кешеләре. Дөрәс, барысы да бозык түгел аларның. Тик бу очракта карга карганы яклый. Дәлилләре дә бар! Елдашев белән Шульс корган тозақ – үтемле алым. Аннан котылу чарасы юк.

Зөһрәбикә тутасын жирләү мәшәкәтләренә чумган Искәндәр боларны әле белми иде... Ул мәрхүмәне искә алу мәжлесләренә калырга теләмәде, жирләү йолаларын уздыргач та, поезд белән Казанга Абдул янына кайтты.

Чаллы белән Казан арасы ерак булмаса да, алар сирәк очрашты. Институтны тәмамлаганнарына да биш ел узып китте. Абдул үз йорты белән тора. Зөбәйдәсе аңа инде өч бала бүләк итәргә өлгергән:

– Эшкә чыгарга вакыты юк. Бала карый, ә мин һаман шабашта. Акча житәрлек. Бетә калса, хатын ашатыр. Ул бит духтыр кеше! – диде Абдул, хатыны белән таныштырып.

Ашап-эчеп алганнан соң, Абдул мунча якты. Шунда Искәндәр бәлагә таруы хакында сөйләде.

– Эшләр шәптән түгел икән, – диде Абдул. – Төп башына утыртканнар үзеңне... Аерыл да бирегә кил! Яңадан колхозларга йөрербез. Бәлки, төзелеш кооперативы оештырыбыз. Хәзер рөхсәт бит. Алдагысын вакыт күрсәтер...

Дуслар озак гәпләшеп утырды. Озатканда, Абдул Искәндәрне кочаклап: – Вәгъдә! Мин синең дустан. Ташлашмабыз, – диде.

Искәндәр, Казанга кайткач, «Кольцо»дагы телеграфка кереп, апасына шалтыратты:

– Беләм энем, беләм. Жизнән барын да аңлатты. Светлана үзе чакырып китергән, аннан, мәжбүриләп, урынга яткырган... «Искәндәрнең вакыты юк. Гел эштә, ә миңа орденлы төзүче түгел, ир кирәк», – дигән. Кулда тота белмәдең шуны. Жизнәнне балалар хакына гафу иттем. Светаны кыйнагансың икән, бөтен жире күгәргән, милициягә синең өстән жалу язган. Жизнән, жайларбыз, ди...

– Апа, бәгърем, син ни сөйлисең? Алар бит күптән ирле-хатынлы булган,

Кристина да жизнинеке. Мин моны хэзер генә аңладым. Ант, сукмадым мин аңа, сукмадым! Ничә ел бергә гомер итеп тә, иреңнең кабахәт икәнен аңламадыңмыни соң, алма апа? Акылыңа кил!

...Телефон өзелде. Искәндәр хушына килә алмыйча кабинкада утырды. Мул тормыш, кыйммәтле бүләкләр апасының күзләрен томалаган булып чыкты түгелме? Димәк, жизнәсе аны Светлана кулы белән зинданга тыга...

...Искәндәр Чаллыга кайткач, армиядә хезмәт иткән дустаны Мөнәвир, авылдашы Мөдәррис белән фатирыннан киём-салымнарын, документларын алып чыкты. Аннан Мөнәвирдә куна калды.

Мөнәвир шәһәр янындагы бер районның прокурорын йөртә. Ул инде шефы белән сөйләшеп өлгөргән икән. Эш сәгәте беткәндә, алар очрашты. Шофёр – житәкченең якын дустаны, сер сыйдыра белә торган кешесе. Ул аз ишетә, аз күрә һәм телне йозакка бикләп тота белергә тиеш. Мөнәвир бу асыл сыйфатларга ия. Әле моның өстенә өздереп, баянда уйный, жырлый да. Прокурор Мөнәвирне үз энесе кебек ярата. Бу очракта өлкән кешедән киңәш алмый мөмкин түгел иде. Искәндәр килеп чыккан бәла хакында сөйләде. Сугышларны кичкән чал чәчле ил агасы, Искәндәрне кызганды, әмма ярдәм итәргә вәгъдә бирсә дә, бу аның кулыннан килә торган эш түгел иде.

– Күндереп булса, Светлананың гаризасын кире алдырасы иде. Ләкин ул Елдашевның курчагы. Барып чыгармы икән? – дип, авыр сулап куйды. Болай булгач, Елдашев ике тешеннән башка берни югалтмый булып чыга. Гаиләсендә дә, эшендә дә кала... – Бу системада, энекәш, кыңгыр эшләргә хушланмыйлар. Ул бит барлык милиция исеменә тап төшергән. Инде мәгълүмат тиешле кешеләренә барып житкәндер. Хэзер эшне йомып калу җаен караячаклар. Кемнең яңа йолдыз, кемнең яңа дәрәжә аласы бар... Мәскәүгә хәбәр салсаң да, ул барыбер бирегә кайта. Синиң исбатларга дәлилләрен дә, шаһитларың да юк...

– Нәсих абый, нүжәли Искәндәрне коткару чарасы юк инде. Сөз бит данлыклы юрист, – дип ачыргаланды Мөнәвир.

Искәндәргә бу очрашу, яралы йөрәгенә тоз сибү белән бер иде. Ул түзмәде:

– Димәк, карга күзен карга чукумый, гаепсезләр төрмәгә утыра. Ә системага кеше язмышы не при чөм булып чыга, – диде ул үпкәле тон белән.

– Бигайбә, бу очракта шулайрак, энекәш, – дип, прокурор аларны озатып калды.

Искәндәрнең эшеннән язылган характеристика, дәүләт тарафыннан бирелгән бүләкләре дә ярдәм итә алмады. Аңа жинаять эше ачып, 5 елга хезмәт белән төзәтү колониясенә жибәергә дигән хөкөм карары чыгардылар. Тикшерү изоляторында утырганда да, этап буенча лагерьга озатылганда да, чыбыксыз телеграф буенча аны хәбәр – «маява» озата килде. Ул «мусор»ны кыйнаганы өчен срок алган гаепсез «зек» булып саналды. Югыйсә хатын-кызга кул күтәреп, срок алганнарга караш, гадәттә, начар була иде. Киләчәктә яхшы эшләр башкарырга, яңа завод-фабрикалар төзәргә хыялланган Искәндәрнең тормышы шушы мизгелдә тукталып калды. Аның икенче өлеше – сыналу башланды...

Читлектә

Кеше барысына да ияләшә, диләр. Хак сүзләр. Әле кайчан гына төзелеш идарәсе участогы житәкчесе иде, хәзер аны поезддагы төрмә вагоныннан чыгу белән талап үтерергә эзер этләр, эзмәвер сакчылар каршылый. Нидер ошамаса, чукмар белән дөмбәсләргә дә күп сорап тормыйлар... Барысы да шәхесне бетерү, аның рухын сындыру өчен эшләнә! Шул авыр шартларда чыдам, нык булырга кирәк. Ул ныклыкны каян алырга соң? Әүвәл Ләйлә хыянәте, аннан Елдашев – Светлана, Василий Пузиковлар... Иректә андыйлар меңгә бер булса, монда алар адым саен. Киләчәктә ничек яшәргә? Бу гарьлекне ничек онытырга? Әллә инде мордар китәргәме?.. Юк! Нәсел башында торган әби-бабайлар гафу итмәс! Бирешмәскә! Нык булырга кирәк! Бу уйлар Искәндәрнең инде ничәнче мәртәбә башыннан узды. Ышанырга кирәк. Дөрөслек өскә чыкмый калмас.

Микуньда тоткыннарны күчерү пункты урнашкан. Вагон-төрмәләр ил буенча килә тора. Андагы зекларны аерып, төрлө төзәтү учреждениеләренә – лагерьларга жиберәләр. Искәндәрне дә шахтёрлар шәһәренә – сугышка кадәр һәм аннан соңгы елларда да иң куркыныч саналган урынга озатырга булдылар. Анда утыручылар чәнечкелә чыбыклар белән кат-кат уратып алынган, көчле прожекторлар белән яктыртылган соры төстәге баракларда яши. Һәр баракта бер отряд – бригада. Алар нинди дә булса объектта эшли. Отряд тормышын бер офицер күзәтә, ул «вертухай»¹ дип атала. Синең язмыш – аның кулында. Теләсә, туганнарың белән очраштырырга, срогыңнан иртәрәк төрмәдән чыгарга ярдәм итәргә мөмкин. Тоткыннарның исә үз кануны. Алар белән «бригадир» – абруйлы зек житәкчелек итә. Килгән посылкаларны, акчаларны бүлү, кемне нинди хезмәткә билгеләү – монысы аның карамагында. «Законлы бур»ларны гадәттә хезмәт белән төзәтү лагерьларына жибермиләр. Әмма вертикаль буенча барлык жинаять дөньясы – алар карамагында.

Искәндәр бирегә жиберелүенә серен аңлады: монда таяныч булырдай бер генә татар да, бер генә Казан кешесе дә юк. Үзе генә булган кешене сындыру жиңел бит!

Зонадагылар белән танышу бригадирдан башланды. Ул олы гәүдәле, нык, таза. Сөйләшкәндә, «г» авазын «х»га алыштыруыннан көнбатыш өлкәләрдән икәннең чамаларга мөмкин. Уң кул бармакларының һәрберсенә хач ясалган. Димәк, инде бишенче мәртәбә хөкем ителгән – бишенче «ходка»сы! Искәндәр аңа кемлегә, ни өчен срок алуы хакында яшермичә сөйләп бирде.

– Эх, сломали твою судьбу... – дип сүгенде бригадир. Аның «шестёркасы» булса кирәк, икесенә дә тәмле чәй, печенье алып килде. Бригадир чәйне үзенчә бер рәхәтлек белән йотып:

– Маяву получил. Ты действительно не виноват. Может ещё пересмотр дела будет, ну или там условно-досрочное освобождение, – дип, Искәндәрне тынычландырды. Аннан: – Ты здесь нам нужен как спец, – дип, сүзен дәвам итте. – Завтра с утра нашу бригаду повезут в объекты. Посмотрим, порешаем как быть. Благополучие ээков зависит от плана. Попашешь – и

¹ Вертухай – тоткыннар, иврит теленнән алган жаргон-сүз.

при хавчике и при бабле будешь. Все вопросы решать со мной. Не бойсь, тебя никто не тронет! Бывай, Искандер!

Бригада сәүдә базасы төзөргә тиеш икән. Заказчысы – шәһәр администрациясе. Ә хакимият эш башкаруны уникальче төзелеш идарәсенә тапшырган. Төзүчеләр исә, зекларны яллап эшлэтә. Башкарылган хезмәт күләменә карап, акча түли. Заказчының вәкиле итеп, Пётр Ципков билгеләнгән. Александр Колобов дигәннәре – мастер. Утыручыларны объектка тиер читлекле автомобильләрдә китерәләр, анда автомат белән коралланган ике солдат утыра. Автомобиль зонага кергәч, тоткыннарны тезеп санылар да эшкә озаталар. Дүрт почмакта сак каланчалары. Койма белән зона арасы егерме метрлы бушлык. Анда махсус чыбыклар тарттырылган. Аяк керә калса, тартып алыым, димә! Кыскасы, бирегә хәтта кошлар да төшә алмый!

Бригадир белән Ципков махсус урында утыра. Биредә телефон, проект кәгазьләре, өстәлдә чәйнек. Почмакта кирпечтән ясалган бәләкәй генә мич. Аның кызуы бүлмәне жылыта. Искәндәр белән иректәгеләр дә танышты, болары арагы эчеп, тәмәке төтенә белән агуланган кешеләр иде. Авызларыннан чыккан ике сүзнең берсе – сүгенү.

– Фундаментка жир казырга кирәк. Эш күләме шактый. Бу якларда июль аенда көннәр жылыну белән бетон салыначак котлованга су тула. Ә кышын бетон салырга шартлар юк, ул ясаган чакта ук туңарга, катарга өлгәрә. Билгеләнгән срокка фундамент салып өлгөрмәсәк – безгә хана! Менә нишләргә дип баш ватабыз. Син – спец.! Уйла! – дип, Искәндәргә алга куелган бурычны аңлаттылар. Ул документлар белән танышты. Монда әле һаман искечә фикер йөртәләр, иске алымнар белән эшлиләр икән...

Тоткыннар иртәнге ашны объектта ашады. Аларга ботка, ике шакмак шикәр, май кисәге, чәй өләштеләр. Соңрак канистраларга салып, төшке аш та китерелде, аның янына майлы ботка, ипи белән компот та куелды. Кичен кабат ботка белән чәй өләшенде. Искәндәр белән бригадирга төшке ашны теге шестёрка-ярдәмче китерде. Алар кофедан да авыз итте.

Биредә поляр кыш апрельгә кадәр дәвам итә. Шунлыктан төзү объекты көчле прожекторлар белән яктыртылган. Суыкта зеклар жир казый. Өлгәрә алсалар, анда тиер-бетон фундамент булачак. Арып-талчыкканнар чиратлашып, көнкүреш бинасына кереп жылына, итекләрен киптерә. Кирәк-ярак кораллар да шунда ук. Аны гомерен төрмәдә уздырган карт Битушинский карап, көйләп тора. Жир казырга берничә компрессор куелган. План буенча һәр сменага бер зэк отбойный молотоклар ярдәмендә алты кубометр грунт чыгарырга тиеш. Ташлы грунт элгә икән – эш харап, бер кубны казый алсаң да чак кына! Компрессорчылар, электрик, шофёрлар – ирекле төзүчеләрдән. Алар төзелеш участогында эшли. Бирегә чакыру буенча гына килеп китә.

Яшәргә, срок тутырырга шартлар начар ук булмаса да, кеше өчен иң мөһиме – ирек юк. Кичке алтыда тоткыннарны бер рәткә тезеп барлап чыктылар да, брезент белән капланган рәшәткәле машиналарда зонага кайтардылар. Искәндәр эш күләме, аны үтәү вакыты белән танышкан, кышкы шартларда фундамент салу турындагы уй-фикерләрен бригадир белән бүлеште. Участок начальнигы һәм идарәдәге житештерү бүлегеннән

белгечләрне чакыру зарурлыгын әйтте. Иртәгесен сәгать унда делегация инде объекттагы бригадир бүлмәсендә иде. Участок житәкчесе Герман фамилияле эстон кешесе, ПТО начальнигы чибәр генә хатын-кыз – Алиса Смирнова, инженер үзен Елмеев дип таныштырды.

– Минем тәкъдим болай, – дип башлады сүзен Искәндәр. – Сезнең алым белән эшләсәк, объектны төзеп, файдалануга тапшыру артык озакка сузылачак. Беренчедән, фундаментның бинаны тотачагы билгеле түгел. Туң эреп, аста бушлык хасил булуы ихтимал. Бу стеналарны жимерүгә китерәчәк...

– Әй акыллы фикер. Бу бит икегә-ике кебек аңлашыла. Моңы синнән башка да яхшы беләбез дип, – Пётр Ципков аны бүлдерергә тырышса да, Искәндәр сүзен дәвам итте.

– Установка алып килеп, астагы катламга кадәр тишекләр ясарга. Арматуралар төшереп бетон салырга, катмасын өчен аны электродлар ярдәмендә жылытырга да, аннан барысын бергә ленталы бетон белән тоташтырырга. Әлеге эшне сүтеп-жыела торган модуль эчендә башкарырга кирәк. Мәйданны жылыту өчен ташкүмер ягарга мөмкин. Май аенда көннәр жылына дип беләм, фундамент салуны бер айда төгәлли алачакбыз. Жир казу күләме биш мәртәбә кими, чыгымнар азая. Арматураларны биредә үк эзерләргә кирәк. Безнең арада арматурчылар, ташчылар, сылаучы-буяучылар, эретеп ябыштыручылар юк. Аларны эш урынында кыска вакытлы курслар ачып укуту мәслихәт! Шулай төзү-монтаж эшенең чыгымнары күпкә кимиячәк! Бер ел дигәндә, объектны файдалануга тапшырырга була.

Искәндәр бригадирга мөрәжәгать итеп:

– Контингентка яхшы итеп аңлату кирәк булып. Эше булса, акчасы да тамар. Иреккә һөнәр алып чыгарлар... – диде. Герман яңа фикерле, кискен кеше иде, ул үзе дә төрмәне үткән төзүче.

– Без идарә житәкчелеге белән киңәшләшербез. Бу яңалык шәһәрдәге төзелеш сәясәтен үзгәртә, – диде.

Якалары майланып каткан пәлтәле Ципков кына канәгатьсезлеген белдереп:

– Видали мы разных профессоров-болтунов! – дип төкеренде. Ләкин идарәдән килгән белгечләр моңа игътибар итмәде.

Зонада эшләр искечә дәвам итте. Германга идарә начальнигына, аннан трест житәкчесенә бу яңалыкны кат-кат аңлатырга туры килгән. Соңгы чиктә Искәндәр тәкъдимен кабул итеп, сынау рәвешендә эшләп карарга рөхсәт алынды. Бер айда техник-проект документларына үзгәрешләр кертелде. Чылбырлы тракторга охшаш тишү машинасы белән төзү мәйданында тикшерү эшләре узды. Фундамент салынасы урында таш катламы булу төзүчеләрнең эшен җиңеләйтте. Димәк, Искәндәрнең фикере дөрес булып чыга.

Отряд талчыгып, эштән кайткач, йокыга кадәр берникадәр вакыт кала. Тоткыннар кайсылары карта, домино уйный, кемдер китап укый, өйләренә хат яза. Бинада чират буенча бер тоткын кизү тора. Ул бакта эчәр су булуын, идәндәге чисталыкны тәэмин итә, ишектә йөрүчеләрне барлый.

Бригадир – Михаил Краснокутский өчен аерым бер бүлмә эзерләнган.

Анда тоткыннар чакыру буенча гына керә ала. Искәрмә буларак, Искәндәрне ул үз янындарак тотта. Кырык бишенче яше белән барган бу авторитет Ростов өлкәсеннән икән. Балалар йортында үскән, бокс белән кызыксынган, көчсезләрне һәрчак үз канаты астына алган, кимсетергә ирек бирмәгән. Балалар йортында, әлбәттә, һәр кеше дә мантий алмый.

Гаделлек көрәшчесе Михаил очрагында исә, аларны укыткан Джульетта Чарухчян беренче көннән үк егетне күрә алмый. Кирәксә-кирәкмәсә дә каныгып, болай да язмыш тарафыннан кыерсытылганнарның тормышын тәмугка әйләндерүдән тәм табучы хатын горур малайны ничек тә сындырырга тырыша. Ә жиденче сыйныфта укып йөргәндә, форсат чыга. Математика укытучысының сумкасыннан акча урлылар. Шик Михаилга төшә. Тикшерми-нитми торып, аны яшүсмерләрне хезмәт белән төзәтү колониясенә жиһәрәләр. Шунда ул сугышып, беренче срогын алып, өч ел утыра. Техникумга кереп, елгалар, диңгезләр кичәргә хыялланган егет, жинаятьчеләр төркеменә килеп элэгә. Аннан инде чыгу юлы бикле. Гаделсезлеккә карата нәфрәт, кешеләргә бар ышанычын югалту аны бүгенгә кадәр озатып килә. Илләгә житүче бригадирның ни гаиләсе, ни туганнары юк. Өч елдан кабат ирекке чыгасы. Ә анда аңа нишләргә? Икенче яктан, гомере буге казённый йортта яшәп, төрмәдә үлөргә түгелдер бит инде?!

– Корешан, миңа нинди киңәш бирер идек? – ди ул Искәндәргә.

– Туганнарың булмый калмас. Бәлки, эти-эниң бәхетсезлеккә очрагандыр да, сине балалар йортына урнаштырганнардыр. Димәк, туганнарыңны архивлардан элөп карарга кирәк. Мин булышырмын! Аннан соң детдомда жан дусларың булмый калмагандыр? Эзлик! Вақытны юкка уздырганчы һөнәр үзләштер. Әйттик, арматурчы, эретеп ябыштыручы... Кичке мәктәпкә кер... Бер-беребезгә ярдәмләшик.

Буге сүзләрдән Краснокутскийның күзләрендә очкыннар балкып китте:

– Добро, кореш, добро! – дигән булды.

Хатларны озакка сузмыйча яза да башладылар. Мастер булып эшлөүче Александр Клоков арадашчы булырга ризалык бирде. Рәсми жаваплар аның адресына килә торды.

...Хөкем ителгәннәрнең барысы да эшлим дип тормый. Арада ничек кенә булса да, бушка вақыт уздыру, эштән качу ягын караучылар да бар. Гаиләле тоткыннар срокларынан иртәрәк ирекке чыгып, өйләренә исән-имин кайту өчен тырыша.

Мәселән, Коми егете Василий кабат боланнар көтәргә хыяллана, очсыз-кырыйсыз тундраны, башлары ак кардан аерылмаган поляр Уралын сагына. Аны язын яңа көтүлекләргә күчкәндә, суга баткан боланнар өчен гаеплөп, ирегәннән мөхрүм иткәннәр. Сосновский фамилияле егет белорус милләтеннән. Ул уен карталары бугеңа белгеч, күз буу, кеше алдау аңа чүп кенә. Үзе акыллы, гыйлемле, шигырьләрен яттан сөйлөп, теләсә кемне авызына карата ала. Тик куллары чүкөч, балта тотар өчен яралмаган. Отрядтагы тоткыннарның һәркайсының үз тарихы, үз язмышы. Сашка Туганов дигәнәнә әле унсигез яшь кенә. Олпат гәүдәле, слесарь булып эшлөгән, кичке мәктәптә укыган. Дуслары белән Яңа ел бәйрәмен каршылаганда, артыгын эчеп ташлаган. Иртөгесен үзен кулга да алганнар. Янәсе, арада булган бер кызга бәйләнгән! «Дусты» Юра аның өстеннән

шикаять биргән. Нәтижәдә, егетне хатын-кызны көчләүдә гаеплэгәннәр. Ә чынбарлыкта бу адымга шикаять язучы үзе барган. Әлбәттә, тоткыннарның күпчелеге закон бозган өчен утыра. Андыйларның үз-үзләрен тотышы, уй-фикерләре бөтенләй башкача. Намуссыз, икейөзлө адәм актыклары биредә мыжлап тора...

Искәндәр тирәсендә Сашка, Василий, тагын берничә тоткын оешты. Алар әле бозылып өлгөрмәгән, иреkkә чыгып, яңа тормыш корырга хыялланучы кешеләр.

Николай Анисимович Щёлоков – эчке эшләр министры. Ул бу постында 16 ел эшләде. Шахтёр, Бөек Ватан сугышы ветераны. Ул эшлэгән чорда ирегәннән мәхрүм булган тоткыннарга карата дүүлөт тарафыннан караш тамырдан үзгәрде. Аларны тышкы дөнья белән аралаштыру, азык-төлек белән тәмин итү, яшәү урыннарын яхшырту буенча зур эшләр башкарылды. Тоткыннарга хезмәт хагы бирү гамәлгә кертелде. Зонада төрлө тармакларда – житештерү, төзелеш өлкәләрендә эшлөтү оештырылды. Мондый мөмкинлекләр ачылгач, тоткыннарның күбесе хезмәт белән төзәлү юлына басты. Вакытын тутырып, иреkkә чыгучы тоткынның киём-салымын алырга, кыскасы яңа тормыш башларга мөмкинлекләре барлыкка килде. Краснокутский – отрядның авторитеты, тоткыннарны жыеп, Искәндәр белән таныштырырга карар кылды. Искәндәр үзенең кемлегә, ни өчен бирегә эләккәне хагында аңлатып узды, иректә чакта төзелештә ирешкән казанышлары белән таныштырды.

– Армиядә хезмәт иткәннәр «Солдат йоклый – хезмәт бара» дигән әйтемне яхшы белә. Монда да эленке-салынкы йөрөп, вакытны үткәргә була. Бер генә тоткынның да интегәсе килми, – диде Искәндәр.

Арада:

– Юк! Ирек кирәк, бер көн ирек, 10 ел төрмәдән өстен, – дигән сүзләр ишетелде.

– Пургу гонишь, кореш. Чо, предлагаешь нам лошадкой быть, – диде Акула.

Сосновский алгы тешләре сынык, күзләре эчкә баткан Акуланы туктатып:

– Сөйләсен, аннан ирек исе килә, дөнья турында да сөйләсен, – диде.

Искәндәр хужалык исәбендә эшлөүнең файдасы, фундамент салуның яңача ысулы белән таныштырды. Күпчелек эзкларны акча эшлөү, һөнәр үзләштереп, иреkkә чыгу мөмкинлекләре кызыксындырды.

Ә менә кесә карагы «Бритва»га яңа һөнәр үзләштерү тәкъдире ошамады.

– Минем бармаклар, киём-салымнарны, хәтта хатын-кызның эчке күлмәген дә тоемлый, аера белә. Бетончы булгач, мин төп профессиямне югалтам түгелме? – диде ул. Акула кабат сүзгә кушылды:

– Курыкма, Бритва, арматурчы була калсаң, куркыныч түгел, бармакларын чыныгыр, тимер-томыр белән эш итәргә өйрәнәрсен... Банклар басарга дип әйтүем, – дип, авызын чалшайтып, көлемсерәгән кыяфәт ясады.

Акуланың бу сүзләреннән көлүче булмады. Тоткыннар яңа һөнәр, иртәгесе тормыш турында уйга батты. Ә бит тау мәгарәсендәге караңгылык

аша бик еракта булса да, яктылык күрү тоткыннар күңеленэ өмет бирэ. Төнъяк халыклары да бит ерак сэфэргэ чыкканда, алда баручы этнең буе житмэс урынга ит кисэге элэ торган булган. Маэмайлар жимне «хэзер элэктэрэм дэ, кабып йотам» дип алданып, гел алга ыргылган. Соңыннан, хэлсезлэнep егылгач кына, хужалары мескеннэрне туйганчы ашаткан. Ялганны аңлаган усал этлэрнең хужаларына ташланган очраклары да булган, ди, имеш. Менэ Искэндэргэ дэ шундый язмышка дучар булу яный. Эгэр эшлэр ул уйлаганча барып чыкмаса, зэklar аны үз законнары белэн хөкем итэчэк! Эш катлаулы, эмма инде кирегэ чигенү юк!

Хулиганлык өчен биш елга хөкем ителгэн Искэндэр Хэмзин сәүдэ базасы төзелешенэң жаваплы кешесенэ эверелде. Бригадир Краснокутский исэ, эчке тәртипне тээмин итүче булып калды. Герман, Ципков, Колосовлар объекттагы төзелеш технологиясенэң үтөлешен энэ күзеннэн үткэрeп торды. Тоткыннарны арматурчы, ташчы, бетончы һөнэрлэрeн үзлэштерү курсларында укуту өчен төзелеш идарэсеннэн ирекле белгечлэр чакыртылды. Тау грунтың бораулаучы трактор һәм махсус жайланма ярдэмендэ эзерлэнгэн чокырларга кирэкле озынлыктагы субайлар кагылды. Тиешле юанлыктагы тимер-бетон салынган майданнарга арматуралардан дүртпочмаклы кэрэзлэр үрелде, субайлар белэн өске өлешлэрдэге металл арматуралар бер-берсенэ эретеп ябыштырылды. Поляр төннэр бетеп, озын көннэр башланганда, объект инде фундамент салырлык хэлгэ китерелгэн иде. Май урталарында бетон килэ башлады. Махсус трансформатор ярдэмендэ электродлар бетонны жылытты. Алар артыннан ташчылар эшкэ кереште. Бинаның аскы өлешен ике-өч метрга күтэргэч, кыш көнэ ясалган корылма сүтелде. Базаның ак кирпичлэрдэн салынган диварларын күрү төзүчелэргэ дэрт һәм ышаныч өстэде.

Эшенэ күрэ хезмэт хаклары да күзгэ күренеп артты. Болан караучы Коми егете Василийның иреккэ чыкканда, шактый ук акчасы жыелган иде. Дус-ишлэрэ дэ өстэгэч, күңеле тагын да күтэрелде. Акчалы тоткыннарга заказ буенча кирэк-яраклар китерде. Шулай итеп, элэге зона – хезмэт белэн төзэтү лагерена эверелде. Элек үзенэң «батырлыгы» хакында гәп сатудан башы чыкмаган «Бритва» да ирекле тормыш турында сөйлэнэ башлады. Ирешелгэн уңышлар тоткыннарга якыннары белэн очрашу мөмкинлеклэрeн дэ арттырды. Технологик чылбырны дөрөс үтэү нэтижэсендэ, кышкы салкыннарга кадэр бина эченэ жылылык та бирелде. Сылау-буяу эшен башкару мөмкинлегэ туды. Искэндэр фаразлап куйганча – бер ел дигэндэ объект файдалануга тапшырылды. Учреждение начальнигы Головин, участок житэкчесе Герман дәүлэт бүлэклэрeнэ лаек булды. Эшлэрэ уңышлы башкарылганга Краснокутский белэн Хэмзинга да рэхмэт әйтелде. Аннан бригадага яңа объектлар – шифаханэ белэн кошчылык фабрикасы биналары төзү эшлэрэ планлаштырылды.

Вакыт уза торды. Срокларын тутырган зэklar азмы-күпме акча алып, иреккэ чыкты. Башка колониялэрдэ утыручы тоткыннарга караганда, мондагылар жэза срогын жиңелрэк кичерэ башлады. Искэндэр үзе дэ, эгэр яраткан эше булмаса, бэлки, бөтенләй төшенкелеккэ бирелеп, килэчэккэ өметен жуйган булыр иде. Беренче тимер-бетон субайларын жиргэ чумдырганда да, аннан соң арматуралардан фундамент күтэргэндэ дэ, ул

гади төзүчегә әйләнде. Хезмәтенәң нәтижәсен күрәп сөенү аның таяну ноктасына әйләнде, физик һәм рухи халәтен баетты. Тик аның ирекле дөнья белән аралашуы ара-тирә әти-әнисенә хат язудан узмады. Жизнәсе корган тозактан котылу өчен кемнәндер ярдәм көтүне – ялгыш юл дип исәпләде ул. Бу хактагы фикеренәң ялгыш булуына да соңарып төшенде...

Куркыныч адым

Кайбер адәмнәрнең комнан бау ишәргә сәләте булмаса да, юкны бар итәргә, кемнәрнедер рәнҗетергә жүнсезлегә чиктән ашкан. Ярый әле бу дөньяда андыйлар аз! Шуңа күрә җәмгыять яши, алга бара. Жир шарында әлегәчә дә цивилизацияләр булган. Дәүләтләре чәчәк аткан, халык мул һәм бәхетле яшәгән. Үзенәң көчен матур-матур йортлар, шәһәрләр салуга юнәлткән. Алар яшәргә тиеш иде дә бит. Ләкин кайсыдыр бер вакытта тәхеткә азчылык вәкиле – мәкерле кеше утыра, ул кемгәдер үч итеп, йөзләгән еллар эчендә барлыкка килгән матурлыкны юкка чыгара. Соңыннан чит мәмләкәт сугышчылары килеп, түбәсе тишелеп, нигезе чери башлаган бу дәүләтне үзенә буйсындыра, халкын юк итә. Ассирия, Хәзәр каһанлыгы... саный китсәң, бик күп андыйлар! Менә безнең илдә дә Иван Грозный, Пётр беренчеләрнең талантлы һәм сәләтле илбашчылары дип санылар. Ә баксаң, аларның да үз халкы алдында гөнаһлары хәттин ашкан... Шайтан нәселендәге мәхлуклар аз санда булса да, кара эшләрен башкара шул. Әнә, Шульс белән Елдашев аркасында Автоградта гына да күпме кеше зыян күрдә. Искәндәр язмышы турында әйткән дә юк.

Өшәкелек һәм аның Шульс белән Елдашев кебек варислары һәрчак үзләренә урын таба белде. Ләкин әкиятләрдәге сыман, яхшылык һәрчак начарлыкны жинүгә иреште. Ак калага Галим Тимеркаевны шәһәр эчке эшләр идарәсе начальнигы итеп билгеләделәр. Әйтергә кирәк, ул биредә әлегә өлкәдә татар милләтеннән булган беренче житәкче иде. Урта буйлы, нык гәүдәле, көрәш буенча спорт мастеры. Каты куллы, эмма намуслы кеше. Эчтәге кимчелекләрне яхшы белгәнлектән, ул коллективны рухи яктан савыктыру эшенә кереште. Бер айдан соң Шульсны пенсиягә озатты, аның уң кулы Елдашевны янгын сүндерү бүлегенә күчәрде. Башка урыннарга да талантлы, намуслы кешеләрне билгеләде.

Елдашев Светланага биргән вәгдәләрен үтәмәде, гамәлләре үткәндә-барганда вак-төяк кертүдән узмады. Сөяркәсе үзенәң алдануын соңлап төшенде. Кызында өянәк чире булуы ачыкланды. Табиблардан кирәкле ярдәм ала алмагач, ул күршәдәге абыстайга мөрәҗғәгать итте. Әби Кристинаны өшкереп карады. Дога укыганда, аның авызлары ачылды, куллары дерелдәде.

– Каргыш, кемгәдер начарлык кылганың өчен Аллаһы Тәгалә җәзасы, – диде им-томчы карчык.

Искәндәрнең армиядәге хезмәттәше Мөнәвир дә инде ничәмә тапкыр судка мөрәҗғәгать итү кирәклеген әйтәп килде. Прокурор Хәернасов та шул ук фикерне алга сөрдә. Әлегә хәлләр эзсез югалмады. Светлана үзенәң гаебен танып, судка гариза язды... Хәернасов документның хәрәкәтен күзәтү

астына алды, Искэндэргә карата оештырылган фетнә Елдашев кулы белән тормышка ашырылганга күрә, хәзер аның үзен жавапка тартачаклар иде. Бу хакта милиция куркынычсызлык бүлгегә егетләре Тимеркаевка хәбәр житкерде. Елдашев әйләнәсендәгә божра көннән-көн кечерәя, кысыла барды. Искәндәр иреккә чыккан тәкъдирдә, беренче чиратта, эштән куылган Елдашев белән араны тәмам өзәчәк. Погонын салган ментны беркем дә якламаячак. Ә бит әле ул жәберлэгән кешеләр дә аның бу көнен көтеп кенә тора. Елдашев Шульс белән киңәшләшеп, аның язмышын колониядә үк хәл итүгә алынырга булды...

Искәндәр тоткынлыкта инде бишенче язын каршылый. Биш гасыр буе рәнжетелсә дә, үзенә тырышлыгы, түземлеге, иманлы булуы белән юкка чыкмаган татар халкының күркәм сыйфатларын үзенә сәңдергән милләттәшәбез сынмады. Ул үзенә сәләтен эшкә жигеп, исән калды, төрлө сәбәпләр белән читлеккә эләккән тоткыннарда чыгу юлын күрсәтүче, аларга ярдәм кулы сузучы, күнелләренә өмет салучы игелекле бәндәгә әверелде. Алар отрядының хезмәте турында хәтта Мәскәүдә дә беләләр. Мәңгелек туң шартларында төзелеш технологиясен үзгәртеп, күпме дәүләт акчалары янга калды. Тоткыннар арасында тәртип бозу ише яман күренешләр бетте. Срог үткәннен көтеп яткан эзкарлар эшче һөнәрләрен үзләштерүче студентларга әверелде. Әнә, кулына үз гомерендә дә балта, көрәк тотмаган Сосновский арматураларны ничек оста үрә, тимер белән дә эретеп-ябыштыра. Отряд начальнигы капитан Квакуевка чираттан тыш майор званиесе бирелде. Лагерь начальнигына медаль тапшырдылар. Аларны үстерәчәкләр дигән хәбәр дә таралды. Язылган хатлар Краснокутскийның туганнарын табарга мөмкинлек бирде. Саша Тугановка карата суд булып, аны иреккә чыгардылар. Төрмә законнары буенча ул монда нык кимсетелгән иде инде. Язгы ташулар китергән бала аркасында читлеккә эләккән Коми егете Василийның да яхшы эшлэгәнә исәпкә алынып, УДО белән, ягъни вакытыннан алда азат ителде, ул туганнары янына кайтып китте.

Отряд – бригаданың уңышлары Искәндәр Хәмзиннәң оста белгеч һәм житәкче булуы нәтижәсендә ирешелгәнлегә күпләргә мәгълүм иде. Йөзләп тоткыннан торган төзүчеләр тырышлыгы белән сәүдә, хастаханә, спортзал, ике катлы зур кишет биналары сафка керде. Ләкин Квакуев та, Поздеев та Искәндәрне вакытыннан элек чыгару ягында түгел иде. Ул китә икән, отрядның эше элеккегә хәлгә кайтачак. Аның кебек талантлы белгечне тагын кайдан аласың?

Салкын кимүгә таба бару, поляр көннәр башлану һәр кеше күңелендә ниндидер сихри чаткылар уятты. «Холод не брат, голод не сестра» – дигән әйтем зонада юкка гына уйлап чыгарылмагандыр. Жылы яклардан килгән эзкарлар салкыннарны аеруча яратмый, Ташкентның түзә алмаслык эсселеген сагына. Яз килә! Һәр туган таң иреккә чыгу көнен якынайта бара.

Әле кайчан гына зонага кайтыр алдыннан тоткыннарны барлау көчле прожекторлар астында үткәрелсә, хәзер исә яп-якты, эмма, инструкциягә нигезләнеп, утлар сүндерелми. Вертухай, автомат белән коралланган солдатлар, сарык тиресеннән тегелгән ак туннар һәм киеш итеклар жылысында рәхәтлек кичереп, иренеп кенә исемлек укый:

- Свинин!
- Я!
- Шумилов!
- Тут!
- Отвечайте как положено! Не слышу.
- Шумилов!
- Я!
- Козлитин!
- Я! ...

Иртән, кичен, йоклар алдыннан. Көнөнә күп тапкырлар барлау үткәрелә. Моның өстенә «шмон» – тикшерүләр. Инде бишенче ел шулай... Кичке аштан соң бригадир Краснокутский Искәндәрне үзе янына чакырды. Йөзө кырыс, сизелеп тора, нәрсәдер булган. Ул өстәлгә грузин коньягы, шоколад, кофе куйды:

– Мин сүзне нидән башларга да белмим. Бу елларда, син миңа, миңа гына түгел, барлык тоткыннарда да, вертухайларга да якин кешегә әйләндең, эзкларда киләчәккә ышаныч тудырдың, рәхмәтебез зур...

Бригадир бәллүр рюмкадан салынган хәмерен йотып куйгач, сүзен дәвам итте:

– Иреккә чыгарга вакыт та житте югыйсә. Ләкин сине читлеккә тыккан адәмнәр, куркыптыр инде, үтерергә заказ биргәннәр. Якин арада безнең бригадага этап белән мокрушник киләчәк. Моңысын бетерсәк тә, икенчесе килер, бурлар законы шулай. Минем абруем зур булса да, коткарырга көчкүзем житми. Гафу ит!

Искәндәр бөтенләй югалып калды.

– Нәрсә житми аларга? – Минем зыян китерәсем килсә, атып үтергән булыр идем. Бәлки, шулай эшлисе дә булгандыр...

– Без сине зонадан качыру планын эшләдек. Болан көтүче Василий сине шәһәрдән ун километр читтә Уса елгасы борылышында каршылар. Монда минем зоналар аша бергә үткән дуслым яши. Ул сиңа документ, акча, киём-салым, кирәк-ярак эзерләп куйды инде. Вакыт житкәч, адресын әйтермен. Ментларның сизгерлеген югалту өчен син Акула һәм Сосновский белән бергәләп качачаксың. Моңысы инде сиңең эш түгел. Менә-менә язгы пурга-бураны, жилле көннәр башланырга тора, эзерлән! – диде.

Искәндәр белән Краснокутский озак сөйләшеп утырды. Димәк, аны биредә дә, иректә дә үлем көтә. Күз ачып булмый торган мәхшәрдә ничек итеп ун чакрым араны үтәргә? Искәндәр бу хакта төне бие уйланып чыкты.

«Монда жан биргәнче, иректә үлү әйбәтрәк булыр», – дигән фикергә килде ул. Бәлки әле, гомере бетмәгәндер, тәвәккәлләргә кирәк!

Буран ике көнгә сузылды. Шахтёрлар яшәгән баракларны кар күмеп китте. Халык тишекләр ясап, урамга чыкты. Юлларда туктап калган автобусларны, азык-төлек ташучы машиналарны махсус техника тартып чыгарды. Шәһәрдә тормыш дәвам итте. Чөнки табигатьнең мондый кырыслыгына халык инде күптән өйрәнгән. Эшчеләргә табигатьнең кырыс шартларында хезмәт куйган өчен илле процент өстәмә акча түлиләр. Ел саен Төньяк коэффициенты да өстәлә.

Качу көне дүшәмбегә, тоткыннарны эшкә алып бару вакытына билгеләнде. Дәүләт оешмалары белән законлы бурлар элемтәсенә күп еллар яшәп килүе билгеле. Нинди генә чаралар күрелсә дә, бу куркыныч чирне берничек тә тамырыннан корыта алмадылар. Һәр заманда аларның үз кешеләре табыла тора. Бурлар хакимлек иткән зоналарны «Кара», ә законлыларын «Кызыл» дип атыйлар. Законлы бурларны ил күләмендәге авторитетлар үзләренә охшакларында билгели. Алар арасында татарлар да бар. Бурбаш, Гриня, Чича, Саша Шамаз, Валера татарин, Афоня – аларның бурлар биргән үзатамалары.

Хезмәт белән төзәтү коллективына әверелгән отрядның вертухаена майор званиясе бирделәр һәм колония житәкчесе итеп күчәрделәр. Хәзер «кум» Квакуев эшкә УАЗ-люкс автомобилендә генә йөри. Брезент түбә аслары киеш белән жылытылган, утыргычлар – болан тиресеннән. Автомобильнең арткы өлешендә махсус бүлекчә ясалган. Анда затлы кабымлыктардан башлап, жылыта торган эчемлекләргә кадәр урын алган. Болары кирәкле кешеләр белән, кирәкле эшләрне башкарганда файдаланыла. Әйтергә кирәк, тоткынның срогын кыскарту кебек бик нечкә мәсьәләләр шунда хәл ителә. Аларны күрүче дә, тыңлаучы да юк. Мондый чакта шофёр-солдат чыгып тора яки берәр йомыш табып китә.

Яңа житәкче буларак, колония начальнигы майор Квакуев эшкә алтыда ук килә. Ашханә, медсанчасть һәм башка урыннарга сугыла. Аннан кабинетына кереп, почта белән таныша. Мәскәүдән, Сыктывкардан килгән күрсәтмәләр, суд карарлары. Менә монысы Казаннан: «ТАССР Югары Суды карары белән, жинаять кодексының 206 матдәсе нигезендә ирегеннән мәхрүм ителгән Хәмзин Искәндәр Вәли улын гаепсез дип табарга һәм сак астыннан азат итәргә!

Дүрт ел да биш ай ирегеннән мәхрүм ителүен исәпләп, хезмәт хакы түләргә!

Фидакарь хезмәте өчен бирелгән Дәүләт бүләкләрен кире кайтарырга!

ТАССР Югары Суды рәисе Беглова», – диелгән.

«Кум» Квакуев әлегә документны күргәч сөенергә дә, көенергә дә белмәде. Ө бит шушы татар кешесе аркасында ул дәрәжәгә иреште. Ө менә рәхмәт әйтмәде. Бүгөн үк чыгарырга, иреккә чыгарырга үзен...

Тоткин Искәндәр Хәмзин утырган автомобиль кискен борылып, карга чумды. Артта утырган ике автоматчы солдат сикереп төшеп, хәлне ачыктарга кереште. Тышта берни күренми. Инструкция буенча солдатлар автомобильнең арткы ягыннан китмәде. Алдан хәстәрлängән тишектән башта Сосновский, аның артыннан Акула белән Искәндәр буран аша билгесезлеккә кереп чумды...

Автомобильне тарттырып чыгарырга ике сәгәтлөп вакыт үтте. Аннан зона эчендә, гадәттәгечә, эзкларны барлау башланды. Ике автомобильдәгеләр исән-сау, ә карга кереп чумганыннан өч кеше житми. Углегорскийдан фәкәт самолёт яки поезд белән генә чыгып була, шуңа күрә дә биредән качып китү мөмкинлегә чиклängән. Учреждение башлыгы

бу очрак хакында өскә хәбәр жибәрергә ашыкмады. Хәмзин инде ирекле кеше, Акула эчеп, ерак китә алмас, Сосновскийның да барыр урыны чамалы. Берәр көн көтәргә туры килер...

Акула читлектән чыгуга биш катлы йортның подвалына төште. Анда берничә ханыга (*йортсыз, кунар урыны булмаган мәхлукларны шулай атыйлар*) жылы трубалар янында чәй эчеп утыра иде. Алар яңа таныш кешене сүзсез генә каршылап, калай банкага коңгырт төстөгә сыекча агыздылар. Акуланың максаты аракы эчү иде. Туйганчы эчү. Исерткеч хақына динен, илен сатарга эзер алкаш буларак, ул азык-төлек кибетенә юл алды. Тынчу бинага үтте. Сатып алучылар күренми. Ипи камырыннан ясалган пистолетны биленнән мамык шәл уранган сатучы ханымга терәде.

– Гафу итегез... Күптән эчкән юк, Алла хакы өчен булса да, спирт һәм кабымлыклар бирсәгез иде...

Утны-суны кичкән хатын, әлбәттә, коралларны күргән кеше. Аны кара төскә буялган пистолет белән генә куркытып булмый. Теге-яки бу очрак өчен янында балтасы бар.

– Иремне дә нахакка утырттылар. Питердан килдем. Ай саен азык-төлек илтәм, очрашып торабыз. Сәламәтлеген кыйнап бетерделәр, сволота, – дип зарланып алды. Хәер булсын диптер инде, ул качкын сораган әйберләрне бирде. Акула үзен чәй белән сыйлаган танышлары янына ук барып житә алмады, теләген йорт түбәсендә үтәргә булды. Ашады, эчте, черем итеп алды. Кичен ул инде ментовкада утыра иде...

Сосновский исә иректә чакта ире шахтада басылып үлгән бер туташ белән танышкан иде. Наз, тәмле сүзләр күрмәгән хатынның башы-күзе әйләнде, берничә мәртәбә аның белән очрашуга килде. Аларның Максим исемле малайлары туып калды. Ирекке чыккач та, ул чиркәүгә барып, әлегә хатын белән никахлашырга, Максимны күрергә ашкынып, сөйгәне яши торган фатир ишеген шақыды... Дин юлына баскан Сосновский Аллаһ алдында бурычын үтәгәч, үзе колониягә әйләнеп кайтты. Тоткыннарны иманга китерү вазифасын үтәүгә кереште.

Искәндәр шикләнсә дә, бирелгән адрес буенча барды. Аны ыспай гына киенгән илле яшьләр чамасындагы бер ир-ат каршылады. Ул Искәндәр хакында барын да белгәнгә, сораулар биреп газапламады.

– Үзем дә читлектә утырган кеше. Аннан чыккан кешедән яман ис килә. Ачуланма, ваннага кереп юын, кырын, киёмнәреңне алыштыр, – диде.

Керде, юынды, хискә, рәхәтлеккә бирелерлек мәл түгел иде. Ничек тә тизрәк биредән таю ягын карарга кирәк. Тамак ялгап, икенче кыяфәткә кергән Искәндәргә ыспай кеше яңа документлар, акча, аучылар кия торган чаңгы һәм зур гына капчык бирде дә автобус тукталышына кадәр озата барды:

– Уңышлар сиңа, брат, – дип, үз юлы белән китте.

Юнь-яга бистәсенә бара торган автобус озак көттермәде. Юл кырыйларындагы саклану чаралары өчен куелган билгеләрне ерып, алга кузгалды. Аңа Тундра урамында төшәсе дә көнчыгыш юнәлешендә хәрәкәтләнәсе, ун-унбиш чакрымдагы Уса елгасында аны болан көтүче Василий каршыларга тиеш. Алланың рәхмәте белән, буран тынды, ә менә

кар көртлөрөн үтү жиңел түгел иде. Өстөвенә, рюкзагы да авыр булып чыкты. Бөтөн дөнья ап-ак. Кэрлэ каен, талларның очларыннан башка берни чамалап булмый. Көч тиз бетә. Бәлки, көннәр яктырганны көтеп торасы да калгандыр?

Ярый әле бараклар кырыенда күмер саклау өчен төзелгән корымалардан киң табанлы тимер чананы эләктерде. Теге ыспай кеше биргән капчыкны күтөрөп, ерак китә алмас иде. Бер яктан Карский дингезеннән салкын җил исә. Аны бездә жәяүле буран дип тә әйтәләр. Димәк, аңа көнчыгышка, Василий белән очрашу ягына барырга кирәк... Качкын Искәндәрнең көче тәмам беткәч, чанасына утырып, ашап алды, аннан кабат юлга кузгалды. Чөнки туктау – катып үлү дигән сүз. Кире кайту – үлем, алга баруның да ышанычы юк. Очсыз-кырыйсыз тундрада ничек дөрес юл табарга кирәк? Көне көн булса ярый да әле.

– Бистәдән ун чакрым үткәч, елга булып, Василий сине шунда көтәр, – дигән иде Краснокутский. Ул бит инде көне буге юлда, «әллә ялгыштыммы икән?» – дип, Искәндәр уйга калды. Хәер, бу үзенә күрә, караңгы бүлмәдә, анда булмаган кара мәчене эзләү белән бер иде. Бар шунда, белмим кая... Юк, ул белә. Елга буенда аны Василий көтәргә тиеш.

Качкын барды да барды, юешлэнгән киёмнәре тыштан туңып, боз белән капланды, эчтәге жылы кайчандыр уннарча километр маршбрасоклар үтеп чыныккан солдатның тәнненә яшәү мөмкинлегенә бирде. Тоткынлыкта да һәр көнне күнәгүләр ясады, үзен саклау чараларын өйрәнде ул.

Ул кинәт ниндидер каты әйбергә сөрлегеп китте дә аска тәгәрәде... Аягындагы ачу чаңгылары кайсы-кая очты, тимер чана өстенә килеп бәрелде. Искәндәрнең хәтерә чуалды. «И Ходаем, нинди бәла жибәрәсең тагын, болары да житкән иде бит!»

Аның инде кыл кыймылдатырлык та хәле калмаган иде. Ул биреште. Тәмле йокыга талды...

Берзаман, төш күргәндәй булды.

... Елдашев медальләрән чыңгылдатып, аңа таба килә. Кулында пистолет.

– Син нәрсә, авызыңны... Дөмекмәдеңме әле? Күп калмады, хәзер менә башыңа житәм, – дип акыра. Шулкач әнисенәң елаган тавышы ишетелгәндәй булды:

– Тор, улым, тора күр! Без синең кайтуыңны көтәбез, көтәбез...

Искәндәр аңа килде, ул зур авырлык белән күзләрән ачты, кулларын, аякларын хәрәкәткә китерде, боргаланып, яткан урынын зурайтты. Кар бураны уйсулыкта туктаган, акрын гына җил исте. Алда яшел чыршы-наратлар күзгә чалынды. Димәк көчле җил, аның юлын нык үзгәрткән. Туры барасы урында, уңгарак хәрәкәтләнгән. Киёмнәрнең жылы саклавы аркасындамы, әллә инде чанасы ярдәме беләнме, аңа зарар килмәгән. Качкын чаңгыларын киде дә, чанасын алып килеп, зур чыршы төбөндә урын эзерләргә тотынды. Бер метрлап карны чаңгысы белән чистартты да, капчыгын ачты. Анда бәләкәй балта, пычак, ашамлыклар. Иң аста ниндидер пакет. Боларны күргәч, качкында көч, өмет чаткылары күренде. Корыган агачларны сөйрәп китереп, учак тергезде. Краснокутский һәм теге ыспай кешегә рәхмәтләрән әйтә-әйтә чәй эчте, тушёнка ашады. Чана өстенә чыршы-нарат ботакларын түшәп, борыла-борыла тәннен жылытты.

Янадан торып, озака житәрлек итеп, утын эзерләү хәстәрен күрдә. Сөтле кофе эчеп алды, колбаса ашады.

Ашау-эчү бер атналык бугай. Качкын тормышы күпмегә сузылачагын чамаларга дип, ул капчыкны тикшерә башлады. Анда әле плащ-палатка, балык тоту өчен кармак та бар иде. Пакеттан номерсыз пистолет һәм аңа шактый күләмдә патроннар, тагын акчалар килеп чыкты. Хаты да бар.

«Искәндәр! Син безне хезмәтне, тормышны яратырга өйрәттең. Аның аша киләчәккә өмет уяңды. Китүенә күп кеше белде, булдыра алганча ярдәм кулы сузды. Синең алдагы әйберләр бездән бүләк. Исән-имин кала алсаң, без шат булып идек».

Искәндәрнең инде күптәннән мондый хәлдә калганы юк иде. Бу мизгелгә кадәр ул аңа чокыр казыган кешеләргә, хәер, аларга гына түгел, башкаларга карата да нәфрәт белән яшәде. Ө менә эзкар диген син – нинди иманлы кешеләр! Иң авыр вакытта да рәхмәт әйтә белгәннәр. Ни эшләргә? Василийны табаргамы? Ялган документлар белән Кавказ, Урта Азиягә китәргәме, кайтып, Елдашевның башына житәргәме? Әллә инде атылып үләрәме? Искәндәр бу сорауларга җавапны озаң эзләде, өч көн үткәч, ул этләр өргән тавышка уянып, «өненнән» тышка чыкты һәм дүртәр болан жигелгән кәрванны күрәп алды. Аңа таба Василий килә иде.

Искәндәр үзен коткаручы халык турында азы-күпме Василийдан белергә өлгергән иде инде. Коми халкы, угро-финнар төркеменә керә. Алар гомер буге урман-тундра шартларында яшәгән. Елга буйларында, тау итәкләрендә йортлар салган, яшелчә, арыш-арпа үстергән, мал үрчеткән, сунарчылык белән шөгыльләнгән. Ө боланчылык белән бик азлар шөгыльләнә. Бу тармак Чупров, Канев, Рочев нәселе кулында. Авыллары Урал тавы итәгендә, бормаланып аккан елга буенда урнашкан. Биредә – совхоз үзәге, мәктәп, интернат. Василий гаиләләре белән боланнар көтә. Чупровларның гомере очсыз-кырыйсыз тундра, поляр Урал чигендә, тайгада үтә. Көнкүреш-ял чум эчендә. Биредә тимер мич мөһим урын алган. Анда ашарга эзерлиләр, ул – яшәү чыганагы. Сентябрь башларында балаларын интернатка озаткач, меңәрләгән баш болан көтүе тундрадан Урал тизмәләре аша тайгага күченә. Алар артыннан тормыш итү өчен кирәк-ярак төялгән 20ләп олау бара. Дүртәр болан жигелгән чаналар көненә ун-унбиш чакрым араны үтә. Ял итү, ашау өчен бәләкәй чум корыла. Иртәгесен чум сүтелеп, чанага төялә һәм олаулар, көтү артыннан китә. Дүрт йөз чакрым ара үткәч, тайгада зур чумнар куела. Чаршаулар белән бүленгән торақта 2-3 гаилә яши. Барысы 10-12 кеше. Март ахырында болан көтүе кире тундрага юл ала. Көн саен ун-унбиш чакрым. Боланнар үзләрен туйдырырга азык табалар. Василийның ике абыйсы һәм энесе тәүлек буге көтүлек саклай. Кичләрен боланнарны зур күчкә җыялар. Караңгыдан файдаланып, бүреләр килгәли. Алардан шактый зыян килә. Качкын Искәндәр дә елдан артык инде шушы вазибаларны башкара. Төньякта яшәүче хатын-кызлар, нәселләрен яхшырту өчендер инде, мөмкинлек булганда, чит ир-атлар белән элементгә керүне хуп күрә, ирләре белсә дә, дәшми. Монда, «кошлардан – һавада, балыктан – суда, еланнан – ташта, ирдән хатын-кызда эз калмый», дигән гыйбарә-аклану яшәп килә. Сөлектәй төз гәүдәле, мускуллары уйнап торган качкынга

Василийның сеңлесе Анна үлөп гашыйк. Аның ире суда батып үлгән. Искәндәрне ул инде үз итә. Кавышу минутларын саный...

...Искәндәр гаепсезлегенә танылуы хакындагы суд карарын белми, болан көтә. Шактый гына комича да сөйләшә. Ләкин анда ник бер татар сүзә булсын: чолом – сәлам, аттьо – рәхмәт, проща кора – гафу ит, вай – бир, ёрт – иптәш, муса – сөеклем, мыла – матур һәм башка шуның ише сүзләренә өйрәнде ул.

Очсыз-кырыйсыз тундра, урман, боланнар яратып ашый торган сары төстәге мүк, ягель. Рәхәтләнеп яшә! Бары да бар кебек. Ләкин болан караучыларның бәдрәфләре белән мунчалары гына юк. Халык ара-тирә салкын су белән ачык жирләрен генә юа. Эх, безнең татар өе, мунчасы, чисталыгы, үзе ни тора! Искәндәр еш кына туган авылын, эти-әнисен искә төшерде. Кайтып күрергә насып булса иде дип, белгән догаларын укыды.

Аннаны якын күрсә дә, үзен тыеп торды. Чөнки балалары туа-нитә калса, моннан китә алмаячагын ул яхшы аңлый... Әлегә сабыр итә...

Күктән төшкән бәхет

Искәндәр үзенә гаепсез дип танылуын белмичә Коми илендә жәйләде, кышлады, коми телендә «сукаларга» өйрәнде. Бригада белән боланнарны язын, жәен поляр Уралга, кышын агачлы уйсулыкка күчерделәр. Йөзәрлэгән километр ара, очсыз-кырыйсыз майданда биш-алты чакрым кебек кенә күренә. Дөрес, коми егетләре кызлар янына кич утырырга йөзәр чакрым читтә урнашкан авылга барып-килү безнең өчен берни түгел, дип сөйли. Бәлки, алар хаклы дадыр, анысын үзләре белә торгандыр. Вакыт үткән саен туган жирләр ерагая бара, хисләр тупаслана. Качкынны да бу тормыш көннән-көн үзенә буйсындыра башлады. Василийның сеңлесе Анна үзенә ярату хисләрен яшерми. Бергәләшеп йөрөп килергә чакыра. «Мыла, муса» – сөйкемлем, кадерлем, ди. Ә бәлки... Тормышның калган өлешен, чиста, гөнаһсыз табигать, аның гадел кешеләре белән бергә үткәрергәдер? Мәхәббәтне һәм назны алыштырырлык нинди көч бар? Юк, юк... Соңгы араларда Искәндәрнең күңеле икеләнүдә иде.

Язын поляр Уралга китәр алдыннан боланнарга ниндидер чирдән укол кадарга районнан ветеринарлар килде. Маллар күп булгач, аларның эше атна буена сузылды. Өч ир-ат һәм бер хатын-кыз, эшләрен бик оста башкардылар. Мөгезле хайваннарга күз ачып-йомганчы дару керттеләр, укол кададылар. Кичләрен Василий – бригадир буларак аларга өстәл эзәрләде. Искәндәр мәжлестә катнашса да, артык сүз катмады. Алай да кызның татар булуын, Мордовия якларыннан килүен белде. Чит жирләрдә яшәгәннәр генә беләдер, әгәр берәр якташын очратса, ул аңа йөрәген ярып бирергә дә эзер. Искәндәр үзен кыен хәлдә калдырмаска тырышып, бу гүзәл милләттәшенә карарга да омтылмый. Ә бит соңыннан аңа гына авыр булачагын ул яхшы белә. Житмәсә, төрмәдән качкан кеше...

Кояш бик зур шар булып, кәрлә агачларның очына тияр-тимәс чакта, Искәндәр чиләк күтәрәп, елгага суга барды. Анда бу чибәр кыз брезент курткасын салып, кулларын, битләрен чиста су белән хушландыра иде.

Ветеринарлар өчен тегелгән комбинеzon аша булса да, аның хатын-кызга гына бирелгән гәүдә матурлыгын чамалады ул. Качкын кешегә эзрәк эрсезлек кирәктер. Искәндәр Зөләйха янына килде. Якыннан аның күзләрен, озын кара чәчләрен, сусыл иреннәрен күрде.

– Гафу итегез, мин дә бит татар, адашкан татар баласы, – диде. Болан көтүчесеннән кызга татар сүзен ишетү ничектер сәер булып тоелды.

– Ничек, монда да татар буламыни? – дип гажәпләненеп калды. Татарларның үзләренә генә хас матур буй-сын, матур йөз, коңгырт күзләр Зөләйхага тәэсир итми калмады.

– Бетмәс монда разный земляклар! – диясе урында аралашуны үз агымына куйды. Ә бит чыннан да аның күркәм сыйфатлары юк түгел. Сөйләшүе дә ни тора.

– Мин Зөләйха булам, Мордовия якларыннан, безнең тирәдә халык эре сөякле. Эшкә дә сынатмый, әйтсә, сүзен өздереп әйтә белә. Мәскәү авыл хужалыгы академиясен тәмамлагач, юллама белән бирегә жиберделәр... Көзен дүрт ел була. Кышын китәрмен дип торам. Тормыш корырга да вакыт житте бугай.

Искәндәр калган ике көннен аның янында үткәрде. Әлбәттә инде, ике арадагы яшерен жепләр аларны бергә якынайта баргач, Искәндәр үзенә ничек бу көнгә калуын сөйләп бирде. Йөрәге жилкенгән Искәндәр Зөләйханы озатырга, сакал-мыекларын кырып, теге ыспай ир биргән матур свитерын киеп килде. Аның таза гәүдәсенә, акыллы күз карашына Зөләйха сокланмый булдыра алмады.

– Мин сиңа шушы чәчәкләрдән башка берни бүләк итә алмыйм. Кабат очрашуы да икеле. Син... Сөз миңа яшәү дәрте бирдегез. Әле миндә мондый хисләр кабынганы юк иде. Рәхмәт сиңа Зөләйха! Безнең якларда кадерле кешегә алкалар һәм йөзек бүләк итәләр. Анысын үзгә алырсың, – дип, аңа акча сузды.

Зөләйха Искәндәрнең кодрәт, дәрә, наз бирә торган кин күкрәгенә сыенды.

– Рәхмәт, Искәндәр, Алла бирсә, очрашырбыз да әле...

Бу аралашуны күреп Анна көн-төн елады. Чум эчендәге фәрештәләр образына башларын иеп, Искәндәрнең калуын теләде.

Май узды. Көтү Уса елгасын кичеп, Урал болыннарына күчте. Сазлыкларда, күлләрдә төрле кош-корт тормыш корды. Табигать чираттагы яшәү әйләнешенә керде...

Искәндәр бу матурлыкка карый да, күзләренә яшь тыгыла. Хәзер Зөләйха кайда икән? Туган якларына бер генә булса да кайтып, сабан туйларын күрәсе иде!

Кош-корт, боланнарның хыр-хыр иткән тавышын бүлеп, мотор гөрелдәве ишетелде. Совхоз вездеходы чум янына килеп туктады. Кабинадан Зөләйха төште. Ул кулындагы күчтәнәчләрен Василийга биргәч, Искәндәр янына килде. Күренеп тора, нык дулкынлана үзе.

– Сөенчкә ни бирәсең?

Искәндәр көтелгән һәм көтелмәгән кызны күргәч югалып ук калды.

– Сине күрдән дә кадерле сөенч була алмас, Зөләйха, – диде дә аны кочаклап ук алды. Тегесе дә аңа сыенды. Күзләреннән яшьләр тәгәрәде.

– Исәнме, кадерлем? – дип пышылдады. Аннан үзен кулга алды: – Мин биредән киткәч, гел синен турыда уйладым. Сиңа ярдәм итәсем килде. Гаепсез кеше биредә әрәм булып яшәргә тиеш түгелдер бит...

– Минем дә, син киткәннән бирле ашаганым аш түгел, йокы керми. Качкын буларак ни эшлим? Биредә табигать матур, кешеләр яхшы булсалар да, элеккеге Искәндәр булып, яңа тормыш корасы, туган якларда яшисе килә!

Зөләйха, калку һәм зифа гәүдәле кыз булса да, үзен бик сизгер тотты, ымсынучылары да, тәкъдим ясаучылар да булды аңа. Мәскәүдә укыганда, бик шома гына мишәр егете белән дуслашып, соңгы курста тормыш корырга иде исәбе. Шома егетнең шомалыгын очраклы рәвештә Измайловский паркта күрде. Биредә татарлар ял көннәрендә уенга жыела иде. Ул бер көтү яшьләр белән бию түгәрәгендә торганда, Зөләйха сөнә-сөнә аның янына юнәлсә, тегесе аптырап калмады.

– Таныш булыгыз, бу Зөләйха, булчак ат врачы, – дип, дус-ишләрен таныштырды. Ә монысы минем кәләшем Роза.

Мескен хәленә калган Зөләйхага: «Котлыйм!» – дип әйтүдән башка чара калмады.

Бу вакыйгадан соң Зөләйха ир-егетләргә бик сак карарга өйрәнде. Ирләр – аучы, аларга үз теләгәннәренә генә ирешергә кирәк дигән фикер йөрәген биләп алды. Ә менә Искәндәр белән очрашкан, сөю хисләре түзә алмаслык дәрәжәгә житте. Бөтен көчен аны коткарырга юнәлдерде. Ял алып, Сыктывкарда да, Улгегорскида да булды, Казанга барып, Югары суд карарын да кулына төшерде.

Зөләйха Искәндәргә шушы рәсми документны тоттырды.

Аларның озак тоткарланырга вакытлары чикле иде. Зөләйха сүзне кыска тотарга булды.

– Сезнең якта сөйгән кешегә йөзек белән алка бүләк итсәләр, бездә яраткан кешесенә кызлар ябышып чыга. Син каршы булмасаң, мин киләчегемне сиңа тапшырам, – диде.

Искәндәр элеккеге тормышын, аяк астыннан чыккан бәла, дип бәяләсә, Зөләйха белән очрашуны күктән төшкән бәхет дип кабул итте.

Болан асраучылар авыр чакта да бер-берсен таба алган татар балаларына бәхет теләп озатып калды. Араларында өмете өзәлгән Анна гына юк иде...

Рэзинә
Мөхияр

ҺӘРБЕР ТАҢНЫҢ ҮЗГӘ МАТУР ЖЫРЫ...

Төшләремдә язам

Шигырь язам, язам төшләремдә,
Төшләремдә мин бит шагыйрә.
Таңнар ата, илһам өркеп кача,
Өркеп кача язган шигырь дә,
Ярты жаным кала шигырьдә.

Дөнья мәшәкате, фанилыкның
Вак-төяге йота вакытны.
Килгән фикер, шигъри уй-хисләрем
Кире китә, алар вакытлы,
Тотып алып булмый якутны.

Шигырь язам бары төшләремдә,
Таң атуга төшләр югала.
Төшләремдә язган матур юллар
Офыкларга таба юл ала,
Энже бөртегедәй уала.

Таң сузыла

Жәйге моңлы-жырлы таң сузыла,
Үз телендә кошлар жыр сыздыра.
Әллә алар жыры, әллә гомер
Ялгышлары жанны сызландыра...
...Сагышлары әрнеп уйландыра.

Һәрбер таңның үзгә матур жыры,
Кабатланмый бер дә – барысы яңа.
Һәрбер кеше язмышлары үзгә,
Йөрәге дә тик үзенчә яна:
...Һәрберсендә күпме, ничә яра?!

Рэзинә МӨХИЯР (1956) – галимә, шагыйрә; «Нәрсә булды миңа?», «Асылыма кайтам», «Күңел тәрәзәләрем» һ.б. китаплар авторы. С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. Чаллыда яши.

Язмыш-тәкъдир юлыбызны сыза,
Кеше күбрәк шул юлыннан уза.
Аллаһ биргән сайлау мөмкинлеген
Файдаланмый йөрәк, тизрәк туза...
... Өй каршында кошчык жырын суза.

Жан авазым моңы

Төшләрәмдә күптән очканым юк,
Дөнья йөгә тарта төшемдә дә.
Жылынасым килә, күккә очып,
Бураннарда йөрөп өшимен дә.

Жылылыкны эзли жаным көн-төн,
Жылытырлык дәва – им-том житми.

Жан авазым моңы кайтавазы
Үз-үземнән ары ерак китми.

Төшләрәмдә элек оча идем,
Канатларны жыллар сындырдымы?!
Бураннары, жиле, давыллары
Аллаһыдан миңа сынаудырмы?..
...Төшләрәмдә күптән очканым юк...

Заман кырыс

Заман кырыс. Иләкләре тимер,
Тимер иләк нидер гел или.
Горур жаннар заман иләгенә
Каршы тора, башын һич ими.

Заман кырыс. Акча алдан чаба,
Бәндәләре – аның артыннан.
Бар нәрсәне акча белән үлчәп,
Шаша кебек кеше акылдан.

Заман кырыс. Кода-кодагыйлык
Ялагайлык, ришвәт дөньясы.
Кыргыйлыктар бәйрәм иткән илдә
Гөнаһлармы аның йоласы?
Авыз, күзне ничек йомасы?!

Мин генәме?

Мин генәме, әллә син генәме
Кыерсыту, рәнжеш алганнар?
Пәйгамбәрләр күрке Ибраһимны
Янган утка бәйләп салганнар.

Мин генәме, әллә без генәме
Үз дәүләтен күптән югалткан?
Баскынчылар күпме ир-егетне
Кылыч-сөңгә белән тураткан.

Мин генәме, әллә ул гынамы
Жир байлыгын күрми төшендә?
Хәерчеләр кулын сузып тора
Байлык тулы дәүләт эчендә.

Мин генэме, эллэ сез генэме
 Бу Рэсэйдэ телсез калганнар?
 Телен, динен саклыйм дигэннэре
 Тел, дин өчен башын салганнар.

Илсез, телсез, динсез – без кемнэр?!

Дөнья бәһаләре

Үзгәрде шул дөнья бәһаләре,
 Бер кыйммәте юк ла шигырьнең.
 Шигырь яза шагыйрь үзе өчен,
 Тәкъдим итә алмый шигырен.

Ә халыкка аның ни файдасы?!
 Жан-күңеле бер дә килешми.
 И түзем дә инде Рэсэй халкы,
 Изелүгә чыдый, бирешми.

Үзгәрде шул дөнья бәһаләре,
 Спортка күп акча бүлэләр.
 Чит илләрдән легионер яллап,
 Рекорд куяр өчен бөлэләр.

Шигырьләрем бүләк итәр идем –
 Ач халыкка рухи бер азык.
 Чыгарыйм дип китап, теләнимме?
 Булмас микән миңа ул язык?!

Килдем, Аллах, Синең хозурыңа,
 Асылыма кайттым яңадан.
 Яралы кош кебек, башым иеп,
 Саркып каннар ага ярадан.

Яраларны ямау өчен, Аллах,
 Синең кодрәт, Синең көч кирәк!
 Озын юллар үтеп Сиңа килдем,
 Бер Син генә миңа көч-терәк!

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!

Кому на Руси жить хорошо
 Н.А.Некрасов

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Хаклык белән нахак көрәше.
 Һәр буыңга насып үз еллары,
 Безгә язган шушы өлеше.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Күз буяулар, ялган иң түрдә.
 Кимсетелеп, урын табалмыйча,
 Дөрөслек тә кача гел гүргә.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Кайсы милләт алды хөррият?!
 Аллах биргән телләр киселәләр,
 Жәмгыятьтә һаман шул хәят.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Намус, иман кемнең уенда?
 Иртән торсаң, тагын шул ук дөнья,
 Сықрана жан шайтан тунда.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Өшнәчелек чәчәк атканда.
 Яңа байлар барлык мал-мөлкәтне
 Йозак-капкан белән япканда.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!
 Кайчан рәхәт булган бу илдә?
 Ниңә гасыр кан-яшь агып торган,
 Алга бармый шуңа әле дә.

Бу Рэсэйдә кемгә яшәү жиңел?!

БРЕСТ. 22 ИЮНЬ...

ОЧЕРК

Батырлар урамында

Саннар каты бәгырьле...

Бөек Ватан сугышында 26 миллион кешенен гомере өзелде дип, тиз арада санап үтәбез.

Бүгенгесе көндә мәркәзәбез Казанда 1 миллион 250 мең кеше яши. Димәк, фашизмга каршы көрәштә 20 шәһәрлек халык кырылган дигән сүз... Әле, яраланып кайтып, Жиңү көненнән соң арабыздан киткән солдатларны да кушып санасаң... Жиңү бәйрәменә тел-теш тидерүчеләргә карата нәфрәт көчәя генә...

Үзем яшәгән кварталның шәһәр транспортында игълан ителгән урам исемнәре күнелдә горурлык хисе уята: Гаврилов, Әмирхан, Хәким, Әпсәләмов... Язучылар һәм сугыш каһарманнары гел янәшә яңгырый.

Нинди генә кырыс кеше дисәк тә, Сталин иҗат кешеләрен фронтка жибәrmәс өчен бронь бирә. Шуңа карамастан, татарның 50ләп язучысы үз теләге белән сугышка киткәннән беләбез. Каләм иясе – көрәш сәхифәләрен матбугатта яктыртып баручы, шигырьләре белән жиңүләргә рухландыручы да; легендар солдат һәм шул ук вакытта эзтабар да. Аларның китапларында ил язмышы, сугыш еллары хроникасы...

Рус язучысы Сергей Смирнов та 1947-57 елларда Брест крепосте язмышын өйрәнә. Эзләнү-тикшеренү эшләре алып барганда, цитадельдә 44 нче укчы полкның байрагы табыла – аны цинкланган чиләктә капкачлап, жиргә күмгән булалар. Байрак исән икән – димәк, полк та жиңелмәгән! Шуннан соң язучы, крепость батырларын эзләп, Мәскәү радиосы аша тапшырулар оештыра. Һәм көтмәгәндә, 44 нче укчы полкның командиры Пётр Гавриловны эзләп таба! С.Смирнов аңарда ике атна буе кунак булып, 1941 елның 22 июнь – 23 июль вакыйгаларын җентекләп язып бара.

Брест крепосте китабы 1957 елда басылып чыга. Шуннан соң гына Партия контроле комитетында Гавриловның коммунист билеты һәм майор дәрәжәсе кайтарыла, күп тә үтми аңа Советлар Союзы Герое исеме бирелә.

Сүз уңаеннан, искә төшерик, әсирлеккә эләккән бик күп батырлар 1956-57 елларда гына аклана. «Моабит дэфтәре» илебәзгә әйләнеп кайткач, Муса Жәлилгә дә; Ян Винецкий «Литературная газета» да язып чыккач, әсирлектән

Фото брестцы.com сайтынан алынды.

дошман самолётын урлап качкан һәм күп кенә көрәштәшләрән коткарган тагын бер татар егете Михаил Девятаевка да Советлар Союзы Герое исеме шул елларда бирелә. Әлбәттә, бу шәфкатьле миссия Н.С.Хрущёв властыка килгәч башлана.

Танкка каршы мылтык белән

22 июнь, гадәттә, халкыбызның Сабантуй батырларын хөрмәтләү көннәренә туры килә.

1941 ел, 22 июнь. Жирле вакыт белән 3 сәгать 15 минутта Брест крепостена беренче снаряд килеп төшә!..

Горнизонда өч мең ярым кешелек гаскәр тупланса да, нигездә, алар хәрби өйрәнүләр полигоны хәлендә яши: берничә броневиклары бар, танклар исә бөтенләй юк.

Инде Европа илләрән яулап, хәл жыйган, ике еллык сугыш тәҗрибәсе туплаган, авиация, артиллерия, танк һәм үзйөрешле яңа техника белән баштанаяк коралланган дошман армиясен винтовка һәм автоматлар белән каршы алып өчен гавриловчылар нинди батырлыкка ия булырга тиеш?!

Гитлер Советлар иленә каршы сугыш башламаячак, дигән фараз Брест крепостен СССРга ачык капка рәвешенә китергән...

Сугыш якынайган саен, тактик өйрәнүләр вакытында полигонның утлы кораллары күпләп югала башлый.

Брест вокзалы ресторанында немец жандармнары, өстәлгә тезелгән шешәләрдән зур кружкаларга бушатып, сыра чөмерә. Һәм моңа инде беркем дә игътибар итми.

Әле, 21 июньнең кичендә генә, пассажирлар поездын бер тупикка кысыклап, Совет икмәге төялгән эшелон Германиягә китеп бара...

СССРга каршы һөҗүм белән идарә итү өчен Гитлер алдан ук Көнчыгыш Пруссиянең Растенбург тирәсендә жир асты бункеры төзетә, һәм Вермахтның югары житәкчелеге шунда күчә. Урман ешлыгында, аеруча яшерен рәвештә төзелгән әлеге корылманың стеналары 6 метр калынлыкта: элементә үзәге, киңәшмәләр залы һәм хәтта казинолары белән!

Сугыш йә була, йә булмый?!

Сталин соңгы көнгә чаклы СССР белән Германия арасындагы килешүгә ышанып яши.

Коммунистлар белән фашистлар арасында нинди килешү булырга мөмкин инде, йә?!

Бары тик 21 июнь кичендә генә генштаб маршаллар Тимошенко һәм Жуков имзасы белән һәрбер хәрби частка, диңгез флотларына, бигрәк тә чик буендагы хәрби округларга директива жибәрә. Аның төп эчтәлегә кисәтү һәм боерудан гыйбарәт: 22-23 июнь көннәрендә немецлар көтелмәгән һөҗүмгә күчәргә мөмкин. Ләкин төрле провокацияләргә бирелмәскә...

Әлеге документка Сталин барыбер кул куймый!

Провокацияләр дигәннән, 1941 елның 19 апреленнән башлап, бер ай эчендә, немец самолётлары 180 тапкыр чик сызыгын боза, урыны-урыны белән алар хәтта СССР жиренә 100-150 чакрымгача үтеп керә.

Директива таралганнан соң, өч-дүрт сәгать узуга, Кремльгә бер-бер артлы хәвәфле хәбәр ява башлый: фашистлар Белоруссия шәһәрләрен, Украина... Балтыйк буе республикаларын... бомбага тота башлады!

Һәм Мәскәү вақыты белән иртәнге 4 сәгать 15 минутта Брест крепостена беренче снаряд килеп төшә.

Сугыш була-булмый, була-булмый дип, ике ел буге ромашка чәчәге белән юраулар чеппәрәмә килә. Инде атылган ядрәне туктатам димә!

Крепостьның татар инженеры

Брест крепостена 17 мең фашист ябырыла (безнекеләр 3,5 мең генә, дидек). Житмәсә, аларга авиация белән артиллерия туктаусыз ярдәм итеп тора. Әгәр мондый бәрелеш ачык яу кырында барган булса, дошманның жиңчәгә – бәхәссез...

Шөкер, гавриловчылар үз өендә, дөресрәгә үз өнендә!

Татар кайда – Ватаны шунда.

Брест крепосте дигәндә, без тагын бер татар егетен – инженерлык гаскәрләренен генерал-лейтенанты, хәрби фәннәр докторы, Советлар Союзы Герое Дмитрий Карбышевны да онытмаска тиешбез. Цитадель ныгымалары төзүдә ул житәкчелек иткән. Д.М.Карбышев сугыш башында ук контузияләнган килеш әсирлеккә төшә. Хәрби инженер буларак, фашистлар аны үзләренә хезмәт иттерергә телиләр. Ләкин батыр милләттәшебез баш ими! Дүрт ел буге концлагерьларда интектергәннән соң, аны бозга катырып жәзалийлар.

Брест крепостеның жир астындагы лабиринтлары, тирән-тирән катакомбалары, коридорлар челтәре – гавриловчылар өчен ышанычлы плацдарм булган. Фашистлар яндыргыч сиптереп тә, гранаталар ыргытып та, артиллерия белән төбәп атып та, әллә ни уңышка ирешә алмаганнар. Патрульләре дә көндезләрен генә батырайган, төнлә белән алар жир асты коммуникацияләренә бөтенләй тыгылмаган.

Ә безнекеләр исә, киресенчә, вак-вак отрядларга бүленеп, төне буге һөжүм оештыралар һәм көчле ут ачалар да тагын күздән югалалар.

Фашистлар һәлак булган сугышчыларны жыяр өчен Брест шәһәрәннән жирле халыкны куып китерәләр. Яраланган рус солдатые эләксә, батыраеп, штык белән кадап йөриләр.

Сугышның беренче көннәрендә үк камалышта калган крепостьның алынуы турында фашистлар командованиесә өч тапкыр рапорт бирә.

28 июндә Минск шәһәре басып алына. Ә Брест камалышта сугышып кала.

10-11 июль.

Дошман Днепрны кичеп, Смоленскига барып житә. Ә майор Пётр Гаврилов житәкчелегендәгә 44 нче укчы полк әле һаман да каршылык күрсәтә... Тушёнкалары – буге буарлык, ипиләре генә юк. Иң мөһиме – су запасы бетте дигәндә, яңгыр килеп ява!

Ә 23 июль көнне...

Дагасыман формада казылган тирән окоптан көчле ут ачкан гавриловчылар өстенә мең сигез йөз килолы бомба килеп төшә...

Һәркемнең документи күкрәк кесәсендә. Полк командирының кемлеген бик тиз ачыклайлар...

Гитлер килгән

Сталинның үз гомерендә берәр тапкыр Брест крепостен килеп күргәнә бардырмы, юктырмы, белмим, ә Гитлер килә. Үзе генә дә түгел, Италиянең профашистик режим башлыгы Муссолини белән!

Изге Рим императоры Фридрих-I хөрмәтенә «Барбаросса» дип аталган, СССРны тиз арада юкка чыгару планы Брест капкасында ук көчле каршылыкка юлыккач,

жиде миллион сугышчысы булган Вермахт сагаеп кала – туган илен сакларга ант иткән совет солдатаның холкы-психологиясе бигүк өйрәнелмәгән кебек килеп чыга...

Шушы уй Гитлерны чыгырыннан, дөресрәге, бункерыннан чыгара.

Майор Гавриловны ике ягыннан култыклап, ярым үлем хәлендә алып киләләр. Һәм сафка тезелгән немец солдатлары алдыннан үтәләр, Рейхсканцлер аларга честь биргән килеш басып торырга куша: «Күрегез, чын солдат менә шушындый булырга тиеш!» – ди ул...

Нәкъ шул вакытта, цитадельдә фашист патрульләре атышудан туктап тора. Көтелмәгән тынлыкка аптырап, лейтенант Николай Плужников «яктыга чыга». (Язучы Борис Васильевның раславынча, ул әле хәрби училищени тәмамлап, крепостка 21 июньнең төнөндә генә килеп төшә, үчтәк да басмаган килеш сугышта катнашырга мәжбүр була). Яшь командир сафка тезелгән фашистлар каршында үрә катып торган ике кешенең кемнәр икәннән абайлап, автоматын күкрәгенә кыса. Төзәп тә карый, ләкин атмый, заяга буза куптарып, шушындый «кунакларны» кулдан ычкындырырга теләми. Монда винтовка кирәк!

Ләкин катакомбага кереп, мылтык алып чыкканда, мәйданда инде беркем дә калмаган. Бөек Ватан сугышын тамырдан үзгәртә алырлык бөек очрак була бу...

Яшәр өчен дә батырлык кирәк яки Ике хатынлы Гаврилов

Дошманга каршы көрәшкә күтәрелгәндә, батырлыкның үз мантийгы бар – жиңәргә, үлсәң дә, чигенмәскә! Ә бер ай гына сугышкан һәм Жиңү көнөндә генә эсирлектән азат ителгән Совет солдатна алга таба тыныч тормышта яшәп калыр өчен тагын да зуррак батырлык кирәктер. Пётр Гаврилов та үзенә исемнәклар өчен ел буга «филтрация» үтә, һәм 1946 елның көзөндә, хәрби дәрәжәләрен югалтып, гади солдат хәлендә туган авылы Әлбәденгә кайтып төшә... Ләкин коммунистик тәрбия алган якташлары аны, пленда качып яткан сатлык жанга тиңләп, таш ата-ата куып жиберәләр!

Ул 46 яшьлек тол ир. Хатыны Анна белән асрамага алынган улы Николай, сугыш башланыр алдыннан Бресттан эвакуацияләнеп, хәбәрсез югалалар.

Пётр Михайлович әле һаман да үжәтләнеп, туган ягында төпләнеп калырга тели, районның башкарма комитетына эш сорап керә. Кечкенәдән күрше Пимәр авылы алшавытына хезмәт итеп, унбиш яшен тутыргач, алга таба укырга теләп, Казанга жәяүләп киткән, Гражданнар сугышында, фин конфликтында катнашкан, Фрунзе исемендәге хәрби академияне тәмамлап, РККА командиры булган элеккеге коммунист Гавриловны кирпеч заводының чүлмәк ясау цехына урнаштыралар. Шунда ук ул Краснодардан Питрәчкә эвакуацияләнгән Мария белән кавыша. Мария, һушкитмәле чибәрлегенә карамастан, искиткеч тыйнак, ярдәмчел һәм миһербанлы кыз булып чыга. Күп тә үтми, Гавриловлар гаиләсе Мариянең туган шәһәре Краснодарга күченеп китә һәм якташыбыз озак еллар буга шунда – авылларга ут кертүче оешмада эшли.

Фронтвик дуслар белән очрашуларның берсендә билгесез ханым Пётр Михайловичка сер итеп кенә бер хәбәр әйтә: «Сезнең беренче хатыныгыз Анна исән, Бресттан 100 чакрымдагы Косово тирәсендәге картлар йортында яши...» – ди.

Ул күптән инде параличланган, гел урын өстендә ята икән. Асрамага алынган уллары Николай хәрби академияне тәмамлап, Мәскәүдә хезмәт итә.

Мария чибәркәй хәбәрне ишетү белән көндәше Аннаны үзләренә алып кайта һәм соңгы юлга озатканчы, аны хөрмәтләп карый. Шулай итеп, майор Гаврилов дүрт ай буе ике хатын белән «яшәп» ала. Моңысы да татарча килеп чыга...

Пётр Михайловичның үз баласы һәм, гомумән, нәселе юк. Ватан сынаулары өстенә язмыш сынаулары да өстәлгән. Каһарман якташыбыз 79 яшендә бакыйлыкка күчә (1900-1979). Үзенәң васыяте буенча Бресттагы хәрбиләр каберлегенә күмелә. Алар анда 800 солдат...

Крепостының оборона музееда беренче зал Д.М.Карбышева, бишенче зал П.М.Гавриловка багышланган. Полк байрагы да шунда саклана.

Бүгенге көндә каһарманның туган авылы игътибар үзәгендә. Тирән окоплары, ныгытмалы траншеялары, жимерелгән дивар күренешләре һәм майор Гаврилов музее белән Әлбәден авылы Брест крепостының зур макетын хәтерләтә. Ә Питрәч авылының үзәгендә якташларыбыз – Советлар Союзы Геройлары П.М.Гаврилов, Г.К.Камалеев һәм В.И.Осиповка багышланган постамент тора.

Герой буласым килә

1963 елның май аенда, без аның белән күрешеп калдык. Брест крепосте каһарманы майор Гаврилов белән очрашу була, дигән хәбәр районыбызның бөтен мәктәпләренә Генштаб директивасы кебек таралды.

Уку ылы бетмәгән әле. Көннәр жылы, өс киёмнәрәбез жиңелчә. Кызлар кулында энже чәчәкләр күренгәли.

Шәленең егерме укучысын мәктәп машинасында, Питрәчнең хәрби комиссариаты каршындагы мәйданга китереп бушаттылар. Комсомол билетларын алып килү мәжбүри, аны үбеп, ант итәсе була, диделәр. Авылыбызның 680 укучысы арасыннан егермебезне генә ничек сайлап алганнардыр, хәтерләмим, мәгәр мин исемлеккә эләктем. Сәбәбе соңрак аңлашылды: мин фронтовик ятиме, район гэжитендә шигырьләрем чыга, сәхнәләрдә кызык-мызык сөйләп, кул чаптырганым бар. Мәйданда майор Гавриловка батырлык турында сорау бирергә тиеш икәнмен. Соравымны көзгә каршына басып ятларга куштылар. Ятлагач, «учительская» дигән бүлмәгә алып кереп тыңлап та карадылар.

«Гаврилов абый, без малайлар, кар өстендә окоплар ясап, землянкалар казып, сугыш уены уйнарга яратабыз, ә сез бала чакта нинди уеннар уйнадыгыз?»

Мәктәп директоры Наил Зиннәтович (күренекле галим, тукайчы Ибраһим Нуруллинның абыйсы) урындыгыннан корт чаккандай сикереп торды.

– Юк! – диде ул генераллар тавышы белән. – Землянка сүзен әйтергә ярамый!

– Ярар, әйтмәм, ярамагач инде... – дидем дә үзем берни аңламадым.

Кар өчендә землянкалар ясап уйный идек инде. Окоплар да казый идек. Урам малайлары икегә бүленәбез дә: әүвәл сез аklar буласыз, без – кызыллар, аннан без – аklar, сез – кызыллар. Нәкъ Шолоховның «Тын Дон» романындагыча. Ахырдә «аклар» белән «кызыллар» буталып, кул сугышына күчәбез. Мөдәрриснең борыны канагач кына туктыйбыз. Сугыш уенының кагыйдәсе шулай...

Хәрби комиссарның: «Ровняйсь! Смирно!»га тезгән сафлары тыгызланды, түгәрәкләнде. Һәркайсыбызның якташ геройны якыннанрак күрәсе, жәе чыкса, күкрәгендәге Алтын йолдызын сыйпап карыйсы һәм Советлар Союзы Герое буласы килә.

Безнең арада Әлбәден укучылары күренмәде. Пётр Михайлович, 1946 елдан соң тагын, бу юлысы инде Советлар Союзы Герое майор Гаврилов булып, янадан

туган авылына кайткан һәм «Жиңү аллеясе»на агачлар утыртышып йөргән, диделәр.

Һәм майор Гаврилов саф татар телендә сөйләде, ә жавабы никтер, бик кыска булып тоелды.

«Мин дә сезгә кушылып уйнар идем... Революциягә чаклы туган ятимнәр уенсыз үстек шул, эти-әнием мин туган елны ук мәрхүм булганнар. Сергей дэдәй кулында үстем. Ул «пәпә» өйдә сөйләшү юк. Өй дигәнебез жиргә казып керткән землянка, түбә ябар өчен ике эргә бура күтәрелгән. Сәләнгеш чиркәве каршындагы татар мәктәбенә укырга йөрдем. Сәмәкин урманыннан дүрт ел бусе ат белән агач тарттырдым. Унбиш яшь дигәндә, жәяүләп, Казанга укырга киттем...»

Сугышның әһәмияте

Майор Гаврилов исеме тиз арада легендага әверелә. Аның турында, үзе исән чагында ук нәфис фильм төшерелә. Брест шәһәренен почётлы гражданы булып теркәлә.

Аны хәтта бер тапкыр телестудиягә дә чакырлар. Дөрөс, ул елларда әле «күрсәтә торган тартма»ның экраны партбилет чаклы гына була, каршысына су тутырылган ярымшар сыман линза куела – сурәтне зурайтып күрсәтсән өчен...

Бераз сөйләшеп утыргач, диктор әңгәмәне түгәрәкләр өчен: «Каһарман йөрәкле, жинелмәс батыр рус холкы бит сездә, әйеме, Пётр Михайлович?» – дип сорап куя.

«Шулайдыр, мөгаен... Ләкин мин бит – татар кешесе!» – дип, бөтен ил алдында жавап тоты майор Гаврилов.

Шушы әңгәмәдән соң телевидениегә бүтән чакырмыйлар аны...

Элеккеге дәрәсләкләрдә Бөек Ватан сугышының тарихи әһәмияте дигән йомгаклау бүлегә бар иде... Жиңдек... Гитлер Германиясенен яртысында коммунизм төзедек... Азат ителгән дәүләтләрне кушып, СССР дигән Социалистик илләр лагеренен чикләрен киңәйттек... Батырлар иле икәнлегезне тагын бер кат исбат иттек...

Бактың исә...

Ким дигәндә 26 миллион кешенен гомере кыелды. Тирә-ягыбыз гарипләр һәм ятимнәр белән тулды... Зур-зур калаларыбыз жимерелде. Илебезден күпме байлыгы таланды... Сөенә-сөенә СССР составына керткән дәүләтләр сөенә-сөенә кабат аерылдылар... Кызыл Байраклар вагайды...

Белоруссиянең Брест крепосте бүген дә куркыныч астында. Советлар Союзы Герое майор Гаврилов кебек бөркетләр бүген дә кирәк, һай, кирәк әле...

Жиңү байрагы музейларда жилфердәми...

Советлар Союзы язучысы
Камил КӘРИМОВ.

Шигърияткә омтылыш, шигъри сүзгә мәкиббәнлек – халкыбызның үзгә бер матур сыйфаты. Халык арасында уй-фикерләрен, хис-тойгыларын шигъри юлларга салып, теркәп куючылар бихисап. Әдәбият белемендә мондый төр иҗатның үз төшенчәсе дә бар – наив әдәбият. Самими әдәбият була инде ягъни. Авылдашларым арасында да (Лаеш районы, Татар Сараланы авылы) бу төр иҗат белән шөгылләнүчеләр шактый. Тик Булат Хәлиуллинның каләм тибрәтүе турында моңа кадәр ишеткәнем дә юк иде.

Балачакта журналист булырга теләгәнлеген, авылыбыз клубында мәдир булып эшләгәндә, әдәбият-сәнгатькә мәкиббәнлеген беләм. Ә иҗат, үзе әйтмешли, аны хәзер генә «борчий» башилаган. Һәм, менә, ярты гасыр яшәгәннән соң, эңир йөзөндә жыйган хис-тойгылары образлы сурәтләр булып бәрәп чыккан. Бу иҗатны инде наив әдәбият дип кенә бәяләп булмый. Камил, өлгәргән шигърьләр. Үзем сокланган әлегә шигърьләренә башкаларга да житкерәсем килде.

Илсәяр ИКСАНОВА,
шагыйрә, язучы, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе.

Булат Хәлиуллин

ВАКЫТ КОМНЫ ТАШКА ӘЙЛӘНДЕРӘ...

Үткәннәргә кайтып булса

Яшьлек фотоларын караганда,
Хыялымда кайтам шул чакка.
Шул ук урам, шул ук тыкрыклар, –
Берни үзгәرمәгән бу якта.

Күрше коймасы да шул көенчә, –
Житеп бетми анда бер такта.
Алма урларбыз дип алган идек,
Кире куелмады шул чакта.

Калган эшкә ява, диләр, карлар.
Безнең коймага да кар яуды.
...Без яраткан тәүге сөйгән ярлар
Йөрәкләргә тирән эз салды.

Үткәннәргә кайтып булса әгәр,
Кагар идек койма тактасын.
Хыялларга тәртип салыр идек, –
Хатирәләр аунап ятмасын!

Гомер китабы

Аваз салу белән бу дөньяга,
Ача кеше яшәү этабын.
Төсле каләм белән яза шуннан
Ап-ак биткә гомер китабын.

Тиз языла китап битләре дә,
Онытабыз, өтер куймыйбыз.
Ашыгабыз, кая ашкынабыз? –
Яшәүләрдән һич тә туймыйбыз.

Язган саен китап калыная,
Таплар төшә аның битенә
Яшылек үткән көнне тәгаенләп
Язып куеп булмый читенә.

Туймаса да кеше бу тормыштан,
Китми калыр чара юк ла соң!
Китабының соңгы битенә ул
Ризалаша – куя ноктасын.

Ялгызлык

Ялгызлыкның була микән язы,
Жәе, кышы, алтын көзләре?
Аз булса да бармы икән назы,
Нинди була икән йөзләре?

Бу сорауга җавап күптән эзлим,
Тилеләнеп, ярсып, хис тулып...
Сизми калам – хисләр чыга ташып,
Шигъри юллар, яңа жыр булып.

Эзли торгач җавабын да белдем –
Тамчыдан да савыт тулуын.
Парлы булгач кына аңлайсың ул
Ялгызлыкның нинди булуын.

Ул таңнарда кабат юлыкмам

Язлар житү белән чыгам эзләп
Без танышкан жылы шул таңны.
Шул таңнарда йөрим сине күзләп,
Таба алмыйм, өзә шул жанны.

Ул таңнарда буламыни тиңләп,
Меңләгән таң инде күрсәм дә.

Онытылмый, үтөп кәргән тирән,
Онытырга теләп йөрсәм дә.

Онытырга теләп йөрм димен,
Ышанма син, һич тә онытмам.
Таңнарымны күпме эзләсәм дә,
Ул таңнарга кабат юлыкмам.

Яшьлекне сагыну

Яшьлек язларына кайтсаң иде,
Гөрләвекләр аккан якларга.
Язгы суда йөзгән көймәләрдә
Аксаң иде сабый чакларга.

Яшьлек көзләренә кайтсаң иде,
Әби чуагына чуалып,
Көзгә матурлыкка хозурланып,
Һәр төсенә сөенеп, сокланып.

Яшьлек жәйләренә кайтсаң иде,
Сандугачлар сайрар чакларга!
Тәүге сөйгән ярың белән бергә
Яшьлек сукмагыңнан атларга.

Яшьлек кышларына кайтсаң иде,
Чана шуып биек таулардан,
Үтсәң иде, кабат үтсәң иде,
Артта калган карлы юллардан!

Тукталыш

Әйтә алмыйм, күпме калды көчем,
Ярты гасыр гомер үтелгән.
Исәп-хисап ясап алыр өчен
Биштәр бавым инде сүтелгән.

Биштәрәмнән алам – узганымны –
Үкенерлек эшләр юк сыман.
Кагам-сугам кунган тузанымны,
Алдагысы – серле бер томан.

Бәйләп куям ипләп биштәр бавын,
Алга таба исәп атларга.
Менәселәр бар бит гомер тавын,
Сер бирмичә залим-ятларга.

Вакыт комны ташка әйләндерә,
Кабат ясый комны шул таштан.
Башлап булса икән бу гомерне
Яңа биттән, өр-яңа баштан.

Үтәр идем яңа гомер юлын,
Табып вакыт белән уртақ сүз.
Сорар идем аннан сузып кулым:
«Ашыктырма, тукта, берәз түз!»

Яшәр идем сөеп Мәжнүн кебек,
Мәхәббәткә лаек кешемне.
Юрар идем бары бәхетләргә
Таң алдыннан күргән төшемне.

Татлы төштә генә бирелә ул
Гомерләрнең башка – яңасы.
Вакытларга үпкә белдермичә,
Бу тормышта безгә яңасы.

Ком күчереп ташлар ярасы.

Хәтер сандыгында серле ишек –
Ача аны хәтер ачкычы.
Сандык тирән, төшеп менәр өчен
Үзем белән хәтер баскычы.

Баскычыннан ныклы атлап үтәм,
Барылса да инде күп ара...
Үткәнемнең ак йомгагын сүтәм –
Күңелемдә якты манзара.

Үткәнемдә бүген кунак булдым –
Тыйнак булдым, йөрдем күзәтеп.
Ялгышлыklar күп булганын күрдем –
Шунда калсын: йөрмим төзәтеп.

Үткәнемнән кайттым бүгенгегә –
Әйтерсең лә аткан туры ук.
Киләчәкне ачып карар өчен
Ишекләргә андый ачкыч юк.

Жырлар

Мәктәп елларының истәлегә –
Жыр дәфтәрен саклыйм бүген дә.
Хисләремне тыеп ачам битен,
Хатирәләр уйный күңелдә.

Хатирәләр белән бергә узам
Гүзәл вакыт – мәктәп елларын.
Дәфтәрдәгә көй-моңнарны сузам,
Тибрәндереп күңел кылларын.

Жырларның да була үз язмышы.
Дәфтәрдәгә жырлар гомерле.
Шул жырларны жырлап әле дә булса
Яшәртәбез кебек күңелне.

Озайтабыз шулай гомерне.

Раилә
Кәримова

КОЛЫМАДА

ХИКӘЯ

Күк йөзе чалт аяз, бүген дә бар дөньяга кояш хужа... Ачык ишектән өй эченә табигать жыры тула сыман. Чиксез галәм үзе дә сайрар кошлары белән ниндидер серле музыкага кушылып, тормышка мәдхия жырлый кебек. Терассада тәмләп, каһвә эчеп утыручы ике ханым – Әлфирә белән Рамилә бөтен мәшәкатләре, сөнеч һәм көенечләре белән үткән балачакларын, яшылекләрен искә төшерәләр. Берара кошлар сайравын тыңлап, тынып калалар, аннары тагын сөйләшеп-көлешеп алалар. Дөньялары түгәрәк диярлек, авырлыктар инде онытылган, кадерле кешеләре – күптән гүр иясе. Ә бит барыбер үзенә күрә күңелле булган ул заманнарда... Әйе, барысы да бүгенгедәй хәтерләрендә әле...

...Әлфирә әткәсенә хат язып салганнан соң, үз-үзенә урын тапмады. Чыгарылыш кичәсенә кайтып житә алыр микән инде ул? Яшәгән жире бик еракта икән шул. Кыз янә географик атласны ачып, Магадан дигән ноктага күз салды. Әллә ничә транспорт белән кайтасы юлын чамалады. Үзгәрдеме икән әткәсе? Әнкәсе белән аерылышып, ул Яңавылдан чыгып киткәндә, Әлфирә дүртенче сыйныфта гына укый иде әле. Китәр алдыннан кызын кочагына алып, зур көзгә каршына басты да почмакта үсеп утырган, ялтырап торган эре яфраклы фикус гөленә күрсәтеп:

– Кызым, мин бик еракка китәм, син мин кайтуга, менә бу гөл чаклы булып үсеп тор, яме! – диде.

– Әткәй, тиз кайт!

Габдулла аның бу сүзен ишетмәгәндәй, кызын үпте дә ашыгып чыгып китте. Алты ел узды ул көннән соң. Шушы вакыт эчендә кайларда йөргән дә кая барып урнашкандыр?..

Әдибә Габдулланың сирәк-мирәк кенә кызына атап язган хатларының соңгысын тотып:

– Колымага барып чыккан бит, анда төрмәгә эләккән ристаннар гына яши, диләр, нәрсә эзләп йөридер жир читендә? – дип куйды. Аның эффектэй кара чәчләре кабартып өеп куелган, килешле озын халаты уртача буен

озынайтыбрак күрсәтә. Әдибә әле тармакланып үсеп киткән зур фикус гөленә, әле кызына карады да уйга калды. Кызы да үсеп житте: тал чыбыгыдай зифа гәүдәле, озын коңгырт чәчләрен калын толымга үреп, алга салган, нечкә кашлары кыйгачланып тора – кыскасы, бер кашык су белән кабып йотарлык гүзәл! Чыгарылыш имтиханнарын жиңел бирә үзе. Алда соңгысы – географиядән генә сынау тотасы калды. Бу аның иң яраткан фәне. Кыйтгаларны, илләрне кечкенәдән өйрәнде. Әнисенәң ире Сөләйман абыйсы Башкортстанның төньягындагы нефть ятмаларын ачуга зур өлеш керткән инженер-геолог иде. Аның китапханәсендәге китаплар, карталар белән кечкенәдән кызыксынды. Аттестат алгач та, Уфага география факультетына барып, мөгаен. Аттестатында да гел яхшы билгеләр генә бит! Әдибә үзе укый алмый калды: сугыш елларында да, аннан соң да тормыш авыр, әтисе дә булмагач, жан сакларга, эшләргә кирәк иде. Укымасаң, гади эштә эшләп, гомерең уза. Күпме еллар кибетче булып эшләгәннән соң гына, склад мөдире итеп куйдылар үзен дә.

Урамда машина тавышы ишетелүгә, хатын тәрәзәгә күз салды. Әйе, өр-яңа зәңгәрсү «Москвич»ыннан Сөләйман чыгып килә. Коңгырт бөдрә чәчле, зәңгәр күзле бу чибәр иргә кызыкмаган хатын-кыз юк иде бугай. Ә машина әле кемдә бар? Сөләйманда гына! Киләсе ялда кызының чыгарылыш кичәсеннән соң, әнкәсе янына – туган авылы Салихка кайтып килерләр. Әдибә шулай уйлана-уйлана, плитә янына килеп, пешкән пылавын сүндерде.

– Мин Флорида янына кереп чыгам әле, әнкәй!

Шулай инде, Сөләйман абыйсы кайтуга Әлфирә юк сәбәпне бар итеп чыгып китәргә ашыга. Иптәш кызы белән серләре уртақ, чыгарылыш кичәсенә ничек киенеп барырга икәннән киңәшәләрдер инде.

Өлгергәнлек аттестаты алып кайткан көнне Әлфирә: «Әнкәй, мин эткәй белән Себергә китәм, укырга да шунда керәм!» – диде. Әдибә бу хәбәргә ни әйтергә дә белмичә аптырап калды. Унжиде яшеннән шундый ерак жиргә жибәрсә, бер күрергә тилмереп яшәрме икән бердәнбер баласын?.. Риза булыргамы соң?

...Габдулла тыныч холыклы, төс-кыяфәте белән үзенә охшап, буй житкәргән кызына карап, бер сокланды, бер Зифасы турында уйланды. Кызы белән кайтып кергәч, Габдулланы ничек каршы алып икән Зифа? Бергә кайтачакларын әйтеп, Яңавылдан телеграмма суккан иде сугуын. Зифа белән алар кырыс табигатьле салкын Колымада танышканнар иде. Аның әтисе утыз сигезенче елда ун елга ирегәннән мәхрүм ителеп, ерак Себергә озатылган. Алдан сөйләшкәнчә, Зифаның әнисе әтисеннән «баш тарта», имеш. Иреннән яшерен юллар белән килгән хәбәрне алуга, кечкенә кызы белән юлга жыена ул. Ике елга сузылган мәшәкатле юлның озынлыгын алар үзләре генә белә. Көч-хәл белән ире янына барып егылалар... Тоткынлык срогы бетеп, иреккә чыккач, туган якларына кайтмыйча, шунда төпләнеп калган бу гайлә белән эшкә килеп урнашкан танышты Габдулла. Татар кешеләрен сирәк очратты ул йөргән жирләрендә. Ә яшь, көләч Зифаны беренче күрдән үк ошатты ир. Тиз дуслаштылар, яратышып бергә яши башладылар. Менә хәзер дә кечкенә буйлы, ачык йөзле хатынын сагынып өлгергән иде инде ул.

Самолёт әйләнә ясап борылды да түбәнәя башлады. Еракта Охот дингезе шәйләнә булса кирәк. Аста канат шәүләсе турысындагы уйсулыкта карлы чуар жирне күрәп, Әлфирә аптырап калды. Июнь ахыры житеп килә ләбаса! Кояш та ярыйсы ғына кыздыра кебек. Ә монда әле дә кар ята.

Самолёттан төшкәч тә, барасы юл бик ерак булып чыкты. Менә нинди жир икән ул Колыма! Илнең күренекле, иң аңлы кешеләре илдән сөреләп, шушында китерелгән бит! Кеше гомеренең инде беркем дә, бернәрсә дә ярдәм итә алмый торган соңгы мизгелләре фажигале тәмамланган жирләр... Әнкәсе әйткән дөнья чите шушы, ахрысы. Әткәсе яшәгән бистәгә барып житкәнче, кыз кызыксынып, тирә-юньне күзәтте, күбрәк күргән саен каршылыклы уйлар чоңгылы үзенә тарта барды. Төньяк табигате бертөрле генә, эчпошыргыч булып күренде аңа. Әнә тегендә томан белән өрәтелгән сопкалар артында ниләр бар икән? Магадан шәһәре тирәсендә егерменче еллар ахыры – утызынчы еллар башында ук бай алтын ятмалары табылган, тик табигате кырыс булу сәбәпле, эшләргә эшче көчләр булмаган. Илле градус салкында мәңгелек туң жирдә кем руда казысын инде? Әмма проблеманы тиз хәл итәләр: кулга алынганнарны – репрессия корбаннарын монда китерә башлыйлар. Шәһәр тирәсендә иң кырыс, иң куркыныч туңлыкта атаклы ГУЛАГ лагерьлары пәйда була. Үлем машинасы үз эшен яхшы башкара: алтмышынчы елга кадәр эшли бу «хезмәт белән төзәтү учреждениеләре» дигәннәре. Моннан исән кайтучылар сирәк була. Менә шундый жиргә килеп эләккән икән аның әткәсе! Әлфирә үз уйларыннан үзе куркып куйды. Илдәге курку хисе, кешеләрнең бер-берсеннән шикләнүе, ышанмавы әле һаман да дәвам итә бит. Комсомолка буларак, аңарда гомуми тәртип өчен җаваплылык хисе баш калкытты, ахры, кыз уйларыннан арынырга теләгәндәй, тирә-якка күз салды.

Ә Габдулланы тракторчы буларак чакырганнар иде монда. Хатыны Әдибә белән аерылышкач, егерме сигез яшьлек ир янә Кемеровога китеп урнашты. Ике-өч ел чамасы элекке урынында эшләгәч, яңа төзелгән старательләр артеле белән ул Колыма елгасы буендагы Сусуман районына килде. Аның белән бер сменада эшләүче тракторчы егет Борис Магадан өлкәсендә эшли башлаган булган. Ул урнашып, жир катламын эттерә башлауга, аннан кеше сөякләре килеп чыгуын, шуңа анда эшли алмыйча, бирегә килүен сөйләде. Гомерләре вакытсыз өзәлгән, сөякләре теләсә кая чәчелгән гаепсез жаннар менә нинди язмышка дучар булган. Моның өчен тарих алдында кемнәрдер җавап тотар микән? Эш кайда да жинел түгел, ә биредә аеруча авыр иде. Ни хәл итмәк кирәк, акчасына була түзде, күнекте. Кызы укырга керсә, кесә ягы калын булу зарур...

– Йә, кызым, нәрсә уйга талдың? Менә өйгә дә кайтып життек!

Зифа аларны ачык йөз белән каршы алды. Яшь, мөлаем күренде ул. Йортларында тәртип, өстәл эзер, урын-жир чиста итеп, крахмаллап юылган, үтүкләнгән, эзерләнгән ризыгы тәмле. Зифа Әлфирәдән ун яшькә генә зуррак булып чыкты. «Әлфирә, – диде ул. – Синәң исемен бик матур! Үзәбезнең Татарстандагы кебек... Менә бу карават синекә булыр! Киемнәреңне бу шүрлеккә куй! Нәрсә кирәк булса да, үземә әйт, ярдәм итәрмен!» Кызга җиңел булып китте. Әткәсе янында яшәү дә кыен түгел икән. Әлегә ят жирләр, яңа кешеләр, яңа тойгылар. Әнкәсе генә сагындыра.

Йокларга ятса да, аны уйлады, күчеленнән генә аның белән сөйләште, киңәште кыз. Көннәр үтә торды. Якутск шәһәренә барып, Әлфирәнән документларын университетка тапшырып кайттылар. Илебезнең Азия кыйтгасындагы Якутия-Саха Республикасының иң зур белем йорты, элек педагогия институты булган. Укытучыларның күбесе жирле халык, интеллигенция вәкилләре, кысык күзләләр, рус телендә яхшы сөйләшәләр. Менә кая китерде язмыш!..

Август башында беренче имтихан иде. Хәзерлеге әйбәт, белеме ныклы булгач, имтиханнарны яхшы билгеләргә бирде Әлфирә. Ул – университетның биология-география факультеты студенткасы! Шушы сөенечен әнкәсе белән уртаклашып, тизрәк хат язып салды. Хатында тулай торактан урын бирүләрен дә әйтте. Мәктәбен, укытучыларын хөрмәт белән искә алды. Сыйныфташлары турында сорапты. Дус кызы Флоридадан хат көтүен әйтте.

Университетта укулар барлык уку йортларындагыча башланды. Уку йорты, расписаниеләр белән таныштылар. Укытучылар, профессорларны күрделәр. Кызык! Ике генә катлы ректорат бинасында элек реввоенсовет урнашкан булган икән. Дәүләт университетының дүрт катлы яңа бинасы төзелеп ята. Төп бина булгач икән. Коммунистлар партиясе Көнчыгыш Себердә ныклы белем булган жирле кадрлар хәзерләүне төп бурыч итеп куйган, шул сәбәпле яңа факультетлар ачылган. Тормыш кайный, Әлфирәгә монда бар да кызык иде. Тирә-ягында татарлар, башкортлар булмаса да, руслар, якутлар, чукча, эвенклар, тагын әллә кемнәр – иптәшләр дә, дуслар да тиз табылды үзенә. Туган шәһәре Яңавылны, әнкәсен искә төшереп, элементә бүлегенә телефоннан сөйләшәргә йөрүләр сирәгәйде. Вакыт аермасы зур – сигез сәгать. Биредә инде яңа көн, дәрәсләр башланды, ә туган ягында әле төн уртасы гына. Лекцияләр, семинарлар, очрашулар – вакыт бик тыгыз. Уку кызык, мавыктыргыч иде. Кайчак кыз якутларның сөйләшүен тыңлап тора, кайбер сүзләре аңлашыла да икән. Аларның күбесендә христиан исемнәре. Төркемнәрендәге тулган ай кебек түгәрәк йөзле, кысык күзле Айтал исемле егеткә карап, Света:

– Кара син моны, синнән күзләрен дә алмый, гашыйк булган, ахры! – диде.

– Әллә аның күзләре дә бармы?

Кызлар көлешә-көлешә аудиториягә уздылар. Әлфирә егеткә таба карамаска, аңа игътибар итмәскә тырышты.

Көннәрдән бер көнне төркемнәре белән табигатьне күзәтергә чыктылар. Салкын жыллардан ышыкланырга теләп, бер-берсе артына яшеренергә тырышкандай, жиргә ятып диярлек үскән үсемлекләр дөньясы бай, матур, төрле иде... Хәтта агачлар – кәрлә тал белән кәрлә каен шуышырга теләгән сыман жиргә елышканнар, үләннәрдән әллә ни югары күтәрелмәгәннәр! Менә сиңа агач!.. Әлфирә табигатьтә туган ягын сагынып йөрде: каникулларда ул гел Салих авылына әнкәсенен сөңгесе Фәһимә апаларына кайта иде, дуслары, сеңелләре белән су буйларыннан, урман-кырлардан кайтып та кермичә уйныйлар иде алар. Ни хәлләр бар икән анда? Кадерле Тәлига әбисе исән-саумы икән, картаеп бара бит инде. «Беренче оныгым!» – дип үлеп тора иде ул аның өчен. Ике араны хатлар гына тоташтыра хәзер. Кызык, андагы биек, төз агачлар, үсемлекләр юк бу якларда.

Ял көннәренен берсендә Әлфирә дә иптәшләре Тамара, Светлана белән бию

кичәсенә барды. Кечкенә залда оркестр уйный, биюләр башланды. Яшьләр күнел ача белә икән монда! Менә кинәт: «Дамский танец! Кызлар егетләргә биергә чакыра!» дигән сүзләр яңгырады. Әлфирә дә кыю гына атлап, бер егет янына барып басты. Теге егет кызга кулын сузып, үзе белән таныштырды. «Нинди чибәр сылу, мондагы кызларга һич кенә дә охшамаган! Исеме дә ят, үзенә тартып тора», дигән уйлар белән Саша кызны биләннән алды.

Икенче ялда да Сашаны очратты кыз. Тулырак кына гәүдәле, чибәр егет аңардан сигез яшкә өлкәнрәк булып чыкты, тау техникумын тәмамлап, эшли икән инде. Үзе кичке мәктәптә математика укыта, читтән торып, институтта да укый икән. Шулай башланып китте аларның танышлыгы. Әлфирә тора-бара бу егеткә гашыйк булды. Саша төпле егет күренә, күп укый, күп белә, зур гаиләдән икән. Әлфирәнең татар кызы икәннен ишеткәч, кычкырып көлеп жибәрде. Нинди кызык тапты икән дип кызыксынды Әлфирә. Саша кызның кулларыннан алып:

– Мине балачакта «Шурка-татарин» дип үртиләр иде! Мин шуңа малайлар белән сугыша идем, – диде ул, көлә-көлә.

– Нигә аның өчен сугышырга?

– Татарларны тарихта кыргый халык, басып алучылар итеп сурәтлиләр бит! Минем татар буласым килми иде.

– Ах, шулаймы?.. Менә мин дә сине басып алам алайса! Син юкка сугышып азаплангансың. Бел: без – татарлар эшчән, тырыш, батыр һәм булдыклы халык!

Алар еш очраша башладылар. Бер-берсенә тартылу көче шулкадәр зур иде ки, йөрәкләр сөю утында янды, кайнар хисләр ялкын булып, назларга юл ачты... Шундый хисләрдән кыз башын югалтты, уку мәшәкате икенче планга күчте. Тора-бара котын алып, тал чыбыгыдай Әлфирәнең эче үсә, корсагы беләнә башлады. Ул көтмәгән хәлдән куркып, югалып калды, нишләргә дә белмичә табибка йөгәрде. Аларның баласы булачак иде... Нишләргә? Беренче генә курста бит әле ул, һөнәре дә юк... Әнкәсе, әткәсе белсә, нәрсә әйтерләр? Кайтып китәргә туры килер микән? Мондый очракта кемнән киңәш сорарга соң?.. Егете бу хәлгә ничек карар?

Ике көн буена кайгырды кыз. Бер фикергә дә килә алмыйча, Сашаны көтте. Егете килгәч, барысын да сөйләп бирде. Саша башта сүзсез калды, аннары гына кызны тынычландырды. Өйләнәм, диде. Әлфирә әтисенә серен чишми булдыра алмый иде. Кызы жәйге каникулга кайткач, Габдулла кайгыга калды. Кызы өчен әнисе алдында ничек җавап бирәсе? Егетнең ата-анасы белән сөйләшәргә кирәк иде. Булачак киявен күргәч кенә тынычлана төште. Сашаның әтисе дә сүзне кыска тотты.

Шулай итеп, Әлфирә беренче курсны бетерүгә, алар Саша белән өйләнештеләр дә Буркандья бистәсенә күчеп яши башладылар. Сашаның әти-әнисе, туганнары белән танышып килделәр. Өнә шундый мәшәкатләр белән бәби туар вакыт тиз якынлашты. Иренә алтын чыгара торган шахтада инженер урынын тәкъдим иттеләр, яшь хатын бала белән өйдә утырды.

Бер бәйрәмдә алар ресторанга барырга булды. Әлфирә модалы итеп тегелгән матур күлмәген, чит илдән кайтарылган затлы итекларен киде, озын чәчларен кабартып өеп куйды, чамасын белеп кенә бизәнде. Ресторанда кеше күп, музыка уйный, күңелле, рәхәт иде. Берәз утырганнан

соң, яшь кенә ир-егетләр бер-бер артлы: «Кызыгызны биергә чакырырга рөхсәт итегез!» – дип килә башлагач, Саша аптырап калды. Хатынын беренче күргәндәй текәлеп-текәлеп карап торды да:

– Сине урлап китмәсеннәр тагын! – дип елмайды. Шуннан соң буш вакытларын күбрәк гаиләсе янында уздыра, кичләрен иртәрәк кайта башлады.

Кырыс, әмма төсләргә бай Себер табигатенә тиз ияләште Әлфирә. Жәй монда бик кыска. Төрлө төстәге чуар тундра аксыл болан мүге – чөлтәр сыман күпереп торган ягель белән каплана, ара-тирә мүк өстенә гөмбәләр үсеп чыга. Сирәк булса да, зәңгәрсу кыңгырау чәчәкләре күренә, ә сопкалар өстенә төсле келәм япкандай була! Кабатланмас, серле төсләр балкышы! Тагын шунысы кызык: ташлы таулар итәгендә, жир астында илгә иң кирәкле байлык – алтын, гәүһәр ятмалары бар диләр! Туган як бизәкләре – таллары-тирәкләре, зифа буйлы ак каеннары булмаса да, сопка буйларын каплап алган, жиргә сарылып үскән кәрлә каеннарның өч-дүрт төскә кәргән түгәрәк сырлы яфракларына, аларның нәфис матурлыгына соклана иде хатын. Куе зәңгәр тамчылардай тезелгән, ботакларын жиләк сырып торган күкжиләк куакларын да күрдә. Кызылт-сары морошка – саз жиләкләре бу яктарның визит карточкасы, ә үзе бик файдалы икән.

Көннәр ярыйсы гына жылы торганда су буена барып, йөзеп йөргән бозлар фонында коену костюмыннан гына фотога төштеләр. Янәсе, менә нинди кәттә алар! Әнкәсенә, дус кызы Флоридага, апаларына хатлар, фотолар әнә шулай китә торды.

Кызы берәз үсә төшкәч, Әлфирә мәктәпкә эшкә урнашты. Классындагы төрлө милләт балалары арасындагы артык гади, беркатлы, эчкерсез якут балалары белән эшләве шундый күңелле иде. Беркөнне ул сыйныфка килеп керүгә янына бер малай килеп басты. Аның кызгылт йон костюмының жиңен тотты да:

– Серысь, да? – диде, укытучыга карап. Әлфирә аның нәрсә сораганын аңламады. Сорау тагын кабатланды. Башка балалар ярдәме белән белде: тукумасы йонмы дип соравы икән малайның. Кичләрен шундый кызык хәлләрне Сашасына да сөйләп көлдерде ул.

Бераздан Әлфирәне мәктәптә укыту эшләре мөдире итеп куйдылар. Эш күп вакытны ала, ә баланы калдырырга урын юк иде.

– Әллә кызыбызны Башкортстанга, әнкәй янына кайтарып торыргамы икән? – диде ул иренә. Әнкәсе икенче ире Сөләйман белән аерылышканнан соң, Нефтекама каласында ялгызы яши иде.

– Мин дә эштә бит, балакаем! Үз хисабыма ял алырмын микәнни? – дип хафаланса да, әнкәсе ризалашты тагын. Әлфирә язгы каникулда кызын алып, Башкортстанга очты. Ә Саша эш мәшәкәтләре белән йөрдә: алтын табу планын үтәр өчен шахта методы белән эшләүдән тыш, жирдән руда чыгарырга техника – бульдозерлар, экскаваторлар кайтартырга кирәк иде. Аның тырышлыгы белән бу эш тә жайга салынды. Тундрадан бирерәк, тайга башланган урыннарда яңа участоклар барлыкка килде. Геодезистлар, геологлар тикшереп, туфракның составын билгеләде, анда алтын ятмалары булуын ачыклады. Агачларны кискәч, жирне чистартып, өске катламын эттерделәр дә, бер читкә өйделәр. Полигонда инде эш кайный, старательләр өеп куелган балчыктан алтын катнашмасын аеру өчен көчле басым астында

приборлар белән туфракны юдыралар. Болганчык су елга булып, аска ага. Туфрактан арынган, төптә, резин келәмнәрдә тотылып калган алтынны чистарталар, жыеп үлчиләр, ашханә ишегалдындагы тактага һәр сменаның күпме табыш алуын язып баралар. Ябык машиналарда көчәйтелгән сак астында жыю пунктына илтәп, хөкүмәткә тапшырганчы бетмәс-төкәнмәс вак эшләр башкарыла. Иң мөһиме – табылган алтынның кыйммәте югары, сыйфатлы булуында иде. Үзе тәртипкә күнеккән, саклыгы, таләпчәнлегә белән даны чыккан инженер Сашаны эшчеләр дә, түрәләр дә ихтирам итте.

Июль урталарында чираттагы ялларын алып, алар кызлары Динараны алып китәргә дип, Башкортстанга кайттылар. Яңавыл аэропортында кечкенә самолёттан төшәп, тирә-якка, яңгыр явып киткән чирәмле мәйданчыкка күз салгач, ире Әлфирәгә ничектер мыскыллаган сыман: «Ты куда меня привезла? Тут же болото!» – диде. Хатыны аңа кискен генә җавап бирде: «Это – моя Родина, Саша!» Аның җавабында горурлык та, кадерле туган жиренә мөхәббәт хисләре дә бар иде. Алар башта әнкәләре янына – Нефтекамага киттеләр, аннары бүләкләр алып, кызлары янына – Салих авылына ашыктылар.

Авылда эш күп, урып-жыю чоры җитеп килә. Бакчада чәчәкләр арасында бал кортлары безелдәвен, чуар күбәләкләр очканын күзәтеп утыручы кызын күргәч, Әлфирә елап ук жибәрде.

Баланың теле ачылган, татарча сөйләшә башлаган, чөнки ул күбрәк авылда карт әбисендә, Фәһимә апаларында булган икән. Фәһимә апасы кызчыкка күлмәк тегеп кидергән, ә кызлары – Альбира белән Резеда баланың чәчен матур итеп үреп куйганнар да койма артыннан балага курчак театры күрсәтәләр иде.

– Кызым, кил әле, бик сагындык бит сине!

Башта Динара әтисе белән әнисе янына бармады, оныткан идеме, ят итте.

– Колхозчы булган кызыбыз! Ә күлмәгә нинди!

– Авылда шулай киенәләр инде ул, әнкәсе, – диде апасы, кызчыкны кочаклап. – Яхшы киёмнәрен пычратмасын, әйеме, кызым!

Авыл тормышы белән танышып, яңа сауған жылы сөт эчеп, мунча кереп, апаларында бер атна кунак булды яшьләр. Туган яклар сагындырган икән... Менә ул Әлфирә үзе аунап үскән тугайлар, болыннар, эрәмәлекләр! Өнә жиләк жыеп йөргән Морза тавы! Тик биредә хәзер үзгә бер яңалык – болыннарның йөзен ертып, әле анда, әле монда нефть вышкалары утыра, качалкалар эшләп тора иде! Гата җизнәләре кич эштән кайткач, сарык суйды. Саша бөтен нәрсә белән кызыксына, сөйләшәп туймыйлар – җизнәсе дә кызыклы әңгәмәдәш икән!

– Менә, бездә дә алтын чыгаралар, кара алтын! – ди ул.

– Җизняй, колхозда күпме аласыз?

– Утыз алты сум алдым.

– Бер көнгәме?

– Юк, айга...

Александр аптырап карап торгач өстәп куя:

– Ничек инде, сез бит җидәү! Шул җитәме?

– Кала да әле!!!

Ундүрт яшендә авылыннан чыгып китеп, ерак Амур елгасы буенда

Комсомоллар шәһәре төзешкән бу оптимист жизнәләре белән аралашкач, кияү аңа сокланып туймады.

Ялга Әдибә дә кайтып житкәч, тагын мул итеп өстәл эзерләделәр, Фәһимә бөлеш пешерде, кунакларны бүрттергән бодайдан куылган көмешкә белән сыйладылар. Күңелләренә айкап алган татар жырларының моңын тыңлап әсәрендә яшъ кияү. Берәздән жизнәләре үзенә яраткан «Бродяга» жырын сузды, Саша да кушылды. Әлфирәнең туганнарын яратты ире, гади әңгәмәдәш булып, кызларга киңәшләр дә бирде. Әлфирә Тәлига әбисе белән озак серләште.

– Тормышың ничек соң, балакаем? – диде әбисе, борчылып. Йортыбызны колхозга тартып алганнан соң, гомер буге читтә каңгырып йөрдек, чит туфракта казындык. Зурәтиң – Әгъзамым чит жирләрдә башын салды, хәзер син жир читендә, чит-ят арасында, тиз генә кайта торган да түгел бит!

– Кайгырма, нәнәй, хәзер элекке заман түгел, самолётлар оча! Ирем бик әйбәт бит минем! Алар урыслаган гына, ерак бабалары Себер татарлары, атаклы Күчем ханнар нәселеннән! Дәүләтен югалткач, ил буйлап сибелгән шул инде алар да!

– Ирең дастуйный күренә! Партфилле кияү! Кем нәселеннән булса да, әйбәт кеше генә булсын! Бәхетле булыгыз инде! Кызыңны әйбәт кара, туган телегезне, үз илегезне онытмагыз! Әллә күрешеп була тагын, әллә юк... – Тәлига әби күз яшьләрен сөртте. Шулай аерылыштылар. Бу күрешүләре соңгысы булып дип уйламаган да иде Әлфирә. Сеңелләре дә үсеп беткән, зурысы инде техникум бетерә, икенчесе университетка барырга жыена, шигырьләр яза икән. Туганнары белән, әнкәсе белән аерылышу сәгәтләре әнә шулай тиз узды.

– Жизняй, тетя Фая, зур рахмат! – диде кияү. – Вот побывал у вас, как будто у себя дома был!

«Алтын Колыма»да унбер ел эшләп, тәжрибә туплаганнан соң, алар гаиләсе белән Витим елгасы буена Себернең алтын башкаласы булып саналган Бодайбо шәһәренә күчеп килделәр. Бу шәһәрдә халык СССРның нинди генә почмакларыннан жыелмаган, нинди генә кешеләр юк иде! Катлаулы базар икәдисадын, финанс өлкәсен, банклар белән эшләү системасын яхшы белгән күпкырлы белгеч Александр Васильевич «Лензолото» берләшмәсе составында яңа артель ачты да шунда идарә рәисе булып эшли башлады. Әлфирә икенче мәктәпкә башта – завуч, аннары директор итеп билгеләнде. Төрле телле, төрле мәдәният вәкилләре булган укучыларны, укучыларны бер коллектив итеп тупларга, балаларга төпле белем бирергә кирәк иде. Мәгариф идарәсеннән хәбәр явып кына торды:

– Альфира Габдулловна, Мәскәүгә курсларга жибәрәбез!

– Ригага барырга кирәк, латыш мәктәпләренә тәжрибәсен өйрәнергә!

Эш арасында «Григорьевнага» да, «товарищка» да әйләнде:

– Альфира Григорьевна, Болгариягә жыеныгыз! Сөзгә делегация составына керттең.

– Товарищ Жаркова! Яңа технологияләр бугенча белем дәрәжәсен күтәрү курсларына!

Чит илгә чыкканда, төркемнәрендә мәгариф системасында эшләмәгән күзәтчеләр дә була иде. Алар комачаулаганга карамыйча, күп йөри, күпне күрә иде Әлфирә. Кайткач, һәр яңалыкны сынап карады, мәктәбен заман таләпләренә туры килерлек итеп кенә түгел, ә иң алдынгы мәктәп итеп үзгәртте ул.

Укытучыларның күбесе фикердәш булды, директор сөйләгәнне кызыксынып тыңладылар, тырышып эшләделәр. Бик күп чыгымнарны ире күтәрде. Яңа техника, күргәзмә чаралары гына түгел, әле беркайда булмаган компьютер класслары барлыкка килде. Хәтта ерак Иркутскига килгән делегатларны аның мәктәбенә китерә башладылар, семинарлар шунда оештырылды, яңа технологияләр шунда сыналды. Мәктәпнең генә түгел, директорының да даны еракларга таралды, «Россиянең атказанган укытучысы» дигән исем бирделәр. Динарасын кайчакта әткәләре алып китә иде. Зифа апасы барыбер улы белән өйдә утыра, аларның малайлары – Әлфирәнең энесе туган иде. Шулай бергәләп үсте алар. Динара Ленинградка укырга китәргә жыена энә.

Бодайбо шәһәренең тирә-ягында гына түгел, ерак тайга эчләрендә дә алтын чыгара торган артельләр эшли. «Витим» сезонга тонна ярым алтын бирә, бу әллә ни күп түгел, шуңа яңа техника – чит илләрдә эшләнгән көчле бульдозерлар, атлап йөрүче зур экскаваторлар, алтын юа торган станоклар, «БелАЗ» машиналары, тау жиһазлары кайтартып торды Саша. Элегрәк өч-биш метр гына аска төшсәләр, хәзер егермешәр метр, аннан да тирәнрәк ятмада яткан чәчелмә алтынны чыгарырга кирәк. Жәен, көзен карьерларда, кышын шахталарда эш туктамады, сезонга миллион ярым кубометр ташлы тау токымын эшкәрттеләр. Алтын алу планы да ике тонна ярымга житте, ә инициативалы белгечләр, төрле хезмәт житәкчеләре һәм эшчеләр саны меңнән дә узды. Гарәп Әмирлегендә, алтын чыга торган башка илләрдә булды Александр Васильевич, аларның эш алымнарын өйрәнде. Дәүләт хезмәтендәге Мәскәү чиновниклары килеп тикшереп, ә кайберләре комачаулап йөрсәләр дә, игътибарын эшенә генә юнәлтте, намуслы, гадел булды татар нәселеннән булган бу ир. Тәжрибәле партнёр, оста оештыручы, атказанган шахтёр, илебезнең алтын запасын булдыруда бөтен көчен куйган шушы белгечнең исеме Россиянең Алтын китабына язылды. Әлфирә шуңа күрә дә ире белән горурлана! Александр Жарковның «Витим»да ашханә каршындагы читлектә аю ашатып торган фотосурәтен карап, «Форбс» журналы язганнарны укып, канәгать елмая хатын. Әйе, кулындагы затлы сәгәте һәм сәүдәгәрләрчә кыланышы – аю асравы гына аның дәрәжәсен сиздерә, ә башка яктан ул бик гади, тыйнак булды.

Гомер дигәннәрә тиз үтә икән шул. Туфраклары ташлы булса да, ашлы иде! Вакыт гомерне көйдәй тетсә дә, бәхет күктә түгел, жирдә икән бит! Моңы Әлфирә генә түгел, Тәлига әбидә үскән башка туганнары да яхшы аңлый иде.

...Сочидагы дүрт катлы вилласының зур түгәрәк террасасыннан диңгез зәңгәрлегенә, яр буендагы шәмдәй төз кипарисларга текәлгән Әлфирә балачагын, үткән гомерен уйлый. Аның янында, сый тулы түгәрәк өстәл янында утырган ике туган сеңлесе Рамилә дә, язуыннан туктап, фирүзәдәй зәңгәр кинлекне, диңгез өстендә уйнаклап очкан акчарлакларны күзәтә. Нава шундый жиләс, шундый саф! Аскы бакчадагы шау чәчәкле жимеш агачлары гына түгел, биек капка янындагы зәңгәр чәчәккә төренгән глициния куаклары, сары мимозалар, кызыл азалиялар, ишегалдындагы зур бассейн тирәли тезелгән күп төрле ят чәчәкләр хуш ис тарата! Алсу кояш иртәдән кичкә кадәр көлеп тора, бертуктаусыз кошлар сайрый! Уңда Сочиның милли паркы күкселләнеп күренә. Аста Дагомыс урамнарында машиналар чаба, кешеләр йөри. Дөнья ямьле, дөнья киң!

Шушындый матур жирләрне, житеш тормышны Тәлига әбиләре, әти-әниләре күрсә, ничек шатланырлар иде?! Сынауларын өеп биргән язмышка да рәхмәтле була белде алар. Үз гомерләрендә булган һәм булачак бөтен михнәтләрне, кайгы-хәсрәтләрне, йортсыз калып, чит жирләрдә йөргән, гөнаһсыз рәнҗетелгән, авыр тормыш юлы үткән әби-бабалары, әти-әниләре үз иннәренә алганмы әллә? Авырлыкларны оныкларга калдырмыйча, үзләре күтәргәндер сыман алар...

Сочи – Түбән Кама.

Кайтаваз

ТАМЧЫДА ЧАГЫЛГАН ОЛУГЛЫК

Күренекле шагыйрь Зиннур Мансуровның «Өзгәләнгән күнел ижтиһаты» исемле мәкаләсе («Казан утлары», 2021, №1) соңгы вакытта зур канәгатьлек белән укыган язмаларның берсе булды. Ул олуг әдип Айдар Хәлим ижатына багышланган. Әлбәттә, мондый бәяләмәдә гаять зур эшчәнлекнең бөтен якларын да колачлау мөмкин түгел. Белүбезчә, Айдар Хәлим – шагыйрь, прозаик, публицист, драматург, киносценарист, әдәби тәнкыйтьче һәм милли хәрәкәт әйдәманы да...

Өйтергә кирәк, Зиннур Мансуров каләмдәшенең тезмә ижатына игътибар юнәлтәп, дөрес эшләгән. Ничек кенә бәяләсәң дә, Айдар Хәлим үзенең табигате белән «эчке янулы» шагыйрь булып кала. Чык тамчысында тулаем кояш чагылган кебек, шигърь һәм поэмаларында да аның кемлеге аңа ачык күренә. Мәкалә авторы «Шушы кырлар, шушы тугайларда...» дип исемләнгән китапка таянып фикер йөртә. Башта ул ошбу саллы жыентыкка тел-өслүб призмасы аша карый, әлеге яссылыкта башкалардан аерылып торган байтак кына үзенчәлекләрне ачыклай. Фәһемле затлар чын татар шагыйре дәрәжәсенә күтәрелү өчен татар телендә язуның гына житмәвен яхшы белә. Шуңа да шәрехләү барышында Айдар Хәлимнең милли шигърьләре дикъкат үзәгенә алына.

Табигый ки, Зиннур Мансуров шагыйрьнең ижат портретын тасвирлау белән генә чикләнми, аның рухи сурәтен дә гәүдәләндерүгә ирешә. Иң аһәмиятлесе, алар мәкаләдә үзара аерылгысыз бергәлектә чагылдырыла. Шулай итеп, безнең күз алдында үзенчәлекле симбиоз барлыкка килә. Бакчы, төрле-төрле эсәрләренә карап, авторның холык-фигылен дә аныкларга мөмкин икән! Әйе, Айдар Хәлимнең бунтарьлыгы, ярсулыгы һәм тәвәккәллеге аның язганнарыннан чыгып раслана. Шәхеснең үзенә генә хас сыйфатларны билгеләгәндә, күренекле галимнәр, әдипләрнең дә фикерләре урынлы файдаланыла.

Кыскасы, Зиннур Мансуров әлеге мәкаләсендә үзенең әдәбият белгече сәләтенә дә ия булуын тагын бер мәртәбә күрсәтә алган. Шушы уңайдан фикердәшемә: «Афәрин, Зиннур энекәш!» – дип, ихлас рәвештә аның кулын кысасы килә.

Фәрит ГАБДЕРӘХИМ,

шагыйрь, Башкортстанның атказанган мәдәният хезмәткәре.

Уфа шәһәре.

ЛЕНИЗА ВӘЛИЕВА ШИГЫРЬЛӘРЕ

Бу юлы «Жәһәт тәнкийть» рубрикасына кабул ителгән юлдан читкәрәк китеп, татар әдәби дөньясында исеме инде билгеле яшъ шагыйрәнең яна шигырьләре сайланган. Лениза Вәлиева – «Диңгездә йолдыз коена», «Хәят күтем» исемле шигырь жыентыклары авторы. Шулай ук тел белеме фәне юнәлешендә гыйльми тикшеренүләр алып баручы, инде уңышлары-казанышлары да булган галимә.

Шулай да мин бүген «Лениза Вәлиева стиле» бәясен кулланырга кыймыйм. Чөнки, авторның исем-фамилиясен күргәнче үк, шигырен «бу – Лениза Вәлиеваныкы» дип атап күрсәтә алырыма ышанычым юк.

Шуңа күрә сөйләшүне Л.Вәлиева стилиен барлыкка китерә алырлык сыйфатлар – ягъни журналга тәкъдим ителгән шигырьләрдәге «көчле якларны» барлаудан башларбыз.

Шагыйрәнең гел эзләнүдә булуын, бигрәк тә шәркый жанрлар һәм сурәтләргә охшатып стильләштерүләрен беренче урынга куясы килә. Тәкъдим ителгән циклдагы беренче шигырь – «...Тел, тел дибез, милләт дибез, татар дибез...» хикмәт жанры таләпләрен тергезеп язылган. 12/12 үлчәме, лирик геройның бер кавемгә, «без» исемненән сөйләүче төркемгә – милләткә риторик эндәше төсен алуы аңа борынгылык рухы бирә. Хикмәт жанрына хас үткен сүзлеккә ирешү өчен шагыйрә мәкаль-әйтемнәргә күпләп мөрәжғәгать итә. Аларны жайлап, шигъри тезмәләргә урнаштыру осталыгын да аерып күрсәтү дәрәс булып. Менә беренче строфа:

Тел, тел дибез, милләт дибез, татар дибез...

Купшы сүздән тыйнак гамәл артык юкса.

Үткен телле, сүздә көчле без һәммәбез.

Шулай инде: арта батыр орыш юкта.

Икенче тезмәдә дә, өченче һәм дүртенче тезмәдә дә канатлы гыйбарәләр күзгә бәрелеп, күренеп тора.

Хикмәт таләбен үтәп, икенче строфада милләткә юнәлтелгән тәнкийть урын ала: «Түрдә кунак – урыс кияү, төрек кияү...» Шуның янәшәсендә тыйнак кына лирик геройның үзенә юнәлтелгән тәнкийть тә (бу да жанр өчен мөһим) күренеп китә: «Бәндә кылган гамәлләрне бәяләргә / Хақыбыз юк». Аннары инде төп фикер-тәнкийть көчле позициядә, адресаты чиктән тыш киңәйтелеп (ул милләткә дә, хәтта Аллаһыга да адресланган булырга мөмкин, текст мондый укылыш мөмкинлеген калдыра) яңгыратыла: «Ишәйтәбез нишләп һаман башка кавем». Аның тәэсир көчен шуның артыннан ук, соңгы тезмә итеп, һәр кешегә адресланган сораулы өндәү чиктән тыш арттыра: «Кайсы милләт вәкиле соң газиз улың?!»

Шигырь шәркый жанрларга охшатып стильләштерүнең Л.Вәлиева ижаты өчен кулай булуын күрсәтә. Шул ук 12/12 калыбында, хикмәт-нәсыйхәт хасиятләрен кулланып ижәт ителгән, күпмедер күләмдә чичәнлек сөйләме сизелеп киткән, төзелеше ягыннан фәлсәфи кыйтга жанрын кабатлаган «...Намусы кушканча яшәгән адәмгә...» шигыре дә, заман сурәтен тәнкийди күзлектән тергезеп, шуннан килеп чыккан фәлсәфи нәтижәне, төп фикерне болай дип күрсәтә: «Күңел бит (нишлисең?!) һаман да ышана / Яманлык тез чүгеп, яхшылык жиңүгә». Беренче очрактагы кебек үк, шуның артыннан ук фикер шәхсиләшә: «Югыйсә ничә кат теленгән йөрәгем / Төрелгән мең дә бер әрнүле ямауга». Шушы «Л.Вәлиева алымы» текстка кабат әйләнеп кайтырга мәжбүр итә, яхшылыкның жиңүенә ышанычның мең тапкырлар жимерелүен, әмма әлегә өметнең барыбер тормышны яшәтүче көч булуын искәртә. Бер үк вакытта шәхсиләштерү алымы ярдәмендә тасвирланган, «ничә кат теленгән», «мең дә бер әрнүле ямауга» төрелгән йөрәкле лирик

герой, беренче шигырьдәге кебек үк укучыга үз, ихлас тоела. Шушы ихлас лирик герой – Л.Вәлиева шигъриятенң табышларыннан, уңышларыннан берсе дә.

Өлеге ижаттагы тагын бер сыйфат – күнел халәте белән табигать сурәте янәшәлеген бик тыгыз үрү, фәнни итеп әйткәндә, психологик параллелизмда рухи хәл-халәтне калкуландыру дия алабыз. Чөнки гадәттә психологик параллелизм табигать сурәтенә буйсына, табигатьтәге алмашынулар – күнелдәге, гомердәге үзгәрешләрнең билгесе булып килә. Л.Вәлиевада киресенчә.

Өлеге алымнар: шәхсиләштерү, психологик параллелизм – Л.Вәлиева ижатына хас көтелмәгәнлек эффектын тудыруда катнашалар. Кайбер шигырьләрдә көтелмәгәнлек – эчтәлек дәрәжәсендә дә күзәтелә. Әйтик, «Кем син?!» шигырендә әле фәрештә, әле иблис булып күзалланган зат – лирик геройның үзе булу шундыйлардан.

Л.Вәлиева шәхси халәттән зур гомумиләштерүгә дә килергә сәләтле. Әйтик, күнел-аргамак янәшәлегенә корылган «...Жирне тырный туарылган аргамагым...» шигырендә лирик геройның иреккә ашкыну халәтен тасвишлап, шагыйрә текстны болай тәмамлай: «Кысаларга кире кайтыр, димә, / Бер татыса күнел ирек көчен». Бу очракта инде яшәешнең бер законы, кануны пәйда була.

Шигырьләрендә борчу-өзгәләнүләр күп булса да, аларда барыбер якты караш, өмет жинеп чыга. Бу бигрәк тә «...Офыккача, офыккача барам...» шигырендә аермачык. «Ярым саташулы бу төн үткән. / Якты язмыш булып таң сызыла» дигән тезмәләр һәр язмышның, һәр вакыйганың, ахыр чиктә, якты өмет белән төгәлләнәчәген искәртә.

Шигырьләрдәге экспрессия, хисләр көчлеләгә еш кына фикерне анык белдерергә комачаулай. Аерым бер очракларда көчле позициядә көтелмәгәндә калкуланган образ-сурәтне үстерү юлы күренми. Мисалга «...Аккан суга сал да сагышыңны...» шигыренң соңгы юлларын китерергә мөмкин. «...Өнмә, төшмә – яшә тоمانы аша / Рәшә генә гүя атам кабере» тезмәсендәгә «атам кабере» образы шулай: ул алдагы строфалардагы халәтләр алмашыну белән дә бәйләнми, кабат кайтып, хисләрнең сәбәбен әтине югалтуда дип караргамы – бу да билгесез кала.

Кайчак, рифма табу өчен, гармонияне боза торган сүз-гыйбарәләр килеп керә. Түбәндәге строфада соңгы тезмә, мәгънә ягыннан шигырь эчтәлеген ачуга хезмәт итсә дә, татарча яңгырамай:

*Узган тантанадан калган тынлык –
Көз хакиме кабат жиһан тотта.
Эчкә сыймас шатлык били җанны.
Аһ! Быел көз мең язларны ота!*

Аерым бер очракларда ритм бозыла. Бер мисал:

*Гәҗиз күнел: байый инде кояш, (4+4+2 / 10)
Сүнәп бара дәрәя арьягында. (4+2+4 / 10)
Нәүмиз соң нурлары тирбәләр (3+1+3+4 / 11)
Мәгърур диңгез салкын сулышында. (4+2+4 / 10)*

Күрәбез, 3 нче тезмәдә ритм бозылды, арьягында/сулышында рифмалашуын гаять уңышсыз дип бәяләргә мөмкин.

Гомумән алганда, Л.Вәлиева ижаты – хис-кичерешләргә бай, сурәтле-тасвири ижат. Шагыйрәнең үз табыш-алымнары бар, шулар арасында, бигрәк тә, шәркый жанрларга охшатып стилләштерү, лирик геройның ихласлыгы-самимилеге, көтелмәгәнлек эффекты тудыру, күнел халәтен табигать-әйбер образлары белән үрәп күрсәтә алу – алга таба үз стилин булдыруга китерерлек сыйфатлар кебек тоела. Югары шигърият биеклегенә күтәрелү өчен Ленизага шул – үзенә сукмагын салырга кирәк булачак. Аңа уңышлар телик!

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА.

САХА УЧАГЫНЫҢ ЖЫЛЫСЫ

Балачактан ук миңа саха-якут иле әллә кайда жир читендә булып тоела иде. Исен китәр, Рәсәй дошманнан саклана-саклана, шунда кадәр барып житкән бит! Төрки дөньядан еракта үз асылын фидакярләрчә саклый белгән саха кардәшләр дә миңа әкияттәге серле халык сыман күз алдына килә иде. Гажәеп мавыктыргыч, фәлсәфи эчтәлекле, ерак бабаларның искиткеч батырлыгына дан жырлаган олонһолар (дастаннар) ижат иткән, ят дингә мәжбүри күчеп тә, үз йолаларын, яшәү рәвешен күз карасыдай саклаган кавемгә ничек сокланмыйсың?!

1990 елның көзендә СССРның төрки халыкларыннан берәр шагыйрьне Ташкентка чакырдылар. Киләсе елга Алишер Нәвоиниң тууына 550 ел тулачак, шул бәйрәмгә багышлап, аның ун газәлен һәркем үз теленә тәржемә итәргә тиеш иде. Үзбәк язучыларының ижат йорты Ташкент читендәгә Дүрмән бистәсендә, без дә шунда килеп урнаштык. Төркиләрдән башка, әлбәттә, ул заман таләпләренә хас булганча, рус, украин, белорус шагыйрьләре дә килгән иде. Нәвои бөек түрк шагыйре, шул заманда чагатай дип аталган телдә ижат иткән. Хәзергә татар әдәби теленә шул иске чагатай теленәң йогынтысы әле дә сакланганга, миңа аны үз телебезгә аудару әллә ни кыен булмады. Әмма якут шагыйре Семён Руфовка шактый интегергә туры килде. Чөнки саха теле гомум төрки телдән шактый ерак, аннары аларда безнең шигъриятне борын-борыннан тукландырып, тәэсир итеп торган Ислам диненәң йогынтысы бөтенләй юк. Ә Семен агай, татар әйтмешли, «бет тунаган» кеше булып чыкты: газәлләренәң бөтен мәгънә төсмерләрен аңлап, шул борынгы заманның сулышын саха телендә укучысына китереп житкөрмәкче. Нишләптер шул максатына ирешер өчен мине сайлады. Шул чакта без аның белән бик якынап киттек – ул сорау бирә, мин җавап табарга тырышам. Үзем дә аңлап бетермәгәнне үзбәкнең чал шагыйрьләреннән ачыклайм. Аларның татарга мөнәсәбәте аерым, алар мине бөек мәдәниятнең бер вәкиле итеп кабул итә; дәрәжә үземә лаек түгел, хәтта үзбәкнең олы түрәләре жыелган зур мәҗлесләрдә иң беренчеләрдән булып, миңа сүз бирәләр. Балки, мин шунда халкымның әле кайчан гына нинди югарылыкта булганын беренче мәртәбә аңлаганмындыр. Үзбәк әкәләренәң кайсылары Тукайны сәгәтьләр бие яттан сөйли ала иде.

Семён Руфов аркасында мин шул вакыттан ук саха халкының тарихы, әдәбияты белән кызыксына башладым. Ул мине күренекле археолог һәм этнограф А.Окладниковның борынгы якут тарихына багышланган хезмәтләре белән таныштырды. Аның бер китабы С.Руфов култамгасы белән әле дә миндә саклана. Өксөкүләх (А.Кулаковский) һәм П.Ойунский ижатлары белән дә мин шул вакытта кызыксына башладым.

Без мәктәптә укыганда, кайсыдыр сыйныфның рус әдәбияты дәреслегендә Россия Федерациясендә яшәгән гайре рус халыклары әдәбиятыннан да кайбер үрнәкләр бар иде. Кайсын Кулиев, Рәсүл Гамзатов, Мостай Кәрим шигырьләре белән бергә анда күренекле якут шагыйре Семён Даниловның да бер-ике шигыре урнаштырылган. Берсе «Русский язык» дип атала иде бугай. Күп еллар үтәр дә, Даниловның туган авылында булырмын, андагы яңа Мәдәният йортында шагыйрьнең «Кар» дигән шигырен татар теленә үз тәржемәмдә укырмын дип кем уйлаган?!

Белмим, совет чорында саха язучылары белән элемент булдымы икән, туксанынчы елларда булган бәйләнешләр дә шартлап өзәлдә, кардәш халыкларның да хәл-әхвәленнән хәбәрәбез юк иде. Сахаларга килгәндә исә, алар белән араны соңгы елларда безнең яшырәк буын язучыларыбыз жайлады. Бу табигый дә – алар тизрәк кузгала, жиңел

аралаша. Өстәвенә Саха язучылар берлегендә рәис урынбасары булып, аларның буындашы, булдыклы житәкче, әйбәт шагыйрь Гаврил Андросов эшли икән. Ул, берлек рәисе Наталья Харлампиева кебек үк, саха әдәбиятын дөньяга таныту өчен тырыша, башка әдәбият вәкилләре белән хезмәттәшлек урнаштыруда да аның өлеше зур. Һәм менә Ленар Шәех, Рифат Сәлах, Рөстәм Галиуллин кебек шагыйрь-язучыларыбыз бер-бер артлы Саха республикасында булып кайтты. Чит жирләр күрү, төрлө жирләрдән жыелган каләмдәшләр белән аралашу ижат кешесенә бик зарур. Тәэсирләрә шагыйрьләрнең шигырьләрендә чагылды, Рөстәм исә якутлар арасында яшәп, анда азатлык өчен көрәшкән баһадир, сахаларның милли каһарманы буларак тарихка кереп калган татар кешесе Гыйззәтулла Рәхмәтуллин турында «Боссоойко» дигән баян да язды. Аны якутлар «Большойка» мәгънәсендә шулай атаганнар икән. Сахалар тиз арада аны үз телләренә тәржемә итеп, әдәби журналларында бастырып та чыгардылар.

Чыңгыз хан заманы, һуннар тормышы турында романнар авторы Н.Лугинов, Саха республикасының халык шагыйре, Саха язучылар берлеге рәисе Н.Харлампиева кебек күрешкелә әдипләр дә соңгы елларда безнең әдәби бәйрәмнәрдә катнашты.

Шушы аралашуның нәтижәсе буларак, саха кардәшләрәбез безардан үз телләрендә хәзерге татар шагыйрьләренең шигырьләреннән тупланган жыентык нәшер итте. Аны нәни генә антология дип тә атарлык. Шигырьләренә тәржемә итәргә өлкән буыннан алып, яшьләргә кадр танылган шагыйрьләр жәлеп ителгән.

Саха шигъриятенен чын-чынлап төмөн тойуым дисәң, сахаларның ватанын – кар дөньясын, кодрәтлө Лена елгасын, иксез-чиксез тундраны, боланнар көтүен, төньяк котыпны күрүгә кирәк. Шул чагында гына әлегә шигъриятнең якалары чишүлө иркенлеген, кар сагышын, ярларны тутырып аккан гайрәтен аңлап буладыр.

Саха шигърияте самими, ихлас, монда артык бизәкләү, купшылык юк. Төньяк табигатенен кырыслыгы да хас аңа. Лирика эпик вакыйгалар белән үрелеп бара. Болар барысы да халык авыз ижатыннан, үлемсез олонһолардан килә. Әлбәттә, саха шагыйрьләре дөнья әдәбиятының казанышларын да яратып куллана, ләкин ул казанышлар, сурәтлөү чаралары, эверелеш кичереп, карларга төрөнөп, нәкъ сахача янгырый башлый.

Тамырлар нык. Кырыс жирдә үскән каен монда артык зифа булмаса да мөмкин, ләкин тамырының һәр тармагы газиз туфрагына шундый береккән, суырып кара! Билгә каганнар, Күлтәгиннәр, Чыңгызлар бүгенге саха яшәшешенен тәңреләре булып, янәшәдә яши, тормышның һәр өлкәсенә тәэсир итә. Алар ничек шигырьгә күчми калсын? Бигрәк тә яңа буынның ижатында алар өскә чыга – милли горурлыкны тарихи мифларсыз уятып булмый, күрәсәң.

Әлбәттә, саха да шәһәр тормышына күчкәч, берничә буыннан соң үзгәрә, күбесе башка мәдәният жәтмәсенә элгә. Ничә гасырлар давамында аларны балык белән туендырган жәтмә түгел бу. Анда күңелне алдый торган башка ризыklar. Тозаклар да гомер-гомергә урман жәнлекләренә куелган капкын-фәлән түгел, бөтөнләй башка тозак. Ләкин табигать үз баласының асылын саклап калырга теләп тартыша, карыша...

Басым зур, глобаль дөнья капшавычлары монда да корбан кармалый. «Без һәрвакыт сезгә карыйбыз, – диде түрәләрнең берсе, – татарлар югары мөнбәрдән үз сүзен әйтсә, без сезне сүз белән дә, эш белән дә һәрвакыт хушларга әзер. Аркадаш халыklar без!» Әйе, сахада аркага пычак кадау гадәте юк. Тыл өчен борчылмаса була. Түрәнең сүзе хак: милли мәгарифне, милли мәдәниятне кысуга каршы Татарстан үз сүзен әйткәндә, безнең күрше тугандаш халыklar авыз йомып торганда, саха-якутлар һәрвакыт безнең белән бер сүздә булды.

Кунак ашы – кара-каршы, дигән әби-бабаларыбыз. Без дә саха шагыйрьләренен эсәрләрен татарчага тәржемә итеп, шушы шигырьләр шәлкемен укучылар кулына тапшырабыз. Саха учагының жылысы, ылыс исе, төньяк елгасының сулышы аларда.

Рәкәил ЗӘЙДУЛЛА,
Татарстанның халык шагыйре.

Семён Пётрулы Данилов (1917-1978) – Саха-Якутиянең халык шагыйре, күрөнкө эллеклесе. Совет орденнары белән бүлөкләнгән, РСФСРның М.Горький исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты.

Тау олысының Бор Мытах наслегында туа. Якут дәүләт педагогия институтын һәм М.Горький исемендәге Әдәбият институты каршындагы Югары әдәби курсларны тәмамлый. Урта мәктәпләрдә, техникумнарда рус теле һәм әдәбияты укыта, Якут педагогия институтында саха әдәбияты тарихыннан белем бирә.

1961 елдан вафатына кадәр Саха язучылар берлеге рәисе булып эшли. Бик күп эллеклесе эшләрендә башлап йөри, саха әдәбиятының тыелган классикларын халыкка кайтаруда өлеше зур. Аларның ижатын һәм «Елдам Нүргүн Батыр» олонһосын (саха дастаны) рус теленә тәрҗемә итүне оештыра.

Матбугатта исеми беренче мәртәбә 1937 елда күренә. Әсәрләрендә халык авыз ижатының тәэсире нык сизелә. Шуңа ук вакытта ул үзенә генә хас яңа юллар да эзли. Шигырьләре күп кенә телләргә тәрҗемә ителгән.

Семён
Данилов

МИН ТУГАН ИДЕМ КАРДА...

Саха мәхәббәте

Н.Мординовка

Мин саха анадан туганмын,
Шуңа да мин саха булганмын.

Очсыз да кырыйсыз далалар
Бар жирдә,
Мин беләм,
Вэлэкин
Арылах аласы* күңелдә,
Бер бэйрәм – саханың жэйлэве.

Бер татлы төш кебек бу якта
Яшәве,
Били ул жанымны,
Гөл үсә гүя туң туфракта,
Салкыны кайната канымны.

* Алас – әрәмәлек, алан.

Урманда көртлекләр гөлдерди,
Сикерә балыгы күлләрдә.
Күңелдә шул хакта җыр йөри –
Телим мин дөньяга сөйләргә.

Ул җырда егетләр солтаны
Ил өчен кыладыр батырлык.
Ул җырда кызларның карашы –
Нур итеп йөрәккә салырлык.

Һәм йортта балалар ду килә,
Көләч, саф авазлар яңгырый.
Баласыз калган йорт – буш дөнья,
Теленнән язган бер кыңгырау.

Саха мин, яшәвем сахача,
Сахача уйлыым һәм җыр көйлим.
Жәй житкәч Ысыах* бәйрәме –
Кылысах** булып, бер түгелим.

Олонһо – үзе бер океан,
Нинди тел байлыгы аңарда!
Югалтсам, жуйсам шул байлыкны,
Хыянәт итәрмен анама.

Күзне дә ачкысыз бураннар,
Салкыны тыныңны куыра...
Яратыр өчен бу ватанны,
Кирәктер тик саха булырга.

Кар

Кар ята, кая барма,
Мин туган идем карда.
Миңа ишелеп төште
Олы кар сөөнече.
Тәүге адымым – карда,
Сак кына басып килдем,
Ачылган ак юлларда
Мәктәпкә барган идем.
Кар тыштан салкын кебек,
Ә кагылсаң – яндыра!
Өйдән чыкканны көтеп
Тай сыман кешнәп тора.
Кар эремәс, олак бар!

Юлларым моңа анык, –
Адымымны саный кар
Эземнән мине танып.
Кар җырлый! Кыш – көзгедәй.
Ак сулар агып чыга...
Кар бөртекләре көйли,
Кунып тимерчыбыкка.
Түгел мин кар кешесе,
Миндер моң-зар кешесе.
Туңмыйм мин, эчтән янам –
Мин кардан ялкынланам!
Кар ята, кая барма,
Мин туган идем карда...

Өксөкүләх (Кулаковский) турында баллада

Күрәм аны янә кышкы эңгерләрдә,
Үжәт йөздә кайнар караш, кара мыек.

* Ысыах бәйрәме – якутларның жәй бәйрәме.

** Кылысах – тамак төбө белән җырлана торган җыр.

Балачактан истә калган туры сүзен
 Өйтә тагын куе тавыш белән кыеп:

«Әкияттә генә була торган каһарманнар
 Яши торган серле илне беләсәңме?
 Ә чынында сукур, чукрак халык монда,
 Безнең ил ул – шыр наданлык биләмәсе.

Һәр күңелгә нур сирпергә кирәк ихлас,
 Без җаваплы алар өчен, безнең халык!»
 Пәйда була – йөрәгенә дәфтәр кыскан,
 Һәм югала карлы буранга уралып.

Әле буран, әле салкын, әле ташкын
 Юлын бүлә, ул туктамый – нурын түгә.
 Юл уңае халык сүзен, тел байлыгын
 Жыеп ала, төяп алып кайта өйгә.

Күрәм аны – йөзе нурлы, жаны жырлы,
 Тар тирмәдә, нәни учак хозурында
 Караңгыны каләм белән ерта-ерта
 Ул мәдхия яза кардәшләр турында.

Һәм кузгала тагын юлга! Галәм сыман
 Салкын монда, иксез-чиксез кар дөньясы.
 Ул туктамый, ярты гасыр алдан бара,
 Күк читендә калка сахалар кояшы.

Бөркет кебек тау-үзәннәр аша оча,
 Көтә аны мәңгелектә төкәнмәс юл.
 Кем ул? – диеп сорасагыз, һәрбер саха
 Өйтеп бирер: Өксөкүләх Өләксәй ул!

Олонһо тәмам булгач

Тынып калды арган олонһосут,
 Олонһоны жырлап бетерде дә...
 Гаип булды кинәт баһадирлар,
 Шул гадәти тормыш тагын жирдә.

Гап-гадәти тормыш тирә-якта,
 Жиңел түгел эмма биредә һич.
 Олоңхода дошман – күз алдында,
 Монда кайчак дус-дошманың бер иш.

Уклар очмый, ат кешнәми инде...
 Гап-гадәти тормыш. Ләкин чында
 Заман күпкә катлаулырак бүген,
 Агулы сүз йөри хәзер кында.

Яраласа исән калулары
 Күпкә кыен халык, ил каршында.

Күзгә күренмәс бер көрәш бара,
 Күмеп китә безне кургашындай.

Котылырга мәкер жәтмәсеннән
 Тырышабыз таңнан таңга хәтле.
 Алышабыз наһак бәла белән,
 Коткара тик Ходай мәрхәмәте.

Шушы яуда жиңеп чыккан кеше
 Алып түгелме соң исән калган?
 Ә үзе бит гап-гадәти бәндә,
 Күкрәген дә калкан капламаган.

Олонһоны жырлап тәмамлады
 Олонһосут... Ул шул тарих бары.
 Ачык тәрәзәдән ишетелде
 Бүгенгенең хәтәр авазлары.

Семён Андрей улы Попов – Сэмэн Тумат (1944) – Саха-Якутиянең халык язучысы. Саха Республикасының (Якутия) П.А.Ойунский исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, хөкүмәтнең С.Новгородов, Амма Аччыгыя исемендәге әдәби премияләре иясе.

Төньяк Боз океаны ярында урнашкан Булун олысының Тумат кышлагында туа. 1973 елда Якут дәүләт университетының тарих-филология факультетын тәмамлый. П.А.Ойунский исемендәге Әдәбият музееың фәнни хезмәткәре, район һәм республика газеталарының махсус хәбәрчесе, Чурапчы олысының «Маарыкчаан» телерадиостудиясе баш мөхәррире, «Чолбон» журналының мөхәррире булып эшли.

1993 елдан Россия Язучылар берлеге әгъзасы. Саха-Якутия Язучылар берлеге идарәсе әгъзасы. Утызга якын шигырь, проза һәм публицистика китаплары авторы.

Сэмэн Тумат

ХАТИРӘДӘН КҮҢЕЛ ЖЫЛЫНА

Эрләшүләр була инде кайчак,
Үпкә-кинәләр дә булгалый.
Күзнә йомам үз-үземне тыеп,
Тик эрнүләр генә югалмый.
Искә төшә шулчак икебезнең
Иң беренче уртақ кичке аш –
Син пешергән коймакның хуш исе,
Һәркайсысы –
Нәни бер қояш.

Кинәт онытыла эрләшүләр,
Хатирәдән күңел жылына.
Әйтәрсең лә, янә башлайбыз күк
Безнең озын гомер юлын да...

Шәмгә карыйм, дуслар. Һәм көнләшәм –
Нур өләшә янып беткәнче.
Утта янып, үзе һәлак була,
Янып төшә төпкә житкәнче.

Караңгыда аймалышта калып,
Уй-фикер тик табам, дип бары
Кеше шәмне бар иткәндер юктан –
Рухы күтәрелгән югары.

Шул шәм кебек янып беткәндә дә,
Бер мизгелгә калсын нурларым!

Көзгә жил тузгыта яфракларны,
Ә яфраклар гүя алтыннан.
Шәрә урман башын иеп кала,
Моңсу,
Шул яфраклар артыннан.
Баш ияргә сәбәп житәрлектер –
Бөреләнгән чаклар хәтердә,
Яшел ялкын булып янган чаклар.
Барысы өчен рәхмәт әйтергә
Телидер ул.
Тормыш дәвам итә.
Нидер шиңә, нидер терелә.
Көз житүгә урман язны көтә,
Төрәнә дә төштә бөрөгә.

Яна көннең илчесе –
Һәрвакыт шук жил-жиләс –
Куып житте.
Яңа көннең илчесе –
Һәрвакыт шук жил-жиләс
Узып китте.
Нинди яшь, нинди көләч,
Әйтерсең лә, яшь кәләш!
Юллар чатында сине
Көтәрмен, назлы жилем!

Рәкил ЗӘЙДУЛЛА *тәрҗемәләре*

Миләүшә Каһарманова – Башкортстанның һәм Россиянең Язучылар һәм Журналистлар берлекләре ағзасы. «Киске Өфө» газетасы хәбәрчесе булып эшли. Ш.Ходайбирдин исемендәге Башкортстан дәүләт премиясе лауреаты.

«Нур учагы», «Нагыш» тупланма китапларда шигырьләре басылганы бар. «Йөрәгем жылы тели», «Бетерә шаршысы» дигән проза китаплары авторы.

Язучының «Сәлам» хикәясе башкорт теленнән Фәния Габидуллина тәржемәсендә бирелә.

Миләүшә Каһарманова

СӘЛАМ

ХИКӘЯ

Их, шушы тулай торакта яшәүләре! Кемнәрнең генә башыннан үтмәгән дә, кемнәрнең генә үзеген телмәгән икән? Инде үз өйләрендә яки фатирларында иркәнәеп көн күргәннәр генә: «Шул тулай торакта гөрләшеп яшәгән күңелле чаклар», – дип сөйләгән булалар ул. Бер дә күңелле булмагандыр әле. Тар бүлмәдә бәләкәй балалар белән кысылышып, гомум бәдрәф, гомум кухняда чират көтүләр. Кичләрен чак кына соңлаганда, ул тулай торакның бикләнгән, атлаган саен комендантның мыжгуларын өнсез калып тыңлау, шау-шуы, тынчулыгы, тараканнары...

Шулай бер көнне тулай торак алдында коляскада йоклаган балама күз-колак булырга берәрсенә кушып, тиз генә ипи-сөткә барып килергә дип каранып торам. Буш йөргән кеше-мазар күренми, эш мәле. Шулчак тулай торактан, утырып очмалы зур себеркесен күтәреп, дворник апа килеп чыкты. Бахыр, үзе дә шул себеркедә очкандай гына инде: кайчан карама, алама кара халатын кигән, күзенә төшереп, кара яулыгын бәйләгән булыр. Аякларында да – жәйле-кышлы үзенә зур резин итеклар. Йөзенә карап, яшен билгеләп булмый торган шушы апа тулай торактагы бөтен кара эшне башкара. Таң сарысыннан бәдрәфләрне тазарта, ташып-түгелеп утырган чүп савытларын бушата, коридорларны юа, урамга чыкса, кулыннан жәй көне – себеркесен, кышларын көрәген төшерми.

Бер тулай торакта яшәсәк тә, без аның белән таныш түгел, кызыксынганым

да юк, шунлыктан кем дип дәшергә белмәсәм дә, ярдәм итәрдәй бердәнбер кешене кулдан ычкындырасым килмәде.

– Апа! Апа-а!

Ул китеп барган жиреннән башын гына борып карады.

– Биш минут кына балам янында торып торалмассыз микән?.. Йөгереп кенә, ипи-сөткә барып килер идем.

Дворник апа бер мәл уйланып торды да, эш коралларын сүзсез генә яндагы агачка сөягәч, коляска янына килеп басты. «Баламны бер белмәгән кешегә калдырам» дигән уй үтте-үтүен башымнан, тик мин кибеткә таба карап чаба идем инде. Кире килгәндә, кинәт шушы апага житкерә торган сәламем барлыгы исемә төште. «Аһ! Кайчаннан бирле онытып йөргәнмен! Исемен дә әйткәннәр иде бит. Исеме?.. Кем иде әле?.. Халидә... Хәмидә...» Янына житәр-житмәстән, уйлаган уем телемә төшә:

– Сез Халидә яки Хәмидә түгелме?

Хатын миңа юаш кына карап тора бирә. Әллә телсезме бу?..

– Сез...

– Хәмдия.

– Ә! Әйе, Хәмдия дигән иде шул!

Апаның аптыраган карашын күреп, тизрәк хәбәремне тезәм:

– Жәй көне каенанамнарда Райман дигән бер абый мич чыгарып яткан иде. Шул абый безнең әлегә тулай торакта яшәгәнне белгәч, шунда Хәмдия дигән хатын идән юарга тиеш, күп итеп сәлам әйтерсең аңа, дигән иде.

Хатын күзен дүрт итеп карап, тик тора.

– Сәлам әйтте... Сорашты. Мин сезне яхшылап белмәгәч, ни дип тә әйтә алмадым...

– Н-ни дип... сорашты? – Телен чак әйләндереп әйтте моны апа, мин хәтта ирексездән борчылып куйдым.

– Ничек яши, ни хәлдә икән, сәлам әйтегез, килеп чыгармын, дигән иде.

– Ш-шулай дидеме?.. Чын шулай диме?

– Ы-ы, – ышанычлырак булсын өчен сүзләремә өстәп, башымны да кагам. Хатынга минем хәбәр үтә нык тәэсир итте бугай, алдамыймы дигәндәй, йөземә текәлеп карап торгач, ул кырт борылып, читкә атлады да, берәз баргач, кире килеп онытып киткән себеркесен алды. Минем дә рәхмәтем исемә төште:

– Рәхмәт, Хәмдия апа, бәби өчен!

Читтән берәрсе карап торса, мине саңгырау кеше белән сөйләшә дияр иде, мөгаен, апам ым да бирми үтеп китте.

Кичен, балаларымны йоклатам дип, мәш килеп йөргәндә, берәү сак кына ишек шақыды. Ачып жиберсәм, Хәмдия апа тора. Сораулы карашыма каршы уңайсызланып кына елмайган булды. Елмаюы да үтә сәер килеп чыкты. Бу эндәшми тик торгач, мин, игътибарым бу якка күчү белән, урыннарыннан торып, уйнарга керешеп киткән кызларыма бармак янадым да бүлмәгә дәштем. Хатын балалар ягына үрелеп карап алды да, кыюсыз гына кереп, ишек төбенә басты. Өч елдан артык шушы тулай торакта көн итү дәверендә бу апаны тәуге тапкыр шул кара халатсыз күрүем. Өстендә уңган булса да, гади сатин, әмма ачык төстәге күлмәк сыманрак бер нәрсә.

– Үтегез, әйдә, утырыгыз.

– Юк, шушында гына...

Шулай да моны үгетләп, өстәл артындагы урындыкка утырттым да үзем каршысына кунакладым. Күреп торам: йомышка гына килмәгән бу, сөйләшсәргә исәбе. Сүзен нәрсәдән башларга белми изалана торгач:

– Ирең эштәме? – дип куйды.

– Әйе, – дим, – төнгә китте.

– Күргән идем шул, – ди үзе, – шуңа кердем.

– Ыы! – дигәннән башка сүзем юк, болай сөйләшсәк, сүзенең асылы кайчан ачылыр икән?

– Райман... Райман абыең хакында сорашмакчы идем... Ничек үзе? Үзгәргәнме, дисәм, син аның яшь чагын белмисең дә инде. – Аннан, ашыгып, кесәсеннән фото чыгарды. – Менә, мин аны шушылай хәтерлим.

Карадым да югалып калдым. Өллә ялгыш килеп чыктымы бу хәл? Аптыравым да юкка түгел, фотосурәттәге чибәр моряк белән мин күргән кап-кара мич чыгаручы ир арасында тамчы гына да охшашлык юк иде.

– Өстәгым!

– Үзгәргәнме? Картайгандыр инде...

Картаю гынамы! Эчеп таушалып, бит-чырае кыйшаеп, тешләре коелып беткән чатан мич остасын хәтерләткән бер генә чаткы булса да табарга тырышып, фотога текәләм. Нинди сөйкемле йөз, горур караш. Өһә! Күзләре... карашы шул бит. Йа Ходай, бу абзыйны еллар түгел, убырлы карчык алмаштыргандыр, дим. Вакыт кына кешене алай үзгәртә алмас.

– Менә монда мин, Райман абыең отпускыга кайтканда, бергә кереп төшеп чыккан идек.

Киләсе фотодан әлегә чибәр моряк янында су сылуыдай озын чәчле, ап-ак түгәрәк йөзле кыз көлеп тора. Зур күзләре бәхетле нур бөрки, өстендәге ак якалы зәңгәр күлмәге үзе үк хыял, якты өмет төсә кебек. Кинәт каршымдагы вампир суыргандай булып кипкән йончу йөзгә, эчкә баткан нурсыз күзләргә караш ташлыйм да, ирексездән каршыдагы көзгедән үземә багам: еллар шулай мәсхәрәләр булса, кит, шушындый чагында үлеп калуың биш артык!

– Сөз аның белән дуслашкан идегезме?

– Дуслашкан дип... Мин аны армиягә озатып, өч ел көтеп алдым.

– Көткәч соң, нигә өйләнешмәдегез?

– Кайткач өйләнергә тәкъдим дә ясаган иде... Арага ятлар кереп, бутап жибәрде шул.

Бу җавапка, әлбәттә, сүзем юк. Апаның минем аша үтәли китеп, тәрәзә аръягындагы караңгылыкка сеңгән сагышлы карашларын, моңсу йөзен күзәтеп, жәлләми дә булдыра алмадым.

– Райман армиядән язын кайтты. Әй, куануларым! Мин мәктәптән соң авылда калган идем, ялгыз әнием кулында миннән бәләкәй тагы дүрт бала, алар булгач, укыйм дип, авыз ачарга батырчылык та итмәдем инде, шунлыктан эшкә фермага төштем. Анда берәз эшләгәч, авыл китапханәсенә утырттылар. Әйе, Райман кайтты, дигән идем. Жәйне ярты көнгә дә аерылышмый йөрөп үткәрдек, ул әниемә кереп, «көзгә» дип килешеп тә чыккан иде...

– Көз булгач?..

– Көзгә авылда мәктәп зурайтылды да, бер төркем укытучы кызлар килеп төште. Ят кызларга авыл егетләре егылып китүчән бит. Ә тегеләр егетләрнең асылларын гына сайлап алды. Ничек минем Райманга күз салмасыннар инде? Әлбәттә, аны беренче булып карата башладылар. Миңа да «Райман шуларның Әлмира исемлесен озата икән», «Әлмираны матае белән районга алып барып килгән», «Әлмирага өстәл эшләп биргән» дигән хәбәрләр килеп иреште. Боларны ишеткәч үпкәләдем.

– Кемгә?

– Райманга. «Баргансың, озаткансың», – дип игәүләдем. Үзе: «Нигә юк-бар тыңлыйсың, көнләшәсеңме әллә?» – дисә, «Юк!» – дим, ә жанны песи тырный гына.

– Шуннан?

– Берсендә минем үпкәләвемне күтәrmәде, сүзгә-сүз ияреп талаштык та киттек. Райман ачуланып, мине тау башындагы усаk янында ялгыз ташлап калдырды. Кире килер, гафу үтенер дип көттем, ә ул килмәде. Шунда, усаk янында, каһәрләнеп, авылдан чыгып китәргә карар иттем. Житмәсә, Райманның жиңгәсенен, Хәмдия, ни, укымаган да инде, белемле, һөнәрле кызга житәмә, дип әйттем әле кайнешкә, дигән сүзе дә килеп житте, болай да башымнан ашкан горурлыгымның ургылып түгелүенә соңгы тамчы булды. Күрше әбинең шәһәрдә эшлэгән кызының адресын алдым да чыгып киттем. Шушы шәһәргә килеп, күрше апа өйрәткәнчә, аның янына төзелешкә эшкә төштем, тулай торактан бүлмә алдым.

– Шуннан соң күрешмәдегез дәмә?

– Ышанасыңмы, юкмы, әмма күрешмәдек. Монда яши башлагач, әнием хатында «Райман килде, Хәмдия юкка гауга чыгармасын, кайтсын, барып инәлеп йөрмим – гаебем юк. Кайтсын, өйләнешергә килешкән идек бит, дип әйтә» дип, берничә тапкыр язган иде. Күңелем белән очып кайтсам да, Райманның минем өчен авылдан, шул ныкыш Әлмирадан өзелеп, тулысынча минеке генә булуын теләдем. Яратса, шулай итәр, дип уйладым. Вакыт үтә торды... Яңа елдан соң миңа шәһәрдә очраган һәр икенче авылдашым Райманның чынлап та шул Әлмирага ияләшкәне хакында житкерергә ашыкты. Күп тә үтми, аларның туге булды. Уку елы тәмамлануга Себер тарафларына күчеп киттеләр.

– Райман абый кайткан булып чыга бит?

– Ничәдер елдан соң аерылышканнар, Райман кайткан дип ишеткән идем шул. Эчә дә, диләр иде шикелле.

«Шикелле генәме, кешелектән чыккан бит инде». Бу уйларымны кычкырып әйтмәдем, әлбәттә.

– Сөз? Шул киткәннән һаман шушындамы?

– Райман өйләнгәнне ишеткәч, мин дә, махы бирергә теләмичә, бергә эшлэгән егеткә тормышка чыктым. Тик озак бергә була алмадык, улыбыз бөләкәй генә чакта, авариядә һәлак булды.

– Улыгыз бармыни?

– Бар иде... Бөтен юанычым иде. Ул да үлеп калды, армиядә. Табутта кайтарып жиңләп киттеләр, йөзен дә күрсәтмәделәр хәтта. «Россия Герое» дигән даны гына ята тартмамда...

Бу апа бүген мине төн алдыннан елатырга итә, ахры. Күңелем тулып,

борыным йомшарды. Хәмдия апаның да күзләре яшьләнде. Шушы хәленнән оялгандай, капылт торып басты да кайтырга булды. Чыгар алдыннан, ишек тоткасына кулын салгач, тагы бер борылып карады:

– «Килеп чыгармын» дигән бит әле, әйе бит? Кайчан икәннен әйтмәдеме?

– Юк шул, әйтмәде. «Бер барып күрәм әле, сәлам әйт», дип кенә әйтте.

– Сәлам, диген... Сәлам...

Апаны озатып, балаларымны йоклату өчен бишек жыры жырлаганда да, күз алдымнан чибәр моряк белән алсу йөзле кыз китмәде. Йә, нигә алай килеп чыккан инде язмышлары?

Ике-өч көннән балалар бакчасыннан кайтышлы, балаларны уйнатып керим әле дип, тулай торак алдындагы эскәмиядә утырып торганда, колач ташлап, асфальт себереп йөргән Хәмдия апа эшен куеп, яныма килеп басты. Мин бит аны бая чыккан чакта танымаганмын. Гел кара халатта күрәп, дөресен әйткәндә, күргәндә дә шәйләми өйрәнгәч, ни. Бу ятыш кына спорт костюмы киеп алган, башындагы яулыгы да жете. Якты төс йөзөнә нур керткән, килешә. Баштан алып аягына кадәр карап чыгудан тартынмадым инде. Аякларында да зур резина итекләре урынына чүпрәк кроссовкалар. Апа минем жентекләп айкавымнан нык уңайсызланды, эш бияләйләрен кигән кулларын кая куярга белмәде.

– Сөз үзгәргәнсез, – дидем туп-туры. – Ерактан танымадым.

– Киендем инде, әллә кирәк тә булмагандыр... Райман килеп чыкса... жөн шикелле йөрмим әле, дип.

– Ә-ә, әйе шу-ул, – дип суза биреп хуплап куйсам да, эчемдә нәрсәдер чөметеп алгандай булды. Утыра торгач, чынлап кыен булып китте. Яз жиберелгән сәламне жәй көне генә житкерүем житмәгән, ул исерек ирнең исенә төшкәндә әйткәннен шулай житдигә алдымы икән?.. Апа тагы да нидер сөйләмәкче иде дә, балаларны ашату сылтавы белән кереп киттем. Чынында намусымнан качарга мәжбүр булдым.

Икенче атнада кечкенә кызым жыл чәчәгә эләктереп авырып китте, шунлыктан урамга чыгып йөри алмадык. Аннан табиблар кушуы буенча тагы бер атна өйдә яттык. Беркөнне ирем эштән кайтып, кичке аш ашаганда, ул-бу яңалыкларны сөйләшеп утырдык та, бу сүз уңаеннан кызык итеп:

– Теге идән юучы апаны ят кеше икән, дип торам. Алмаштырган кебек үзгәргән, – дип куйды.

– Н-ничек үзгәргән?

– Үзгәргән инде, үзең күрерсең әле. Мондагы ир-егетләр дә аптырый, хатын-кыз булган икән ул, диләр.

Хатын-кыз кызыксынуын жиңә аламы инде? Киттем күрергә. Әлбәттә, күрше-тирәләр булганда, аскы катта яшәгән кешегә йомышка төшү сәеррәк килеп чыгадыр, әмма тулай торак өчен гадәти күренеш. Тик нәрсә сораган булайым икән? Баласыз өлкән кешедән ни... ә, жеп сорармын.

Чынлап та! Ишек ачкан апага үзем дә бертын телсез калып карап тордым. Чөнки минем каршыда бөтенләй башка бер хатын тора кебек иде. Хужабикә минем сокланулы карашымнан тагы да ныграк балкып китте:

– Үт, сеңлем. Килешәме?

– О-ой, сезне танырлык түгел...

– Чәчемне кистереп, буятып кайттым әле. Салондагы кызлар бизәндереп

тə ташлады. Гомер бусе измэгə коенып йөрөп эшлэгəч, монда да гел пычрак чистартып, купшыланып йөрөп өйрəнелмэгəн бит.

– Бик матур булган.

Ялган түгел, матур иде шул апа. Тышкы кыяфəтəннəн тыш, монда тагын ниндидер эчкə илхам, эчкə матурлык балкышы бар иде. Ул шундый дəрт, илаһилык булып, тышка бəрə, хатынның күзлəрəннəн, елмаюыннан, кул хəрəкəтлəрəннəн коелып тора кебек.

– Үзем шушылай кыланып йөрим, үзем Райман килеп чыкса, «Бу хатын курчак кебек ясанырга ярата икəн» дип уйлар микəн, дим... Үзегез ни хəлдə əлє?

– Ару болай, иртəгə бакчага барырбыз инде. Мин... ни... жеп сорап торыйм дигəн идем, булса инде... кызыл... жеп.

Ник барганыма үкенеп кайттым. Бу күрешү минем намуска төшкəн теге кортны тагы да шəбəйтəп жибəрдə. Кимерə бит хəзер жанымны. Юк, болай булмый! Райман абыйны табып алырга кирəк.

– Карале, яз көне каенанамның мичен чыгарган абый кайда йори икəн хəзер? – дим, иремə урын жəеп йөргəндə.

– Əллə, – дип, иңбашларын гына сикерттə бу телевизорыннан аерылмыйча. – Кайда кемгə кирəк, шулар килə дə ала инде аны, ашау-эчүгə йөргəн бəрəдəкне.

– Кайсы авылныкы ул?

– Теге яктанрак, Əхмəрме, Тəркмəнме.

Тə-əк, моннан эш чыкмады. Авылга кайтканда, каенанамнан сорашырга кирəк, дигəн уйны күңелемə салып куйдым.

Хəмдия апаны көн саен диярлек күрəм. Аның хəзер сылу хатын булганына мин генə түгел, башкалар да күнəгə башлады. Күршелəрем яңалык итəп, аның кинəт шулай үзгəрүе хакында бəр-бəр артлы кереп сөйлəп тə чыктылар. Бəрсə аны урамда шундый матур күлмəктə очраткан, икенчесə кыйммəтлə затлы туфли алып торганын күргəн, өченчесə матурлык салонына кереп барганын шəйлəгəн. Сөйлилəр-сөйлилəр дə: «Кияүгə чыгарга уйлыйдыр ул, күпмє ялгыз яшəргə була», – дип йомгаклап куялар. Ə мин бу үзгəрешнəң серен белгəч һəм бигрəк тə үземнəң дə гаебемнə тойгач – эндəшим. Их, шул сəлам! Кем телемнəн тартты инде?! Икə ай онытып йөргəннə шунда искə төшөрəп тормасам була бит. Очраган саен ихлас елмаеп сəламлəшəм дə, апаның ниндидер яшерен өмєт белəн баккан карашын күрмəгəнгə салышып, хəбəрəмнə тезəм. Ə ул үзə тыйнак, басынкы – сорашып йөдəтми.

Жəй азагынарак кына авылга кайта алдык. Кайткан көннə үк жəен туры китереп, каенанамнан сорадым:

– Кайнəм, сиңа мич чыгарган абыйны кайдан табарга була икəн?

– Теге чатан ирнə əйтəсəңмє?

– Əйє. Исеме Райман иде шикеллє.

– Шулай иде шул, бахыр... Ул ни, килен, бездəн соң очтагы Моратларга ялланган иде бит. Бəркөн кичкə якта: «Су коенып килəм əлє», – дип кенə киткəн дə юк булган. Морат: «Эшен бəтерми качты, зимагур», – дип əрлəп йөрдə. Шуннан менə күптəн түгел генə бахырны аргы күл ярындагы таллыктан табып алганнар, диделəр. Жəй буена ышык жирдə тик яткан

инде. Киёмнәрен тәртип белән салып кына куйган да янына ятып үлгән, диме. Йөрәге-фәлән туктады микән, әллә эчүе ектымы... Әле яшь кеше иде бит ул.

Шул мәл миңгерәп тордым-тордым да, каенанамны куркытып, үксеп елап жибәрдем. Юк! Ул үләргә тиеш түгел иде! Ул сәламе артынан килергә, килеп житәргә тиеш иде! Алдакчы! Юньсез! Ул алдады! Хәмдия апаны да... Мине дә алдады! Шулвакыт, әллә кайчан теге дөньяда булган жанның сәламен тапшырып йөрүемнәнме, әллә шул адашкан сәлам белән берәүнең тынычлыгын болгатып ташлавымны үзегемә үткәреп тоюданмы, күңелемдәге ниндидер якты өмет, хыял тыпырчынып алды. Күптән бу дөнья белән хушлашкан берәдәк өчен күз яшен түккән бердәнбер адәм заты идем мин...

Каршыма Хәмдия апа килә. Сылу гәүдәсенә инде килешле итәк белән блузка кигән, үкчәле туфлилары йомры балтырларын тагы да матурайтып, тулыландырып күрсәтә. Чәчләре көрән-кызыл дулкыннар булып, иңнәренә яткан, иреннәрендә беленер-беленмәс алсу иннек, күзләре болай да сөрмәле, кашлары кара аның. Килеп кочаклап ук алды да кулындагы кәгазен күрсәтә:

– Улым өчен күптән фатир тәкъдим итәләр, юнәтергә күңел үсми иде, менә, шуның артынан йөрөп, рөхсәт кәгазьләрен алып кайтып киләм. – Аннан сагышлы гына итеп өстәп куя: – Райман абың, бәлки, килеп чыкса, һаман тулай торакта яши икән, дияр.

– Әйбәт булган, котлыйм, – дим, авызымны көчләп ерып.

Апа сак кына итеп сорамай да булдыра алмый, күрәсен:

– Абың хакында хәбәр-хәтер ишетелмиме авыл ягында?

– Нәрсә... Кызыл ягындагы урыслар эшкә алып киткән, диләр иде. Оста бит ул, мич остасы...

– Әйе, шулай инде. Ярый, кайда йөрсә дә, имин-сау йөрсен. Сәлам жибәргәч, онытмаган, бер килмәсә, бер килер.

– Әйе шул... килер...

Бу очрашудан соң күп еллар үттә. Хәзер үзем дә шул апа яшендә инде. Гаилә, йорт, эш, балалар дип, ут капкандай чабып йөрөп, бетмәс-төкәнмәс мәшәкәтләр белән гомер гөрләвек өстендәгә кәгазь кораб кебек жилә генә икән. Көзгегә карыйм да, каралып тартылган йөздәгә йончыган күзләргә багып, нигә бу вакыт аямый икән дип уйлыйм. Теге мәл бит мин Хәмдия апаны жәлләгән идем. Аны кысыр өмет белән кабындырганым, вакытсыз чөчкә аткан гөл кебек итеп балкытканым өчен. Бүген исә аннан көнләшәм. Әйе-әйе, көнләшәм. Миңа да кирәк иде ул шундый көдрәтле көчкә ия булган сәлам. Яшьлегемнән дәрт, илһам, ихласлык алып килердәй мөҗизалы бер авыз сүз. Иңнәренә баскан хәсрәтләрне селкеп ташлап, башны югары чөеп, йөзләргә алсулык, карашларга нур ягылдырыр сәлам, син кайда? Мин сине көтәм...

Гарәфи Хәсәновның тууына 100 ел

ТАБИГАТЬНЕ ИРКӘЛӘГӘН КАЛӘМ

Июнь аенда танылган язучы һәм тәржемәче Гарәфи Хәсәновның (1921-1992) тууына 100 ел тулды. Гарәфи ага безнең хәтергә иң әүвәл табигатьнең гүзәллеген, дөнья яралышының камиллеген каләм белән сурәтлән алган гажәеп нечкә күңелле әдип, үз заманының катлаулы сынаулары, карангылыклары аша үтеп тә энә шул күңел сәдәлеген саклап кала алган көчле рухлы шәхес буларак кереп калды. «Әдипләребез» (Казан, Татарстан китап нәшрияты. 2009, 285-256 бб.) жыентыгында урын алган мәкаләдә баян ителгәнчә, Гарәфи Хәсәнов әдәбиятка бик яшьли килә. 1932 елда «Яшь ленинчы» газетасында аның «Әй күңелле лагерьда» исемле беренче очерк-хикәясә басылып чыга. 1934 елда унөч яшьлек Гарәфи, өметле яшь язучы буларак, Татарстан язучыларының беренче съездында катнаша, трибунага менеп, балалар әдәбияты хакында сөйли. Соңыннан аның бу чыгышына хәтта Максим Горький игътибар итә. 1938–1942 елларда аның «Яр башында болан», «Чуар таракан фаҗигасе», «Печән өсте яки зәңгәр чыпчык», «Куркак куян һәм усал селәүсэн», «Тәүфыйклы яшь бүреләр» исемле хикәяләре дөнья күрә. 1940 елда Казанның 13 нче татар урта мәктәбен тәмамлагач, берникадәр вакыт авылда балалар укыта, аннары Казанга кайтып, заводта эшли.

1942 елның маенда, «милләтчел оешма әгъзасы» дигән наһак гаеп тагылып, 8 елга ГУЛАГка жиһәрлә. Тоткынлык срогын Красноярск краенда үткәрә. 1948 елда янадан сөргенгә хөкем ителә. Фәкать 1955 елда гына жәза срогы 5 елга калдырыла. Гарәфетдин Хәсәнов амнистия буенча иреккә чыга. 1990 елда тулысынча аклана. 1965 елда гайләсә белән Казанга күчеп кайта.

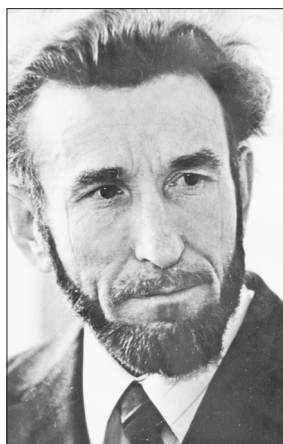
Өлкәнрәк буын укучыларыбыз Гарәфи Хәсәновның «Унике матур», «Җирем-суым», «Чү! Сайрар кошым оя тибә», «Җир ул уртақ йортыбыз» дигән китапларын әле дә жылы хисләр белән искә алалардыр. Ул тәржемә иткән «Өч дуңгыз баласы» әкиятен (С. Михалков), «Бәләкәй испаннар» дигән хикәяләр жыентыгын (Кононенко), атаклы «Чипполино мажаралары»н (Дж. Родари) балалар һәм яшүсмерләр әле бүгенгә көндә дә яратып укый.

Хәзер исә укучыларыбыз игътибарына әдипнең «Ак төнбоек» дигән парчасы тәкъдим ителә. Аны Татарстанның халык артисты Тәлгать Хаматшин укый.

Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.

СҮЗ ТӘМЕН ТОЯРГА ӨЙРӘТТЕ...

Быел июнь аенда әдәбият сөючеләр даирәсе танылган язучы Габделхэй Сабитовның (1931–1995) тууына 90 ел тулуны билгеләп үтә. Шул уңайдан «Казан утлары» журналы һәм Татарстан радиосының «Газиз тавышлар» исемле уртак проекты кысаларында әдип ижатына кагылышы фонд язмаларын хәрәкәткә китерү күздә тотыла.

Габделхэй Сабитов әдәбиятның төрле жанрларында үзен сынап караган әдип. Ижатының башлангыч чорында ул шигърияткә, аннары драматургиягә мөрәжәгать итә («Мәхәббәт һәм нәфрәт» комедиясе, «Кичерелмәс гөнаһ», «Гөлстан балалары», «Гарасат» драмалары). Без аны шулай ук Эрих Распеның атаклы «Барон фон Мюнхгаузен мажаралары»н, П.Л. Трэверсның «Мэри Поппинс», Феликс Зальтенның «Бемби» («Урман әкиятә») повестьларын туган телебезгә тәржемә иткән оста тәржемәче буларак та

яратабыз.

Шулай да Габделхэй Сабитовның каләмен виртуозларча уйнаткан аланы – хикәя жанры. Шуңа күрә дә без әлеге проектта аның шушы жанрга караган эсәрләрен игътибар үзәгенә алырга булдык. Язучының юбилее билгеләп үтелә торган көннәрдә «Тәүге шатлык», «Тәүге батырлык», «Тәүге хәсрәт», «Тәүге нәфрәт», «Тәүге соклану», «Кытлык ел», «Туй бүләге», «Кенәри», «Ярсулы ат», «Өянкеләр бөрә яра», «Айбаш» хикәяләре (нәфис сүз осталары Ирек Баһманов, Айрат Арсланов, Ренат Тажетдин укуында), шулай ук Галиәсгар Камал исемендәге театр артистлары катнашында куелган «Кәккүк ялгыша икән» һәм «Ай сукмагы» радиоспектакльләре эфирга биреләчәк. «Тел күрке – сүз» тапшыруы кысаларында филология фәннәре докторы Илдар Низамовның «Габделхэй Сабитов каләменен тел белән эш итү осталыгы» дигән чыгышлар циклы күздә тотыла.

Укучыларыбыз игътибарына хәзер тәкъдим ителә торган язма – шушы зур эшбезнең бер өлеше. Сөз биредә Айрат Арсланов укуында әдипнең берничә хикәясен тыңларсыз.

Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АКМАЛ** алып бара.

БЕЗ БЕЛГӘН ҺӘМ БЕЛМӘГӘН МӘҖИТ ГАФУРИ

Башкортстанның гүзәл, шифалы туфрагында туып үскән талантлы һәм тыйнак шәхесләребездән ул... 2020 елның 20 июлендә тууына 140 ел булды. Эпидемиологик чикләүләр сәбәпле, зур юбилей таррак тирәлектә, күбрәк онлайн форматта узса да, Татарстанда да, Башкортстанда да һәр уку йорты, һәр китапханә, мәдәният үзәге диарлек аны искә алды. Бигрәк тә Гафуриның – ике милләтне, халыкны берләштерүче иҗатчы булуы әйтелде. Без дә бу язаманы күренекле шагыйрь, прозаик, җәмәгать эшлеклесе, мәгърифәтче һәм философ Гафури иҗатының күләгәдәрәк калдырылган яклары, сыйфатларына багышладык.

Мәҗит Гафуриның татар әдәбияты үсешенә, алгарышына керткән өлеше гаять зур булса да, кайчак без югары бәяне әйтеп тә бетерә алмыйбыз кебек. Моның сәбәпләре дә берәү генә түгел.

XX гасыр башында караңгылыкны ярып «беренче атылган йолдыз» – юл күрсәтүче, кыйбла билгеләүче, күтәрелер биеклеккә нур төшерүче янына аның артыннан ук «атылган» шигърият йолдызлары әдәбият күген яктырта, дөньяви поэзиянең тулаем үсүенә китерә. Бу хакта әдәбият галиме Г.Сәгъдинең «Татар әдәбияты тарихы» (1926) китабында төгәл әйтелгән сүzlәр бар: «Бездә 1905 ел революциясә белән бик кызу күтәрелгән әдәби хадисәләр матур әдәбиятыбызның лирика өлеше булды. Бу юлда беренче адым Мәҗит Гафури белән башланган хәлдә, аның белән бергә Тукай, Думави, Зариф Бәшири, Укмасылар йөрәге дулкынланып китте». «Бу юлда беренче адым» ясаган, тумышы белән тыйнак, холкы белән укытучы Гафури үзе дә әлеге якты йолдызлар анында күләгәдәрәк торырга омтыла!

1905 елгы ирек авазын беренчеләрдән булып ишеткән, шуны шигърьләрендә яңгыраткан Мәҗит Гафури 1917 ел инкыйлабын да – үз халкы өчен яңа киң мәйдан, тарихи дәрәҗәгә торгызу юлы дип кабул итә. Бу омтылышында да ул – беренчеләрдән, ул – әйдәман. Әмма советчыл идеологияне данлап язылган шигърьләренә көчә, тәэсирлелегә аның иҗатын бәяләүдә көтелмәгән борылыш китереп чыгара: язучының инкыйлабка кадәрге иҗаты, асылда, «оныттырыла», үзе исә совет әдәбиятының социалистик үзгәрешләр жырчысы буларак карала башлай. Озын-озак совет заманы Гафурдан инкыйлабчы ясы!

Дәрәс, М.Гафурины таныту юлында галимнәр Г. Халит, С. Кудаш, Ә. Нигъмәтуллин, М. Мәһдиев һ.б. зур хезмәт күрсәткәннә дә онытырга ярамый. Бигрәк тә 1980-1983 елларда шагыйрьнең 4 томлы «Әсәрләр»е (төзүчеләре З. Рәмиев һәм Ф. Ибраһимова) аның иҗатын тулысынча диарлек фәнни әйләнешкә керткәргә, үз васыятен үтәп, Казанга китерелгән фондындагы күп материалларны укучыга житкерергә ярдәм итә. Г. Ибраһимов исемәндәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты галимнәренә, үзләре әзерләгән 4 томлыкка кермәгән материалларны да исәпкә алып, М.Гафуриның тууына 130 ел тулуга чыгарган «Сайланма әсәрләр» (2010) шушы эшнә дэвәмы кебек кабул ителә. Әмма барыбер М.Гафуриның иҗатына карата берьяклы карашның жуелып беткәнә юк әле.

Совет чорының милли сәясәтендә М.Гафурины, милләтен күрсәтми генә, башкорт әдәбиятының классигы дип бәяләү шулай ук бу иҗатка карата ниндидер саграк – салкынрак дип әйтергәме, бәхәслә өлкәгә керергә теләмәүме – мөнәсәбәт китереп чыгара. Татар әдәбиятының әдип-шагыйрьләргә бай булуы да, әдәбият-мәдәният өлкәсендә багланышларның зурлыгы, 1924 елда гына үз рәсми язучы булдыңган тугандаш халыкның әдәбият тарихын тудыру омтылышларына аңлап карау үз өлешен

керткәндер: эмма М.Гафурига карата рәсми рәвештә «татар һәм башкорт әдәбиятлары классигы» дигән бәя урнаша. Монда хилафлык юк, Татарстанда чыккан академик басмаларда да ул шулай күрсәтелә. Төгәлләштергәндә, бу бәяне: «башкорт классик әдәбиятын нигезләүчеләрдән булган татар әдibe» дип ассызыкларга мөмкин булыр иде.

Башкортстандагы рәсми бәядә (Башкирская энциклопедия. Т.2., 237 б.) аның бу игелекле гамәле «башкорт совет әдәбиятына нигез салучылардан» дигән яңгыраш ала. Эмма шул ук энциклопедиядә дә, Башкортстанда нәшер ителә торган фәнни хезмәтләрдә, дәреслекләрдә дә шушы бәядән соң язучының татар телендәге ижаты хакында – башкорт телендә язылган әсәрләр кебек сөйләү башлана. Әйттик, әле генә телгә алынган рәсми чыганаك текстларның рус телендәге тәржемәсе янына исемнәрен башкортча бирә: «Себер тимер юлы, йәки әхүәле милләт», «Шатлык шигыры», «1907 йылдың яуабы» һ.б. Әйтерсез лә, М.Гафури әсәрләренә шушы телдә язган, шулай атаган! Башкорт әдәбияты буенча эзерләнган китапларда аның әсәрләре башкорт телендә китереләп, янына татар теленнән әйләндерелгән икәнлегә күрсәтелми. Бу тенденция рус теленә тәржемәләрдә дә дәвам итә: «Мажит Гафури. Избранное. Стихи. Перевод с башкирского. М.: Худ. Лит., 1980. 270 с.»; «Мажит Гафури. Черноликте. На золотых приисках поэта. Ступени жизни. Повести. Перевод с башкирского. Уфа: Башкиргоиздат., 1975. 416 с.», «Мажит Гафури. Из прошлого. Рассказы. Перевод с башкирского. М.: Дет.лит., 1980. 60 с.» һ.б., һ.б.

Әлбәттә, Башкортстан туфрагында туып үскән, таланты ачылган, шушы төбәк халкы, зыялылары белән һәрдаим аралашып яшәгән язучының башкорт әдәбиятын үстерүгә өлеш кертүе табигий, бәхәссез. 1923 елда М.Гафурига, ижатының 20 еллыгы уңае белән, «Башкортстан АССРның халык шагыйре» дигән шәрәфле исем бирелә. Кызганычка каршы, башкорт әдәбияты тарихына караган күп кенә хезмәтләрдә «Башкортстанның халык шагыйре» – «Башкорт халык шагыйре» кебегрәк яңгыраш ала, бу фраза хәтта язучыга багышланган кайбер язмаларның исеменә әйләнеп китә. Мәжит Гафуриның бертелле язучы булуы, ягъни татар телендә ижат итүе, эмма ике халыкка – татарларга һәм башкортларга хезмәт итүе турында Ә. Харисов әйткән сүзләр (Харисов А. И. Литературное наследие башкирского народа. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1973. 34 б.) онытыла. Бигрәк тә Р.Г. Кузеевның борынгы ыруларны милләт барлыкка килгәннән соң, яңа заман кешеләренен милли үзбилгеләнүен ачыклау өчен кулланган, фәнгә катнашы булмаган теориясенә бәйлә күзәтүләренә таянып (Кузеев Р.Г. Башкирские шеджере. Уфа: Баш.кн.изд-во, 1960), асырым бер әдәбиятчылар әдипнең ижатын башкорт әдәбиятына, мәдәниятенә генә бәйләп бәяләү омтылышлары ясый. Хәтта кереш өлешендә М.Гафуриның ике әдәбиятка да хезмәт итүен күрсәткән биобиблиографик күрсәткечтә (төз. Г. С. Әхмәдиева. Уфа: Национальная библиотека им. Ахмет-Заки Валиди Республики Башкортостан, 2010. 202 с.) М.Гафуриның татар телендә нәшер ителгән китаплары (1903-1921) «Иске төрки телдә» дигән баш астына туплап бирелгән. Бары тик 1922 елдан башлап кына, аларның басылып чыккан теле – татар теле дип күрсәтелгән.

Мондый мисалларны күпләп китерергә мөмкин булыр иде. Эмма алар – язучы ижатын популярлаштыруга түгел, бәлки, урынсыз бәхәсләргә бәйлә әлегә ижаттан читләшүгә илтә. Шушы сәбәпләр Мәжит Гафуриның ижатын бүгенге укучыдан ераклаштыра, анда үз күңеленә якын авазларны, аһәңнәренә тоярга, аңларга комачаулый кебек тоела безгә. Гәрчә әсәрләрен кабат бастырып чыгару, аның хакында фәнни хезмәтләр, истәлекләр, аңа багышланган әдәби әсәрләр язылу, исемен мәңгеләштерү ягыннан татар мәдәниятендә дә, башкорт мәдәниятендә дә М.Гафури – иң билгеле шәхесләр рәтендә булса да.

Шуңа да «Без Мәжит Гафурины кем буларак беләбез, таныйбыз?» дигән сорау куйсак, аңа җавап мәктәптә дә, вузда да, әдәбият белән кызыксынучылар даирәсендә дә һаман советчарак яңгырый, «Кызыл йолдыз»ларны, «Юктырсың ла, Алла»ларны

искә төшерә. Күрәсен, Гафури ижатындагы татарлыкны, фәлсәфәне, фикри тирәнлекне, эстетик эзләнүләрне яңа шартларга туры китереп, идеологик тенденцияләргә бәйсез рәвештә өйрәнәсе бар эле.

Әдәби иҗатка берничә ел алдарак, 1902-1904 елларда килсә дә, М.Гафуриның шагыйрь булып танылуы 1905 ел революциясе белән бәйле була. Бер яктан, демократик үзгәрешләр дулкынында иҗат жимешләрен халыкка житкерерлек газета-журналлар, нәшриятлар ачылса, икенче яктан, шагыйрь бу яңалыкларны татар милләтен алга жиңбәрү мөмкинлегенә дип карый. 1905 елның 24 ноябрендә «Казан мөхбире»ндә басылып чыккан «Алмашыну» шигырендә ул үзенә каләмен кузгаткан максатны күрсәтә:

*Караңгы бары бетеп, таңнар атар,
Ни сәбәпке безнең халык гафил ятар?
Һәрничек гафил яту ярамас дип,
Шигырь язды Габделмәҗид – ибне татар.*

Ягъни татар улы Габделмәҗитнең халыкны йокыдан, ваемсызлыктан уяту максаты белән шигырь язудың хәбәр итә. Шуннан соң иҗат ителгән күпсанлы шигырьләренен һәркайсында диалект үз халкы белән сөйләшә: «*Йә татар! Вақыт йитте кузгалырга, / Мәгариф шәмгыданың кулга алырга; / Тәфәккерсез, гафил булып карап ятмый, / Вақыт йитте гыйлем, һөнәр кулланырга!*» («Өндәү», 1905); «*Кояш чыкты, эш башланды ушбу көндә, / Инша Алла, инде татар карап ятмас*» («...Ничә йөз ел изелгәнә татар юаш...», 1906) һ.б.

Бигрәк тә 1907 елны басылып чыккан «Милләт мәхәббәте» дигән күләмле җыентыкка тупланган шигырьләрдә кабатлана торган ике ачык-образ пәйда була: милләт (татар) һәм ватан: «Мәкьсуд», «Безнең хал», «Татар милләтенең лисане хәле илә шикаяте», «...Сән күрәндең күзләре...», «...Милләтем улганга татар, бән дә улдым бер татар...» һ.б. Әмма шагыйрь үзенә татар милләтен мәҗрифәткә, уянырга, башка милләتلәр кебек үсәргә генә чакырып калмый, ул, шигырьтебездә беренче буларак, мәҗрифәтчелек мотивларын милли мотивларга буйсындыра. Әйтик, «...Алар бездән оялганнан...» (1907) шигырендә милләтнең алгарышы «татарлык» дигән хис, тойгының булуы белән бәйләнә. Күп кенә шигырьләрдә шушы «татарлык»ны үстергән сыйфатлар барлана: тарих («Бер татар шәкертенең Казанда мәшһүр хан мәсҗеденең манарасыны күргәндәге иншад итдәге шигыредер»), дин («...Алар мәҗбүд дигән бәндә...»), акыллы әйдәманнар («...Милләткә хадим улган яхшыларга...»), милли мәнфәгатьләренә шәхси мәнфәгатьләрдән өстен кую («...Һәр кешенең үз нәфсенең йитсә көче...»), әдәбият («Күңел»), туган тел («Әдәбият кичәсенең соңында укылган шигырь») шундыйлардан.

Соңгы әсәрдәге: «*Телләре югалмадиса, мәңге югалмас татар*», дигән сүзләр гаять актуаль, бүгенгечә яңгырый. Шагыйрь шәхес белән тәңгәл килгән лирик герой монологы (үз-үзе белән сөйләшүе) кебек язылган «...Гафури, сән онытма милләтене...» (1907) шигырендә риторик эндәш ярдәмендә үзен милләткә хезмәт итәргә, бу юлда тырышырга, татарның түбәнлеген үзгәртәргә чакырып, суфи шигырьләрдәгечә, милләт юлында корбан булу мотивы («*Тәләф улсаң тәләф ул ушбу юлда*») калкуландырыла, милләткә хезмәт идеясе әйтелә. «Икенче сада» (1907) шигырендә милләтне ярату халәте тасвирлана, үзгәртәргә милләтнең хезмәтнең изге юл дип санауы хакында сөйләүче лирик герой укучыга, милләтгәшләренә дә чакыру белән эндәшә: «*Безлә, и туган, анадан туган / Булырга корбан милләт юлына*». «...Һәр кешенең үз нәфсенең житсә көче...» (1907) шигырендә М.Гафуриның бөтен ижаты буйлап сызылып барачак, кеше өчен кирәкле, мөһим сыйфатлар төсенең аерылган – халыкка хезмәт итү, уйлап эшләү, башкалар мәнфәгатен кайгырту мотивлары алга чыга. «*Иң әүвәл үз-үзегне яхшы саклап, / Шуннан соң милләтнең бул көтүче*», дип, милләтне әйдәп бару өчен кеше үзгә көчле шәхес булырга тиеш дигән ижтимагый характерлы идея әйтелә.

Бу яктан шагыйрьнең иң көчле шигырьләреннән берсе – «Үзем һәм халкым» (1912), халыктан алда, аны ияртеп баручы, пәйгамбәр-герой болай дип белдерә: *«Бер адым алга басам да / Әйләнәм мин артыма, / Кайда басканнар икән дип / Күз саламын халкыма»*. Аның борчылуы халыкның артыннан иярәп бара алу-алмавы белән бәйләнгән: *«Шул вакыт мин бик югары / Кош кебек очсам әгәр, / Ә алар һаман шулай / Баскан урында торсалар...»* Милләт мәнфәгатьләрен кайгыртучы шагыйрь аның үз артыннан житешеп баруын тели.

Шулай итеп, М.Гафури – татар әдәбиятында милли проблематиканың беренче планга чыгуын тәэмин иткән шагыйрьләрдән була. Аның *«Гасырларча хөкем сөргән / Җиһангир без татарлардыр»* («...Сәгадәткә ирешмәк...») кебек тезмәләре халыкка барып ирешә, үзеннән соң майданга атылган яшрәк шагыйрьләргә рухландыра. Татар булуың белән горулану, татарлыкны сакларга һәм ныгытырга чакыру милли шигъриятебездә иң гүзәл фикерләрдән берсе булып ныгый. Татар әдәбиятында милләт мәсьаләсе XX гасыр башында төп темага әверелә.

Беренче жыентыкларында ук М.Гафуриның фәлсәфи фикерләүне, аллегорик сурәтлелекне яңа әдәбият тудыру – заманча шигърият булдыру юлы итеп караганлыгы күренә. Шагыйрь мәгърифәтчелектән – милли проблематикага, үгет-нәсихәттән – фәлсәфәгә борыла, бу үрләрне бик тиз арада яулап ала! Шуңа да аның үгет-нәсихәтчелек рухындагы шигырьләрендә дә фәлсәфи гомумиләштерүләр ясала. Әйтик, «Нәсыйхәт» (1909) шигърендәге: тикшереп, уйланып, эзләнеп яшә; хакыйкәт өчен көрәш, хәтта үлемгә бар; матди байлыкларга кызыкма; кешегә, кеше мәнфәгатенә хезмәт ит дигән өндәүләр кешенең тормышы тулысы белән башкаларга багышланган булырга тиеш дигән фәлсәфә белән йомгаклана: *«Тугърысы: кеше чөн ту, кеше чөн тор, / Кеше өчен хезмәт итеп, дөньядан кит!..»* Ул укучыны шәхес буларак үз-үзе белән горулануырга, үз көченә ышанырга, көрәшкә чакыра («Хәят юлында», 1913). Бу вакытта шагыйрьгә символлар ярдәмгә килә. Татар шигъриятендә традициягә әйләнгән төн-таң («Таң яктысы», 1913), йолдыз («Йолдыз», 1912) һ.б. шундыйлардан.

Әмма иң кызыклы эзләнүләр шагыйрьнең дини-суфичыл сурәтләргә дөньяви максатларга буйсындырган әсәрләрендә күренә. Еш кына алар ике төрле укылу мөмкинлегенә дә ия булып чыга. Мәсәлән, «Түгелгән яшь» (1912) шигърендә дини-суфичыл әдәбиятка аллюзия булган яңгыр символының берничә укылышы күренеп тора. Күз яше – мәхәббәт билгесе дә (*«Мәхәббәт белән тулган саф күңел аһ итсә – сызланса»*); яшәешне камилләштерергә ихлас омтылыш символы (*«Чын ихлас белән аккан яшь өмид бакчасына тамса»*) да ул. Күз яше мәңгә жиргә сәнмәс, өмет бакчасында гөлләр үстерер дип, янәшәлек ярдәмендә илаһиләштырыла. Шул ук вакытта биредә хакыйкый мәхәббәт турында түгел, кешенең башка кешеләргә, кешелек җәмгыятенә мәхәббәте турында сүз бара (*«Әгәр дә бу мәхәббәт бәндаләргә чын урынлашса, / Хакыйкәткә вәсүл өчен үзенә яхшы юл ачса, / Җиңә алмас моны һич башка куәт, чөнки бу көчле – / Булыр шунда кешеләр һәммәсә нәкъ бертуган төсле»*). Кешеләрнең башкаларга мәхәббәтен шагыйрь «чын инсанлык» дип атый. Мәхәббәт үзе көнчелеккә, икейөзлелеккә, дошманлыкка, көрәшкә каршы куела. Фәлсәфи – мәгърифәтчел фикер болайрак яңгырый: кешеләр бер-берсен яратса, дөньяда мәхәббәт хөкем сөрсә, бәхетле вакыт килер. Аллюзияләр күз яше һәм мәхәббәтнең ролен югары күтәргә, аларның гомумкешелек өчен илаһи кыйммәт булуын асызыкларга хезмәт итә.

Яки «Кояш баеганда» (1909) шигърендә беренче тезмәләрдән үк «ахшам», «яшел чирәм», «жир, күк», «анда булган нәрсәләр» гыйбарәләре дини-суфичыл әдәбият белән ассоциацияләр уята. *«Кояш кебек батабыз без, бетәбез / Диеп, ике күзем яшькә чылатсам»*; *«Болытка гаксә төшкән сары нурны / Хыял белән тотам дип кул озатсам»*; *«Диңгез кебек ниһаятьсез сәманы / Күрәп, гыйбрәт алып, мин уйга батсам»*; *«Гажиз бәндәлегем исмә төшерсәм»*; *«Чиге юк бу галәмнән бер кисәкмен»* кебек юллар да таныш тоела. Шагыйрь кеше гомерен баеп баручы кояш белән чагыштыра. Тормыш

чикле, күк чиксез, галәмдә кеше кечкенә генә бер кисәк дигән фикерләренң кешегә һәм сагыш, һәм бәхет китерүен раслау дөньяви позициядән караганда каршылыклы яңгырый. Шул ук вакытта бу каршылык шигырьне суфичылык рамкаларында укырга ачкыч бирә. М. Гафуриның «Тәрәддә» («Икеләнү», 1914), «Мәхәббәт» (1914), «Халәте тәэссердә» (1914) һ.б. шигырьләрен шушы яссылыкта карарга кирәк. Аларның лирик герое – салик, ягъни юлчы, Алланың көче алдында баш ия, шул ук вакытта кеше гомеренең чикле һәм кечкенә булуы аны борчуга сала. Бер үк вакытта шагыйрь «Алла», «илаһи» дигән гыйбарәләрдән кача, кешегә каршы куелган макрокосмос төсәндә «мәгънәви көч» оппозициясен билгели («Кайвакытта», 1910) һ.б.).

Аерым бер шигырьләрдә лирик герой – гомумкешелек проблемалары белән янган философ булып аңлашыла: «Ачы!» (1912) шигырендә ул – «хяятның мәгънәсе нәрсә» икәнне белергә теләүче, аның ваемының, хәсрәтенә сәбәбе исә – кешеләрнең мәхәббәтне юк итүе. Мондый шигырьләрдә шагыйрьнең иң нык кызыксындырган мәсьәлә – хакыйкать! «Кызык заман» (1907) исемле кыска шигырьдә ул дөньяда хакыйкать юк (*«табылмады бу дөньяда нич заман хак»*) дип белдерсә, «Хакыйкать» шигыре (1911) башта хакыйкатькә кагылышлы легенда тәкъдим итә: имеш, элек дөньяда хакыйкать баш булган, зур урын тоткан. Ләкин алтын-көмеш аны оныттырган, шуңа күрә хакыйкать кешеләрнең күңелләренә кереп яшеренгән. Шуңа нигезләнеп, берничә фәлсәфи фикер белдерелә: хакыйкать дөньяда юк; аны сөйгән кешеләр бәхетсез килеш гүргә керә; матди һәм рухи байлыктар бергә яши алмый; хакыйкать кешенең күңелендә ул. Шуларга нәтижә төсәндә төп фикер килә: *«Жир өстендә кайчан алтын бетәр, шунда чыгар хаклык, / Түгел мөмкин боларның икесе бер жүргә эҗыймаклык»*. Бу фикерләр шагыйрьнең башка фәлсәфи әсәрләрендә дә кабатланып тора.

Фәлсәфәгә омтылу, аллегорик фикер сәләтенә ия булу М.Гафуридан мәсәлчә ясый. «Әтәч белән сандугач» (1907), «Алмас ташы» (1910), «Сарыкны кем ашаган?» (1912), «Үтәз белән бүре» (1912) кебек күпсанлы мәсәлләре татар әдәбиятындагы әлеге жанр хәзинәсендә иң матур үрнәкләрдән санала. Лирик шигырьдә кебек үк, мәсәлләрендә дә Тукай ижаты белән аваздашлык көчле.

Шулай итеп, «без белә торган инкыйлабчы-шагыйрь» М.Гафури ижатында 1917 елга кадәр бөтенләй башка мотивларның, үзгә моңнарның өстенлек иткәнлегә күренә. Ул, чын мәгънәсендә, милли шагыйрь, философ-шагыйрь булып таныла. 1917 ел инкыйлабына шигарь, гимн булырлык текстлар ижат иткән талант иясенә бу сәяси үзгәрешләргә мөнәсәбәтә дә тиз үзгәрә. «Татар байрагы» (1917) шигырендә инкыйлабны – 400 ел элек ауган татар байрагын кабат элү, милләтнең киләчәген мәңгелеккә юнәлтү дип санаган (*«Тәҗрар эленгән / Байрак инде аумас. / Татарның исеме / Мәңге югалмас»*) шагыйрь 1921 елдан тирән борчулар, төшенкелек халәтенә керә. Ачыктан-ачык фикер белдерү инде мөмкин булмаган бер чорда аның: *«Күп кешеләрне тереләй жүргә тыкты Октябрь, / Октябрьне сөймәгәннәргә казылды зур кабер»* («Сәйфи Кудашка», 1922) кебек юллары, кайбер башка («Яңа көчләр», 1923) шигырьләре гражданлык батырлыгы да, үз ялгышуын тануы булып та ишетелә.

Шигырьдә генә түгел, прозада да ике төп магистраль юнәлеш буйлап хәрәкәт иткән М.Гафуриның совет дәверендә бер юлын гына пропагандалау булганлыкны әйтергә кирәк. «Фәкыйрьлек белән үткән тереклек» (1902), «Ачлык, яки сатлык кыз» (1907), «Ярлылар, яки Өйдәш хатын» (1907), «Исәпсез байлык» (1912), «Кара йөзләр» (1926), «Шагыйрьнең алтын приискасында» (1931) кебек тәнкыйди-мәгърифәтчел, күбесе сентиментальлек яки натурализм белән өрәтелгән, 1917 ел инкыйлабына кадәр татарларның авыр, караңгы тормышын сурәтләгән повестьлары XX гасыр дәвамында кабат-кабат нәшер ителә, анализлана. Дөрәс, алар турында сүз алып барылганда да, сентиментальлек яки натурализм алымнарына «күз йомып», әсәрләрен кырыс реализм кысаларына утырту тенденциясә хөкем сөрә. Бу төгәлсезлекләр XX-XXI гасыр чигендә, яңа буын әдәбият галимнәре тарафыннан төзәтелде.

Икенче юл булып сузылган М.Гафуриның «Болгар кызы Айсылу» (1910), «Тәэссорат. Жәй көненең төнге ай яктысында» (1913), «Бу кемнең кабере?» (1913), «Хан кызы Алтынчәч» (1913) кебек әсәрләрендә исә татар әдәбиятын эстетик, яңгыраш, образлылык ягынан үзгәртү, милли проблематиканы эмоциональ-тәэсирле формага төрү омтылышы ясала.

М.Гафуриның «Тәэссорат. Жәй көненең төнге ай яктысында» (1913) фәлсәфи нәсере, гомумән, татар әдәбияты өчен гажәеп бер әсәр була. Беренче карашка тулысы белән табигать матурлыгын күрсәтүгә багышланган, хикәяләү «без» исемнен алып барылган әсәрдә жентекләп кичке рәхәтлек-гүзәллекне тасвирлау шулкадәр тәэсирле килеп чыга, аны татар әдәбиятындагы беренче шигъри проза үрнәге итеп тә карау мөмкин.

Әсәрдә чын матурлык табигатьнең тынлыгы тудырган илаһи, серле, матур халәт итеп күрсәтелә. Әйтерсәң лә, бар табигать, шушы тынлык алдына тез чүгеп, аны бозарга жөрәт итмичә тора. Шушы халәт иң югары ноктасына житкәч, әсәргә сандугач образы килеп керә. Дини-суфичыл күзаллауда сандугач – Аллага якынаю юлына чыккан кеше символы; әдәбиятта илаһи гыйшык жырчысы да, жирләшкән сөюне жырлаучы да булырга мөмкин. Әсәр эчендә символның төрле модификацияләре бер-берсенә каршы килми. Язучының фәлсәфи фикере гүзәллекне күрә белүче кешеләрнең жир тормышын чистартуын искәртә: кош сайраган саен жир йөзе матурлана, илһам белән тула бара һәм *«һичбер әңсинарь вә усаллык эшләмәгән арзы мокаддәс сурәтен»* ала. Кош тавышы туктаганнан соң, агач яфраклары, ай, йолдызлар, Агыйдел суы хәрәкәткә килә, бу күренештән дулкынланган сандугач тагын сайрап жибәрә. Яшәештә һәр жан иясе мэхәббәт булганга тере, диюче хикәяләүче монологын мондый сүзләр белән төгәлли: *«Бу минутта һәрбер нәрсә тәэссернең иң ниһаясенә җиткән иде. Чөнки бу минутта әсир өстендә чын мэхәббәт белән чын гыйшык хөкем сөрә иде... Аһ, чын мэхәббәт белән чын гыйшык...»*.

Мэхәббәтне жирдәге иң олы матурлык дип белдергән хикәяләүче суфичыл сурәтләр ярдәмендә аны табигатькә яңа, мәрхәмәт катышкан гүзәллек бирү сәләтенә ия көч, яшәештәге хакыйкәтне сиземләү итеп карый. Мэхәббәт нинди хакыйкәтләрне сиземләргә ярдәм итә соң? Жир тормышыннан тыш, ниндидер өстен көч, куәт барлыкны; искиткеч матур бу дөньяның борынгыдан бернинди жинаять һәм усаллык эшләмәгән изге жир булганлыгын; жир йөзәндәге һәммә нәрсәнең жанлы һәм бербөтен организм кебек яшәвен; шушы һәммә нәрсәләрнең: табигать һәм кешенең, жир һәм күкнең бер-берсен яратып яшәргә тиешлеген, ягъни яшәешнең төп кануны – мэхәббәт икәнлеген! Әшьялар – феноменаль дөньядагы әйберләр, ай – пәйгамбәрлек хакыйкәте, аның хижабсызлыгы – серен ачуы символлары, сандугач, су, ай, тынлык, сер, гыйшык кебек дини-суфичыл әдәбиятта танылган сурәтләр әсәрнең ике төрле укылышын, традицион дини-суфичыл һәм аның трансформацияләнеп, дөньяви фәлсәфә, идеализм фәлсәфәсе төсендә белдерелүен тәэмин итә. Илаһи мэхәббәт хакыйкәткә төшенү, хәтта шуның аша тормышны, яшәешкә мөнәсәбәтне һәм, ахыр чиктә, кешене үзгәртү юлы дип билгеләнә.

М.Гафуриның «Болгар кызы Айсылу» (1910) хикәясе чибәр, акыллы, нәзакәтле Айсылунуң авырып үлүен сөйли, кызны матурлык идеалы итеп күтәрә. Аның болгар кызы булуын әсәр исеменә чыгару башка бер эчтәлек хасил итә: кыз образын милләт символына әйләндерә. Язучы үлемнең яшәүне, матурлыкны, мэхәббәтне юкка чыгарырылык көче аны башкалар өчен сызлану чыганагына әверелдерүен калкуландыра. Үлем – котылгысыз дигән эсхатологик фикер кешегә, матурлыкка, мэхәббәткә, хәтта милләткә карата әйтелгән булып аңлашыла.

Халык авыз ижатына, мифлары-легендаларына нигезләнеп, М.Гафури берничә әсәр ижат итә. «Заятүлек берлә Сусылу» (1910), «Хан кызы Алтынчәч» (1914) шундыйлардан. Соңгысы Агыйдел буена балык тотарга килгән егетләргә балыкчы бабайның хикәят сөйләве кебек язылган. Имеш, борын заманда ханның Алтынчәч исемле кызын сорап, яу килгән. Кыз риза булмагач, сугыш башланган. Ләкин хан

гаскәре жиңелеп, сугышта яраланган Алтынчәч белән дус кызы Каракүз, алар белән бергә хан казнасы тау тишегендә югала. Шул рәвешле, карт өчен дә, хикәяләүче һәм егетләр өчен дә узган, милли тарих – сокланырлык һәм горуранырлык кыйсса. Ул шулай – буй житмәс булып хәтердә сакланырга тиеш.

Әсәрдә иң әһәмиятлесе – Алтынчәч образы. Символга әверелгән бу образ азатлык өчен көрәшүгә дан жырлый. Алтынчәч, иреген яклап үлемгә барырга жөрбәт итүче буларак, балыкчы өчен дә, егетләр өчен дә идеал. Димәк, азатлык хақына көрәшүче халык хәтерендә саклана, онытылмый, жуелмый.

М.Гафуриның «Бу кемнең кабере?» (1913) нәсере охшаш фикер белдерә. Билгесез кабер ташына риторик эндәш кебек язылган әсәр узгандагыларның онытылуына олы үкенеч белән тулы. Вақытларны тоташтыручы кабер ташы – илаһи, үткәннән калган бердәнбер шаһит һәм истәлек. Әсәр исә укучыга татарларның данлы вақытлары, кыю бабаларның шанлы дәүләт төзү хыяллары хақында сөйләү, милләтнең хәтерен яңартып, онытылганнарны хәтергә төшерү максаты белән язылган. Хикәяләүче тарих сөйләп кенә калмый, билгесез кабергә чәчәк сала. Чәчәк идея-символны — кабер ташка салынган мәгънәне көчәйтеп, узганы барның киләчәге булырга тиеш дип раслый. Автор белән тәңгәлләшкән хикәяләүче исә, үз гомерен шул фикерне ишеттерүгә багышлаган шәхес булып гәүдәләнә.

Шулай итеп, чәчмә әсәрләрдә М.Гафури мэхәббәтне, кешедәге мәрхәмәт һәм саф күңеллекне, намус һәм хакыйкәтне югары күтәрә; гомумән, тормышны, татар милләтенең хәлен яхшырту турында уйлана; милләтне үстерү – аның бүгенгесен һәм киләчәген яхшырту юлын үткәндә, аның горуранырлык тарихында, каһарманнарында, дип ассызыклай. Әлбәттә, аның прозадагы бу сукмагы романтизм, модернизм, символизм алымнары белән тәҗрибәләр ясава, милли сүз сәнгатебез өчен кулай әдәби техника булдыру омтылышлары, шуның белән татар әдәбиятын үзгәртү юлларын барлава хақында да сөйли. Язучының әлеге әсәрләре – бүген аны прозаик буларак ачу, укучыга күрсәтү өчен мөһим текстлар булуын да искәртәргә кирәк.

М.Гафури ижатындагы, эшчәнлегендәге тагын бер шөбһәсез сыйфат – ул аның туган жирен, мондагы мохитне яратуыдыр, мөгаен. Аның «Тугайда» (1914) шигырендәге юлларны укыганда, бу яратуны тоймау, күрмәү мөмкин түгел:

*Безнең авыл тугаенда үсеп тора бер каен,
Жаннан артык бу җирләрне безгә биргән Ходаем.
Матур кара түбәтәем җомга көнне киямен,
Үз илемне, үз җиремне җаннан артык сөям.*

Яки «Юлдан (Туган җиргә)» (1922) шигырендә «Кырымны мактаган чакта, «Бу – дөнья җәннәте!» диләр, / Шулай да юктыр анда Агыйдел, Дим, Ашказар, Инҗәр» кебек тезмәләрдә шагыйрь үзенең хисләренең ихлас һәм саф булуын сөйли.

Шуңадыр, 1924 елда башкорт әлифбасы рәсми кабул ителгәч, башкорт язуында классик әдәбият туган вақытта, М.Гафури бик теләп, бу барышка катнаша. Башкортстанда туып-үскән, шул җиргә хезмәт иткән татар улының иҗтимагый-мәдәни эшчәнлегә дә, башкорт әдәбиятын үстерүгә керткән өлеше дә хуплауга һәм горулануга лаек.

Әмма асылда, Мәжит Гафури шигъриятендә дә, прозасы, публицистикасында да – үз милләте, татар милләте хәлен, ваемын, кайгыларын һәм өметләрен жырлаучы, аның киләчәген кайгыртучы, татар әдәбиятының әйдәманы иде. Ул – милләте белән дә, ижаты белән дә, иң беренче чиратта, татар язучысы, татар зыялысы, татар фикер иясе.

Дания ЗАҢИДУЛЛИНА,
филология фәннәре докторы

«Казан утлары» архивынан

Шигырь бәйрәмдә. Сулдан уңга: Ибраһим Нуруллин, Нәби Дәүли, Әхмәт Исхак, режиссёр Ширияздан Сарымсаков, Атилла Расих, Роберт Миңнуллин. Казан. 1988 ел.

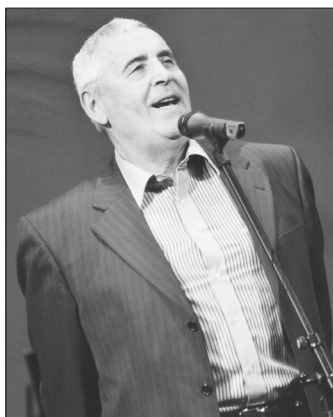
Рафаэль Сибат
(Рафаэль Шәйхужа улы
Хужин. 1946–2003) – прозаик,
публицист.

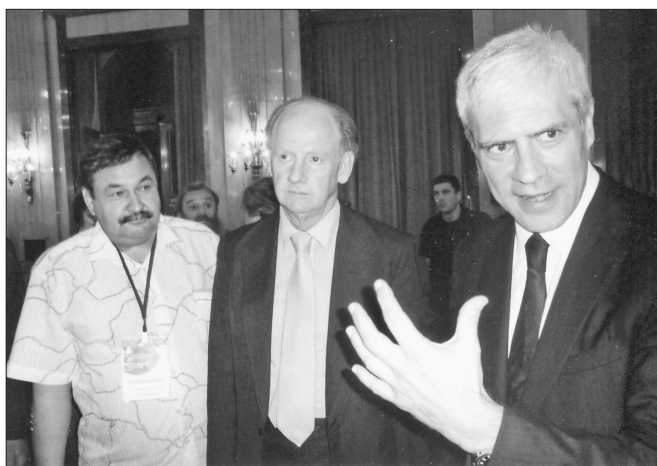
«Казан утлары»
журналының әдәби
мөхәррирләре
Мансур Вәлиев,
Камил Кәримов
Татарстанның
халык шагыйре Фәнис
Яруллинда кунакта.
2009 ел.

Заманыбызның күренекле әдибе Казанга килгәч. Сулдан уңга: Роза Хәлиуллина, Әхмәт Рәшитов, Мостай Кәрим, Мәдинә Маликова. Казан. Үткән гасырның 90 нчы еллары.

Айдар Хафиз (Айдар Садри улы Хафизов. 1943-2020) – Татарстанның халык, Россиянең атказанган артисты. 1978 елдан вафатына кадәр Г.Камал театрында эшләде. Әдәбиятыбызны пропагандалауда зур хезмәт куйган артист. Төрле елларда «Казан утлары»ның юбилей кичәләре режиссёры булды.

Каләмдәшебез Ләбиб Лерон Сербия Президенты Борис Тадич һәм Халыкара ПЭН-клуб президенты Джон Ролстон Сол янәшәсәндә. Белград. 13 сентябрь, 2011 ел.

Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде.

ҮЗ ЖИРЕНДӘГЕ СОЛТАН

Туйган жирдән туган жир артык, ди халык мәкале. Чыннан да, читтә ничек кенә рәхәт булмасын, һәр кеше үз Ватанын, кендек каны тамган туган ягын сагынып, аңа тартылып яши. Язмабызның герое Дамир әфәнде Гыйльманов исә читкә китеп, үз хисләрен бизмәнгә салып та азапланмый. Кечкенәдән тормыш девизы итеп алган омтылышына тугры калып, туган жирендә ләсклы итеп яшәргә, район һәм республика файдасына хезмәт итәргә тырыша.

Башкортстанның Кушнаренко районындагы 300 еллык тарихы булган Калтай авылында туып үскән Дамир Фәнүз улы, мәктәпне тәмамлагач, Башкорт дәүләт авыл хужалыгы институтының агрономнар эзерләү факультетына укырга керә. Дипломлы белгеч булып житешкәч, күп кенә яштыгашлареннан аермалы буларак, бәхет эзләп, чит тарафларга юл тотмый, туган районына юнәлә ул.

– Мәктәптә укыганда ук агроном булам дип, үз алдыма максат куйган идем. Кайттым да жиң сызганып, эшкә тотындым. Без – чыныгып үскән буын, шуңа күрә бер эштән дә курыкмыйбыз, – дип, героебыз хатирәләре белән уртаклаша.

Яшь белгечне «Урал» колхозына баш агроном итеп билгелиләр. Әмма биредә берәр еллап эшлэгәннән соң, ул үз теләге белән комплекс бригадасы базасында төзелгән хужалык-исәпләү звеносын житәкләргә алына. Өч ел эчендә шактый зур уңышка ирешә, эшчеләргә түләнгән торган хезмәт хакы ике мәртәбә артта. Күп тә үтми, энергиясе ташып торган Дамир Фәнүз улын колхоз рәисе итеп сайлыйлар.

Бу Дамир Гыйльмановның хезмәт юлында үзенчәлекле бер чор була. Үсемлекчелек һәм терлекчелек продуктлары житештерү күләмен арттыруга йөз тоткан житәкче авыл хужалыгы культураларын эшкәртүнең алдынгы технологияләрен эшкә жигә, колхозда тир түгүчеләрнең эшен оештыруга һәм аларны матди яктан кызыксындыру чараларын тормышка ашыруга күп көч сала. Колхозда дистә ел эшләп, уңышлы нәтижеләр күрсәткән житәкчене 2001 елда районның орлыкчылык инспекциясе башлыгы итеп билгелиләр, тик аңа анда озак эшләү насыйп булмый.

Гасырлар алмашкан чорда бөтен илне ялмап алган икътисади тотрыксызлык авыл хужалыгын да урап узмый. Аның кырыс жылларенә каршы тора алмаган бихисап күмәк хужалыклар таркалуга тыныч күнел белән карый алмый Дамир Фәнүз улы.

– «Урал» колхозының банкротлыкка чыгуын, бөтен милке таралуын, халыкның эшсез калуын белгәч, жаным түзмәде, басуларыбызда чүп үләннәре үсеп утырмасын, Калтаемда тормыш сүнмәсен дип, авылымда крестьян-фермер хужалыгы оештырырга карар итем, – дип искә ала ул үзенең тормышын янәдән үзгәрткән чорын. – Ниятемне хатыным Эльвираның да хулавы иңнәремә канат куйды.

Шулай итеп, моннан унжиде ел элек Калтай авылында крестьян-фермер хужалыгы оеша. Аның эшен көйләп, жайга салып жибәргәнче шактый тир түгәргә туры килә Гыйльмановларга. Тик алар, тырыш һәм максатчан кешеләр буларак, сайлаган юлларыннан тайпылмый. Иген үстерү белән беррәттән, фермерлар терлекчелек тармагын тергезүгә дә жиң сызганып тотына. Иң башта кара-чуар токымлы 30 баш тана сатып алалар, аннары тагын 100 баш алып кайталар. Элекке колхозның искереп, ташландык хәлгә килгән терлекчелек биналарын нигезеннән түбәсенә кадәр яңартып, заманча төс кертәләр. Бүген дә әби-бабалары, әти-әниләреннән калган мирасның кадерен белүче, чын хужа алар.

– Без бердәм халык бит. Шуңа күрә хезмәтебездән тәм һәм ямь табып эшлибез. Бүген хужалыгыбызда 450 баш мөгезле эре терлек бар, шуларның 120се – савым сыеры, – ди Дамир әфәнде. – «Гаилә терлекчелек фермасы» программасы

кысаларында тугыз миллион сумнан артык грант оттык. Әлеге финансларга үзөбөзгөң жиде миллионны да кушкач, бихисап эшләр башкарылды. Күптән түгел пастеризацияләнгән сөт житештерә башладык. Аңа кадәр ике кибетебездә, Кушнаренко районының башка сәүдә нокталарында үзөбөз житештергән катык, каймак, эремчек кебек сөт ризыкларын сата идек инде. Халык бик яратып, безнекен сорап ала.

Татар авылларын гомер-гомергә ат көтүләрә бизи. Хужалыкның тагын бер юнәлеше атлар үрчетү белән бәйлә.

– Эшнә 30 баштан башладык. Хәзергә вакытта әлеге сан 230 га житте. 500, 1000 башка житкерү планнарыбыз да бар, Алла боерса. Авыл кешесе атсыз яшәргә тиеш түгел, – ди узган ел казылык һәм кымыз житештерү эшен башлап жибәргән житәкче.

Дамир Фәнүз улын лаеклы рәвештә туган авылының ныклы терәге дип атарга мөмкин.

Авылдашлары өчен эш урыннары булдыручы да, кышын юлларны кардан чистарттырып торучы да ул. Шуңа өстәп, иганәчелек белән дә шөгыйльләнә. Берничә ел элек малтабар Венер Юнысов белән мәчет салдырганнар. Бүген яше дә, карты да рәхмәтле аларга: «Ихлас» исемән йөрткән бу мәчет авыл кешеләрән жыеп, дини бәйрәмнәрне үткәрә торган күркәм бер урынга әйләнгән.

Авыл күләмәндә үткәрелә торган бәйрәмнәрне оештыручы да, спортны үстерүгә өлеш кертүче дә ул – Дамир Фәнүз улы. Саный китсәң, исен китәрлек: авыл клубы искергәч, мәданият учагы сүнмәсен өчен фермер үз бинасын файдалануга биргән хәтта. «Витязь-Юниор» хәрби-патриотик клубына нигез салган иганәче буларак, Калтай авылы малайлары көнчыгыш көрәш төрләрә белән шөгыйльләнсен өчен бина, махсус киёмнәр, ярышларга йөрергә транспорт белән тәәмин иткән.

Нинди генә эшкә тотынсаң да, якыннарың ныклы терәк булса гына, уңышка ирешергә мөмкин. «Иптәшемнән ундым» дип шөкрәна кылучы Эльвира Мисбах кызы иренәң һәр омтылышын хуплай. Эльвира ханым – Башкортстанның мәгариф отличнигы, шулай ук Россиянең мактаулы исемнәрәнә лаек булган. Дамир әфәнде – Башкортстанның атказанган авыл хужалыгы хезмәткәрә. Алар өч балага гомер биргәннәр. Кызлары Лилиянең үз гайләсе бар инде. Тормыш иптәше Илдус белән ике малай үстерәләр. Данил белән Таһир – Гыйльмановлар нәселән дөвам итүчеләр. Данил башта РФ Хөкүмәте каршындагы финанс университетын, соңрак Югары икътисад мәктәбен кызыл дипломга тәмамлаган. Таһир да абыйсыннан калышмый: ул да – уку алдынгысы. Тиздән аның кулында Мәскәү дәүләт идарә университетының кызыл дипломы булчак. Икесе дә спорт мастерына кандидатлар.

Шулай да балалар жай булган саен эти-әнисе башлаган эшкә үз өлешән кертәргә, ярдәм итәргә ашкына. Булышчылар булганда исә киләчәк тә өметләрәк күренә. Шуңа күрә героёбызның планнары зурдан. Игенчелектә дә, терлекчелектә дә хужалык күрсәткечләрән тагын да күтәрү, хезмәттәшлек элементләрән киңәйтү, туган авылының үсешенә үз өлешән кертү – менә шундый якты уй-ниятләр белән яши ул бүгенгә көндә. Максатларына ирешергә һәм туган жирендә солтан булып, бәхеткә күмелеп яшәргә барлык шартлары да бар аның.

Гыйльмановларның тату гаиләсе.

Ландыш НӘСЫЙХОВА

ӘТИ КЕШЕ ИТКӘН ЕГЕТ БЕЗ

Татар кайда да үзенең уңганлыгы, булганлыгы белән дан тотта. Пермь краеның Көнгер районында урнашкан Тор – төбәктәге татар авылларының берсе. Аның тарихы языла башлауга да инде 460 елдан артык вакыт узган. Биредә мең ике йөзләп милләттәшебез гомер итә. Алар элек-электән бал, балавыз, колмак сату белән шөгыльләнгән булсалар, бүгенге көндә яшелчә үстөрәләр, умарта тоталар һәм терлек үрчетәләр.

Төзүче йортлар гына төземи

Алмаз эфәнде Хавыев, башка авыл балалары кебек үк, кече яшътән хезмәт тәрбиясендә үскән. Ул чорда йортта мал асрау, бәрәңге, чөгендер үстерү кебек эшләр гадәти күренеш булып исәпләнә бит.

– Без гаиләдә өч малай үстек. Үземне белә башлаганнан бирле гел әти артыннан иярәп йөргәнемне хәтерлим. Бу – Советлар Союзы таркалган, кеше үз йорты белән яшәгән, хужалык тоткан чор. Жәй буге печән эзерләдек, күпләп бәрәңге утырттык. Үзәбездән артканны заготконторага тапшыра идек, – дип хатирәләрен барлый Алмаз эфәнде. – Әти фермада зоотехник булып эшли иде. Шуңа күрә безнең ешрак мал-туар тирәсендә маташуыбыз да гажәп түгел. Жәй кердеме, өчәүләп бозау көттек. Ә менә атларны аеруча яраттык без. 1994 елда ачылган хезмәт кенәгәмдәге беренче вазифам да «конюх» дип язылган.

Алар хакында халыкта «ат жене кагылган» дип сөйлиләр. Әче таңнан малкайлар янына йөгереп, мәктәпкә киткәнче беренче эшләрне төгәлли андыйлар.

– Атлар ихтыяр көчебезне ныгытты, шул ук вакытта ике кулыбызга бер шөгыль дә булды. Сабантуйга эзерләнү, арбаларны ремонтлау, дирбияләрен барлап торы – барысын да эшләдек. Әле хәтта Авыл хужалыгы академиясендә укыганда да ташламадык бу мавыгуны, – дип искә төшерә Алмаз эфәнде.

Егет кешегә житмеш төрле һөнәр дә аз, диләр бит. Атларны сөйсә дә, бакчаларында күпләп бәрәңге, кыяр, чөгендер кебек яшелчәләр үстерү белән мавыкса да, кечкенәдән төзүче булырга хыялланса да, Алмаз Альберт улы инженер-механик булырга карар кыла. «Без мәктәпне тәмамлаган чорда документларны бер уку йортына гына тапшырып була иде. Башка вузларда конкурстан үтә алмам дип уйладым», – ди ул бүген.

Ә укуда сынатмый героёбыз. Параллель рәвештә читтән торып бухгалтерлык исәбе һәм аудит нигезләрен дә үзләштерә. Академияне ике дипломлы белгеч булып тәмамлый. Аннан соң аспирантуда белем ала, бүгенге көндә техник фәннәр кандидаты. Бер карасаң, фән кешесе булып, ак күлмәк, кара чалбардан гына йөрисе дә бит. Бүрә баласын бүреккә салсаң да, урманга карый, диләр шул. Туганнан жирдә, мал-туар арасында үскән егет үз авылына кайтып төпләнә.

– Шунысы аяныч: безнең курста житмешкә якын кеше укыды. Ә авыл хужалыгында мин берүзем генә эшлим. Укучылар югары классларда укыганда ук, үзләренә киләчеге турында уйланырга, һөнәрләр турында күбрәк мәгълүмат тупларга тиеш дип саныйм. Монда инде әти-әниң дә, мәктәпнең дә әһәмияте зур, – ди ул.

Вақытны дөрес бүлэргә кирәк

Кулына кирпич тотып, биек-биек бина-йортлар төземәсә дә, Алмаз Альберт улы Пермь крае авыл хужалыгы тармагы үсешенә шактый өлеш кертә. Кулына диплом алган белгеч фермер хужалыгы төзи. Төп максаты – туган як кырларын буш тотмау, авылдашларын үз жирендә эшләр дә, ашлы да итү була аның. Моңа кадәр экзотик нигъмәтләр булып саналган яшелчәләрне бүген теләгән һәркем татып карый ала. Кәбестәнең генә дә ниндие юк! «Гади кәбестәне бөтен кеше үстерә. Әмма мәшәкате күп, баясе түбән. Алынасың икән, хезмәтң рәхәтлек тә, файда да китерергә тиеш», – ди эшнән жаен да, баясен дә белгән Алмаз әфәнде. Хужалык бүгенгә көндә үз продукциясен Россиянең эре сәүдә чөлчәкләре аша тарата. «Ундырышлы туфрагыбыз, эшсәяр хезмәткәрләребез белән әллә нәрсәләр үстереп була да бит, әлегә безнең халык яңалыкны бик тиз кабул итә алмый», – дип елмая алдыңгы карашлы житәкче.

Тәүлектә – 24 сәгать. Бу вақыт, бер карасаң, күп тә түгел кебек. Әмма дөрес бүләсен икән, әллә ниләргә ирешергә була. Тор колхозын узган гасырның 90 нчы елларыннан бирле житәкләгән Наиф Нәжип улы Назин моны яхшы аңлый. Шуңа күрә үзе лаеклы ялга киткәндә, хужалык итү дилбегәсен яшь белгеч Алмаз Хавыев кулына тапшыра. Инде менә ел ярым дәвамында яшелчәчелек белән терлекчелекне берләштереп алып баралар.

Күркәм нәтижәләр күрсәтергә өлгергән хужалыкны барысы да мактый. Шунисы игътибарга лаек: коллективтагы йөз кешенең күбесе – милләттәшләребез. «Уңышның сере нидә?» – дип кызыксынам әңгәмәдәшемнән. «Тиешенчә эшли башлаганбыздыр инде», – ди ул, елмаеп.

Хужалыктан кеше өзелми. Россиянең төрле төбәкләреннән тәҗрибә өйрәнергә киләләр. Алмаз Альберт улы да гел яңалыкка омтыла, яшь белгечләрне авылга җәлеп итү юлларын эзли. Нәтижәсе дә юк түгел. Бүгенгә көндә хужалыкта эшләүчеләрнең күбесе – яшьләр.

«Авыл тыюлык булып кала алмый!»

«Эшегезне давам итүчеләр булырмы?» – дип кызыксынам тормыш иптәше Нурия ханым белән ике ул һәм бер кыз тәрбияләүче Алмаз әфәндедән. «Һөнәрне үзләре сайлар инде, иң мөһиме – туган телләрен белеп, халкыбызның горур-гадәтләрен өйрәнеп үссеннәр иде», – ди ул.

Тор мәктәбендә тәрбия эше тулысынча татар телендә, фәннәрне уку ике телдә алып барыла. Телевизор йогынтысымы, балалар гына кайчак үзара аралашканда, русчага күчә икән. Шулай да гайлә, мәктәп кулдан килгәнчә, милли рухны сакларга тырыша.

– Әмма һәр эштәгечә телне саклау мәсьәләсендә дә бердәмлек кирәк. Авыл гына телне саклап кала алмый. Чөнки ул элеккегә рәвешен югалткан инде. Йолалар үткәрелми. Без үскәндә, кырда чачу эшләре беткәч, Сабантуйлар үткөрү, аннары бергәләп печән чабу, кышка утын хәстәрләү бар иде. Бүген, кызганычка каршы, бу хезмәтләргә ихтыяж юк дәрәжәсендә. Шуңа күрә дә авылга тыюлык итеп карарга, тел язмышын аның белән генә бәйләргә ярамый, – ди Көңгер шәһәр һәм районының Татар-башкорт милли-мәдәни үзәге житәкчесе, Пермь крае татарларының Милли-мәдәни мохтарияте идарәсе эгъзасы Алмаз Альберт улы. Аның фикеренчә, телне саклау мәсьәләсендә дәүләт, гайлә һәм мәктәп берләшергә тиеш. Һәрберебезгә уйланырга җирлек бар.

Фәния ГАФИЯТУЛЛИНА

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Депутат

Жилле авылына жилләп-буранлап, сайлаулар якынлаша иде...

Трактор астына кереп, аның арткы күчәрен төзәтеп яткан жиреннән Дәү Әхмәдинең телефоны чырылдап жибәрде. Кинәт каушап киттеме, кулыннан утыз икеле ачкычы шалт итеп, башына килеп төште.

– Әлү, – диде ул, маңгаен ышкып.

– Әхмәди, ни хәлләрдә яшәп ятыш? Мин әле бу, Сәвит Расих!

Бу юлы инде баш түбәсенә трактор карданы егылып төштемени?! Әхмәди аптырап калды: каян килеп искә алган әле бу адәм? Авылдашлары ике ятып бер төшенә дә керми иде түгелме соң аның моңа кадәр? Кәгазьдә жирле үзидарә рәисе булып саналса да, чынлыкта авыл ягына карап төкерергә дә чирканган Расих бит ул!

– Беркөе... – Әхмәдинең җавабы кыска булды.

– Кара әле, малай, сәвиткә килеп кит әле бүген! Үтә дә мөһим эш бар!

– Ярар... Килермен...

Их, шул карусызлыгы! Эшәң төшсә, үзең кил дип кенә әйтәсе дә бит, юк! Күп сөйләшергә күнекмәгән авыздан ярар дигән сүз чыкты да китте менә. Алыптай гәүдәсе белән тракторы астыннан үзенә күрә бер житезлек белән шуып чыгып, өенә атлады Әхмәди.

«Майга баткан кулларын юып, өс-башны алыштырасы булып. Расих кебек хөрәсэн янына ничек тә килешсә дә, туган авылың урамыннан пычрак киёмнән йөрү ярамас», – дип уйлады ул. Кешелеккә генә кия торган кайры туны белән бүреген әлеп, капкадан чыгып киткән Әхмәдине хатынының ризасыз тавышы озатып калды:

– Авыл өчен бармакка бармак сукмаган Расихның көен көйләп йөр инде! Бер әйтү белән чыгып йөгөр, имеш!

Әле шактый ныклығын сакласа да, инде өшәнергә өлгәргән авыл урамыннан атлады ул. Хужалыклары инвестор дигән ялмавыз кулына төшүдән башланды ахырмаман. Карышмадылар түгел, карыштылар. Күз ачып-йомганчы авылны үлэт кырдымыни: гөрләп торган фермалар бушап калды, хужалыкның трактор, комбайннары тимергә тапшырылды. Бер-ике ел кырларда иген үстөрөп азаплансалар да, соңрак алар да чөчелми-урылмый башлады. Халык эшсезлектән интекте. Типсә тимер өзәр авыл ир-атларының бер ише Себергә эшкә ялланып китсә, калганнары эчүгә сабышты. Авылны ташлап, читкә китүче гаиләләр күбәйде. Шушы хәлләрне күрөп, күпме генә жаны сулкылдаса да, дәшмәдә Әхмәди, сабыр ғына үз көнен күрә бирде.

– Әйдүк, Әхмәди! – дип, балкып каршы алды аны Сәвит Расих. Мәктәп директоры Фәндәс тә биредә икән, ул да май кояшыдай балкып, күрешергә кулын сузды.

– Нихәл, Әхмәди? Тормышлар барамы?

– Бара...

– Сина зур йомышыбыз бар бит эле! – Расихның шадра йөзенең уртасына кысылып кереп урнашкан күзләре ялтырады. – Иң ышанычлы кеше – син. Фэндәс, аңлат эле шуңа эшнәң жаен!

Мәктәп директоры булуы өстенә сайлау комиссиясе рәисе вазифаларын да үз жылкәсенә ыргыткан ир, тавышын баса төшеп, «серне» чишәргә кереште:

– Яшерен-батырын түгел, борын төбәндә – сайлаулар. Анысының да ниндие эле! Альтернатив! Өстән күрсәтелгән кандидат янына без дә үзәбездән бер кешенә тәкъдим итәргә тиешбез. Син инде, Әхмәди, аңлайсың, аларның анда инде хәл ителгән. Әмма кәгазьдә, ягъни бюллетеньдә, бар да канун кушканча булырга тиеш.

– Әй, тәмам әйләнеп йөрдөң! – Расих маңгасна бәрәп чыккан тир бөртекләрен күлмәк жинә белән сыпырып алды. – Кыскасы, Әхмәди, икенче кандидат – син!

– Мин?.. Ни өчен?..

– Син! һәм шуның белән вәссәлам!

– Риза түгел...

– Ни пычагыма киреләнеп утырган буласың? Син бит кәгазьдә генә кандидат! Курыкма, депутат итеп беркем дә куярга жыенмый! Сайланасы кешеләр күптән билгеле!

– Барыбер риза түгел...

Кыза башлаган Расихка мәгънәле караш ташлап, Фэндәс Әхмәди янәшәсенә килеп утырды.

– Әхмәди, аңла, канун мәжбүр итә. Без альтернатив сайлауларда төп кандидаттан тыш, тагын бер кандидатны күрсәтергә тиешбез. Соң кемне куйыйк? Жәнжалдан башы чыкмаган кибетче Газзәнемә? Баш ташлап эчеп яткан Миргалинемә? Йә, кемне? Аннан соң бит эле ул кешенәң сер саклый белүе дә, артыгын сөйләшмәве дә кирәк! Менә минем, сайлау комиссиясе рәисенәң, кандидат эзләп утырырга бөтенләй хакым юк та, нишлисәң, өстән кушканны үтәп йөрисәң...

Фэндәснәң артыгын ычкындыра башлавын сизеп, Расих кырт итеп аның сүзен бүлдә:

– Бәя күтәрәп утырмасана! Синең кандидатны күрсәткәннәр икән, риза бул! Менә монда беребез дә рәхәтлектән чабып йөрми. Өстән кушкач, эшләми хәл юк.

«Эшләмисең дә, эшләргә уйламыйсың да!» – дип җавап бирәсе килде Әхмәдинәң, әмма юашлыгы үзенекен итте:

– Ярар...

– Менә бит! Әллә кайчан шулай диләр аны! – Расихның йөзәндәге шадралары биеште.

– Артык борчымабыз үзеңне. Тик шулай да кешегә артыгын сөйләп йөрмә инде, яме. Беләсең бит, авылда төрле кеше бар.

Дусларча сөйләшәргә тырышып, юхаларча юмалаган Фэндәскә берни дип тә җавап бирмәде Әхмәди. Ике метрлы буен турайтып торып басты да ишеккә юнәлде. Замана ялчыларының хәйләле уенына ризалашып кайтуын белгәннән соң тузыначак хатынын да, депутатлыкка кандидат булганлыгын ишетеп, каһкаһәләп көлчәк авылдашлары хакында да уйламады ул. Нигәдер Жилленәң гөрләп яшәгән чаклары, үсмерлек еллары исенә төшеп, уйларының җеп очын үткәннәргә алып китте.

...Алар үскәндә, авылда өч Әхмәди бар иде. Кәки Әхмәдигә кушамат,

шәһәрдән кайтучы туганнарыннан өйрәнөп калып, һәр сүзе саен «так и» дип кабатлап йөргәнә өчен тагылып калды. Жәңле Әхмәдинең вакыт-вакыт күзенә «жәңнәр» күрәнгәли иде. Әллә халыкны шаккатыру өчен үзе уйлап чыгара идеме – әмма ләкин кушамат өчен күп кирәкмәде. Соңыннан жәңнәрәннән ваз кичсә дә, котылу юк иде, үзенә генә түгел, бөтен нәселенә Жәңле кушаматы ябышып калды. Дәү гәүдәле Әхмәдигә исә авыл халкы кушамат эзләп әлләни баш ватмады. Кайсы Әхмәди дигәндә, Дәү Әхмәди, диделәр.

Йорт саен бишәр-алтышар бала туган, фермалар терлек тавышыннан шау итеп торган, басу-кырларда техника гөрелтесе тынмаган чорда үсте алар. Мәктәптән соң шәһәргә чыгып китүчеләр дә сирәк иде. Егетләр – шофёр-тракторчы, кызлар – сыер савучы. Тормыш ничектер бер көйгә салынган иде. Дөньяларның асты-өскә килә башлагач та, сөрлеккәләп куйса да, бирешмәгән иде әле Жилле. Бар иде, бар иде әле анда тормыш! Жаннарын шайтанга залогка тапшырган имансыз бәндәләр килеп, пычрак кулларын авылның бугазына сузып, тынын кискәнче нидер үзгәртәргә мөмкин иде әле. Инде артык соң кебек... Ярымжимерек хужалык корылмаларына карап, Әхмәди энә шуларны уйлады...

Бернигә дә карамастан, Жилле авылына жилләп-буранлап, сайлаулар якынлаша иде...

Көннәрдән бер көнне авыл халкын клубка жыйдылар. Депутат белән очрашу урынына, ичмасам, концерт күрсәтсәләр, дип сукранды Жилле кешеләре. Депутат буласы кеше сәхнәгә күтәрелгәч, бермәл аптырап калдылар. Салам сыйраклы, элөп киптергән төсле ябык кына бер хатын-кыз иде ул.

– Мин Бакирова Зифа Арслановна булам. Район үзәгендә балигъ булмаганнар комиссиясендә эшлим... Быелгысы елда...

Авыл халкы «депутат»ның сүз башлавын ук яратмады. Түзделәр-түзделәр дә, берзаман сабырлык касәсе төшеп ватылды. Иң әүвәл Газзә сикереп торды.

– Син, үскәнем, безнең күзгә чәчәклә-чуклы төтен жибәрмә. Турысын ярып әйт: депутат булгач, авыл өчен нәрсәләр эшләргә жыенасың?

Сәвит Расих Газзәгә күзенә агы белән акаеп карады. Әмма бу карашка игътибар итүче булмады. Урыныннан ипләп кенә Вазыйх карт күтәрелде.

– Сеңлем, сине депутат итеп безгә жибәргәннәр икән, димәк, юк-бар кеше генә түгелсәңдер. Шулай икән, әйт син безгә, алабута баскан кырларда кайчан икмәк үсә башлар?

«Фермаларны ремонтларга кирәк! Терлекләргә кайтарырга! Авылда халык эшсез тилмерә!» – болары урыннан тормый гына әйтелде. Әле тегеннән, әле моннан кычкырган тавышлар берзаман тоташ гүләүгә күчте. Эшнәң алдан уйланылган сценарий буенча китмәвен аңлаган Расих, сәхнәгә очып диярлек менеп, микрофонга үкерде:

– Житте! Тавышланмагыз! Телегезгә хужа булмасагыз, энә участковый ишек төбәндә генә, аңа сезне өч тәүлеккә утыртып кую берни тормый!

Халыкның әле әйтер сүзе шактый булса да, теләр-теләмәс кенә тынычландылар. Расих йөзенә төче елмаю чыгарып, булачак депутатка борылды:

– Дәвам итегез, Зифа Арслановна!

– Мин сезнең фикерләрегезне ишеттем, борчылуларыгызны аңдыйм. Әмма, белүегезчә, мин районда балигъ булмаганнар комиссиясендә эшлим. Үзегезнең сорауларыгызны авыл хужалыгы белгечләренә юллагыз.

Салам сыйраклы ханым чыгышын алдан хәстәрләп килгән кәгазьләренә

карап дэвам итте. Очрашу азагында залдан сорау бирергэ жөрьэт итүче табылмау сәбәплә, тиз генә төгәлләп тә куйдылар.

Клубтан урамга чыкканнан соң гына, халыкның теле чишелде.

– Райондагы зур түрәнәң килене икән бит ул! Аны без сайласак та, сайламасак та депутат итәләр инде!

– Нәрсә, өч тәүлеккә яптырам диме Сәвит Расих? Яптырыр да!

– Әхмәди дә кандидат бит, нигә аңа сүз бирмәделәр?

Авыл кешеләре үз араларыннан тыныч кына атлаган Дәү Әхмәдине эзләп тапты.

– Әхмәди, ник син дә сөйләмәдең?

– Най, анда менеп, нәрсә әйтсен соң ул? Без дә айга менәр идек, булса арттан төртүче дип жырлап төшсә генә!

Дәшмәде Әхмәди, үз уйларына чумып, кичке авыл урамы буйлап атлавын дэвам итте. Чыннан да, районнан килгән ханымга биргән сорауларны үзенә юлласалар, ни дип жавап бирер иде соң? Желеге суырылган авылын аякка бастыра аламы ул? Әхмәдинең озын гәүдәсеннән дә биегрәк чүп үләнә басып китеп, кышка да шул куркыныч хәлендә кергән иген басуларына жан өрә аламы? Нигезеннән төбе-тамыры белән йолкынып, читкә китүче авылдашларын туктата аламы? Юк бит! Нәни тракторы белән язын авылдашларының бәрәңге бакчаларын сукалап бирә, жәен болыннан печәннәрен ташыша, кышын авыл урамнарын кардан чистартып тора – кулыннан килгәнә бары шул! Болар бит бик вак эшләр! Язмышларны үзгәрттерлек, хәлсезләнәп алга йөгәнгән чаптарларга яшәү суты эчерерлек кодрәт кирәк! Дәшмәде ул, тик йөрәген мең сорау камчылады, табылмаган җаваптар исә җанда ризасызлык давылын куптарды...

Ә Жилле авылына жилләп-буранлап, сайлаулар якынлаша иде...

...Көчле жилнең түбә калаена суккан, юеш карның тәрәзәгә бәргән тавышына төн уртасында уянып китте Әхмәди. Тышта буран котыра иде. Бу галәмәттән авылдан олы юлга алып чыгучы юл өзеләчәк инде дип уйланды ул. Иртән сөт жыючы машина да керә алмыйча, әйләнәп китсә, кешеләр бердәнбер көндәлек керемәннән дә колак кагачак. Аллам сакласын ут хәвефе чыкса, авылың белән кычкырып янарсың – янгын сүндерү машиналары керә алмас. Күрше килене Таңсылу бәби алып кайтырга йөри, дөнъя эшен беләп булмый, ашыгыч кына хастаханәгә илтәсе булса... Әхмәди, жылы урыныннан житез генә сикереп торды да, өстенә солярка исе килеп торган бишмәтен киеп, тимер атын кабызгырга чыгып китте.

Ачы таңнан торырга гадәтләнгән авыл халкы болдыр баскычыннан урыс капкаларына кадәр сукмакны көч-хәл белән арчып, иртәнге савымнан чиләк белән сөтләрен күтәрәп, урамга чыктылар. Тип-тигез итеп, кардан чистартылган урам башыннан сөт жыючы машинаның якты утлары күренә иде инде. Көн яктыруга кешеләр клубка – сайлауга ашыкты. Төне буге котырылган буран тынган, офыктан тансык кояш чыгып килә иде...

Жилле авылы халкы бертавыштан Әхмәдине депутат итеп сайлап куйды. Әйдә! Рәхим ит, депутат!

Гөлүсә БАТТАЛОВА

БӨЕК ЖИҢҮГӘ – 76 ЕЛ

Республикабыз халкы Бөек Жиңүнең 76 еллыгын зурлап билгеләп үтте. Казанның Меңселлык мәйданында хәрби парад булды. Башта бәйрәм тантанасына килгән халыкны экран аша Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин, аннары Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов котлады. Парадта 2 меңнән артык кеше катнашты. Тантанада ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, ТР Премьер-министры Алексей Песошин, ТР Президенты Аппараты Җитәкчесе Әсгать Сәфәров һ.б. вәзифаи затлар катнашты. Көн буена барган бәйрәм кич салют белән тәмамланды.

ПРЕЗИДЕНТ «ТАТМЕДИА»ДА

Узган ел Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов һәм республика хөкүмәте ярдәме белән «Тәртип» радиосы тапшырулары FM ешлыкларда чыга башлады, редакция исә «ТАТМЕДИА» акционерлык жәмгыяте карамагына күчте. Радионың миссиясе – татар халкының тарихын, милли традицияләрен, горел-гадәтләрен, мәдәни, әдәби мирасын, татар теленең матурлыгын, байлыгын киләчәк буыннарга җиткерү. «Тәртип»нең үз студиясе ачылды. Аны ачу тантанасында ТР Президенты Р.Миңнеханов катнашты. Аңа яңа студияне «ТАТМЕДИА» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамиль Садыков тәкъдим итте. «Тәртип»нең беренче тапкыр туры эфирда янгыраган тапшыруында Рөстәм Миңнеханов катнашты. «ТАТМЕДИА» бинасында узган «Милли радиотапшыру: үсеш стратегиясе» дигән темага түгәрәк өстәлдә татар телендә тапшырулар эзерли торган радиоларның проблемаларын да Татарстан Президенты белән бергәләп барладылар. Сөйләшүдә «ТАТМЕДИА» республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы җитәкчесе Айдар Сәлимгәрәев катнашты.

КОТЛАУ

ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәмәтшин журналистларны ТР Матбугаты көне белән котлады. «Вақыт белән сыналган хезмәттәшлек өчен рәхмәтемне белдерәм», диелә әлеге котлауда.

ТӘҖРИБӘ УРТАКЛАШУ

Танылган журналист, язучы, «Вечерняя Москва» газетасының баш мөхәррире Александр Куприянов ТР Мәдәният министрлыгында журналистлар белән тәҗрибә уртаклашты, мастер-класс үткәрде.

БҮГЕНГЕ ӘДӘБИЯТ ҺӘМ ЖӘМГЫЯТ

Бөтендөнья татар хатын-кызлары жыенында катнашучыларның бер төркеме Татарстан Язучылар берлегенә килде. Монда «Татар әдәбияты һәм жәмгыяте» дигән темага сөйләшү булды. Аны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәзил Зәйдулла алып барды. Әлеге сөйләшүдә Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Илсәяр Иксанова, «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин, язучы, жәмәгать эшлеклесе Фәүзия Бәйрәмова катнашты һәм чыгыш ясады.

ЮБИЛЕЙЛАР

Мөслимдә прозаик, драматург, Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Фәтх Садриевның 80 яшен зурлап билгеләп үттеләр. Әдипнең юбилеега Казан, Чаллы, Әлмәт шәһәрләрендә яшәүче каләмдәшләре дә җыелып кайткан иде. Кунаклар районның сәнгать мәктәбендә балаларның чыгышларын тамаша кылды, 2 нче лицейда Ф.Садриев әсәрләре буенча укучылар ясаган рәсемнәр күргәзмәсен, Актлар залында юбилярның әсәрләре буенча куелган спектакльләрдән өзекләр карадылар. Район китапханәсендә дә булганнан соң, кунаклар һәм әдәбият сөючеләр район үзәгендәге Зифа Басыйрова исемендәге Мәдәният йортына җыелды. Әүвәл аларга Әлмәт Татар дәүләт драма театры артистлары Фәтх Садриев пьесалары буенча куелган спектакльләрдән өзекләр уйнап күрсәттеләр. Бәйрәмдарны Мөслим муниципаль районы башлыгы Рәзил Муллин, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәзил Зәйдулла, ТР Мәгариф һәм фән министрлыгыннан Лилия Сәхбиева, Бөтендөнья Татар конгрессы башкарма комитеты рәисе урынбасары Илгиз Халиков, Азнакай муниципаль районы башкарма комитеты рәисе Айдар Шәмсетдинов, «Мәдәни жомга» газетасы, «Безнең мирас» журналының баш мөхәррирләре Вахит Имамов белән Ләбиб Лерон, Татарстан Язучылар берлегенә Чаллы, Әлмәт бүлекләре җитәкчеләре

Факил Сафин, Рәфкат Шаһиев, шагыйрьләр Газинур Морат, Әлфия Ситдыйкова, Мәскәүдә гомер итүче каләмдәшебез Илдар Әбүзәров, Мөслимдә яшәп иҗат итүче каләмдәшләре Мөҗәһит Әхмәтҗанов, Лилия Садриева, районның дистәләп оешма вәкилләре, әдипнең хатыны Сәйденур ханым, уллары, туганнары котлады.

Баулы Мәдәният йортында шагыйрь, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Гаяз Исхакый исемендәге әдәби премия лауреаты Рәшит Әхмәтҗановның тууына 80 ел тулуга багышланган әдәби кичә үткәрелде. Анда Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәкыйп Зәйдулла, шагыйрь Газинур Морат, Мәскәүдән язучы Илдар Әбүзәров катнашты. Кичәдә Р.Әхмәтҗановның шигырьләре, аның сүзләренә язылган җырлар яңгырады.

Күренекле язучы, публицист, җәмәгать эшлеклесе, Г.Исхакый исемендәге әдәби премия лауреаты Тәүфик Әйдинең тууына 80 ел тулу уңаеннан, Апас һәм Биектау районнарында искә алу чаралары узды. Биектау районының Әлдермеш авылында әдипнең каберен зиярәт итеп, рухына дога багышланды. Апас районының Туган якны өйрәнү музейында язучыга багышланган күргәзмә ачылды, аннары Апас мәдәният йортында Тәүфик Әйдигә багышланган әдәби-музыкаль кичә үтте. Өлеге чараларда әдипнең улы, Татарстан Республикасының Инвестиция-венчур фонды директоры Айнура Әйделдинов, ТР Дәүләт Советының Мәгариф, мәдәният, фән һәм милли мәсьәләләр комитеты рәисе Айрат Зарипов, ТР Президенты каршындагы мәдәниятне үстерүгә ярдәм фондының башкарма директоры Нурия Һашимова, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәкыйп Зәйдулла, академик Индус Таһиров, профессор, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Тәлгат Галиуллин, академик, профессор, ТР Фәннәр академиясе вице-президенты Дания Заһидуллина, Бөтендөнья татар конгрессының башкарма комитеты җитәкчесе киңәшчесе Ринат Закиров, Татарстанның халык шагыйрьләре Рәдиф Гаташ, Разил Вәлиев, Марсель Галиев, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреатлары Лирон Хәмидуллин, Газинур Морат, «Мәдәни жомга» газетасының баш мөхәррире Вахит Имамов, «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин һ.б.лар катнашты. Казаннан кайткан кунаклары Апас муниципаль районы башлыгы Равил Хисаметдинов белән Биектау муниципаль районы башлыгы Рөстәм Кәлимуллин каршы алды һәм озатып йөрдө.

ИДАРӘ УТЫРЫШЫ

Татарстан Язучылар берлеге идарәсе утырышы булды. Аны берлек рәисе Рәкыйп Зәйдулла алып барды. Идарә әгъзалары бер минутка тын калып, Казандагы 175 нче мәктәптә булган фажига корбаннарын искә алдылар. Р.Зәйдулла Татарстан Язучылар берлеге рәисенә оештыру эшләре буенча урынбасары вазифасына шагыйрь, галим Рифат Җамалны тәкъдим итте. Идарә әгъзалары тәкъдимне бертәп кабул итте. Аннары утырышта катнашучылар Татарстан Язучылар берлеге рәисенә иҗат буенча урынбасары Илсәяр Иксанова, каләм ияләренә Чаллы, Әлмәт бүлекләре җитәкчеләре Факил Сафин, Рәфкат Шаһиев, рус телендә язучылар секциясе җитәкчесе Ольга Ивановаларның ике утырыш арасында башкарылган эшләргә хисабын тыңладылар. ТР Мәдәният министрлыгының матбугат чаралары һәм иҗтимагый оешмалар белән эшләү җитәкчесе Айрат Фәйзрахманов грантлар турында сөйләде. Идарә утырышында Ольга Иванова («Повелительницы Казани» дигән китабы, «Нурсолтан», «Гаухаршад», «Сююмбика» трилогиясе өчен) – Гавриил Державин исемендәге Бөтенроссия премиясенә, Лилия Гыйбадуллина («Кайту»), Фәтхулла Абдуллин («Чүл бүресе»), «Кемгә сөйлим серләремне»), Галина Булатова («Сильнее меня», «Я, Бог, любовь и око») – Сәжида Сөләйманова исемендәге әдәби премиягә, Галия Гайнетдинова («Ашыкма син, гомер», «Күңел – бакча»), Ләйсән Мөгътәсимова («Кыл уртасы»), Лилия Фәттахова («Танырсыңмы?»), «Карурман миләүшәсе») – Сәжида Сөләйманова исемендәге кызыксындыру премиясенә, әдәби иҗат белән шөгыльләнүче биш студент Сәжида Сөләйманова исемендәге стипендиягә тәкъдим ителде. Идарә шагыйрә Дания Нәгыйм белән прозаик Сергей Чельевны Татарстан Язучылар берлегенә кабул итте.

ИҖАДИ КОНКУРС

Кукмара районы Березняк мәктәбендә шагыйрь Рәниф Шәрипов исемендәге ижади конкурска йомгак ясалды. Тантанада укучылар үз иҗат үрнәкләрен тәкъдим итү белән бергә Р.Шәриповның шигырьләрен һәм поэмаларыннан өзекләр укыдылар. Бу чарага язучылар Риман Гыйлемханов, Рифә Рахман, Гөлзада Бәйрәмова, Фәйрузә Мөслимова, Рәниф Шәрипов хатыны Дамира ханым белән кайткан иде.

КОТЛЫЙБЫЗ!

Россия мөселманнары Диния нәзарәте һәм Россия Мөфтиләре шурасы рәисе Равил Гайнетдинов Указы белән Татарстанның халык шагыйре **Ренат Харис** «Хезмәте өчен» ордены белән бүләкләнде.

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повесть М.КАБИРОВА «Возвращение», повесть А.ХАМЗИНА «Наконец-то...», повесть Р.ШАФИГУЛЛИНА «Беглец»; стихи Р.ЗАЙДУЛЛЫ, А.СУФИЯНОВА, Л.ВАЛЕЕВОЙ, Р.МУХИЯР.

«Наши знаменитости»: очерк К.КАРИМА «Брест. 22 июня»

«Новые имена»: стихи Б.ХАЛИУЛЛИНА.

Литературный конкурс «Ах, милей родной народ!»: рассказ Р.КАРИМОВОЙ «На Колыме».

«Актуальная критика»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.

«Литература родственных народов»: статья Р.ЗАЙДУЛЛЫ; стихи С.ДАНИЛОВА, С.ТУМАТА; рассказ М.КАГАРМАНОВОЙ «Привет».

«Бесценные голоса»: посвящается 100-летию Г.ХАСАНОВА, 90-летию Г.САБИТОВА. Рубрику ведет Н.АКМАЛ.

«Перепись населения – 2021»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.

«Соотечественники»: статьи Л.НАСИХОВОЙ, Ф.ГАФИЯТУЛЛИНОЙ.

«Страницы юмора»: юмореска Г.БАТТАЛОВОЙ «Депутат».

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: вечерний Кабан. Фото И.Мухамадиярова.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: story by M.KABIROV «The Return», story by A.KHAMZIN «Finally...», story by R.SHAFIGULLIN «The Escapee»; poems by R.ZAYDULLA, A.SUFIYANOV, L.VALEEVA, R.MUKHIYAR.

«Our celebrities»: essay by K.KARIM «Brest. June 22»

«New names»: poems by B.KHALIULLIN.

Literary contest «Ah, dear native people!»: story by R.KARIMOVA

«In Kolyma».

«Actual criticism»: article by D.ZAGIDULLINA.

«Literature of kindred peoples»: article by R.ZAYDULLA; poems by S.DANILOV, S.TUMAT; story by M.KAGARMANOVA «Hello».

«Priceless voices»: dedicated to the 100th anniversary of G.KHASANOV, the 90th anniversary of G.SABITOV.

The column is led by N.AKMAL.

«Population Census-2021»: article by D.ZAGIDULLINA.

«Compatriots»: articles by L.NASIKHOVA, F.GAFIYATULLINA.

«Pages of humor»: humoresque by G.BATTALOVA «Deputy».

From the photo archive of the magazine.

Diary of social and cultural life.

On our covers: evening Kaban. Photo by I.Mukhamadiyarov.

Тышыктагы сурәтләр

Тышыкның беренче битендә: Кичке Кабан.
И.Мөхәмәдияров фотосы.